

KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ
VE RUSYA ÖRNEĞİ

Almaz NASRETDİNOV
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2002

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ VE RUSYA ÖRNEĞİ

Almaz NASRETDİNOV

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan, 2002

Danışman: Yrd.Doç.Dr.Erol KUTLU

XX. yüzyıl hayatın her alanında hızlı ve geri çevrilemez değişikliklerin yaşandığı dönem olmuştur. Siyasette birçok yeniden paylaşımın yaşanmasından sonra yavaş da olsa dünyanın tek olduğu ve onun yaşanabilir şeklini koruyabilmek için işbirliği yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. İktisatta tek dünyaya yönelik başka etkenlerden kaynaklanmaktadır. Kapitalizmin mantığı, dünyadaki sınırların kaldırılmasını içerir. Gelişmiş ülkeler kendi pazarlarının küçülmesi karşısında küreselleşmeyi geliştirmektedirler.

Küreselleşme süreci kapitalist sistemin ortaya çıkmasıyla birlikte başlamış, ancak XX. yüzyılda çeşitli faktörlerin etkisiyle hızlanmıştır. Teknolojik gelişme dünyadaki sınırları göze almadan hareket etmeye imkan verirken taşımacılık alanındaki gelişmeler dünyayı küçültmüştür.

Sürecin bütün oyuncular tarafından kabul edildiğini düşünmek yanlış ve bunun için objektif nedenler mevcuttur. Önderlik eden ülkeler kendi kurallarını dikte etme üstünlüğüne sahip olduklarından bunların diğer ülkelere nasıl etki yapacağını pek düşünmeden yapıyorlar. Sonuçta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurum daha da büyümekte, yeteri kadar sağlam ekonomiye sahip olmayan ekonomiler hızla uluslararası sisteme dahil olduklarında bozulan dengeler başlangıç durumdan çok daha kötüsü ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Sosyalist Blokun dağılması küreselleşme sürecinin bir sonraki aşamaya geçildiğinin işareti olmuştur. Artık bambaşka iktisadi yapıya sahip olan ekonomilerin dünya pazarlarına dahil olma süreci başlamıştır. Bunlar arasında Rusya hem ekonomisinin büyüklüğü, hem dünyanın siyasi yapısındaki yeriyle en önemliler arasındadır. Gelişmiş ülkelerin katılımlarının sağlanması ve bilgisizlikten kaynaklanan sorunların daha az ortaya çıkmasına rağmen, yaşanan krizler bu yolun zorluklarla dolu olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

20th century is the era of fast and irrevocable changes in every field of life. After having reshaping in politics, although was slow, it is understood that would be a global village and cooperation has surfaced as a need in order to keep to world as a liveable place. In economics heading toward a one world spring out from different factor. Logic of capitalism involves abolishment of boundary in the world. Since the domestic market of developed countries became smaller for themselves, they improved the globalization.

Although globalization process has started with the presence of capitalist system, the process accelerated with the impact of different factors in the 20th century. As the improves in the technology let the countries to operate without considering the boundaries of the world. The improvements in the transportation field made the world smaller.

Thinking that this process has been accepted by all the players is wrong and there are different objective reasons for this wrong thinking. Although the leading countries has the advantage of imposing their rules, this leading countries, dictated their rules without thinking how they will affect developing countries. As a result, the gap between the countries, without having a sufficient fundamental economic system, very fast deteriorating equilibrium made them with a situation worse than their beginning economic situation. The sign that globalization process transformed the another phase then the participation of developing countries, with different kind of economic structures to world markets has started among these developing countries Russia, with a big economics as well as its place in world political structure. is one of the most important one although the problems, which are related with imperfect information, have been seen less in developed countries the economic crises in emerging markets show that the way to the globalization is full of obstacles.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Almaz RASRETDİNOV'un "Küreselleşmenin Etkileri ve Rusya Örneği" başlıklı tezi 16 Mayıs 2002 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat (İktisat Politikası) Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç.Dr.Erol KUTLU
Üye : Prof.Dr.Önder ÖZKAZANÇ
Üye : Prof.Dr.Güneş BERBEROĞLU

Prof.Dr.Ömer Zühtü ALTAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
TABLolar LİSTESİ	xiii
GRAFİKLER LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

KÜRESELLEŞME VE SONUÇLARI

1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİŞİMİ	3
1.1. Tanımı ve Kapsamı	3
1.2. Küreselleşme Sürecinin Tarihçesi	4
1.2.1. Küreselleşme Ne Zaman Başladı?	4
1.2.2. Küreselleşmenin Evreleri	5
1.3. Küreselleşmenin Eksenleri	8
1.3.1. Üretimde Küreselleşme	8
1.3.1.1. 1950'ler Öncesi Durum	8
1.3.1.2. 1950-1960'lı Yıllar Arasında Üretimin Küreselleşmesi	9
1.3.1.3. Fordist Üretim Sisteminin Terk Edilmesi ve Yeni Üretim Sistemlerine Yöneliş	10
1.3.1.4. 1970'lerden Günümüze Kadar Olan Dönem	11
1.3.1.5. Üretim Ne Derecede Küreseldir?	14
1.3.2. Finans Kesiminde Küreselleşme	16
1.3.2.1. 1970'ler Öncesi Durum	16
1.3.2.2. 1970'lerden Günümüze Kadar Finansal Piyasalarda Meydana Gelen Değişiklikler	21
1.3.2.3. Finansal Piyasaların Küreselleşmesi Sonucu Ortaya Çıkan Durum	23

1.3.3.	Ticarette Küreselleşme	28
1.3.3.1.	II. Dünya Savaşına Kadar Olan Dönemde Ticaretin Gelişimi	28
1.3.3.2.	II. Dünya Savaşı Sonrası Ticaretin Gelişimi	30
1.4.	Küreselleşmeyi Hızlandıran Faktörler	36
1.4.1.	Teknolojik Gelişme	36
1.4.2.	Yeni Dünya Düzeni	37
1.4.2.1.	Eski Dünya Düzeni ve Yeni Düzene Geçiş	37
1.4.2.2.	Yeni Dünya Düzeni	38
1.4.3.	Çokuluslu Şirketler	39
1.5.	Küreselleşme Sürecini Engelleyen Faktörler	40
1.5.1.	Bölgeselleşme	41
1.5.2.	Milliyetçilik	41
1.5.3.	Refah Şovenizmi	42
2.	KÜRESELLEŞMENİN SONUÇLARI	43
2.1.	Siyasi Yapıya Küreselleşmenin Etkisi:	
	Ulus Devletin Krizi	43
2.1.1.	Liberal Devlet Anlayışının Yükselişi	43
2.1.2.	Liberal Devlet Düşüncesinin İtibar Kaybetmesi ve Refah Devletinin Öne Çıkışı	45
2.1.3.	Refah Devletinin Bunalımı ve Çöküşü	47
2.1.4.	Krizden Kurtulma Çabaları	48
2.1.5.	Küreselleşmenin Ulus-Devlet Üzerinde Etkisi	50
2.1.6.	Ulus-Devlet: Yeni Koşullara Uyum mu Kaybolup Gitme mi?	53
2.2.	Küreselleşmenin İktisadi Sonuçları	55

İkinci Bölüm

KÜRESELLEŞMENİN YARATTIĞI SORUNLAR

1.	1982 DIŞ BORÇ KRİZİ	59
1.1.	Dış Borç Krizini Hazırlayan Etkenler	59
1.1.1.	Gelişmekte Olan Ülkelerin I. Dünya Savaşından 1970'lere Kadar Gösterdikleri Gelişme	59
1.1.1.1.	İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Gelişme	59
1.1.1.2.	1940'lardan 1970'lere Kadar Geçen Dönem	61
1.1.2.	1970'lerin Başında Ortaya Çıkan Resesyon ve Birinci Petrol Şoku	62
1.1.2.1.	1970'lerin Başında Ortaya Çıkan Resesyon	62
1.1.2.2.	Birinci Petrol Şoku	64
1.1.2.3.	Birinci Petrol Şoku Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Durumları	67
1.1.3.	1970'lerin Sonu-1980'lerin Başında Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler	71
1.1.3.1.	1970'lerin Sonunda Uygulanan Politikalarda Ortaya Çıkan Değişiklikler	71
1.1.3.2.	İkinci Petrol Şoku ve Dünya Ekonomisine Etkileri	72
1.2.	Dış Borç Krizi	74
1.2.1.	1982 Yılına Kadar Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borçlarındaki Gelişme	74
1.2.2.	Dış Borç Krizinin Başlangıcı	75
1.3.	Dış Borç Krizinin Aşılması İçin Gerçekleştirilen Uygulamalar	79

1.3.1.	Baker Planı	80
1.3.2.	Özel Dış Borcun Kamulaştırılması	82
1.3.3.	Brady Planı	82
1.3.4.	Dış Borçların Azaltılmasına Piyasa Yaklaşımı	83
1.3.4.1.	Borç-Özsermaye Değişimi	83
1.3.4.2.	Tahvil İhracı	84
1.3.4.3.	Borç-Kalkınma Takası	84
1.3.4.4.	Borç-Çevre Takası	85
1.3.4.5.	Borcun Silinmesi	85
1.3.4.6.	Borç Krizinin Çözümünde Paris ve Londra Klüplerinin Rolü	86
1.4.	Son On Yılda Dış Borçların Gelişimi	86
2.	AVRUPA PARA SİSTEMİ KRİZİ (1992-1993)	88
2.1.	Avrupa Para Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Çalışma Şekli	88
2.1.1.	Roma Antlaşmasından 1979'a Kadar AET'da Para Birliğine Yönelik Çalışmalar	89
2.1.2.	APS Oluşturulması, Çalışma Şekli ve 1990'lara Kadar Olan Dönemde Başarı Durumunun Değerlendirilmesi	91
2.2.	Ekonomik ve Parasal Birliğe Doğru	95
2.2.1.	Delors Raporu	95
2.2.2.	Maastricht Antlaşması	97
2.3.	Avrupa Para Sistemi Krizi	99
2.3.1.	Krizi Hazırlayan Etkenler	99
2.3.2.	Avrupa Para Sistemi Krizi	100
2.4.	Günümüzde Avrupa Para Sistemi	102
2.4.1.	Tek Para Birimi Euro'ya Geçiş	102
2.4.2.	Tek Para Biriminin Avantaj ve Dezavantajları	104
2.4.3.	Euro'ya Geçildikten Sonra Euro Bölgesinin Gösterdiği Performans	106

3.	1994 MEKSİKA KRİZİ	109
3.1.	Meksika'nın Kriz Öncesi Sergilediği Gelişme	109
3.1.1.	1982 ve 1986 Yapısal Uyum Programları	109
3.1.2.	1987 Ekonomik İstikrar Programı	110
3.2.	Meksika Krizi	112
3.2.1.	Krize Adım Adım	112
3.2.2.	Krizin Başlangıcı ve Gelişimi	112
3.2.3.	Krizi Atlama Çabaları ve Kriz Sonrası Gelişme	114
4.	GÜNEYDOĞU ASYA KRİZİ	117
4.1.	Güneydoğu Asya Ülkelerinin 1960-1995 Dönemindeki Gelişme Süreci	117
4.1.1.	Güneydoğu Asya Ülkelerinde Uygulanan Politikaların Ortak Yönleri	117
4.1.2.	Uygulanan Politikaların Sonuçlarının Genel Bir Değerlendirmesi	121
4.2.	Güneydoğu Asya Krizinin Nedenleri	123
4.2.1.	Krize Yol Açan Dış Faktörler	123
4.2.1.1.	Milli Paraların ABD Doları Ağırlıklı Sepete Bağlı Olması	123
4.2.1.2.	Yabancı Sermaye Hareketleri	124
4.2.1.3.	Bilgisayar Teknolojisi ve Yarı İletkenler Pazarında Gelişmeler	127
4.2.1.4.	1990'ların Başında Dünya Ekonomisinde Yavaşlama	127
4.2.1.5.	1997 Yılı'nın Başında FED'in Faiz Arttırımı	127
4.2.2.	Krize Yol Açan İç Faktörler	127
4.2.2.1.	Finans Kesiminde Yapısal Zayıflıklar	127
4.2.2.2.	Özel Kesimin Aşırı Borçlanmaları	128

4.2.2.3.	Cari İşlemler Dengesi Açıkları	129
4.2.2.4.	Yatırımların Verimli Alanlara Yönlendirilememesi ve Bunların Finansmanında Vade Uyumsuzluğu	130
4.2.2.5.	1990'larda Uygulanan Tutarsız Makroekonomi ve Döviz Kuru Politikaları	131
4.2.2.6.	Altyapı Yetersizliği	131
4.3.	Güneydoğu Asya Krizinin Patlak Vermesi ve Gelişimi	132
4.3.1.	Güneydoğu Asya Krizinin Başlangıcı ve Bölge Ülkelerine Yayılması	132
4.3.2.	Krizle Karşı Alınan Önlemler ve IMF'nin Uygulattığı Politikalar	135
4.4.	Güneydoğu Asya Ekonomilerinin 1998-2000 Döneminde Gösterdikleri Performans	136
5.	GLOBAL KRİZİN DÜNYANIN DİĞER ÜLKELERİNE ETKİLERİ	140
5.1.	Brezilya Krizi	140
5.2.	Diğer Latin Amerika Ülkelerinde Durum	142
5.3.	ABD Ekonomisinin Kriz Yıllarında Gösterdiği Gelişme ve Bugünkü Durumu	144

Üçüncü Bölüm

RUSYA ÖRNEĞİ

1.	RUSYA'NIN KRİZ ÖNCESİ GÖSTERDİĞİ GELİŞME	147
1.1.	Sovyet Döneminin Son Yıllarındaki Gelişmeler	147
1.2.	1991-97 Döneminde Rusya'nın Gösterdiği Gelişme	148
1.2.1.	Genel Değerlendirme	148
1.2.2.	Para ve Bütçe Politikalarının Uygulanması	150
1.2.3.	Rusya'nın İç ve Dış Borçlarında Gelişmeler	153
1.2.3.1.	Dış Borçlar	153
1.2.3.2.	İç Borç	154

1.2.4.	Reel Sektörde Gelişmeler	155
1.2.5.	Dış Ticaret	156
1.2.6.	Özelleştirme	160
1.2.7.	İşsizlik ve Gelir Dağılımı	161
2.	1997-1998 RUSYA KRİZİ	163
2.1.	Rusya'nın 1997-98 Döneminde Gösterdiği Gelişme	163
2.2.	Krizin Nedenleri	166
2.2.1.	1992-98 Döneminde Sıkı Para ve Gevşek Bütçe Politikalarının Uygulanması	166
2.2.2.	Siyasi İstikrarsızlık ve Eğitilmiş Tecrübeli Yöneticilerin Eksikliği	167
2.2.3.	Ödemeler Dengesi Durumu	167
2.2.4.	İç ve Dış Borçlar	168
2.2.5.	Zayıf Bankacılık Sektörü	169
2.2.6.	Dış Faktörlerin Etkisi	170
3.	KRİZ SONRASI RUSYA'NIN GÖSTERDİĞİ GELİŞME	171
3.1.	Kriz Sonrası İktisadi Gelişme	171
3.1.1.	Siyasi İstikrar	171
3.1.2.	Para Politikası ve Bütçe Disiplini	172
3.1.3.	Reel Sektörün Durumu	173
3.1.4.	Dış Ticaret	174
3.1.5.	İç ve Dış Borçlar	175
3.1.6.	Finans Sektörü	176
3.2.	DTÖ'ne Katılma Yolunda Rusya	177
3.2.1.	Bugüne Kadar Katedilen Yol	177
3.2.2.	Rusya'nın DTÖ'ne Uyum Sağlaması İçin Yapılması Gerekenler	178
	SONUÇ	181
	KAYNAKÇA	184

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1	: Bazı Ülkelerin Bazı Yıllara Ait Dış Ticaret/GSYİH Oranları	6
Tablo 2	: 1913 Yılına Kadar Yapılan DYY'ların Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	9
Tablo 3	: Fordist ve Post Fordist Üretim Biçimlerinin Karşılaştırılması	11
Tablo 4	: İhracat ve DYY'ların Akış Değerleri, 1975-1989 (endeks bazında)	12
Tablo 5	: Dünyadaki Doğrudan Yatırımların Miktar ve Yüzde Olarak Dağılımı ve Gelişimi	15
Tablo 6	: Bazı GÜ'lerde 1961-1993 Döneminde GSYİH Ortalama Yıllık Artış Hızları ve İşsizlik Oranları	21
Tablo 7	: 5'ler Grubu Ülkelerinde Tüketici Fiyatlarında 1960-1993 Yıllık Ortalama Artış Oranları	21
Tablo 8	: Üretimin Büyüme Hızı ile Dış Ticaretin Büyüme Hızı Arasındaki İlişki, 1853-1984 (yıllık ortalama yüzde)	29
Tablo 9	: İhracat Hacmi Gelişimi, 1941-1984 (endeks bazında, 1913=100)	29
Tablo 10	: Altı GÜ'de Ticaret / GSYİH Oranı, (%)	30
Tablo 11	: Bazı GÜ'lerin 1974-1975 Yıllarında İhracatlarının Gelişimi, (milyar dolar)	31
Tablo 12	: 1976 (II. Çeyrek) ve 1977 (II. Ve III. Çeyrekler) Döneminde Kapitalist Ülkelerin Dış Ticareti (milyar dolar)	32
Tablo 13	: AET, ABD ve Japonya'da Ortalama Nominal Koruma Oranları, % (1987)	35
Tablo 14	: Gelir Düzeyine Göre Ortalama Koruma Oranları, % (1987)	35
Tablo 15	: Bazı GÜ'lerde İşsizlik Oranları (1964-73;1983-92; 1999; 2001 Aralık)	57
Tablo 16	: 5'ler Grubunda Tüketici Fiyatlarında Yıllık Ortalama Artış (%)	63
Tablo 17	: 5'ler Grubunda İşletmelerde Yıllık Ortalama Verimlilik Artışı (%)	63
Tablo 18	: I. Petrol Şoku Öncesi ve Sonrası Üretiminin En Düşük ve En Yüksek Olduğu Dönemler Arasında Yüzde Değişim	65

Tablo 19	: Petrol İthalatçısı Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin 1974'deki Ödemeler Dengesi Açıkları (Milyon \$)	66
Tablo 20	: Bütçe Denkliği (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)	66
Tablo 21	: Gelişmekte Olan Ülkelerin 1969-1977 Dönemindeki Dış Borç Miktarları ve Artış Oranları	68
Tablo 22	: Özel Dış Borçların Bileşimi	68
Tablo 23	: Gelir Grubuna ve Alacaklı Tipine Göre Borç Servisi Ödemeleri, 1970-77 (Milyar Dolar)	69
Tablo 24	: Resmi ve Garantili Kredi Anlaşmalarında Ortalama Vade, 1970-77 (yıl)	69
Tablo 25	: Alacaklı Kategorilerine ve Borçlu Ülkeler Gelir Gruplarına Göre Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları	70
Tablo 26	: Ülkelerin Gelir Gruplarına Göre Borç Servisi Oranları	70
Tablo 27	: Ülkelerin Gelir Gruplarına Göre Borçlarının GSMH ve İhracat Gelirlerine Oranı (%)	71
Tablo 28	: Dünyada Petrol Gelir-Harcama Dengesi (milyar dolar)	73
Tablo 29	: 5'ler Grubunda 1973-1993 Döneminde Sağlanan Büyüme Hızları (GSYİH'nın Ortalama Yıllık Artış Oranı, %)	73
Tablo 30	: 5'ler Grubunda Enflasyon Oranları	74
Tablo 31	: Kamusal ve Kamu Garantili Uzun Vadeli Yeni Kredilerin Faiz Oranları (%)	78
Tablo 32	: 1982 Yılında Borç Yoğunlaşması (Toplam Borç İçinde Bölge Payları, %)	78
Tablo 33	: Yıllık Ortalama Sermaye Girişlerinin Bölgesel Dağılımı (Milyar Dolar)	87
Tablo 34	: Toplam Dış Borçların Bölgesel Dağılımı (Milyar Dolar)	88
Tablo 35	: AET Üyesi Ülkelerin Para Birimlerinin 12.09.1990 ve 15.08.1993 Tarihleri İtibariyle ECU İçindeki Ağırlıkları	92
Tablo 36	: APS'ne Üye Ülkelere Ait Bazı Ekonomik Göstergeler (Yıllık Yüzde Değişme)	95
Tablo 37	: 1 Ocak 1999 Tarihinden İtibaren Geçerli Olan Euro Dönüşüm Oranları	106
Tablo 38	: 01.01.1999 ile 02.04.2001 Tarihleri Arasında Euronun Dolar Karşısındaki Seyri	108

Tablo 39	: AB, ABD ve Japonya Ekonomilerinin 1998-2000 Yılları Arasında Gerçekleşen Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik Rakamları	109
Tablo 40	: Meksika Ekonomisine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler	111
Tablo 41	: 1965-1996 Yılları Arasında Gerçekleşen Enflasyon Oranları	118
Tablo 42	: Güneydoğu Asya Ülkelerinin 1965-1997 Yılları Arasında Sektörel Yapıları	120
Tablo 43	: Güneydoğu Asya Ülkelerinde 1960-96 Döneminde Ortalama Yıllık GSMH ve KBMG Artışları	121
Tablo 44	: Güneydoğu Asya Ülkelerinin 1965-94 Döneminde İhracat Miktarları ve Dünya İhracatı İçerisindeki Payları	122
Tablo 45	: Bazı Güney Doğu Asya Ülkelerinde İnsani Gelişme Göstergeleri (1970-95)	122
Tablo 46	: Reel Kur Endeksi (Referans Ülke Japonya, 1990=100*)	124
Tablo 47	: Asya Bölgesine Yönelik Yabancı Sermaye Akışları, (Net, GSYİH İçindeki Payı	125
Tablo 48	: Güneydoğu Asya Ülkelerine Giren Yabancı Sermayenin Vadesi Kaynak Ülkeye Göre ve Sektörel Dağılım (1997 Sonu İtibari ile)	126
Tablo 49	: Güneydoğu Asya Ülkelerinin Cari İşlemler Dengesindeki Gelişmeler (GSYİH oranı olarak)	129
Tablo 50	: Kısa Vadeli Yükümlülüklerin Döviz Rezervlerine Oranı	130
Tablo 51	: Toplam Borçlar İçinde Kısa Vadeli Borçların Oranı	130
Tablo 52	: Güneydoğu Asya Ülkelerinde Gerçekleşen Büyüme Oranları	136
Tablo 53	: Bazı Asya Ülkelerinin Rekabet Güçlerinde Referans Alınan Bazı Ülkelere Göre Gelişmeler (13.01.1998-31.12.1996 % Değişim)	138
Tablo 54	: Güneydoğu Asya Ülkelerinde 1996-1999 Yıllarında Gerçekleşen Büyüme ve Enflasyon Oranları ve 2000-2001 Tahminleri	139
Tablo 55	: Brezilya Ekonomisine Ait Bazı Makro Ekonomik Göstergeler	141
Tablo 56	: ABD Ekonomisine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler	145
Tablo 57	: Rusya'nın 1992-2000 Yıllarına Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler	151

Tablo 58	: Rusya Federasyonu'nun Dış Borçları	154
Tablo 59	: 1993-97 Döneminde Rusya'nın İç Borcu	155
Tablo 60	: Reel Sektörün Gelişimi	157
Tablo 61	: Rusya Ekonomisinin Sektörel Yapısı	157
Tablo 62	: Rusya'nın Dış Ticaretinde Gelişmeler	159
Tablo 63	: İşsizlik ve Gelir Dağılımı	162
Tablo 64	: 1992-96 Döneminde Vergi Gelirlerinin GSYİH'daki Payı, (%)	167
Tablo 65	: Ödemeler Dengesinin Bazı Göstergeleri, 1994-2001 (Milyon \$)	168
Tablo 66	: Rusya'nın MB'nin Uluslararası Rezervleri (Milyon Dolar)	168
Tablo 67	: Rusya'nın Önemli İhracat Mallarının Fiyatlarında Dalgalanmalar (Bir Önceki Döneme % Olarak)	171
Tablo 68	: 1992-2000 Döneminde Yatırımların Gelişimi (Bir Önceki Yıla Göre Değişme %)	174

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1	: İhracat ve DYY'ların Akış Değerleri, 1975-1989 (endeks bazında)	12
Grafik 2	: Dünya Sanayi Üretiminin Coğrafi Dağılımı (1988 ve 2000-tahmin)	14

GİRİŞ

1990'lerden çok önce başlamış olan küreselleşme son onyılda birçok tartışmaya neden olmaktadır. Bu sürecin birçok ülke için yararından çok zararı olduğu fikri dünyanın saygısını kazanmış iktisatçı ve siyasetçiler tarafından seslendirilmektedir. Dünyanın dört bir yanından biraraya gelerek küreselleşme ile ilgili her toplantı sırasında protesto gösterileri yapan antiküreselleşme hareketi üyelerinin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Belirtilen tarih öncesi bu hareketin boyutları sesini tüm dünyaya duyuracak kadar büyük değildi. Durumu değiştiren ise liberalleşme derecesinin ve hızının artması sonucunda arka arkaya patlak veren krizler, sınırlı sayıda nüfusun yaşam kalitesinin artarken geri kalan çok daha büyük kitlelerin hayat seviyesinin düşmesi ve bu uçurumun büyümesidir. Süreç ilerledikçe onu planlanan çerçeve içinde tutmak da zorlaşmakta, çünkü bunun yapılabilmesi için gerekli hukuki yapının oluşturulması yavaş ilerlemektedir. Nedeni ise serbestleşme hızına paralel olarak uluslararası düzeyde işbirliğinin geliştirilememesidir. Yani siyasi alanda küreselleşme iktisadi alandakinin gerisinde kalmaktadır.

Sosyalist kampın çözülmesi ile birlikte piyasa ekonomisinin hakim olduğu alan daha da genişlemiş, dolayısıyla istikrarsızlık kaynağı olabilecek faktörlerin sayısı çoğalmıştır. Üstelik bu ülkeler sosyalist düzenden sonra kapitalizm kurumlarını kurar kurmaz küreselleşme sürecine dahil olmuşlardır. Baştan itibaren sağlam altyapının kurulması bunlardan bazılarını krizlere karşı dayanıklı kılarken bazıları bunu gerçekleştiremeyerek sorunlarla karşılaşmışlardır.

I. Bölümde küreselleşme süreci ayrıntılı olarak incelenmektedir. İlk olarak sürecin tarihçesi ele alınmış. Küreselleşmenin şekli, hızı ve derecesi farklı olduğundan süreç üretim, finans ve ticarete küreselleşme olarak ayrı altbaşlıklarda incelenmiştir. Süreci herkesin kabul ettiğini tahmin etmek yanlış olur ve entegrasyonu hızlandıran ve en üst düzeye taşımaya uğraşan güçlerin yanında karşı güçler de mevcuttur. Teknolojik gelişme ve dünyanın siyasi haritasında değişiklikler küreselleşmenin önündeki engellerin bir kısmını kaldırırken, ÇUŞ'ler kendi menfaatlerinin peşinde koşarak bütünleşmeyi hızlandırmaktadırlar. Karşı güçlerin "bölgelleşme, milliyetçilik ve refah şovenizmi" sürece etkisi de bu bölümde ele alınmıştır. İktisadi alanla sınırlı kalmayan küreselleşmenin etkileri siyasi alanda da devletin işlevlerinde değişikliklere yol açmıştır. Bu sonuçlar I. Bölümün son altbölümünde açıklanmıştır. 1990'lara kadar patlak veren krizler genellikle reel sektörde ortaya çıkarken finans alanındaki hızlı serbestleşme finansal akımların her ekonomiye zarar verecek nitelik kazanmaları sonucu yeni kuşak krizlerin çoğunun sermaye hareketlerinden kaynaklanmasına neden olmaktadır.

1980'lerden sonra ortaya çıkan başlıca krizler nedenleri, gelişme süreci ve sonuçları küreselleşme bağlamında II. Bölümde analiz edilmeye çalışılmıştır. Yeni kuşak krizler ortak niteliğe sahiptirler: onların ortaya çıkabilmesi için ekonomide çok büyük dengesizliklerin varolmasına gerek yok, küçükleri uluslararası sermaye hareketleri ile derinleştirilerek krizin doğması için gerekli şartlar otomatik olarak sağlanabilmektedir. Bunun engellenmesi için ise ülkelerin elinde artık eskisi gibi yeterli araç yoktur.

Çalışmanın son bölümünde Sosyalist Blokun dağılmasından sonra serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatan ülkelerden birinin "Rusya" örneğinde küreselleşme sürecinin etkileri incelenmiştir. Başlangıçta ülkenin 1992-1997 döneminde ekonomide eski kurumların yerine yenilerin kurulması, bunun sırasında ortaya çıkan dengesizlikler ve halkın yaşam seviyesine etkileri ele alınmış. Bir sonraki altbaşlıkta Rusya'nın gelişme yolunda yön değişikliğine yol açan 1998 Krizinin nedenleri ve gelişmesi incelenmiş. Bu krizden sonra Rusya'da başta siyasi alanda olmak üzere birçok değişiklik yaşanmıştır. Hatta denilebilir ki, kriz oturtulmaya çalışılan sistemin zayıf noktalarına işaret ederek bunların giderilmesinde önemli rol oynamış ve hemen sonra bu süreç başlatılmıştır. Kriz sonrası Rusya'nın gelişimi, bugünkü durumu ve DTÖ'ne dahil olma süreci bölümün son altbaşlıklarında analiz edilmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölüm

KÜRESELLEŞME VE SONUÇLARI

1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİŞİMİ

1.1. Tanımı ve Kapsamı

Küreselleşme, nereye kadar ilerlemiş olduğu tartışmaları bir yana bırakıldığında son yıllarda sıkça kullanılan ve tartışılan bir kavramdır. Ulus içi, uluslararası basamakları içeren kapitalist gelişme sürecinin bir sonraki aşamasıdır. Kapitalist sistemin özüne bakılırsa bir ölçüde böyle bir düzene doğru ilerleme ihtiyacı sistemin temelinde, iç dinamiklerinde mevcuttur.¹ Kâr amacıyla ilk önce ulusal pazarda payını maksimuma çıkartan firmalar teknolojik gelişme ile sağlanan olanakların sayesinde üretimi arttırarak ihracata yönelmesi, sonra da daha geniş olanaklardan yararlanabilmek için üretimi ana ülke dışına taşıması ve sonuçta kâr amacı dışında başka hiçbir etkeni gözönüne almadan dünya pazarında serbestçe faaliyette bulunması sistemin mantıksal bir sonucudur.

Birçok tanımın yapılmış olmasına rağmen küreselleşmenin ortak bir tanımına ulaşılamamıştır. Bazı iktisatçılar tanımı yaparken küreselleşme sürecinin siyasi yönünü öne çıkarırken, diğerleri ekonomik yönüne öncelik tanıyorlar.

*"...Küreselleşme, dünya pazarlarının birbirine yakınlaşması ve bütünleşmesi, mal ve sermaye dolanımında sınırların kaldırılması, ülkeler arasında alışverişlerde ortak standartlara uyulması ve rekabetçi pazar ekonomisinin güç kazanmasıdır."*² Bu tanımda olduğu gibi, P. HIRST ve G THOMPSON'un verdiği tanımda da³ - *"... küreselleşme, ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımlarının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi"* – sürecin ekonomik yönü ağırlıklı olarak ele alınırken, DPT'nin verdiği tanım küreselleşmenin tüm yönlerini ortaya çıkarmaktadır: *"Küreselleşme ya da global bütünleşme, global entegrasyon, ülkeler arasındaki iktisadi, siyasi, sosyal ilişkilerinin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayırımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi*

¹Coşkun ADALI, *Günümüz Kapitalizmi ve Devlet Üzerine*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s.7.

²"Ekonomik Birlikler", *Genç Ekonomi Dergisi*, Haziran 1995, s.16.

³Paul HIRST-Graham THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, (Çev.: Çağla ERDEM, Elif YÜCEL), Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.8.

tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi birbirleriyle bağlantılı olgulardan oluşan bir süreçtir.”⁴

Her ne kadar küreselleşme siyasal, iktisadi, toplumsal ve kültürel karışıklı faktörlerin bir sentezi ise de,⁵ sürecin ekonomik yönünü tanımlamak ve bu tanım çerçevesinde analize tabi tutmak çalışma konusuna daha uygun düşeceğinden, çalışmada esas olarak şu tanıma bağlı kalınacaktır: *Küreselleşme iktisadi faaliyetlerin serbest piyasa kuralları çerçevesinde ülke sınırlarının kalktığı tek dünya pazarına yönelik olarak gerçekleştirilmesi doğrultusunda ilerleyen bir süreçtir.* Globalleşme sözcüğü de aynı anlamda kullanılmaktadır.

1.2. Küreselleşme Sürecinin Tarihçesi

1.2.1. Küreselleşme Ne Zaman Başladı?

Küreselleşme bir süreç olduğuna göre, ‘başlangıcı ne zamana rastlıyor?’ sorusu haklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat tanım konusunda olduğu gibi, bu konuda da görüş birliğine varılmış değil. Aslında küreselleşme iki topluluk (kabile, krallık, devlet) arasındaki ilişkilerin başlamasıyla aynı zamanda ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Bu toplulukların gönüllü olarak veya bir savaş sonrası (yani sömürgecilik sayesinde) birleşmesi, büyük imparatorlukların kurulması bu yönde atılan ilk adımlar olarak nitelendirilebilir.⁶ Ancak bu tür ilişkilerin yanısıra iktisadi faaliyetlerin daha geniş alana yayılmasını sağlayan taşımacılık alanındaki gelişmelerin gerçekleştiği XIV–XV. yüzyılların küreselleşmenin başladığı dönem olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bu görüşü destekleyenlerden MIT ekonomistlerinden Paul KRUGMAN’a göre, Hollandalıların yük gemisini icat etmeleri küreselleşmenin başlangıcı sayılabilir. California Pasific University Ekonomi bölümü başkanı Profesör Doktor Dennis FLYNN, küreselleşme ulusal ekonomilerin birbirlerine bağlanması olarak tanımlandığında bu sürecin 1571 yılından bile (ki bu dönemde dahi İspanyollar malları Amerika kıtasından alıp, Filipinler ve Çin’de pazarlıyordu) önce başladığını iddia etmekte.⁷ Yine bu görüşü destekler nitelikte bir diğer sav, KOPERNİK’ten önce insanoğlunun bir küre üzerinde yaşadığını bilmediğinden küreselleşmenin başlangıcını XV. yüzyıl olarak alınması gerektiği savıdır.⁸

⁴DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, Yayın No: 2375, OİK Raporu, No: 440, Ankara, 1995, s.1.

⁵Tezer ÖÇAL, “Niçin, Kimin İçin ve Nasıl Globalleşme?”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C.4, S.9, Eylül 1993, s.7.

⁶*Beyin Fırtınası*, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, s.209.

⁷*Beyin Fırtınası*, s.208.

⁸Rana EŞKİNAT, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1036, Eskişehir, 1998, s.9.

Bu dönemden itibaren küreselleşme dönemden döneme değişen farklı hızlarla ilerlemiştir; 1400'lü yıllar-1850 yılı sürecin çok yavaş ilerlediği dönem; hızlanmanın kaydedildiği 1850-1914 yılları arası; iki savaş arası dönem; korumacılık eğilimlerinin güçlü olduğu 1945-1970'lerin ortası ve 1970'lerden günümüze, oldukça hızlı ilerleme kaydedildiği dönem.

1.2.2. Küreselleşmenin Evreleri

1400'lü Yıllar – 1850'ler: Taşımacılık alanındaki önemli ilerlemelere rağmen bu dönemde ülkelerarası ve kıtalararası iletişim imkanlarının çok sınırlı olduğundan uluslararasılaşma süreci bile (ki bu süreç ulusal ekonomilerin meta-hizmet alışverişi, emek ve sermaye hareketleri yoluyla karşılıklı olarak birbirlerine açılması ve dünya pazarıyla ilişki kurmasıdır⁹) çok yavaş ilerlemiştir.

1850-1914 Yılları Arası: Bu dönem bütünleşmiş bir dünya ticaret sisteminin oluşmasının gerçekleştiği dönem olmuştur. İletişim alanında kaydedilen gelişmeler sonucunda kıtalararası piyasalar birbirine bağlanmış hatta 1860'larda döşenen denizaltı telgraf kabloları günümüzün elektronik ticaretindeki gelişmelerden çok daha önemli olmuştur.¹⁰ Özellikle finansal piyasaların gelişmesinde kıtaların birbirlerine bağlanmaları önemli rol oynamıştır.

1913'te yabancı yatırım stoku dünya üretiminin % 9'una erişmişti ve bu rakam 1990'ların başındaki rakamdan daha büyüktür. Ayrıca portföy yatırımlarının da ivme kazanması sonucu bu tür yatırımlar ticaret, doğrudan yabancı yatırım ve üretimden daha hızlı büyümüştür.¹¹ Bu dönemde İngiltere bankalarının ABD ve Avustralya'daki demiryolları yapımına fon tahsis etmeleri sermaye piyasalarının ne derecede bağlanmış olduğunun bir diğer göstergesidir.¹² Dönemin en önemli sermaye ihracatçıları İngiltere, Fransa ve Almanya olmuşlar. En çok sermaye ihraç eden İngiltere 1870-1914 yılları arasında yıllık milli gelirinin ortalama % 4'ünü ihraç etmiş, 1913 yılı için bu rakam % 9 olmuştur.¹³

⁹ADALI, a.g.e., s.62.

¹⁰HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.8.

¹¹P.BAIROCH-R.KOZUL-WRIGHT, *Globalisation Myths: Some Historical Reflections on Integretion, Industrialisation and Growth in the World Economy*, UNCTAD Discussion Paper, No: 113, Mart 1996. Tablo 1, s.10.

¹²Beyin Fırtınası, s.208.

¹³HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.9.

Tablo 1: Bazı Ülkelerin Bazı Yıllara Ait Dış Ticaret/GSYİH Oranları

	1913	1950	1973	1993
İngiltere	44.7	36.0	39.3	40.5
Fransa	35.4	21.2	29.0	32.4
Almanya	35.1	20.1	35.2	38.3
Japonya	31.4	16.9	18.3	14.4

Kaynak: HIRST–THOMPSON, a.g.e., Tablo 1, s. 60

Mal ticaretinde de benzer gelişmeler olmuştur. Dış ticaretin (ihracat artı ithalat) GSYİH'ya oranını uluslararasılaşmanın bir ölçütü olarak alınırsa, Tablo 1'den de görüldüğü gibi, çoğu ülkenin 1990'larda bile ulaşamadığı bir dışa açıklık vardı. Sadece ihracatın GSYİH'ya oranına bakıldığında da benzer durum ortaya çıkacaktır: 1913 yılı için bu oran Batı Avrupa için % 18.3, ABD için % 6.4, Japonya için % 12.5 olarak gerçekleşmiştir.¹⁴ Dünya dış ticaret hacmi 1870-1913 yılları arasında ortalama yıllık % 3.4 artmış, üretim artışı ise % 2.1 olmuştur.¹⁵ Görüldüğü gibi, bahsedilen dönemde bütünleşme süreci çok hızlı ilerlemiştir.

1914-1945 Dönemi: I. Dünya Savaşı sırasında uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinde düşme olmasına rağmen liberal görüş ağırlığını koruduğundan savaş sonrası yıllarda da küreselleşme süreci bir önceki dönemdeki kadar hızlı olmasa da devam etmiştir. Ancak 1920'lerin sonunda patlak veren kriz uluslararası ekonomide uzun yıllar boyunca aşılamayacak duvarların yükselmesine neden olmuştur. Piyasaların çökmesinden daha önemli olgu, finansal işlemlerde liberal geleneğin son bulmasıdır.¹⁶ Gerisinde patlak veren II. Dünya Savaşı ise bütünleşme hareketlerinin daha da ertelenmesine neden olmuştur. Dünya ekonomisinin yaşadığı durgunluk ve artan korumacılık eğilimleri sonucunda dünya ticaret hacmi ortalama yıllık artışı % 1'in altında kalmıştır.¹⁷

1945-1970'lerin Ortası Dönemi: Savaş sırasında uluslararası ticarete önemli ölçüde daralma meydana gelmiştir. Tahribata uğramış Avrupa ülkeleri yeniden kalkınmak için koruma duvarlarını yeniden ördü. Avrupa'da özellikle sermaye hareketliliğini sınırlandırma ihtiyacı duyulmaktaydı, çünkü büyük çapta kaynak çıkışı yaşanmaktaydı.¹⁸ Keynesçilik reel bir kurtuluş yolu olarak bilinçlerde yer edindi.¹⁹ Ancak bu tür

¹⁴BAIROCH-KOZUL-WRIGHT, a.g.e., s.6.

¹⁵HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.10.

¹⁶Oğuz ESEN, "Finansal Piyasaların Küreselleşmesi ve Sermaye Kontrolleri", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C.8, S.27, Kış, 1997, s.34.

¹⁷HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.47.

¹⁸Levent SANİN, "Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Bazı Notlar", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C.5, S.14, Yaz, 1995, s.102.

¹⁹ADALI, a.g.e., s.44.

korumacılığı savunan bir tek KEYNES değildi. Alternatif bir plan olan WHITE planında da özellikle sermaye hareketlerinin kısıtlanmasına ilişkin maddeler yer alıyordu. Tüm bunlar ABD iş dünyasının işine gelmediğinden şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştı, çünkü sanayi dokusu bozulan Avrupa ülkeleri çok çekici bir pazar iken, Avrupa'dan ABD'ye kaçan sermaye girişi de önemli ölçüde azalacaktı. Ancak bu muhalefete rağmen uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri alanlarındaki kısıtlamalar Bretton Woods Anlaşması ile hayata geçirilmiştir.²⁰

Ticarete getirilen engeller 1950'li yılların ortalarına kadar sermaye hareketlerine uygulanan engeller kadar tepki çekmedi. 1970'lere gelindiğinde talebin doyması, verimlilik artışında yavaşlama, Uzakdoğu ülkelerinin başta olmak üzere GOÜ'lerin sanayileşme hamleleri sonucunda kızışan rekabette GÜ'lerin pozisyonlarını kaybetmeleri krizin başlangıcını işaret etmekteydi.²¹ 1950-1973 yılları arasında üretimdeki yıllık ortalama % 5.3'lük bir artışa karşılık ticaret yılda ortalama % 9.4 oranında büyümüştür.²²

Daha sonra siyasi birliğe yönelen Avrupa Ekonomik Toplulukları'nın ilk adımı 1957 Roma Antlaşması ile atılmıştı. Ancak o sıralarda anlaşmanın amacı esas olarak Avrupa'da barışı ve üye ülkelerin refah seviyelerinde artışı sağlamaktan ibaretti.²³

Dönemin sonuna doğru korumacılık eğilimlerinin azalması ile birlikte küreselleşme sürecinin yeniden ilerlemesi için önü açılmış oldu. Gümrük vergilerinin az da olsa indirilmesi, Bretton Woods sisteminin yıkılması, ortak pazarların kurulması bir sonraki dönemde gerçekleşecek hızlı bütünleşmenin temel taşları olmuştur.

1970'lerin Ortasından Günümüze Kadar Olan Dönem: Sistemin krize girmesiyle başlayan çıkış yollarını arama süreci, liberal hükümet politikaları, şirketlerin stratejilerini belirlerken dünya pazarlarını da artık dikkate almaları ve iletişim teknolojisinde kaydedilen gelişmeler 1980'lere kadar süren kargaşaya rağmen küreselleşme sürecinin her geçen gün hız kazanmasına yol açmıştır.²⁴

Kendi pazar kapılarını aralayan ve sermaye hareketlerini kontrolden arındıran gelişmiş ekonomiler GOÜ'lerden ekonomilerinin tamamen liberalleştirmelerini talep

²⁰ESEN, a.g.m., s.33.

²¹ÖÇAL, a.g.m., s.5.

²²HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.10.

²³ÖÇAL, a.g.m., s.5.

²⁴Erol KUTLU, "Küreselleşme ve Etkileri", Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C.14, S.1-2, 1998, s.368.

etmeye başladılar, bu amaçla da uluslararası kuruluşları devreye soktular. Dayatılan liberalleştirmeyi gerçekleştiren ülkeler kısa bir süre sonra krize yakalanırken, korumacılıktan vazgeçmeyenler az çok istikrarlı gelişmelerini koruyabildiler.

Genel liberalleşme eğilimiyle birlikte bloklaşma süreci daha hızlı ilerleme kaydetti. Hem kendi pazarlarını korumak, hem de kendileri için yeni pazar açma amacını güden GÜ'ler çözümü ortak pazarlar ve gümrük birliği türü birleşmelerde buldular. Bu blokların çoğu ekonomik birleşme aşamasında iken AB parasal ve siyasi birlik yönünde önemli mesafe katetmiş durumdadır.

1.3. Küreselleşmenin Eksenleri

1.3.1. Üretimde Küreselleşme

Üretimde küreselleşme, şirketlerin sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi iştirak, fason imalat anlaşmaları ve başka yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışına yaymaları olarak tanımlanabilir.²⁵

1.3.1.1. 1950'ler Öncesi Durum

Genel küreselleşme eğiliminde olduğu gibi, XV-XIX. yüzyıllar arasında üretimin küreselleşmesi yok denilecek kadar önemsizdi. Sanayi Devrimi ile birlikte enerji kaynağı olarak buharın kullanılmaya başlamasıyla fabrika sistemi ortaya çıkmış, bu da zamanla kitlesel üretimin gerçekleştirilmesini olanaklı kılmış. Böylece uluslararası imalat da gelişme göstermiştir.

1870'lerdeki gelişmeler sayesinde üretimin de ana ülke dışında gerçekleştirilmesi yaygınlaştı. Doğrudan yabancı yatırımlar bu dönemde tarımsal faaliyetlere, maden ve hammaddelerin aranıp işletilmesine yönelikti.²⁶ 1913 yılında DYY'larda yapılan üretim, toplam dünya üretiminin % 9'una ulaşmış durumdaydı.²⁷ Üretimin uluslararasılaşmasında başı İngiltere çekmekteydi (Tablo 2).

²⁵DPT, a.g.e., s.10.

²⁶HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.45.

²⁷Selçuk ARI, "Küreselleşme, Değişen Rekabet Dengeleri ve Türkiye", Görüş Dergisi, Ağustos, 1997, s.58.

Tablo 2: 1913 Yılına Kadar Yapılan DYY'ların Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

İngiltere	8172
ABD	2652
Almanya	2600
Fransa	1750
Hollanda	925

Kaynak: HIRST-THOMPSON, a.g.e., s. 46.

İki savaş arasında aşırı üretim krizi patlak verince korumacılık eğilimlerinin yükselmesi iki farklı gelişmeye yol açtı: bir taraftan üretimin yaygınlaşması yavaşlarken, diğer taraftan da gümrük duvarlarını atlayıp içeride üretim yapabilmek için gerçekleştirilen yatırımların ilk örneklerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Fakat bu eğilim sadece 1950'lerden sonra yaygınlaştı.²⁸

1.3.1.2. 1950-1960'lı Yıllar Arasında Üretimin Küreselleşmesi

II. Dünya Savaşından sonra metropol ülkelerde kitle tüketimine dayalı yoğun sermaye birikim süreci üretim sürecinde köklü değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Tasarım ve mühendislik üretim işlerinin yapıldığı fabrikadan göreceli bir bağımsızlık kazandı, üretim vasıfsız işgücünün yapabileceği, beceri istenmeyen sürece dönüştürüldü²⁹, yüksek derecede işbölümüne gidildi³⁰. Sonuçta ortaya çıkan, Ford'un 1900'lerin başlarında kazandırdığı üretim sisteminin biraz daha şekil değiştirmiş biçimiydi.

II. Dünya Savaşının yarattığı tahribat ve Soğuk Savaşın başlaması savaş sonrası doğrudan yatırımların ortalama kâr oranlarını yükseltti. Bu gelişme sürecinde Fordist üretim sistemi geniş kabul gördü. Aslında Fordizm üretime bantta montaj sistemini uyarlamasıyla sınırlı kalmayıp, genel anlamda ücretin alım gücündeki artışları üretkenlikte ortaya çıkan artışlara bağlayan ve bu bağı bir toplumsal kosensüs temelinde kurumsallaştıran birikim modelinin adını ifade etmektedir.³¹ Bu üretim sistemine yaygınlık kazandıran bir diğer neden de üretim sürecinde emeğin kontrol altına alınmasında etkili araç olmasıdır.³²

²⁸Rhys JENKINS, *Kalkınma İktisadı; Yükselişi ve Gerilemesi*, (Der.: Fikret ŞENSES) (Çev.: Sedef ÖZTÜRK), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.228.

²⁹ADALI, a.g.e., s.41.

³⁰JENKINS, a.g.e., s.231.

³¹ADALI, a.g.e., s.45.

³²EŞKİNAT, a.g.e., s.121.

Zamanında etkin bir üretim sistemi olarak yaygınlık kazanan Fordist üretim biçiminin sorunları da yok değildi. Esneklik yoksunluğu, büyük ölçekli yatırımı haklı çıkarmak için standartlaşmış ürünlerin uzun süre üretilmesi gerekliliği, işçiyi işe yabancılaştırarak üretimde verimliliğin düşmesine yol açması, büyük hammadde ve ara mal stoklarıyla çalışma zorunluluğu bunların başlıcalarıdır.³³

1.3.1.3. Fordist Üretim Sisteminin Terk Edilmesi ve Yeni Üretim Sistemlerine Yöneliş

Fordist üretim sisteminin eksiklerinin doğurduğu sonuçlar, pazarların mala doyması ve konjoktürel nedenlerden dolayı 1960'lıların sonlarına doğru verimlilik artış hızında yavaşlama, kapasite kullanım oranı düşüşü, ortalama kâr oranının azalması şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Verimlilikle ücreti birbirine bağlayan Fordist üretim sisteminde verimlilik artış hızının düştüğü ortamda ortalama kârın düşmesinin engellenmenin tek yolu, ücretin satın alma gücünün azaltılmasıdır ve bu yapıldı da. Ancak bu kez de efektif talep düştüğü için üretim fazlası ortaya çıktı. Aşırı üretim ise rekabeti daha da artırdı.³⁴ Ufukta yine bir kriz gözüktü.

Beliren krize karşı çıkış yollarının aranması üretimin küreselleşmesi sürecine de ivme kazandırdı. Bu hızlanma birkaç yönden işleyen süreçler sonucu ortaya çıktı. İlk olarak, verimlilik artış hızının düşmesine karşı alınan önlemler etkili oldu. Ölçmeye dayalı işlerde insanın yerine alet kullanarak üretim kalitesi artırıldı. Artan maliyetleri azaltmak için iletişim ve taşımacılıkta sağlanan ilerlemeler sonucunda niteliksiz işgücünün kullanılabilirdiği sektörlerde üretim GOÜ'lere kaydırıldı. Pazarların mala doymasının yanında Doğu Asya ülkelerinin de yarışa katılmaları rekabeti şiddetlendirdiği ortamda mal farklılaştırma süreci hızlanmış oldu. Süreci hızlandıran bir diğer etken ise üretimin GOÜ'lere aktarılması sonucu doğan işsizliğin önüne geçebilmek için yükselen korumacılık eğilimleridir. Korunan pazarları ele geçirmek amacıyla üretim bu korunan pazarlarda yapılmaya başladı. Son etken ise finansal piyasaların bütünleşmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucu doğan faiz ve kur dalgalanmalarıdır. Japon Yeninin değer kazanması sonucu üretimin dışarıya kaydırmaya çalışılması buna bir örnektir.³⁵

Üretimde küreselleşmenin hızlanması yeni üretim sistemlerinin de gelişmesine yol açtı. Fordist üretim biçimini terkedemeyen ABD ve Avrupa kaynaklı ÇUŞ'ler 1970'lerden itibaren daha esnek üretimin gerçekleştirilmesine olanak tanıyan örgütlenmeyi benimseyen Japon firmalarına pazar paylarını kaptırmaya başlamışlardır.³⁶ Japon şirketlerinin başarısı

³³JENKINS, a.g.e., s.233.

³⁴ADALI, a.g.e., s.45.

³⁵DPT, a.g.e., s.11-12.

³⁶ARI, a.g.m., s.58.

Japon biçimi örgütlenmenin yaygınlık kazanmasına yol açtı. Bu örgütlenme biçiminin özellikleri ise şunlardır:³⁷ Stratejik yönetim, tam zamanında üretim, toplam kalite yönetimi, takım çalışması, yönetimin ademi merkezileştirilmesi, sayısal ve fonksiyonel anlamda esnek istihdam. Bir tablo şeklinde Fordist ve Post-Fordist üretim sistemlerinin karşılaştırılması Tablo 3'tedir.

Tablo 3: Fordist ve Post Fordist Üretim Biçimlerinin Karşılaştırılması

	Fordist-Kitlese Üretim	Post-Fordist Üretim
Firma-Fabrika Büyüklüğü	Büyük	Büyük ve küçük olabilir
Teknoloji	İhtisarlaştırılmış / tahsis edilmiş makina	Genel amaçlı makina
İşgücü	* Sınırlı eğitim * Tasarlama ve uygulama ayrılmış * Parçalanmış ve ayrılmış * Dar görev tanımı	* Genel eğitilmiş * Tasarlama ve uygulama bütünleşmiş * Çok yönlü beceri, değişken görevler * Geniş görev tanımı
Yönetim	Hiyerarşik ve resmi	Yatay, resmi olmayan hiyerarşi
Üretim	* Yüksek miktarda * Sınırlı sayıda standart ürün	* Büyük ve küçük yığınlar, tek birimler * Değişken, müşterisi olan ürünler
Rekabetçi Davranış	Piyasayı kontrol etme stratejisi	Değişime hızlı uyum, yenilik
Kurumsal Yapı	Merkezi	Ademi-merkezi

Kaynak: JENKINS, a.g.e., s. 232.

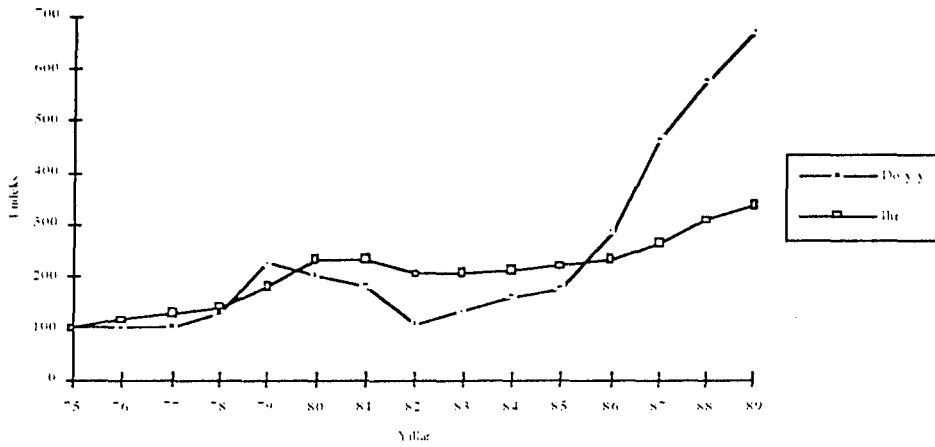
1.3.1.4. 1970'lerden Günümüze Kadar Olan Dönem

II. Dünya Savaşı sonrasında üretimin küreselleşmesi hızlanarak devam etmiş olsa da, 1980'lere kadar yerli yatırımlar doğrudan yabancı yatırımlardan daha fazlaydı, yani içeride üreterek ihraç etme politikası daha ağır basıyordu.³⁸ Ancak 1960'ların sonunda başlayan ve 1980'lere geldiğinde iyice yaygınlaşan diğer eğilim – dışarıda üreterek içeriye ithalat yapma eğilimi - baskın çıkmaya başladı (ihracat ve DYY'ların akış değerleri Çizim 1 ve Tablo 4'de görülmektedir). Nitekim DYY'ların toplam üretim içindeki payı da bu eğilimi doğrular nitelikte: 1960'ta 1913 yılı değerinin yarısına (% 4.4) eşit olan bu değer 1975'te % 4.5'e, 1980'de % 6.4'e ve 1991 yılında da % 8.5'e çıkmıştır.³⁹

³⁷EŞKİNAT, a.g.e., s.124-126.

³⁸HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.81.

³⁹ESEN, a.g.m., s.27.

Grafik 1: İhracat ve DYY'ların Akış Değerleri, 1975-1989 (endeks bazında)**Tablo 4: İhracat ve DYY'ların Akış Değerleri, 1975-1989 (endeks bazında)**

	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89
DYY	100	101	103	128	225	200	183	105	130	160	175	287	462	575	670
İhr.	100	115	128	140	180	232	230	202	208	210	220	232	262	308	335

Kaynak: HIRST – THOMPSON, a.g.e., s. 83.

1983-1990 döneminde DYY'lar yıllık % 34 oranında artış göstermiştir (karşılaştırma için: mal ticareti artış hızı aynı dönem için %9'dur). Ancak 1990'ların başından bu yana DYY'ların büyüme hızında bir yavaşlama meydana gelmiştir, hatta 1992 ve 1993 yıllarında küçük bir düşüş gerçekleşmiştir. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Asıl sebebi, büyük ekonomilerde yavaşlayan büyüme oranıdır.⁴⁰ Bir diğer neden ise ortak girişim, lisans anlaşmaları ve işletme anlaşmaları gibi çoğunluk hissesi sahipliği gerektirmeyen uluslararası yatırım biçimlerinin önem kazanmasıdır.⁴¹

GÜ'ler her ne kadar üretimi GOÜ'lere kaydırmaya eğilimli iseler de, teknolojinin anahtarlarını elden bırakmamaya özen gösteriyorlar ve araştırma-geliştirme harcamalarının büyük bir kısmını ana vatanda yapmaktadırlar. İletişim ve taşımacılık alanlarında başdöndürücü gelişmelerin üretimin en ucuz malolduğu yerlerde yapmaya fırsat tanınması, çevreye verilen zararları en aza indirilmeye çalışılması ve gelir artışlarını sürdürme isteği standartlaşmış malların üretimini GOÜ'lere bırakarak teknoloji üretiminde ihtisaslaşmayı her açıdan daha kârlı kılıyor.⁴² GÜ'ler bu gelişmeyi getirdikleri çeşitli düzenlemelerle ve sergiledikleri tutumla desteklemektedirler. Birincisi, ÇUŞ'lerin üretime yönelik doğrudan yatırımları kârlı buldukları her yerde yapmalarına karşılık Ar-Ge faaliyetlerinin ABD kökenli şirketler % 90'ını, Alman ve İngiliz kökenliler ise % 85'ini ana vatanlarında

⁴⁰HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.82.

⁴¹JENKINS, a.g.e., s.228.

⁴²DPT, a.g.e., s.19.

yapmaktadırlar.⁴³ Bir diğer gösterge de sanayileşmiş ülke çıkışlı ÇUŞ'lerin sanayileşmekte olan ÇUŞ'lerle üretim alanlarında ittifaka gitmelerine karşın Ar-Ge faaliyetleri konusunda birleşirken veya işbirliği yaparken sanayileşmiş ülke kökenli ÇUŞ'leri seçmeleridir.⁴⁴ Üçüncüsü ise Uruguay Round'da fikri mülkiyet hakları konusunda kabul ettirilen anlaşmadır (TRİP). Bu anlaşma genetik mühendisliği ve patent korumacılığı, ticari markalar, telif hakları üzerindeki minimum standartlar, endüstriyel tasarımlar, bilgisayar entegre devreleri, plan tasarımları gibi konuları içerir. Bu alanların hemen hemen hepsi yeni teknolojilerin uygulanmasının büyük ufuklar açacağı alanlardır ve tamamına yakını da GÜ'lerde yoğunlaşmış durumda.⁴⁵

Yakın gelecekte üretimin küreselleşmesi devam edecek gibi gözüküyor. GOÜ'lere kağıt-ağaç, temel metalürji, inşaat malzemeleri, kimya sektörü gibi eski kuşak sanayilerde bir miktar yabancı sermaye girişi daha gerçekleşecek. Ancak ileri teknoloji gerektiren alanlarda GÜ'ler aynı davranışı sergilemeye istekli olmayacaklardır.⁴⁶

Verilen Grafik 2'den de görüldüğü gibi, 2000'de GÜ'lerin ve 4 Kaplan'ın (G.Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur) sanayi üretimindeki payı 1988'e kıyasla biraz daha azalmıştır: % 72.8'den % 69.5'e. Bu gelişme GOÜ'lerin sanayileşmesinden çok GÜ'lerin kaynaklarını hizmet sektörüne kaydırmalarındandır.⁴⁷

⁴³SANİN, a.g.m., s.110.

⁴⁴DPT, a.g.e., s.19.

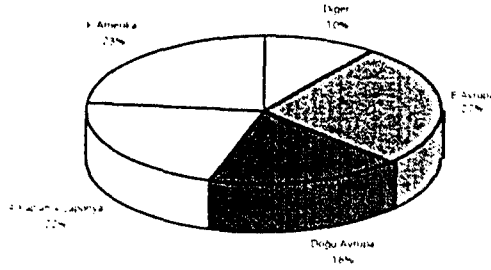
⁴⁵HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.85.

⁴⁶ADALI, a.g.e., s.99.

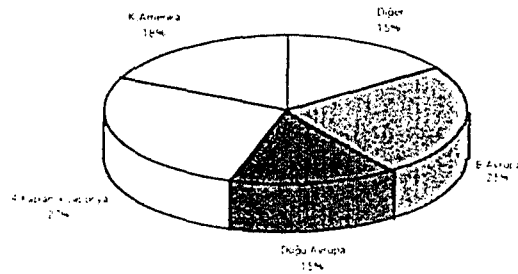
⁴⁷ADALI, a.g.e., s.100.

**Grafik 2: Dünya Sanayi Üretimini Coğrafi Dağılımı
(1988 ve 2000–tahmin)**

a) 1988

b) 2000

Not: Diğer içinde Okyanusya+diğer Asya ülkeleri (1988’de % 4.9 ve 200’de % 8), L.Amerika (%3 ve % 4.6) ve Afrika ve Ortadoğu (% 1.7 ve % 2.7) dahildir.

Kaynak: ADALI, a.g.e., s. 100.

1.3.1.5. Üretim Ne Derecede Küreseldir?

Günümüzün şartları göz önünde bulundurarak atılan ilk bakışta bu soru yersiz görülebilir. Gerçekten de, son montajı İngiltere ve Hollanda’da gerçekleştirilen Ford Escort arabalarının parçaları 15’den fazla ülkede üretilirken; “Made in...” damgası parçalarının ondan fazla ülkede üretildiği bir ürünün sadece son montaj yerini ifade ederken ve GOÜ’lerin son 15-20 yıl içinde toplam üretimdeki payları sürekli artarken üretimin artık küreselleşmiş olduğu izlenimi kolayca doğabilmektedir. Ancak biraz daha ayrıntılara inildiğinde ilk izlenimin ne kadar yanıltıcı olduğu ortaya çıkacaktır. Üretimin küreselleşmesi tüm ülkeleri kapsıyor gibi gözükse de, GÜ’lerin ihtiyaç duymadıkları, gereksiz gördükleri veya çevreye çok fazla zarar veren alanlarda üretimlerini GOÜ’lere aktarmaktadırlar.

Tablo 5: Dünyadaki Doğrudan Yatırımların Miktar ve Yüzde Olarak Dağılımı ve Gelişimi

Yat.Kaynağı			ABD	B.Avrupa	Japonya	Diğer Ülkeler	Dünya
Yat.Yeri							
A.B.D.	1980	1	-	96	6	120	222
		2	-	17.1	1.0	21.4	9.6
	1990	1	-	231	21	204	456
		2	-	12.5	1.1	11.0	24.6
Batı Avrupa	1980	1	41	119	2	89	254
		2	7.9	21.3	0.4	15.9	45.4
	1990	1	267	494	10	185	956
		2	14.4	26.7	0.5	10.0	51.7
Japonya	1980	1	4	4	-	19	27
		2	0.7	0.7	-	3.4	4.8
	1990	1	100	43	-	87	230
		2	5.4	2.3	-	4.7	12.4
Diğer Ülkeler	1980	1	17	20	1	19	57
		2	30	3.6	0.2	3.4	10.2
	1990	1	64	70	4	70	208
		2	3.5	3.8	0.2	3.8	11.2
Dünya	1980	1	65	239	9	247	560
		2	11.6	42.7	1.6	44.1	100
	1990	1	431	838	35	546	1850
		2	23.3	45.3	1.9	29.5	100

Kaynak: ADALI, a.g.e., s.98.

- (1) Miktar olarak, milyar dolar.
(2) Toplam içindeki payı, %

DYY'larda da durum pek farklı değil: yatırımların büyük bir kısmı GÜ kökenli olup, yine GÜ'lere yapılmaktadır (DYY'ların kaynak ve hedef ülkeler itibariyle dağılımı Tablo 5'de verilmektedir). ABD, Avrupa ve Japonya dünya DYY'larının % 81'ini gerçekleştirmektedirler ve yine bu ülkelerin DYY'larından aldıkları pay % 70'tir (1990 yılı için).⁴⁸ GOÜ'lere yönelik DYY'lar artış göstererek 1992'de % 31, 1993 yılında ise % 43'e⁴⁹ ulaşmasına bakarak üretim teorik olarak gelecekte eşit bir şekilde dağılacığı söylenebilir de, artık teknoloji üretme yeteneğinin mal üretme yeteneğinden çok daha önemli olduğu bir dünyada eşitliğin sağlanacağını düşünmek bir hayalden ibarettir. Çünkü kıtlık rantı etkisiyle teknolojinin ana vatanı olan ülkelerde ücretler diğer ülkelerinkinden daha yüksek saptanacak. Hatta üretimde küreselleşme tersine de dönebilir. JİT üretim biçimlerinin yaygınlık kazanmasının yanısıra karmaşık ve çok işlevli makinalardan anlayan ve çalıştırabilen eğitilmiş ve çeşitli becerilere sahip işgücü ihtiyacı gelişmiş ülkeleri sımaı yatırımlar açısından daha çekici kılabilir.⁵⁰ Bu durumda eşitsizlik daha da artabilecektir.

⁴⁸ADALI, a.g.e., s.98.

⁴⁹ESEN, a.g.e., s.28.

⁵⁰JENKINS, a.g.e., s.250.

Sonuç olarak, sanayinin önem kaybederek artık teknolojinin küreselleşmesi tartışılması gerekirken sanayinin gittikçe eşit dağılıma yol almasına rağmen (ki bu da sadece nispi bir gelişmedir), gelecekte GOÜ'lerle GÜ'lerin arasındaki farkın kapanacağı söylenemez. Hatta teknolojinin küreselleşmesinde ortaya çıkacak olan eşitsizlik üretimdeki eşitsizlikten kat kat ciddi olacaktır denilebilir. Ancak bu eşitsizliğin GÜ'lere şimdiye kadar olandan çok daha fazla olumsuz etkisi olacak ve bu etki siyasi ve iktisadi alanda değil, aşırı dincilerin, teröristlerin aktifleşmesi şeklinde gelecektir.

1.3.2. Finans Kesiminde Küreselleşme

Finans piyasalarının iç içe geçme süreci incelenirken yine iki ana döneme bölünerek incelenmelidir: küreselleşmenin sınırlı kaldığı ve esas olarak iç tasarruf yetersizliğinden kaynaklandığı 1970'ler öncesi ve sermaye piyasasının tam olarak global nitelik kazandığı, hatta sermaye kontrolleri tartışmalarının gündeme geldiği 1970'ler sonrası.

1.3.2.1. 1970'ler Öncesi Durum

Finans piyasalarının birleşmesine yönelik ilk adımlar yine sömürgecilik dönemiyle başlamıştır. Ancak o dönemlerde iç tasarruflar yetersiz kaldığından gelişen süreçte bu eksiği karşılamak için sermaye transferi ağırlıklıydı. Daha 1800'li yılların başlarında dönemin finans merkezleri olan Paris ve Londra dış krediler sağlamaktaydı. Özellikle 1820'lerde siyasal bağımsızlıklarını kazanan Latin Amerika ülkeleri yoğun borçlanma sürecine girmişlerdir. Nitekim ilk dış borç krizi de bu ülkelerde 1870'lerde ortaya çıkmıştır.

1870'lerin sonundan I. Dünya Savaşına kadar yürürlükte kalan altın standart sistemi her paranın resmi altın karşılığının belirlenmesini gerektiriyor; altının ihraç ve ithali, hiçbir cari hesap veya sermaye hesabı kısıtlanmasına tabi tutulmaksızın serbest bırakılıyordu. Bu durumda emisyon doğrudan doğruya altın rezervlerine bağlıdır. Altın fiyatında farklı bir uygulama yapma ihtiyacı duyulduğunda bu ancak geçici bir uygulama olabilirdi ve konvertibilitenin en kısa zamanda yeniden sağlanmalıydı. Ancak altın standardının böylesine pürüzsüz işlemesi ancak teoride mümkündü. Sistemin işlemesi için bir koşul haline gelen ulusal deflasyon önlemlerinin alınıp uygulanması genellikle güçlüklerle gerçekleştirilmekteydi. Ulusal ekonomileri şiddetli altın hareketlerinden korumaya yönelik çeşitli altın hileleri ortaya çıktı.⁵¹ Fakat yine de 1870 ile 1914 arasında kurlar çok küçük oynamalar gösterdiğinden sermaye ihracı özellikle XIX. yüzyılın sonuna doğru hızlanmıştır. Ayrıca sermaye ihracında nicel yanında niteliksel değişiklikler de o dönemde ortaya çıkmıştır.⁵²

⁵¹HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.71-72.

⁵²Sinan SÖNMEZ, Dünya Ekonomilerinde Dönüşüm, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.52.

Altın standardının uygulanmasındaki başarı hiçbir ülkenin, hatta İngiltere'nin bile para arzını kontrol etme sorumluluğunun üstlenmemesinden kaynaklanmaktadır. Fakat yine de İngiltere'nin serbest dış ticareti sağlama taahhüdü ve Londra'daki finans piyasalarının derinliği sistemin işleminde önemli rol oynamıştır.⁵³

I. Dünya Savaşının patlak vermesiyle işlerliğini kaybeden altın para sistemine savaş sonrası dönülmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır.⁵⁴ Savaş yıllarında dağıttığı borçların geri ödenmeye başlaması⁵⁵ Artan ekonomik gücüyle birleşince ABD dünya bankeri konumuna gelmiştir. Bu dönemde ABD'den dışarıya sermaye ihracı hızlandığı gibi ülke içinde de kredi musluklarının açılması sonucu özel borçlar aşırı derecede artmış, 1929 yılında özel borçların milli gelire oranı %184'e ulaşmıştır. Hisse senetlerinin fiyatları şişerken spekülasyon amacıyla borçlanma artarak devam etmiş ve 1929 krizinin patlamasında aşırı üretim ile aynı ölçüde genişleyen kredi hacmi ve hızla artan spekülasyon da etkili olmuştur.⁵⁶ Krizin yayılmasıyla birlikte yavaşlayan sermaye hareketleri, dış ticaretin 2/3 oranında azalması, yapılan devalüasyonlar ve getirilen önemli sermaye denetimleri sonucu birçok Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkesi borç servislerini yerine getiremez olmuşlar. Söz konusu dönemde bu bölge ülkelerinin dış borç servisinin kamu gelirlerine oranı ortalama 1/3'e ulaşması ve döviz elde edememeleri bir yana, milli paraları bile dövize çevirememeleri 1931'de Bolivya, Brezilya, Peru, Şili ve Uruguay'ın, 1932'de Kolombiya'nın ve 1933'te Arjantin ve Küba'nın dış borç servis ödemelerini tamamen veya kısmen askıya almalarına yol açmıştır. Bu borç krizi 1935 yılına doğru aşılabilmiş ve dış borçlanmanın bu dönemde hız kestiği, birçok ülkenin de dış borç yükünün hafiflediği görülmüştür.

ABD'nin 1931 yılında yaşadığı sermaye kaçıışı İngiliz sterlinine yönelik spekülatif baskıları da arttırması sonucu İngiltere'nin 1920'lerin ortalarında uygulanmaya devam ettirilen altın standart sisteminden ayrılmasıyla birlikte GÜ'ler farklı tavırlar takındı. Almanya ve Japonya krizden sonra ödemeler bilançosu açıklarını kapatmaya yönelik olarak uygulamaya koydukları kapsamlı sermaye kontrolleri zamanla bunları makroekonomik politikanın vazgeçilmez unsuruna çevirirken, Fransa, Belçika, İtalya ve Hollanda'nın yer aldığı ülke grubunun iktisat politikalarındaki değişim, daha yavaş ve tedrici oldu. 1930'ların başında bu ülkelerin döviz piyasaları görece olarak serbestti ve sermaye akımları önünde çok az engel vardı. Ancak 1930'lu yılların ikinci yarısında bu

⁵³HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.72.

⁵⁴ESEN, a.g.m., s.33.

⁵⁵I. Savaşa taraf olan ülkelerin toplam borcu -Rusya dışında- savaş öncesine göre 9 kat artarak 1914'te 26 milyar dolar iken 1920'de 226 milyara ulaşmıştır. (SÖNMEZ, a.g.e., s.68.)

⁵⁶SÖNMEZ, a.g.e., s.75.

ülkeler de sermaye akımlarını kısıtlayıcı önlemler almaya başladılar. İngiltere ve ABD ise bu iki uç arasında orta yolcu politikalar izledi.⁵⁷

1870'lerden itibaren I. Dünya Savaşı yılları dışında uygulanmayan sermaye kontrolleri araçları böylece 1930'larda yeniden devreye sokulmuş oldu ve bu durum Bretton Woods sisteminin çökmesine kadar devam etti.

Dünya Savaşından sonra tek hakim güç olan ABD daha savaş yıllarında bu hakimiyeti pekiştirecek ve aynı zamanda dünya piyasalarının kontrolünü sağlamada yardımcı olacak yolların arayışına girişmişti. Bunardan biri, uluslararası piyasaları kontrol etmeye ve yönlendirmeye yarayan uluslararası kuruluşları faaliyete geçmesini sağlamaktı. IMF, IBRD ve GATT sistemi aracılığıyla ABD ile diğer sayılı sanayileşmiş ülkeler kendi işlerine yarayan kuralları uluslararası piyasalara empoze ettirmeye başlamışlardı.

Dünya ekonomisinin gelişme yönünü çizecek olan KEYNES ve WHITE'nin planlarının her ikisinde de sıkı sermaye kontrolleri öngörülmüştü. KEYNES kontrollerin başarılı olabilmesi için ülkeler arasında işbirliğini önerirken, WHITE bunun zorunlu olması gerektiğini savunuyordu. Doğal olarak her iki plan da ABD'de finans çevrelerinin şiddetli muhalefeti ile karşılaştı, çünkü bu planların kabulü savaş sonrası Avrupa'dan ABD'ye yönelen büyük çaplı sermaye kaçışını durdurma anlamına gelmekte idi. Amerikan işadamları ve bankerleri sermaye kontrollerinin sadece iç ve dış istikrara ulaşılan kadar uygulanması gerektiğini savunuyordu. Sonuçta kabul edilen planda sermaye akımlarını kısıtlayıcı yaklaşım korundu.⁵⁸ Bretton Woods sistemi tek bir paranın - doların - altına konvertibilitesini diğer paraların da dolara bağlı yarı-sabit kur (ayarlanabilir kur) standardını kabul etmiştir. Cari dengesizliklerde kur ayarlanmadan çözümün bulunması, önemli dönemsel dengesizliklerde ise IMF'nin onayıyla kurlarda ayarlama yapılabilmesi öngörülmüştü. Ama önemli para birimlerinin cari hesap konvertibiliteleri ancak 1958'lerin sonunda sağlanabildiğinden tam anlamıyla Bretton Woods sistemi ancak 1958-1971 yılları arasında uygulanabilmiştir.⁵⁹

Yarı sabit döviz kurlarının uygulanması istikrarı sağlayarak büyümeyi teşvik etmeyi amaçlıyordu ve bu amacına ulaşmıştır denilebilir. Finansal piyasaların denetlenmesi ekonomik politikaların etkinliğini artırdı, döviz fiyatları ve faiz hadleri istikrarını korudu. Sermaye hareketlerinin sıkı denetim altında bulundurulması 1950 ve 1960'larda DYY ve sınırlı miktarda resmi borçlanmanın ağırlık kazanmasına neden oldu. Üretim birinci plana

⁵⁷ESEN, a.g.m., s.33.

⁵⁸ESEN, a.g.m., s.34.

⁵⁹HIRST-THOMPSON. a.g.e., s.59.

alınarak finans kesiminde istikrarın sağlanması fonların üretime yönelerek düzenli artışını sağladı.⁶⁰ 1960-1973 döneminde ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Kanada, Avustralya, Belçika, İsveç ve Hollanda tarafından gerçekleştirilen DYY'ların (ki bu ülkelerin toplam DYY akımındaki payı 1961-1971 döneminde %99.6 olmuştur) yıllık ortalama artış hızı (yatırıma dönüştürülen kâr hariç) %12 dolayındadır.⁶¹ Yatırıma dönüştürülen kâr da dikkate alındığında bu oran %15'e çıkmaktadır. Fakat DYY'lar da savaş sonrasında tam hareketliliğe sahip değildi. Hizmet sektörü sermaye yatırımına hemen hemen tamamen kapalı durumdaydı. Aynı durum bazı ülkelerde sanayi için de geçerliydi. Diğer bazı ülkeler ise yerli sermaye ile ortaklık koşulunu veya yeni teknoloji getirme şartını koymuşlardı.⁶²

Her ne kadar Bretton Woods sistemi Amerikan güdümünde çalışıyor ve dünyada egemen olma amacıyla bir araç olsa da -tuhaf bir durum- bu sistem ABD ekonomisinin hareketlerini de sınırlamaktaydı. ABD'nin fiyat ve istihdam düzeyini belirlerken diğer ülkelerden bağımsız hareket etmesi söz konusu olamazdı. Ayrıca doların kur değerinin belirlenmesinde pasif kalması, döviz rezervlerini minimum düzeyde tutması, sisteme kredi veren taraf olduğu için likiditeyi sağlaması ve kendi ulusal para politikasıyla uluslararası ticarete konu olan malların dünya fiyatlarını dolar cinsinden sabitlemesi gerekiyordu.⁶³

1952 yılından itibaren sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamalar azaltıldı. 1958'in sonunda Avrupa ülkelerinde konvertibiliteye geçildi. Daha önce bloke edilen yerleşik olmayanların hesapları GÜ'lerde serbest bırakıldı. Bu serbestleşme Almanya, İsviçre, Belçika, Hollanda, İtalya, Fransa, Avusturya, Danimarka, Japonya ve Finlandiya'da yapılırken İngiltere'de ters yönde bir hareket ile 1961'de sermaye çıkışının kontrolünü artırdı. ABD ise bu dönemde sermaye hareketleri üzerine bir kısıtlama uygulamıyordu. Ancak 1964'te sermaye kaçıışı ile karşı karşıya kalınca faiz eşitleme vergisini uygulamaya koydu, bir sonraki yılda da yurtdışına yapılan yatırım ve verilen kredilere yeni kısıtlamalar getirdi. Bu hareket karşısında diğer GÜ'ler de sermaye kontrollerine başvurmak zorunda kaldılar.⁶⁴ Görülen spekülasyon sermaye hareketlerinin nedeni ise II. Dünya Savaşı sonrası yüksek olan kâr haddinin 1960'ların ortalarında düşmeye başlamasıdır.⁶⁵

⁶⁰Gülten KAZGAN, Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1995, s.47.

⁶¹Karşılaştırma için: bu oran ortalama ticaret artış hızına yaklaşık eşit, GSYİH artışının ise 1.5 katıdır. (SÖNMEZ, a.g.e., s.180.)

⁶²KAZGAN, a.g.e., s.47.

⁶³HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.73.

⁶⁴ESEN, a.g.m., s.34-35.

⁶⁵KAZGAN, a.g.e., s.95.

Bretton Woods sisteminde ABD ekonomisinin gösterdiği performans dünya ekonomisinin gidişatını belirlemekteydi, yani sistem Amerika'nın edilgenliğine dayanmaktaydı. ABD'nin uluslararası rekabet gücünü kaybetmeye başladığı yönündeki ilk sinyaller alınınca (Avrupa'nın ayakları üzerine sağlam basması ve Uzakdoğu ülkelerinin rekabet edebilir duruma yükselmeleri bunun en önemli nedenleridir) ve dış ticaret dengesinde açıklar belirmeye başlayınca sistem sallanmaya başladı, durum düzeltilmeyince de çöktü.⁶⁶ Üretime yönelik yatırımların kârlılığında gözlenen düşüş ile birlikte sermayenin daha yüksek getiri sağlayacak alanlara yönelmeye başlaması da sistemin çöküşünde önemli rol oynamıştır.⁶⁷

Belirlenen paritelerin spekülâtif hareketleriyle tehdit edilmesi üzerine Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya hükümetlerinin sermaye hareketlerine karşı ortak hareket etme önerisi ABD tarafından reddedildi, yani ABD finansal liberalizme geçişin gerektiğini açık açık ifade etti. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi, cari işlemlerdeki dengesizliğin düzeltilmesi kısa dönemde ancak daha açık finansal sistemde mümkündür. Bir diğer neden ise, ABD'nin uluslararası finansal sistemdeki egemenliğini koruma isteğidir.⁶⁸

1971'e gelindiğinde 1945'te 20 milyar dolar olan ABD'nin altın rezervleri 10 milyar dolara inmişti, yabancı Merkez Bankalarına olan borcu 24.5 milyar dolara, toplam yükümlülüklerin altın rezervlerine oranı da 5 katına ulaşmıştı.⁶⁹ Ödemeler dengesindeki kronik açık doların 1971 yılının başlarından itibaren değer kaybetmeye başlamasına yol açmıştır. ABD kökenli ÇUŞ'lar ve bankalar başta olmak üzere Alman markı ve Japon yenine hücum başlamış. Markın değer kazanmasını engellemek için Bundesbank 9 Mayıs 1971'de markı dalgalanmaya bırakmış, böylece tek taraflı olarak Bretton Woods'ta kabul edilen sabit kur ilkesini ortadan kaldırmıştır.⁷⁰

Dolar üzerinde spekülâtif baskıların devam etmesi üzerine 18 Aralık 1971'de yapılan Smithsonian toplantısı doların altın karşısında %8.6 oranında devalüasyonu ile sonuçlanmış. Doların dışındaki ulusal paraların dolar paritesi etrafındaki dalgalanma marjı % 1'den % 2.25'e çıkarılmış. Ancak ABD'nin açıklarının kapatamaması spekülasyonların da sürmesini sağlamış. 12 Şubat 1973'te dolar %11 oranında devalüe edilmiş, 12 Mart 1973 tarihinde de diğer paralar dolar karşısında serbest dalgalanmaya bırakılmış. Böylece Bretton Woods sistemine son verilmiştir.

⁶⁶HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.73.

⁶⁷KAZGAN, a.g.e., s.95.

⁶⁸ESEN, a.g.m., s.35.

⁶⁹S.Rıdvan KARLUK, Uluslararası İktisat, 4. Baskı, Beta Yayıncılık, 1996, s.448.

⁷⁰SÖNMEZ, a.g.e., s.154-155.

1.3.2.2. 1970'lerden Günümüze Kadar Finansal Piyasalarda Meydana Gelen Değişiklikler

GÜ'lerde azalan kâr haddi, verimlilik artışında yavaşlama, Bretton Woods sisteminin çöküşü ile petrol şoku da birleşince derin bir durgunluğa girildi (durgunluğun boyutları Tablo 6'daki büyüme hızı ve işsizlik oranlarından görülebilir). Durgunluğun yanısıra bir de enflasyon da baş göstermeye başlamış (Tablo 7). Bu durumda GÜ'ler bir taraftan iç talebi canlı tutmaya çaba gösterirken dış talebin aksamaması için de GOÜ'lere kaynak aktarımında bulunmuşlardır.⁷¹ I. Petrol şoku sonrasında piyasalarda birikmeye başlayan petro-dolarları da yeniden devreye sokmak için yollar aranmaya başladı.

Tablo 6: Bazı GÜ'lerde 1961-1993 Döneminde GSYİH Ortalama Yıllık Artış Hızları ve İşsizlik Oranları

	1961-1973	1973	1979		1979-1983		1983		1991		1993		2000	
	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	1	1	2	
ABD	4.0	4.8	2.5	5.7	0.9	0.5	3.4	9.4	-0.7	6.6	3.0	5.2	4.0	
Fransa	5.6	2.1	3.2	5.6	0.9	-0.4	0.7	8.0	0.8	9.0	-0.9	3.3	9.6	
Almanya	4.5	1.0	4.2	3.2	0.5	-0.8	1.8	7.9	4.5	6.8	-1.3	3.0	7.9	
İngiltere	3.1	2.2	2.8	6.1	0.4	-1.6	3.7	12.2	-2.2	8.2	1.9	3.0	5.5	
Japonya	9.8	1.3	5.5	2.1	3.1	1.2	2.7	2.7	4.3	2.1	0.1	1.9	4.7	

1) GSYİH büyüme oranları

2) İşsizlik oranları

Kaynak: SÖNMEZ, a.g.e., s. 165.

Tablo 7: 5'ler Grubu Ülkelerinde Tüketici Fiyatlarında 1960-1993 Yıllık Ortalama Artış Oranları

	1960-65	1970-73	1974	1974-78	1979	1979-82	1983	1983-89	1990	1991	1992	1993	2000
ABD	2.4	4.9	11	8.0	11.3	10.3	3.2	3.6	5.4	4.2	3.0	3.0	3.4
Fransa	5.7	7.6	23.2	11.4	3.7	4.8	1.9	1.5	3.3	3.3	3.7	1.3	1.7
Almanya	2.5	5.3	7.0	4.8	4.1	5.3	3.3	1.7	3.5	3.5	3.5	4.1	1.9
İngiltere	3.8	6.2	7.3	9.4	10.8	12.4	9.6	5.0	3.2	3.2	3.2	2.1	2.9
Japonya	3.1	8.1	15.9	16.1	13.4	13.9	4.6	5.1	5.9	9.5	5.9	1.6	-0.6

Kaynak: SÖNMEZ, a.g.e., s. 165.

Öncelikle GOÜ'lere serbestleşmeye gitme önerildi, çünkü böylece doğrudan yatırımlar şeklinde sermayeyi GOÜ'lere aktararak eskiden teknolojinin ömrünü uzatma ve atıl kalan birikimleri kârlı olduğu piyasalara yöneltmek için içerideki baskıları hafifletme sağlanabilirdi. Öncülüğü 1974'te sermaye kontrolleri kaldırılarak yine ABD yaptı. Aynı dönemde ticarete serbestleşmeye gidilmesi yönünde baskı yaparak bu iki sürecin paralel ilerlemesini sağladı.

1970'lerin ortalarından sonra uygulanmaya devam edilen Keynesyen politikaların başarısızlığının bir sonucu olarak neo-liberal görüş ağırlık kazanmaya başladı. Nitekim

⁷¹SÖNMEZ, a.g.e., s.138.

İngiltere’de (Margaret THATCHER), ABD’de (Ronald REAGAN) ve Fransa’da (İşçi Partisi) neo-liberal politikaları öneren yöneticilerin iktidara getirilmesi bunun açık bir kanıtıdır. 1979’da İngiltere ve Japonya sermaye kontrollerini kaldırırken, Fransa bu kervana 1983 yılında katıldı.⁷²

Aşırı dalgalanmalar gösteren paritelerin yarattığı istikrarsızlıktan en azından belli ölçüde korunmak için 1979 yılında Avrupa Para Sistemi oluşturuldu. 1980’lerin ortalarında da Plaza ve Louvre Anlaşmalarıyla bu yolda daha fazla mesafe katledilmiş oldu. Kontrollerin 1980’lerde kaldırılması Uluslararası Denkleştirme Bankası ve diğer kuruluşlar tarafından finansal kurumların yeniden düzenlenmesiyle paralel götürülmüştür. Bu kuruluşlar faaliyetlere kurallar getirmekle birlikte piyasanın fiyat belirleme işlevini değiştirmeye veya yönlendirmeye çalışmamışlardır.⁷³

GOÜ’lerin finansal serbestleştirmeye ayak uydurmaya çalışmalarının en önemli nedeni ise iç tasarruf açığını kapatmaktır: dış tasarruflar bu açığı kapatacak, yatırımları ve büyümeyi hızlandıracaktı. GOÜ’ler için finansal serbestleştirmenin yaratacağı diğer olumlu etkiler ise finansal araçların çeşitlenmesi ve yeni finansal kurumların oluşturulması şeklindedir.⁷⁴

Finansal liberalleşmenin başlamasıyla birlikte bir taraftan sermaye hareketlerinin niteliği diğer taraftan da akımların yönü değişmeye başlamıştır. 1970’lerin ortalarından itibaren sermaye akışında bankalar önemli rol oynamaya başladı. DYY’lar artmakla birlikte yeniden GÜ’lere doğru kayarken spekülative nitelikte akımlar gittikçe artan miktarda GOÜ’lerin piyasaları arasında hızla hareket etmeye başladı. ABD sermaye ihracatçısı durumundan en büyük sermaye kabul eden ülkeye dönüştü ve 1987’de 50 milyar doların üzerinde fon ithali ile toplam sermaye akımının 1/4’ini çekti.⁷⁵

Liberalleşme ve dışa açılma ile birlikte sermaye akımlarının bir diğer yolu olan özelleştirme de hız kazandı. Bu furyanın başlaması da liberal okul görüşlerini savunanların çeşitli ülkelerde iktidara gelmesine denk gelmektedir. GÜ’lerde kamu payının zaten nispeten düşük olmasına rağmen bunun daha da azaltılmasına yönelmenin ana nedeni ekonomilerin dış rekabet gücünü arttırmak ve yerli sermayenin kârlılığını yükseltmektir. Kâr haddini arttırmada en büyük rol oynayan ise kamu tekelleridir.⁷⁶

⁷²ESEN, a.g.m., s.35.

⁷³HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.18.

⁷⁴ESER, a.g.m., s.14.

⁷⁵KAZGAN, a.g.e., s.88.

⁷⁶KAZGAN, a.g.e., s.99-100.

Özelleştirmenin GOÜ'lerin gündemine girmesinin nedenleri ise rekabet gücünü artırma isteği yanında biraz daha farklı nitelik de taşımaktadır. Bunların başında dış borç gelmektedir. Kamu işletmeleri özel sektöre devredilirken bir taraftan kamu sektörü bunlara sürekli olarak gerçekleştirdiği fon aktarmaktan kurtulmakta (tabii, eğer zararlı çalışıyor ise), üstelik ya doğrudan satıştan elde edilen dövizle, ya da borç - hisse senedi değişimiyle borç yükünü hafifletebilmektedir.⁷⁷ Gelişmekte olan ekonomilerde özelleştirmenin hız kazanmasının bir diğer nedeni de GÜ'lerden teknoloji ve sermaye girişini sağlamak. Ekonomiyi devlet baskısından arındırarak daha etkin çalışmasını sağlaması ise bir diğer etken olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁸

İlk bakışta hep olumlu sonuçlar doğuracak gibi görünen özelleştirmenin zamanla öbür yüzü de ortaya çıkmaya başladı. Öncelikli talep gelir sağlayan kamu tekellerine olduğundan bunların kamu elinden çıkarılması kamu gelirlerinin azalmasına yol açtı. Genellikle kârlılık ve verimlilik ölçütlerini göz önünde bulundurmadan işçi çalıştıran kamu işletmelerinin özel sektörün eline geçmesiyle bunlarda çalışanların sayısı azaltılmaktadır. Tekel konumunda olan KİT'lerin özelleştirilmesi önceden dışsal yarar sağlamak için düşük tutulan ürün fiyatlarının artmasına yol açabiliyor. Özelleştirme sırasında kamuya yüklenen maliyetler (bunların başında geniş reklam kampanyası, işletme bilançosunun düzeltilmesi, yani hazineye olan borçlarının silinmesi ve geniş kitleyi pay sahibi yapabilmek için düşük fiyatla satışa sunulması geliyor) sağlanabilecek gelirlerin önemli ölçüde azalmasına yol açmaktadır. Özelleştirmede ortaya çıkabilecek bir diğer olumsuz husus da yabancıların eline geçmesiyle ulusal bağımsızlığın riske düşebilmesidir.⁷⁹

1.3.2.3. Finansal Piyasaların Küreselleşmesi Sonucu Ortaya Çıkan Durum

GOÜ'lerin çoğunun GÜ'lerin istekleri yönünde finans piyasalarını denetimlerden arındırmaları dünya çapında gerçekten küresel bir finans piyasasının ortaya çıkmasına yol açtı. Bu piyasa 24 saat çalışmakta, belli bir merkezi yoktur, gücü ise hükümetlerin uyguladıkları politikaları etkisiz bırakabilecek, hatta bir ekonomiyi çökertebilecek kadar büyüktür. New York'un en önemli finans merkezi olmaktan çıktığı 1970'lerden sonra ne Frankfurt, ne Londra, ne Tokyo'nun bu piyasanın merkezi haline gelmesi söz konusu olmamıştır. Bilgisayar sistemiyle bu borsaların birbirlerine bağlanması finans sektörünün

⁷⁷1988'de özelleştirmeyi hızlandıran Meksika borç ana parasını önemli ölçüde azaltabilmiş, kamu kesimi açığı/GSMH oranını % 14'ten olağan düzeylere indirmiştir. (KAZGAN, a.g.e., s.97)

⁷⁸İrfan KALAYCI, "Küreselleşme Ekseninde Özelleştirmenin İktisadi Sonuçları", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Eylül 1998, s.50.

⁷⁹KALAYCI, a.g.m., s.52-54.

dünya çapında tek bir vücut haline gelmesine yol açtı. Böyle bir durumun en önemli sonucu ise sistemin kontrolden çıkmaya başlamasıdır.⁸⁰

Finans piyasaları kısa ve uzun vadeli olarak ayırarak bakıldığında bunların küreselleşme derecesinde önemli farklılıklar göze çarpmakta. Kısa vadeli piyasalardaki bütünleşme düzeyi oldukça yüksek olmasına karşın, uzun vadeli piyasalarda bütünleşme düşük kalmıştır. Uzun vadeli finansal piyasalarda bütünleşme derecesi olarak bireysel ve kurumsal yatırımcıların portföylerinin yurt içi - yurt dışı bileşimi alındığında, şu durum ortaya çıkmaktadır: 1989 yılı için ABD yatırımcılarının portföylerinin % 94'ünün, Japon yatırımcılarının % 98'inin ve İngiliz yatırımcılarının portföylerinin % 82'sinin yurtiçi aktiflerden oluşmakta. 1991 yılında bu büyüklük ABD için % 95, Almanya için %73, Fransa için %96.3, İngiltere için % 65.8 ve Japonya için % 77 olmuştur. Reel fiziki sermayenin bütünleşme derecesi ise kâr oranlarının eşitlenmesi hipotezi altında belirlenir. Ancak bu ölçüt ele alındığında da 1945 sonrası kat oranlarının eşitlenmesi yönünde çok küçük bir eğilimin mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır.⁸¹ Yani gerçek anlamda bütünleşme sadece kısa vadeli finansal piyasalarda sağlanmaktadır. Fakat bu bile dünya ekonomisinde istikrarsızlık yaratmak için yeterli olmaktadır.

UNCTAD Raporuna (1994) göre dünyadaki sermayenin % 95'i spekülatif amaçla kullanılmaktadır.⁸² 1970'lerde 3-4 milyar dolar olan portföy yatırımları tutarı 1980'lerin ortalarında hızla artarak 1994'e gelindiğinde 100 milyar doları aşmıştır. Günlük spekülatif para hareketlerinin ise 1 trilyon doların üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.⁸³ Bu hareketlerin büyük bir kısmı GÜ piyasalarında gerçekleşmekle birlikte GOÜ'lerin mali piyasalarının nispeten küçük ve gelişmemiş olması bunları spekülatif hareketlere daha hassas olmasına yol açıyor.

1980'lerin başında patlak veren borç krizi sonrasında GOÜ'ler dış borçlanmadan vazgeçerek iç piyasalarda borçlanmaya ağırlık verdiler. Bunun sonucunda yükselen faizler serbestleşme sonucu bir miktar daha artış gösterdi.⁸⁴ Bu ise kısa vadeli yatırımcıların aradığı bir durum. Yüksek faiz cazibesıyla içeri akan yabancı sermaye milli paranın aşırı değerlenmesine yol açarak fiyat yapısını çarpıtıyor ve özellikle ihracata yönelik sektörlerde

⁸⁰EŞKİNAT, a.g.e., s.130.

⁸¹Oğuz ESEN, "Küreselleşme, Gelir Dağılımı ve GOÜ'ler", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, C.8, S.26, Sonbahar, 1997, s.23-24.

⁸²Fikret BAŞKAYA, Avrupa Merkezilik, Resmi İdeoloji, Bilim ve Sosyalizm, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s.97.

⁸³ESER, a.g.m., s.12.

⁸⁴KAZGAN, a.g.e., s.91.

rekabet gücünün kaybolmasına neden oluyor. Rekabet gücü kaybolmaya başladığında dünya pazarlarında payı korumak ancak ücretlerin aşağıya çekilmesi ile mümkün oluyor, ki bu gelir dağılımını daha da bozuyor. Faizlerin yüksekliği reel ekonomiye yönelik yatırımların azalarak rant ekonomisine kaymalarına yol açıyor. Kaynakların yükselen maliyetlerinden dolayı düşen kârlılık yatırım yapmak isteyen işletmeleri bile bundan caydırıyor.⁸⁵ Bu gelir dağılımına bir kez daha darbe indiriyor.

Yapılacak yatırımlarda daha ucuz olan yabancı kaynakları kullanma mümkünlüğü yurtiçi tasarruf ile yatırımların arasındaki bağı zayıflatarak iktisat politikalarının etkinliğini azaltmaktadır.⁸⁶ Finansal serbestleşme sonucu özellikle ekonomisi zayıf olan ülkelerin pazarlarında dövize kaçış yaşanmakta, bu da hükümetlerin para politikalarını etkisizleştirmektedir. Yapısal reformlara gitmektense gerekli fon ihtiyacını 'sıcak para' girişinden sağlayan ülkelerin bu fonlara aşırı bağımlı hale gelmelerine yol açmakta, bir kısır döngüye sürüklemektedir. Yüksek faiz düşük kur politikasının sürdürülmesi ile bir süre sonra kur değişikliği beklentisi de arttığından, büyük çaplı sermaye kaçışı her an yaşanabilmektedir. Bu durumun ortaya çıkması ise ekonomideki tüm dengeleri alt-üst etmekte, başlangıçtaki duruma göre çok daha gerilere düşülmesine neden olmaktadır.⁸⁷

Başlangıçta finansal piyasaların şartsız-koşulsuz serbestleştirilmesinin yandaşı olan GÜ'ler şimdi GOÜ'lerden daha yüksek sesle sermaye kontrollerinin uygulanması gerektiğini savunuyorlar. Böyle bir tavır sergilemelerinin nedeni ise dünya ekonomisinde gözlenen bazı önemli gelişmelerdir.⁸⁸ İlk olarak 1992'de EMS (Avrupa Para Sistemi)'ye yönelik spekülasyon hareketleri İngiltere ve İtalya'yı sistemden ayrılmaya zorlarken, başta İsveç ve İspanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ciddi makroekonomik sorunlar yaşatmış, sistemde kalan ülkeler için de döviz kurunun dalgalanma sınırlarını genişletmeye zorlamıştır. İkinci olarak, GOÜ'lerde uygulanan finansal serbestleşme politikalarının başarısızlığa uğraması ilgili literatür ve çalışmalarda sermaye akımlarına karşı daha ihtiyatlı davranılması gerektiği yönünde önermelerin çoğalmasına neden olmuştur.⁸⁹ Sermaye kontrollerini savunanların gösterdikleri bir diğer neden ise Meksika'da (1994), Türkiye'de (1994) ve Güneydoğu Asya'da (1997) yaşanan krizler ve bu krizlerin bazılarının

⁸⁵ESER, a.g.m., s.15-16.

⁸⁶HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.63.

⁸⁷YENTÜRK, a.g.m., s.137-138.

⁸⁸ESEN, "Finansal Piyasaların...", s.31-32.

⁸⁹Neoklasik finansal liberalleşme teorisinin babası sayılabilecek McKinnon'un GOÜ'lere kısa vadeli sermaye akımlarına karşı sıkı kontroller önermesi konunun önemini açıklamada yardımcı olmaktadır. (ESEN, "Finansal Piyasaların...", s.37.

sonrasında uygulamaya konulan kontrollerin olumlu sonuçlar vermesi.⁹⁰ Bu görüş taraftarlarının gösterdiği bir diğer olgu, özellikle Avrupa'da gözlenen yüksek işsizlik ile ABD'deki görece ücret durgunluğu. Gösterilen son bir neden de (ki özellikle GOÜ'ler için geçerli bir durum), 1950'lerden sonra hızlı gelişme gösteren Almanya, Japonya ve G. Kore'nin sermaye kontrolleri konusunda sergiledikleri tavrıdır. Almanya diğer sanayileşmiş ülkelerle birlikte finansal piyasalarında serbestleşmeye giderken G. Kore sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıtlamaları 1990'a kadar yürürlükte bırakmıştır.⁹¹

Fakat şimdilik bu tür karşı çıkmalar fazla bir işe yaramamaktadır. Nedeni ise tüm iniş çıkışlara rağmen finans piyasalarının nasıl çalışması gerektiği konusunda yaygın kabul gören doktrinin değişmemiş olması. Halen bu piyasaların otomatik olarak dengeye ulaşacağı, bu nedenle asıl görevin gerekli bilgileri sağlayarak piyasa mekanizmasına müdahaleden kaçınmak olduğu varsayılmaktadır. Oysa finans piyasalarının yapısı gereği istikrarsız olduğu her geçen gün daha da açık olarak ortaya çıkmaktadır.⁹² Yapıda varolan bu istikrarsızlığı daha da güçlendiren iki asimetri daha vardır. Bunlardan biri, mevcut düzenlemelerde borçlu üzerindeki baskının ağır olması ile birlikte fon sağlayanları aşırılıklardan alıkoyacak kural ve sınırlamaların eksikliğidir. Çoğu kriz öncesi risklere ve sağlıksız kullanıma bakılmaksızın bir kredi bolluğu yaşanır. Bu asimetri 1982 dış borç krizi ile başlayıp 1994 Meksika krizinde daha da belirgin hale geldi. Söz konusu kriz öncesi yüksek risk taşıyan tesobonolara akılsızca yatırım yapanlar kriz patlak verdiğinde önemli bir kısmını kaybetmeleri gerekirken Amerikan Maliye Bakanlığı ve İMF'nin devreye girmeleri sonucu krizden kayıpsız çıkmışlardır. Aynı şey Rusya krizinde de yapılacaktır, ancak ABD Maliye Bakanlığı bu kez spekülörleri kurtarmakla suçlanmak korkusuyla etkin bir kurtarma hareketine girişemedi.

İstikrarsızlığın nedeni bir diğer asimetri ise paraları uluslararası finansal işlemlerde kabul gören ve kabul görmeyen devletler arasında gözlenmektedir. Kendi parasıyla borç verebilen ülkeler kendi para politikasını yürütmeye daha avantajlı durumdadırlar ve bunu yaparken de iç piyasaların durumunu göz önünde bulundururlar. Bu ise geri kalan ülkelerin kendi kaderleri üzerinde fazla söz sahibi olamamaları anlamına gelmektedir. Nitekim krizlerin patlak vermesinde bu hususun önemli yeri olduğu gözlenebilir: 1982'deki dış borç krizinde Amerika'daki faizlerin önemli oranda artışı önemli rol oynamış; 1992 EMS krizi Alman Markının değeri ile diğer paraların değerleri arasında

⁹⁰Güneydoğu Asya krizi sonrası sermaye kontrollerini uygulamaya koyan Malezya en hızlı toparlanan ülke oldu: 1999'un ilk yarısında bir önceki yılın aynı dönemine göre üretim % 107 artış gösterdi ("Mahathir Haklı Mı?", *Ekonomik Forum Dergisi*, 14 Eylül 1999, s.71)

⁹¹ESEN, "Finansal Piyasaların..."s.37-38.

⁹²George SOROS. *Küresel Kapitalizm Krizde*, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000, s.123; s.147.

oluşan asimetriden kaynaklanmış; 1994 Meksika krizinde yine ABD'nin faiz oranlarını yükseltmesi etkili olmuş; 1997 Asya krizinin nedenlerinden biri ise Amerikan Doların değer kazanmasıyla başlamasıdır. Bu iki asimetri finans piyasalarındaki istikrarsızlığın tek ve en önemli nedeni olmamakla birlikte etkileri büyüktür.⁹³

Sermaye kontrollerini tüm dertlere deva olarak gösterenler de yanılıya düşmektedirler. Bir kere, kontrollerin etkinliği oldukça sınırlı kalabilmektedir. Bunu yapılan araştırmalar da kanıtlamaktadır. Buna ek olarak, iletişim teknolojisindeki gelişmeler kontrollerin etkinliğini büyük ölçüde sınırlamaktadır.⁹⁴ Son olarak da sermaye kontrolleri kaçakçılık, yolsuzluk ve gücün kötüye kullanılmasına yol açabilmektedir.⁹⁵

Ancak kısa ve orta vadede sermaye kontrollerini uygulayan ülkelerde daha düşük enflasyon oranına, daha yüksek istihdama, istikrarlı döviz kuru ve faiz oranına ulaşılmış, sermaye kaçıışı daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir.⁹⁶ Bu başarının bütünleşme eğilimlerinin gittikçe hız kazandığı bir uluslararası ortamda sürdürülebileceği şüphelidir. Kısa bir süre için ekonominin rahatlayacağı kesin, fakat iç kaynakların tükendikçe veya tam kapasite kullanımına yaklaşıldıkça yine dış piyasalarla bütünleşme ihtiyacı doğacaktır. Finansal piyasalarda katı sınırlamalar uygulayarak disiplin sağlamaya çalışmak istikrarsızlık yaratmaktır.⁹⁷ Baskı altındaki piyasalar belli bir süre için istikrara kavuşmuş gibi gözükürler, ama uluslararası ortama açıldığında baskı altında tutulan dengelerin ne yönde değişeceğini kestirmek güç olacaktır. Bu yüzden katı kısıtlamalar getirmektense mali piyasalara belli kuralları kabul ettirmek daha güvenli bir çözüm yolu olacaktır. Daha önceki senelerde yapılan düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında kredilerin refleksif yapısını görememe ve uygun uluslararası kurumların bulunmaması gelmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde Merkez Bankalarının işbirliği yapmalarına rağmen bu işi sürekli olarak yürütecek ulusal kurumlara eşdeğer bir uluslararası kurum mevcut değildir. Bu tür kurumların oluşturulması para ve kredilerin ulusal egemenlik ve çıkarlarla bağlantılı olduğundan ve ülkelerin egemenliklerinden ödün vermeye istekli olmadıklarından hiç de kolay olmayacak, fakat finansal piyasaların küreselleştiği bir dönemde sermaye akımların düzene sokulması ancak dünya çapında bir işbirliği yapıldığında gerçekleştirilebilecektir. Yani dünya mali piyasalarının tabiatında yöneltilemezlik gibi bir özellik yoktur. Sorun araç bulabilmek değil, piyasaları yönetmeyi istemektir.

⁹³SOROS, a.g.e., s.151.

⁹⁴ESEN, "Finansal Piyasaların...", s.39.

⁹⁵SOROS, a.g.e., s.159.

⁹⁶ESEN, "Finansal Piyasaların...", s.42.

⁹⁷SOROS, a.g.e., s.147.

Sonuç olarak söylenebilirki, tüm piyasalarda istikrarsızlığın nedeni olan finansal küreselleşme sürecinin yönetilmesi gerekmektedir. Hiçbir ülkenin para yığınlarına karşı duramayacağına göre en üst düzeyde işbirliği sorunun çözülmesi için ilk şarttır. Bir diğer önemli nokta, tam finansal serbestiyi gerçekleştirirken ekonomideki dengelerin kurulmuş ve iyi çalışıyor olması gerekir. çünkü önemsiz gibi gözüken bir dengesizlik dış faktörlerin etkisiyle kat kat büyüyerek su yüzüne çıktığında olumsuz sonuçlar o ana kadar sağlanan ilerlemeleri çizip atacak nitelikte olmaktadır.

1.3.3. Ticarete Küreselleşme

1.3.3.1. II. Dünya Savaşına Kadar Olan Dönemde Ticaretin Gelişimi

İktisadi faaliyetlerde bütünleşme ticaretten başlamıştır denildiğinde yalan söylenilmemektedir, çünkü kapalı ev ekonomileri kendi ihtiyaçlarını karşılayamadığı an içeride üretilen mal ile üretilmeyen malı takas ederek elde etmişlerdir. Bu yüzden ticarete küreselleşme sürecinin ilk aşamaları çok eskilerde geçilmiştir.

Süreci hızlandıran sömürgecilik olmuş, bir adım daha ileri götüren ise Hollandalıların XV.yy'da yük gemisinin icadı olmuştur.⁹⁸ Artık istenilen mal istenilen yere götürülebildiğinden teorik olarak küreselleşmenin son aşamasına gelinmiştir denilebilirdi, fakat siyaset ve devletin kendi vatandaşları kollama görevi uygulamada bunun henüz gerçekleştirilememiş olmasına yol açmıştır.

XVI. ve XVII. asrın sonlarına kadar ağırlığını koruyan merkantilist düşünce de ticaretin artmasını engellemekteydi. Bu devletlerin dış ödeme fazlası yaratmak amacıyla ihracatta işlenmiş mal, ithalatta ise hammaddeye ağırlık verilmesi için iç ve dış faaliyetlere yoğun müdahalesinden kaynaklanmıştır.⁹⁹

XVII yüzyılın başlarında klasik liberalizmin öne çıkmasıyla küreselleşme hareketi ivme kazanmış oldu. Sanayi Devrimi bu süreçte bir atılımın yapılmasını sağladı. Fabrika tipi üretimin yayılması değişime konu olan malın hem miktarını, hem de çeşidini arttırmıştı. Bununla birlikte Ümit Burnu üzerinden Hindistan yolunun keşfedilmesiyle ticaret yolları iç denizlerden değil, Hint ve Atlas okyanusları üzerinden geçmeye başlamış. Bunun en önemli sonucu da geleneksel piyasaların önemini yitirmesi ve yenilerinin doğmasıyla İtalya

⁹⁸DRUCKER, a.g.e., s.49.

⁹⁹Halil SEYİDOĞLU. Uluslararası İktisat, 10. Baskı, Güzen Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.4-5.

ve Almanya'nın sanayileşme hamlesinde İngiltere ve Fransa'nın gerisinde kalması olmuştur.¹⁰⁰

Sanayi Devrimi icatlarının üretim ve ulaşım alanlarında uygulanması ve klasik liberal düşünce ile birleşmesi sonucu ticaret 1850-1914 döneminde altın çağını yaşamıştır. Küreselleşme sürecini dış ticaret hacmi artışının büyüme hızıyla karşılaştırarak izlersek 1853-1872 döneminde küreselleşme hızlanmıştır, çünkü yıllık ortalama büyüme hızı ticaret hacmi artışının gerisinde kalmıştır. Bu iki hızın 1872-1911 aşağı yukarı döneminde eşit olduğu Tablo 8'den de görülmektedir.

Tablo 8: Üretimin Büyüme Hızı ile Dış Ticaretin Büyüme Hızı Arasındaki İlişki, 1853-1984 (yıllık ortalama yüzde)

	1853-1872	1872-1893	1893-1911	1913-1950	1950-1973	1973-1984	1980-1994	1998 (c)
Ort.Tic.Hacmi Art.(a)	4.3	3.1	3.9	0.5	9.4	3.6	5.1	4.2
Ort.ÜretimArtışı (b)	3.7	3.3	3.6	1.9	5.3	2.1	2.7	2.8

- a) 1853-1911: İngiltere, ABD, Fransa ve Almanya
1913-1984: İngiltere, ABD, Fransa, Almanya, Hollanda ve Japonya
- b) 1853-1911: Sadece endüstriyel üretim
1913-1984:GSIYH
- c) Dünya Ticaret Hacmi ve Üretim Artışları

Kaynak: HIRST – THOMPSON, a.g.e., s. 48
1980-94 Verileri: ADALI, a.g.e., s. 83
1998 Verileri: Yevgeni AVDOKYSHİN, Mejdunarodniye Ekonomičeskie Otnoşeniya, Yurist Kitabevi, 1999, s.101.

Tablo 9:İhracat Hacmi Gelişimi, 1941-1984 (endeks bazında, 1913=100)

	Fransa	Almanya	Japonya	Hollanda	İngiltere	ABD
1913	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1929	147.0	91.8	257.9	171.2	81.3	158.2
1938	91.0	57.0	588.3	140.0	57.3	125.7
1950	149.2	34.8	210.1	171.2	100.0	224.6
1960	298.4	154.7	924.4	445.1	120.0	387.9
1973	922.4	514.3	5672.7	1632.1	241.9	912.0
1984	1459.5	774.0	14425.2	2383.7	349.1	1161.5
2000	5448.5	1849.2	43802.2	5724.8	762.1	3192.6

Kaynak: HIRST – THOMPSON, a.g.e., s. 487; 2000 Yılı verileri Dünya Bankası istatistiklerine göre hesaplanmıştır.

¹⁰⁰SEYİDOĞLU, a.g.e., s.3-7.

1913 yılı sonrasında yürürlüğe konulan gümrük, kota, kambiyo kontrolleri ve daha sonra da savaş nedeniyle ticaret hacmi artış hızı düşük kalmış. 1920'lerin ortasından sonlarına kadar hızlanarak artan ticaret hacmi krizle birlikte ülkelerin içe kapanması ve fiyatların düşmesi sonucunda hızla daralma göstermiş: 1929 yılında 34.3 milyar dolardan 1930'da 27.9, 1931'de 20 ve 1932'de 13.5 milyar dolara düşmüştür.¹⁰¹

1.3.3.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Ticaretin Gelişimi

Savaş sonrası korumacılığın yaygın olmasına rağmen Avrupa'da fiziki sermayenin yeniden inşası ve kutuplaşma ticaretin hızla artmasına yol açmıştır. Uluslararası faaliyetlerde bu hareketlenme büyük ölçüde ihracata yönelik büyüme eğilimlerinin bir sonucudur denilebilir. Elde biriken fonların yatırıma yönlendirilmesi üretimin de hızla artmasına sebep olarak, bu iki hareket karşılıklı olarak birbirlerini desteklemiştir.¹⁰² Canlanma sadece ticarete ve üretimde değil, bir bütün olarak dünya ekonomisinin tüm alanlarında tarihte görülmemiş en uzun ve canlı gelişme evrelerinden birini yaşamıştır. Ticaretin canlanmasında dış ticarete belli kurallar getirmek, kaosu sona erdirmek ve savaş sonrası işbirliğini devam ettirmek için kurulan GATT'ın önemi yadsınmaz.

Tablo 10: Altı GÜ'de Ticaret / GSYİH Oranı, (%)

	1913	1950	1973	1980	1990	1999
Fransa	35.4	21.2	29.0	20.4	21.2	26.1
Almanya	35.1	20.1	35.2	29.2
Japonya	31.4	16.9	18.3	13.7	10.7	10.4
Hollanda	63.6	70.2	80.1	55.0	58.3	60.6
İngiltere	44.7	36.0	39.3	27.1	24.0	25.8
ABD	11.2	7.0	10.5	10.1	9.7	...

Kaynak: HIRST – THOMPSON, a.g.e., s. 53;
1980-99 verileri www.worldbank.org/countrydata

GATT Round'larında uluslararası ticarete engel olan gümrük tarifeleri ve tarife dışı engelleri kaldırmada ilk turlarda başarılı olmuştur. 6. Kennedy Turu'na (1964-1967) kadar mal bazında yapılan indirimler bu Tur'da global olarak yapılmış ve sınai mal gümrük vergilerinde nominal olarak % 36 oranında azaltmaya gidilmiştir. Bu da 40 milyar dolarlık ticari ürün üzerindeki gümrüklerin azaltılması demektir.¹⁰³ Ancak 1870-1913 dönemiyle karşılaştırıldığında 1950-1973 dönemi dünya ekonomisi yine de daha kapalı kalmıştır. Açıklık derecesi olarak ticaretin GSYİH'ya oranı alındığında altı GÜ arasında Almanya hariç tümünde bu oranın 1950-1973 döneminde daha düşük kaldığı ortaya çıkmaktadır

¹⁰¹SÖNMEZ, a.g.e., s.80.

¹⁰²HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.81.

¹⁰³S.Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi, 4. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 1996, s.273-274.

(Tablo 10), yani bu dönemde ekonomiler arasındaki bütünleşme daha düşük seviyede olmuştur.¹⁰⁴

1950-1973 döneminde dünya ekonomisi yıllık ortalama % 5.3 oranında büyürken ticaret hacmi yılda yaklaşık % 9.4 oranında genişlemiştir. Fakat fiziki sermaye birikiminin üst sınıra ulaşması sonucu başgösteren aşırı üretim ve uygulanan enflasyonist politikalar sonucunda durgunluğa giren ekonomiler arasında gerçekleştirilen ticaretin bundan etkilenmemesi mümkün değildi. Sorun bunun ne zaman gerçekleşeceği idi. Ticarete gerileme genel durgunluktan daha geç ortaya çıktı. 1975 yılında kapitalist ülkelerin ihracatında % 7'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. Sadece İtalya ve ABD bu gelişmenin dışında kalabilmişlerdir (yedi GÜ'nin 1974-1975 ticaret hacimleri Tablo 11'de verilmiştir).¹⁰⁵

**Tablo 11: Bazı GÜ'lerin 1974-1975 Yıllarında
İhracatlarının Gelişimi, (milyar dolar)**

	1974'ün II. Yarısı	1975'in I. Yarısı	1975'in II. Yarısı
ABD	51.6	52.9	55.2
Almanya	47.2	47.6	45.2
Japonya	29.5	28.3	26.8
Fransa	24.7	26.8	25.9
İngiltere	19.7	21.2	20.3
Kanada	17.8	16.5	17.0
İtalya	16.5	16.7	17.0

Kaynak: MANDEL. a.g.e., s. 32

Ticarettteki bu gelişmenin başlıca üç nedeni vardır. Birincisi, ticaret hacmi genel durgunluk sonucu azalış göstermiştir. İkinci bir neden durgunluğun dolaylı etkisidir. İhracat hacmi ve fiyatlarındaki düşüş sonrası azalan parasal kaynaklar ülkeleri ithalatlarını kısmaya zorlamıştır. Ticarettteki daralmanın gerisinde yatan üçüncü etken de özellikle ödemeler dengesinde önemli miktarlarda açıkları bulunan bazı ülkelerin bilinçli olarak uyguladıkları ithalatı indirim politikalarıdır, yani ekonomik ulusalcılık ve himayecilik olguları.¹⁰⁶ 1975'ten sonra haklı ve haksız yere sayısız ticareti kısıtlayıcı hükümler uygulamaya konulmuştur. Durgunluk atlatılmayınca 5 büyük kapitalist ülkenin 1975-1976 yılı bütçeleri toplam 175 milyar dolarlık açıkla hazırlanmıştır. Bu ek satınalma gücü sayesinde kısa süreli canlanma kaydedilmiş, ancak korumacılığın yükselmesi 1977'nin III. çeyreğinde yine ticaret hacminde azalmaya yol açmıştır.¹⁰⁷ (Tablo 12).

¹⁰⁴HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.53.

¹⁰⁵Ernest MANDEL, Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz, (Çev.: Yavuz ALAGON), Koral Kitabevi, İstanbul, 1996, s.32.

¹⁰⁶MANDEL, a.g.e., s.33.

¹⁰⁷MANDEL, a.g.e., s.117-118.

Tablo 12: 1976 (II. Çeyrek) ve 1977 (II. Ve III. Çeyrekler) Döneminde Kapitalist Ülkelerin Dış Ticareti (milyar dolar)

	İthalat	İhracat
1976 III. Çeyrek	155.7	144.7
1977 II. Çeyrek	182.8	170.7
1977 III. Çeyrek	166.3	155.3

Kaynak: MANDEL, a.g.e., s. 118

GATT kural ve ilkelerini zedelemeye önde gelenler yine GÜ'ler olmuştur. Yeni korumacılık olgusu işte bu dönemde ortaya çıkmaya başladı. Üretimde yeni teknolojinin kullanımında uyum sağlayamayan GÜ'ler krizi atlattıkları için ticarete serbestleşmeye gidilmesi gerektiğini savunurken kendileri yerli üreticileri korumak için tarife dışı engelleri kalkan edindiler.¹⁰⁸ GÜ'ler diğer GÜ'lerden yaptıkları ithalatın % 10.5'ine gümrük dışı kısıtlamalar getirirken, GOÜ kaynaklı ithalat için bu rakam % 19.5'tir. AET ülkelerinde bu oran % 21'e yükselmektedir.¹⁰⁹ Bu durumdan özellikle Japonya ve Uzakdoğu Asya'nın hızlı gelişen ülkeleri büyük zararlar gördü.

Durgunluğun atlatılamaması ticaret hacmindeki genişlemeye son vermiştir. 1979 yılında % 6,5 oranında genişleyen ticaret hacmi 1980'de % 2, 1981'de % 0.5 büyümüş, 1982 yılında ise % 2.5 oranında daralma göstermiş. 1980-1983 kesitinde toplam ihracatın değeri yaklaşık 2000 milyar dolardan 1800 milyara gerilemiştir.¹¹⁰ Bu dönemdeki daralmanın bir diğer önemli nedeni de patlak veren dış borç krizi olmuştur. Ancak burada bir eğilime daha dikkat çekmekte yarar var. Kısmen GOÜ'lerde işçilik maliyetinin düşüklüğü, kısmen de hızlı teknolojik gelişme sonucu faydalı ömür kısalan teçhizatın kârlılığını yükseltme isteği¹¹¹ öncelikle ÇUŞ'leri yerinde üretime teşvik ederek DYY'larda bir patlamaya yol açmıştır. Yani ticarete gerçekleşme olasılığı olan artışın bir kısmı DYY'lardaki artış tarafından emilmiştir. 1980'lerden itibaren hız kazanan bu eğilim sonucunda DYY hareketleri 1983-1990 döneminde yıllık ortalama %34 oranında artış gösterirken ticaret hacminde büyüme % 9'da kalmıştır.¹¹²

1979'da sonuçlanan 7. Tokyo Turu'ndan sonra uygulanmaya konulan çeşitli korumacı tedbirler öncelikle üç büyük (ABD, AET ve Japonya) arasındaki dengeleri bozmaya başlamıştır. Buna ek olarak, hizmet sektörünün hızlı büyümesine rağmen GATT'ın dışında tutulması çeşitli dengesizliklere yol açmış. Teknoloji transferinde

¹⁰⁸Taner BERKSOY, "Para Üretimi Boğuyor", İktisat Dergisi, Eylül, 1993, s.37.

¹⁰⁹SEYİDOĞLU, a.g.e., s.423.

¹¹⁰SÖNMEZ, a.g.e., s.241.

¹¹¹MANDEL, a.g.e., s.121.

¹¹²HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.81-82.

düzenlemelerin yapılmasında ise en çok ısrar eden ülke ABD idi. Tüm bu sorunların çözüme kavuşturulması için 1986'nın sonbaharında Uruguay Roundu başlatılmıştır.

Uzun müzakere ve tartışmalardan sonra Nisan 1994'te sona eren Uruguay Roundu'nda imzalanan Nihai Senet ticaretin ticaretin serbestleştirilmesi açısından o zamana kadar atılan adımlardan çok daha büyüğünün atılmasını sağlayacak hükümler taşımaktadır.¹¹³

1) Gümrük Tarifeleri: GÜ'lerin sanayi mallarına uyguladıkları tarifelerin % 40 oranında indirilmesi hususunda anlaşma sağlandı. Böylece GÜ'lerde sanayi ürünleri üzerindeki ağırlıklı tarife oranı % 6'lardan % 4'ün altına inmiş olacaktır;

2) Gönüllü İhracat Kısıtlamaları: İhracat kısıtlamaları veya iç piyasa düzenleme anlaşmaları gibi önlemler 4 yıllık bir süre için kaldırılacaktır;

3) Tarımsal Sübvansiyonlar: Daha önce de büyük tartışmalara yol açan bu konu Round sırasında da büyük çekişmelere neden oldu. Özellikle ABD ile AET arasında bu konuda bir görüş birliğine varılması önemli bir ilerlemedir. Tarımın da WTO kapsamına alınması, yerel tarımı destekleme oranının % 20'ye indirilmesi, tarım ürünlerinde tüm ithalat engellerinin tarifeye dönüştürülerek % 36 oranında azaltılmasına ilişkin anlaşma bu alandaki dengelerin bir süre sağlanamayacağı anlamına gelmektedir.¹¹⁴ Varılan anlaşma özellikle GOÜ'ler için olumsuz gelişmeler yaratacak niteliktedir. Bu alandaki dünya ticaretinin 2 yıllık toplamına eşit olan ABD stokları ve GÜ'lerde tarım teknolojisinde sağlanan ilerlemeler GÜ'lerin bu pazara da hakim olarak, GOÜ'lerin tarımsal ürün ticaretine büyük darbe indirecek gibi gözüküyor.¹¹⁵

4) Tekstil ve Giyim Sektörü: 1962'den bu yana uygulanagelen Çokelyaf Düzenlemesi (Multifiber Agreement – MFA) çerçevesinde 1974, 1977, 1981 ve 1986'da yapılan her uzatmasında ikili anlaşmaların daha himayeci olabilmesine olanak tanınmıştı. Uruguay Roundu'nda sağlanan anlaşmaya göre, bu alandaki kotalar 10 yıl içinde kaldırılacak, tarifeler azaltılacak ve 10 yılın sonunda tekstil sektörü de normal GATT kurallarına tabi olacaktır;

5) Hizmet Sektörü: Hizmet sektörünün de liberalleştirilmesi konusunda anlaşmaya varıldı ve özelliklerinden dolayı liberalleştirme amacıyla GATS (General Agreement of Trade in Services) imzalandı.

¹¹³SEYİDOĞLU, a.g.e., s.423.

¹¹⁴Erol İYİBOZKURT, Uluslararası İktisat: Teori ve Politika, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995, s.192.

¹¹⁵DPT, a.g.e., s.36.

6) Fikri Mülkiyet Hakları: Önceden fikri mülkiyetin korunmasına ilişkin hükümler milli yasalarla konuluyordu, fakat bunlar arasında gittikçe artan farklılıklar, iletişim teknolojisinde sağlanan gelişme ve GÜ'lerin baskısı bağlayıcı nitelik taşıyan anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı:

7) Miktar Kısıtlamaları: GÜ'ler 2 yıl, GOÜ'ler ise 5 yıl içinde miktar kısıtlamalarını kaldırmayı taahhüt etmişlerdir:

8) Ticarete İlişkin Yatırım Önlemleri: Bu konunun GATT çerçevesine alınmasının nedeni ÇUŞ'ların baskısı olmuştur. Yatırım teşvikleri (sübvansiyonlar, vergi ve gümrük ayrıcalıkları, hibeler), performans gereklilikleri (yerel içerikli anlaşmalar, yerel satış gereklilikleri, teknolojik transfer gereklilikleri, ödeme kısıtlamaları, döviz kısıtlamaları, ihracat kısıtlamaları) ve genel şirket faaliyetlerini etkileyen önlemler (rekabet politikası meseleleri, fiyatlandırma kısıtlamaları) gibi konular artık ortak hükümlerle düzenlenecek ve bağlayıcı olacaktır.¹¹⁶

Bu konular dışında bir de Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurularak ve gerekli yetkilerle donatılarak kabul edilen anlaşmaların bağlayıcı niteliği artırılmış, anlaşmazlıkları çözümlene mekanizması geliştirilmiştir.

Uruguay Roundu'nun Nihai Senedi ile ticaretin önemli ölçüde liberalleştirilmesinin yanında bunun kimin için daha fazla yarar sağlayacağı tartışmaları da şiddetlendi. Tekstil alanında gidilen liberalleştirme kuşkusuz GOÜ'lerin yararına olmakla birlikte tarım, fikri mülkiyet hakları, ticarete ilişkin yatırım önlemleri konusunda kabul edilen kararlar GOÜ'lere verileden çok almacağı izlenimi doğurmaktadır.¹¹⁷ Üstelik Uruguay Roundu sonucunda diğer roundlardan farklı olarak GOÜ'lere bağlayıcı tarife indirimleri

¹¹⁶HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.84.

¹¹⁷Fransa Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nce yapılan bir çalışmaya göre, 2004 yılına kadar Uruguay Roundu Anlaşması dolayısıyla getirilen serbestleştirme, dünya ticaretini % 10 artırırken, gelirden 260 milyar dolarlık artış olacaktır. Bunun 80 milyarı Japonya'ya, 70 milyarı AB-16'ya, 75 milyarı da ABD'ye düşecektir. GOÜ'lere ise (ki dünya nüfusunun % 84,5'ini barındırmaktalar) 35 milyar dolar kalacaktır. (KAZGAN, a.g.e., s.72.)

Tablo 13: AET, ABD ve Japonya'da Ortalama Nominal Koruma Oranları, % (1987)

	AB	ABD	JAPONYA
Gıda	13,8	7,1	19,5
Tarımsal Hammaddeler	3,3	1,7	2,3
Mineral Yakıtlar	3,4	1,0	3,0
Maden ve Metaller	4,0	3,8	3,9
İmalat Sanayi	7,0	6,7	6,7
-Kimyasal Mamuller	4,2	5,9	6,0
-Tekstil ve Giyim	10,5	10,3	10,5
-Makinalar ve Ulaşım	4,7	3,5	4,6
-Diğer Mamul Mallar	5,2	6,2	6,1
Ortalama	7,2	6,2	8,0

Kaynak: DPT, Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye, ÖİK Değerlendirme Raporu, Ankara, 1995, s. 29.

getirilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında GÜ'ler ticarete serbestleşmeye giderken GOÜ'ler kendilerine verilen tavizleri kullanarak buna pek yanaşmamışlardır. Sonuçta bu ülkelerde uygulanan koruma oranları gelir düzeyine göre fark göstermekle birlikte GÜ'lerin koruma oranlarından çok daha yüksek seviyede seyretmiştir (Tablo 13 ve 14). Bu uygulamalara son vermek ve GOÜ'lerin dünya pazarlarına entegrasyonlarını hızlandırmak amacıyla GÜ'lerin baskısı sonucunda bu hüküm getirilmiştir.

Tablo 14: Gelir Düzeyine Göre Ortalama Koruma Oranları, % (1987)

	500 \$'dan az	500-1000 \$	1001-1500 \$	1501-5000 \$	5000 \$'den fazla	Genel Ortalama
Gıda	70	42	54	35	2	30
Tarımsal Hammadde	49	28	43	24	2	21
Mineral Yakıtlar	35	19	36	16	4	16
Maden ve Metaller	45	24	40	20	2	19
İmalat Sanayi	72	45	57	37	3	32
Kimyasal Maddeler	45	28	41	26	2	22
Makina-Ul.Araçları	96	59	72	46	4	41
Diğer Mamul Mallar	49	31	45	29	2	24
Diğer Mallar	49	33	49	31	2	26
Ortalama	66	41	54	34	3	30

Kaynak: DPT, Küreselleşme..., s.21.

Gerçekleştirilen son Round'un sonuçları hemen hemen tam olarak ortaya çıkmış durumda ve GÜ'ler bir sonraki görüşmelerin gerektiğine işaret etmektedirler. Ancak burada şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: spesifik nitelik taşıyan ve objektif olarak değerlendirilmeyen sınırlamalar istenildiği an kullanılabilirken gümrük tarifelerini indirme görüşmeleri ne derece etkili olacaktır? Maalesef, oluşturulan WTO henüz tam olarak

bağımsız olduğunu kanıtlamış değildir. Bunun sonucunda ticaret savaşları tehlikesi gündeme gelmiştir. Bu tahminler doğrulduğunda WTO'nun yetersiz kalacağı tahmin ediliyor.

1.4. Küreselleşmeyi Hızlandıran Faktörler

1.4.1. Teknolojik Gelişme

Sanayi Devriminden sonra biriken bilgi miktarı çok daha hızlanmış, sonuçta hayat tarzında büyük değişikliklere yol açmıştır. Bir taraftan makinalaşma süreci hızlanırken, diğer taraftan da taşımacılık alanında başdöndürücü ilerleme sağlanmıştır. Bu gelişmeler uluslararası ticareti hızlandırarak ülkelerin dışı olan bağımlılıklarını arttırmıştır.

XX. yüzyılın başlarında telefon kabloları ile kıtaların ve ülkelerin birbirlerine bağlanmaları bir küçük devrim daha yaratmıştır. Artık finans piyasaları daha fazla hareketlilik kazanarak bu alanda küreselleşmeyi hızlandırmıştır.

Bell laboratuvarlarında lambalı transistörlerin icadı bilgisayarın ortaya çıkmasına neden olarak dünyanın hızla değişmesine ve gelişmesine yol açmış. Bilginin sinerjik etkisi bu alanda kendisini tam olarak göstermiştir. Bir taraftan bilgisayarın gerçekleştirdiği operasyon sayısını artırma üzerinde çalışılırken diğer taraftan Japonların minyatürleştirme eğilimi her eve bilgisayarın girmesini olanaklı kılmıştır.

Her faaliyete, hayatın her bölgesine giren bilgisayar üretiminde otomasyon oranını arttırmış, yeni maddelerin icat edilmesini olanaklı kılmış, dünyanın her noktasına anında haber iletme fırsatını vermiş, sanal deneylerin yapılmasına olanak tanımış ve bunların herbiri siyasal, iktisadi ve sosyal dengelerde oynamalara neden olmuştur. Finansal piyasalarda New York'ta oturup Tokyo Borsası'nda hisse senetlerinin fiyatları izlenerek alım-satımı yapılabilmekte, reel sektörde üretim biçimini değiştirerek ağırlık bilgi üretimine kaymakta, ticaret ofisten çıkmadan yapılabilmekte, işyeri eve taşınmaktadır.

Bilgisayar dönemine girildiğinde başlangıçta bu sistemler piyasalardaki değişiklikleri en kısa zamanda öğrenip tepki göstermek için kullanılırken artık bilgi üretimi hayati önem kazanmıştır. Nasıl önce üretim faktörlerinin birine sahip olma avantaj sağlıyordu, şimdi de bilgi sahibi kendi şartlarını kabul ettirme fırsatına kavuşmaktadır, çünkü artık bilgi anahtar durumdadır. Bilgi üretimi üstünlük kaynağı durumuna gelmiş ve

bu yüzden gelişmiş ülkeler bilgi üretimini arttırmak için yatırımlar gerçekleştirmekte: teknolojik parklar kurmakta, bilimadamlarını kendilerine çekmekte, yüksek teknoloji üretimine destek sağlamaktadır. Reel üretim GOÜ'lere kaydırılmakta, ancak bunun sayesinde aradaki gelişmişlik farkı kapanmamakta, tam tersine daha da açılmaktadır.

Teknoloji nerelere kadar ilerleyecek ve hayatın hangi alanlarına ne yönde etki yapacak? Bugün bunu kestirmek güç. Artık gen haritasına el atılmış, uzay keşiflerinde yeni çağa gelinmiş, yapay zeka üzerinde çalışmalar sürmekte, insanı klonlama kapısı aralanmıştır. Bunların sonuçlarını bilimadamları bile kestirememekte, çünkü bir taraftan üretilen bilgi ne tür yeni bilgi üretimine neden olacağı öngörülememekle birlikte yeni ve faydalı fikirler mevcut bilgi çöplüğünde kaybolabilmektedir.

1.4.2. Yeni Dünya Düzeni

1.4.2.1. Eski Dünya Düzeni ve Yeni Düzene Geçiş

II. Dünya Savaşı sonrası dünyada iki kutuplu düzen hüküm sürmekteydi. İki ülke "ABD ve SSCB" kutupların tartışılmaz lideri durumunda ve herbiri kendi kampı içinde belirleyici rol oynamakta idi. İdeolojilerin zıt olmasına rağmen askeri güçlerin aşağı yukarı eşit olması doğrudan çatışmalara girmelerinden alıkoyarken, daha küçük taraftarları arasında meydana gelen savaşlara katılmakla birlikte burun buruna gelmemeye gayret göstermişlerdir. Bununla birlikte ikincil pozisyonlarda olan ülkelerin global nükleer savaş patlak verdiğinde karşı koyacak güçlerinin olmaması bunları liderlerle olan ilişkilerden vazgeçmekten alıkoyuyordu. Batı Bloku'nda piyasa ekonomisi kuralları hakim iken Doğu'da merkezi planlama ekonomisi geliştirilmekte idi. II. Dünya Savaşı sonrası kapitalist dünyanın hızlı iktisadi gelişmesi için uygun şartlar oluşmuştu (ABD'nin dünya bankeri durumuna gelmesi, Avrupa'daki tahribat). Finansal piyasaların denetim altında olması uluslararası ticarete engellerin azaltıldığı ortamda dengelerin bozulmasını engellemiştir. Ancak 1970'lerde çeşitli etkenlerin etkisiyle durum bozulmaya başlamıştı. Birincisi, Bretton Woods sistemi çöktü. İkincisi, OPEC ülkeleri elindeki kozu "petrol" GU'lere yönelik kullandılar. Bir diğer etken ise ABD'nin iktisadi üstünlüğünün kaybolmaya yüz tutmasıdır. Sonuçta başgösteren durgunluk, hızlanan enflasyon, uluslararası ticarete tıkanıklıklar gibi sorunların çözülmesi için Uruguay Round'u başlatıldı.

Doğu Bloku'nda da durgunluk bu dönemde başgöstermiş, ancak kaynakları ve

gelişmesi daha farklı nitelik taşımıştır. Kamp üyesi çoğu ülke üzerinden savaşın geçmiş olması ekonomilerin yeniden yapılandırılmasını şart kılarken rekabet kurumunun kabul edilmemesi, mülkiyet hakkının reddi iktisadi birimlere gereken motivasyonu sağlamadığından sistem zamanla hantallaşmış, üretilen malın kalitesi düşmüş ve miktar ve çeşidi asgari ihtiyaçların giderilmesi ile sınırlı kalmıştır. Sosyalist kamptaki durgunluk daha yavaş, ama daha yıkıcı ve kalıcı olmuştur. 1980'lere gelindiğinde reformların gerektiği açıkça ortaya çıkmıştı. Andropov tarafından başlatılan yeniden yapılanma Gorbaçov'un iktidara gelmesine kadar süreklilik kazanamamış ve etkili olamamıştır.

1.4.2.2. Yeni Dünya Düzeni

İki süpergücün de silahlanma yarışında yıpranmış olması bu sonsuz yarışa sona erdirmeye çabalarının artmasına yol açmıştır. SSCB'nin siyasi ve iktisadi gücü bloka dahil olup da bağımsız hareket etmek isteyen taraftar ülkeye kendi kurallarını dikte etmek için artık yetersiz kalmış, Polonya'daki başkaldırı komünist rejimin tahttan indirilmesiyle sonuçlanınca diğer Doğu Avrupa ülkeleri de bu yolu tutmuştur.

SSCB içinde başlatılan 'perestroyka' (yeniden yapılanma) ve 'glasnost' (açıklık, şeffaflık ve düşünceleri ifade etme özgürlüğü) hareketleri halka kapitalist sistem ile yaşadıkları sosyalist sistemi karşılaştırma fırsatı vermiştir. Karşılaştırma hiç de mevcut yapının lehine değildi. Komünist Parti ve devlet otorite kaybına uğramış, süreç sosyalist ideolojiden vazgeçmeye. SSCB'nin dağılmasına ve serbest piyasa ekonomisine yön alınmasına kadar ilerlemiştir. SSCB'nin dağılmasıyla ABD tek lider olarak kalamamış. Askeri üstünlüğü diğer ülkelerin ve rakiplerin gelişmesi sayesinde artık tartışılmaz değil, iktisatta da yeni düzene ayak uydurmakta diğer ülkelere yavaş davranıyordu. Sonuçta ortaya çıkan siyasi yapı tek kutuplu, fakat çok merkezli bir yapıdır. Merkezlerin birini ABD, diğerini AB teşkil ederken Japonya her geçen gün güç kaybetmekte, Çin ve Rusya ise tam tersi gelişme sergilemektedirler. Uruguay Round'u sonuçlandığında dünyadaki dengeler artık değişmişti. Serbest piyasa ekonomisine geçmeyi kabul eden ülkeler Round'un sonuçlarını kabullenici durumda olarak daha fazla fedakarlık yapmak zorunda kalmışlardır. Bir taraftan kapitalizmin kurumlarını inşa etmeye çalışırken diğer taraftan gittikçe serbestleşen dünya ekonomisi ile entegrasyon sürecini yürütmüşlerdir. Böylece sermayeyi değerlendirecek kârlı alanlar oluşturarak Batı ülkelerinin 1990'ların başında girdikleri durgunluktan kurtulmalarında önemli rol oynamışlardır. Dünya artık tam anlamda bir bütün haline gelmiş, bu dünyada da son varış noktası sınırsız tek dünya pazarı olan kapitalist sistem hüküm sürmektedir.

1.4.3. Çokuluslu Şirketler

Küreselleşmede önemli rol oynayan ÇUŞ'lerin ortaya çıkışı sömürgeciliğin yayıldığı dönemlere rastlıyor. Ancak bu dönemde bunların amaçları ana ülkenin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri temin etmek ve bu hammaddelerin elde edilmesi için yatırım yapmakla sınırlı kalmıştır.¹¹⁸ Daha sonraki dönemlerde ise faaliyetleri daha çok ticari amaçlı olmuştur ve ticaretin uluslararasılaşmasında büyük katkılar sağlamışlardır.¹¹⁹

Modern anlamda ÇUŞ'lerin ortaya çıktığı dönem ise XIX. yüzyıldır. Endüstri devrimi ile birlikte üretim de uluslararasılaşmaya başladı. İlk önce Kuzey ve Güney Amerika en avantajlı yatırım alanı olarak görülürken daha sonra Afrika, Avustralya ve Asya'ya kayma görüldü. I. Dünya Savaşı'na kadar hızlı büyüyen ve yayılan ÇUŞ'ler bu döneme kadar iyice kurumsallaşmıştı. Kriz ve II. Dünya Savaşı bunların yayılmalarında bir engel oluştururken 1950'lerden sonra ÇUŞ'ler altın çağlarını yaşamışlardır.¹²⁰ II. Savaş sonrası dönemini söz konusu şirketlerin gelişmesi açısından 3 döneme ayırarak inceleyebiliriz: 1950-1973 dönemi, 1973-1981 dönemi ve 1981 sonrası.¹²¹

1950-1973 Dönemi: Genel ekonomik canlanma ile birlikte ÇUŞ'ler de bu dönemde büyümüş ve yayılmışlardır. AT'nun kuruluşu ise bu sürece yani ivme kazandırmıştır. Özellikle ABD kaynaklı şirketler Avrupa pazarını ele geçirmede hızlı davranmışlar. İngiltere, Fransa ve Almanya şirketleri ise bu dönemde DYY'lardan çok portföy yatırımlarında yoğunlaşmış. Japonya ise pazarlarını bu şirketlerden korurken kendi şirketleri dışa açılmada pasif kalmıştır. ÇUŞ'lerin faaliyetlerinin canlılığını sağlayan bir diğer etken de GOÜ'lerin ithal ikameci politikaları uygulamalarıdır. Kapanan pazarları elden kaçırmamak için bu şirketler bu ülkelerin piyasalarında geniş çaplı yatırımlarda bulunmuşlardır.¹²²

1973-1981 Dönemi: Bu alt dönemde ÇUŞ'lerin faaliyetlerinde bir yavaşlama görülmüştür. En fazla yatırım gerçekleştiren yine ABD şirketleri olmakla birlikte Batı Avrupa ve Japonya kaynaklı şirketlerin sayısı da artmıştır.

¹¹⁸SEYİDOĞLU, a.g.e., s.587.

¹¹⁹HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.45.

¹²⁰HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.46.

¹²¹SEYİDOĞLU, a.g.e., s.587-588.

¹²²Rhys JENKINS, "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", *Kalkınma İktisadı*, (Der.: Fikret ŞENSES), (Çev.: Sedef ÖZTÜRK), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.228.

Yukarıdaki iki dönemin ortak özelliği, özellikle GOÜ'lerin ÇUŞ'lere karşı tutumlarıdır. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkeler başta olmak üzere çoğu ülke bunları ulusal bağımsızlıklarına yönelik bir tehdit olarak algıladıklarından, pazarlarında faaliyet gösteren ÇUŞ'ları hükümet denetimlerine tabi tutmuş, gerçekleştirdikleri faaliyetlerin boyutlarını kontrol etmiş, başta hizmet sektörü olmak üzere birçok alanlara girmelerini yasaklamışlardır.¹²³

1981 Sonrası Dönem: Bu dönemin başında ÇUŞ'ler GOÜ'lere dış borç krizleri nedeniyle fazla ilgi göstermemiş. Dönemin en belirgin özelliği ise ÇUŞ'lerin yatırımlarında ABD'ye yapılan yatırımların patlama göstermesidir. Toplam yatırımların %50'si bu ülkeye yönelik yapılmıştır. Bir diğer önemli özellik, ÇUŞ'lerin gerçekleştirdikleri dolaysız sermaye yatırımlarının türünde görülen çeşitlenmedir. Geleneksel yatırımların yanısıra "geri satın alma" (buy-back), "yap-işlet -devret" uygulamaları yanında lisans anlaşmaları da yaygınlık kazanmıştır.

Dışa açılma politikalarına paralel olarak yabancı şirketlere ilişkin uygulamaya sokulan özendirici liberal politikalar GOÜ'lerin pazarlarının da çekiciliğini 1980'lerin ortalarında arttırmıştır. Bu ülkelerinin pazarlarına yönelmenin bir diğer nedeni, GÜ'lerde başta çevre korumasına ilişkin olmak üzere birçok ek maliyet getiren mevzuatların yürürlüğe konulmasıdır.

Fakat son yıllara bakıldığında ÇUŞ'lerin dikkatlerini yine GÜ'lere yönelttikleri görülmüyor. Bunun en önemli nedeni de teknolojik ilerleme sonucu emeğin üretim sürecinden dışlanması, kullanılan emeğe ilişkin kriterlerin yükselmesidir.¹²⁴

1.5. Küreselleşme Sürecini Engelleyen Faktörler

1.5.1. Bölgeselleşme

II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin önderliğinde gündeme getirilen ve yeniden hız kazanan küreselleşme sürerken sadece 2 blok vardı: kapitalist ve sosyalist bloklar. Serbestleşme belli bir düzeye geldiğinde tıkanı. Dünya ekonomisinde bir yavaşlama ve üst üste krizler yaşandı. Bu koşullarda küreselleşme süreci aynı hızla devam edemezdi.

¹²³KAZGAN, a.g.e., s.30.

¹²⁴KAZGAN, a.g.e., s.118.

Krizlerden sonra korumacılık eğilimleri arttı, ülkeler içe kapanmaya başladı. Fakat bir ülkenin kendi başına yeterli olmadığından başlangıçta bölgeselleşme, ortaya çıkan bu duruma çözüm olarak yaygınlık kazanmıştır.

AET tam bir ekonomik birleşmeyi hedef almakta haklıdır: üye ülkelerin sosyal ve kültürel yapıları birbirinkine benzemekte, gelir farklılığı kapatılmayacak gibi değil ve ülkeler coğrafi olarak yakındırlar. Zamanla da hem ekonomik, hem de siyasal tamamlanma için dahil edilmesi gereken ülkeleri kendisine kattı veya katma uğraşında. Şu an için AB dış dünyaya en az ihtiyaç duyan blok durumundadır. Birliğe doğru hareket başladığından beri iç bütünleşmede önemli mesafe katletmiş bulunuyor.

ABD ise bloklaşma eğilimine karşı bir tutum sergilemekte idi, çünkü bölgeselleşmeye küreselleşmenin bir alternatifi gözüyle bakıyordu. Ancak tek başına AB'ne karşı çıkamadığından Kanada ile işbirliğini kuvvetlendirecek NAFTA'yı kurma yoluna gitti, sonra da Meksika'yı kattı. Fakat bu blokta AB'nde gibi kendine yeterlilik söz konusu olamazdı, bu açıdan NAFTA AB'nin çok gerisindeydi. Bir taraftan bu nedenle, diğer taraftan da kendi piyasalarını açarken Doğu Asya ülkelerinin Amerikan girişimcilerine kapılarını hala kapalı tuttuğundan bu durumu değiştirme umudu ile APEC'i kurdu. Bu blok daha bebeklik dönemini geçirmekte ve sırf benzer ekonomik çıkarlarından dolayı oluşturulabilmiştir. Ancak küreselleşmenin yavaşladığı bir dönemde hiç olmadan daha iyiydi.

1980'lerde bloklaşma küreselleşmenin önüne geçmiş bulunuyordu. Her ne kadar ticaret engelleri azaltılmaya çalışılsa da bloklar içi ilişkilere ağırlık verilmesine yol açıyordu. Ancak yine ABD önderliğinde başlatılan Uruguay Roundu bölgeselleşmenin küreselleşme süreci ile uyumlu tarafını öne çıkardı. Özellikle AB'nde bir ortak görüşün sağlanması bütünleşmeyi büyük ölçüde kolaylaştırdı. Uruguay Roundu'nda alınan kararlar küreselleşmeye bir ivme kazandırarak bölgeselleşmenin önemini azalttı. Gümrük tarifelerinin indirilmesi, tarımsal ürün ve tekstil piyasalarının açılması, GATT'ın bloklaşmaya elverişli I. ve XXIV. maddelerinin değiştirilmesi, yaptırım gücü bulunan WTO'nun kurulması en azından bu gün itibari ile bloklaşmayı küreselleşmeye bir engel olmaktan çıkarmış bulunuyor.

1.5.2. Milliyetçilik

Modern anlamda milliyetçilik Sanayi Devriminin bir ürünü olan milli devletin

ideolojisi'dir.¹²⁵ Bu dönemde milliyetçilik ulusu siyasallaştırarak ulus-devlet düzeyinde kültürel ve siyasal birleşmeyi sağlayabilmiştir. Ve bu ulus-devleti yaşatmak doğal olarak milliyetçiliğin ana amacı haline gelmiştir. Her ne kadar dinsel, kültürel, dilsel ve tarihsel milliyetçilikleri birbirlerine karıştırmak yanlış bir davranış olsa da, sonuçta ulus-devlet çatısı altında birleşen millet'milletler bu unsurların çoğuna sahiptirler. Bu unsurlara sahip olduğu bir millet ulus-devlete sahip olmadığına veya sahip olup da elinden almaya çalışıldığında kendini savunma mekanizmaları devreye girmektedir. Milliyetçiliğin önemini arttıran bir diğer unsur ise psikolojik baskıdan kaynaklanan 'ait olma ihtiyacı'dır.¹²⁶

Globalleşmenin hızlanmasıyla ilk önce yabancı yatırımlar tepki çekmeye başladı. Her ne kadar yabancı yatırımcılar yatırımlarının güvenliğini sağlamak için yerel hükümetlerle iyi ilişki kurma eğiliminde olsalar da, bir taraftan uluslararası kuruluşların faaliyetleri için uygun ortam hazırlamaları yüzünden¹²⁷, diğer taraftan yabancı kültür ve yaşam tarzını benimsetmeye çalışmalarından dolayı milliyetçi hareketlerin baskıları sonucunda sürekli sınırlamalarla karşı karşıya olmuşlardır. Sistemin bütünleşmeye devam etmesiyle birlikte küreselleşme taraftarlarının propagandaları da istenilen etkiyi yaratmış bulunuyor. Bu özellikle ileri düzeyde bütünleşmeyi amaçlayan AB'nde göze çarpıyor. Artık ulus-devletin birincil simgeleri olan devlet, ordu, kendi para birimi, bayrak gibi değerlerden vazgeçerek milliyetçi hareketler güçlerini dil, din ve kültürün korumasına yöneltmektedirler. Oysa çoğu devlette güçlenmekte olan milliyetçilik akımları hala çeşitli nedenler göstererek – Basklar ve Quebec'liler dillerin kaybolmasını, Kuzey İrlanda'lılar dinlerinin kısıtlanması gibi – hala kendi devletlerini kurma yönünde çaba harcamaktadırlar. 1990'larda 23 yeni devlet doğmuş ve bu eğilim henüz gücünü yitirmemiştir.

1.5.3. Refah Şovenizmi

'Avrupai' bir olgu olan ırkçılık son dönemlerde pek telaffuz edilmez oldu. Bunu yaşatmaya çalışan partiler politik yelpazenin uç unsuru sayıldığından pek fazla taraftar toplayamıyorlar. Ancak ırkçılık kelimesinin kullanılmamasına rağmen kendi refahına ve

¹²⁵Alvin-Heidi TOFFLER, 21. Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele, (Çev.: Mehmet Harmanlı), Sabah Yayınları, İstanbul, 1994, s.23.

¹²⁶Montserrat GUIBERNAU, "Milliyetçiliğin Politik Niteliği" (Çev.: Atuf Evren), İktisat Dergisi, Aralık, 1996, s.53.

¹²⁷Emin GÜRSES, Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.53.

imtiyazlarına düşkün olan orta ve üst gelirli hedef alan ve aslında 'biz ve onlar' arasında farkları vurgulayan akımlar her geçen gün büyüyor.¹²⁸

Artık ırk farkı bir üst topluma dahil olmak için bir engel olarak gösterilmiyor, ama diğer kriterler – insan hakları ve demokrasi gibi değerlere uygunluk, bazen de belli seviyede GSMH – öne çıkarılarak gelişmiş toplumlarda her derdin nedeni olarak gördükleri 3. dünyadan korunmaya çalışılıyor. Yani sosyo-biyolojinin genetik kökene bağladığı ayırım, " kültür-uygarlık" farklarına dönüştürülerek aynı farklar vurgulanır oldu.¹²⁹

Yeni ırkçı akım olarak da adlandırılan bu akım 'klasik ırkçı akım'lardan daha gevşek yapıya sahip. Irkçılığı etnisist değil, kültürel temelde öne çıkararak bir topluma dahil olmayı engelleyen yeni kriterlere dayanmakta. Son zamanlarda özellikle Avrupa'da güç kazanan bu akım bölgeselleşme hareketleri ile birleştiğinde küreselleşme önünde en ciddi engellerden biridir. Her ne kadar GOÜ'lerden soyutlanmanın GÜ'lerin zararına olduğu kanıtlanmış olsa da refah şovenizmi özellikle insan kaynakları mobilitesini engellemede en önemli araç haline gelmiştir.

2. KÜRESELLEŞMENİN SONUÇLARI

2.1. Siyasi Yapıya Küreselleşmenin Etkisi: Ulus Devletin Krizi

2.1.1. Liberal Devlet Anlayışının Yükselişi

Mutlakiyetçi monarşi şeklindeki ilk ulus-devletler ortaya çıktığında devlet gücünün sahip olduğu değerli maden miktarları ile ölçüldüğünü savunan merkantilist düşünce tarzı egemendi. Buna uygun olarak devletler vatandaşlarını her türlü korumaya çalışıyor, ihracatı teşvik ederek ithalatı kısımaya gayret ediyor, altın-gümüş bakımından zengin yeni denizaşırı ülkeleri kolonileri haline getirmek için çaba harcıyorlardı. Bu gelişmeler devletin hem ekonomik, hem sosyo-kültürel ağırlığının artmasını sağlarken, devlet nüfusunun bir etnik fark gözetmeksizin birleşmesini, kültürde standartlaşmasını icap ediyordu. Oysa zamanla bu tür tutum bir karşı hareketin oluşma olasılığını arttırıyordu. Nitekim ulus-devletin güç ve otoritesini düzenli bir şekilde arttırmasına karşı bazı muhalefet hareketleri oluşmuştur.

¹²⁸Tanıl BORA, "Refah Şovenizmi ve Kültürel Ayrımcılık", İktisat Dergisi, S.341, Eylül 1993, s.91.

¹²⁹KAZGAN, a.g.e., s.69.

Birçok yerde eski etnik çekişmeler ve mahalli duyguları su yüzüne çıkarken, ekonomik alanda devletin ağırlık kazanması bireylerin özgürlüklerini kısıtlayacağı görüşü gittikçe ağırlık kazanmıştır.¹³⁰

Liberalizmin hareket noktası işte bu bireyciliğin temel alınması ve aklın öne çıkarılmasıdır. Bunlara dayanılarak, iyimser bir doğal toplumun doğacağı varsayılıyordu. Kendisine doğal haklar -yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakları- tanınan bireyin mutluluğu arama, yani özel mülkiyet elde etme girişimleri devlet tarafından güvenceye alınmalıydı. Yani devletin varlık nedeni bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak ve bunun için gereğinde güç kullanmak ile sınırlandırılmıştır.

Başlangıçta üzerinde pek durulmayan bir diğer hak-eşitlik- Fransız Devrimi sırasında dolaysız ve temel bir hak olarak ifade edilmişti. O dönemden önce eşitlik üzerinde duran ise sadece ROUSSEAU olmuştur. Eşitlik mutlak ve somut bir olgu olarak tanımlanınca tüm toplumsal zenginliklerin yeniden bölünmesi, bu ise mülkiyet edinme hakkı ile çelişmektedir.

Bu paradoksun çözümlenememesi ve liberalizmin doğuşu sırasında üzerinde pek durulmayan bir diğer konu ile-insanlığa has olan bencillik-birleşince liberallerin öngördüğü doğal dengeli toplumun ortaya çıkması olanaksız kılınmıştır. Diğer taraftan sanayi devrimi ile birlikte devletin yüklenilmesi gereken bazı görevler de ortaya çıkmıştır. Devletin gelişme ve sistemin gelişerek yeniden üretilebilmesi için bazı dış ekonomileri sağlaması ekonomiye el atmasını gerektirmiştir. Bunların başında eğitim gelmektedir. Sanayi devrimi ile sağlanan sürekli teknolojik gelişme özellikle teknik eğitilmiş bireylere olan talebi arttırmıştır. Karlılığı ön planda tutan piyasa mekanizmasının ise eğitimi yerine getireceği beklenemez. İşte bu nedenle eğitim devlet tarafından yürütülmüştür.

Sanayi Devriminin ilk olarak gerçekleştiği Fransa ve İngiltere'nin diğer ülkelere göre öne çıkması eşitlik kavramının bu sefer de uluslararası alanda tartışılmaya başlanmasına yol açmıştır. List'in ortaya attığı görüşe göre, hızlı teknolojik ilerleme ve buna dayalı gelişme sürecine girenlerden teknolojide bir adım önde başlayanlar kazanacaktır. Eşitsiz başlayan yarış müdahale olmadan sürdüğünde geriden başlayanlar öndekilerle olan farkı kapatamayacaklardır. Yarış başladıktan sonra eşitliği sağlamak için ise devlet aktif rol almalı ve aynı zamanda yol gösterici işlevini de yüklenmelidir. Listgil politikalar sadece

¹³⁰Paul KENNEDY, XXI. Yüzyıla Hazırlanırken, (Çev.: Fikret ÜÇCAN), 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, No: 340, Ankara, 1990. s.161.

teoride kalmayıp Almanya, Amerika ve Avusturya'da uygulanmış, kısa sürede de iyi sonuçlar vermiştir. 19. yüzyıla İngiltere ve Fransa'nın gerisinde giren Almanya ve Amerika yüzyılın sonlarına doğru onların düzeyine gelmişlerdir.

Devletin ekonomiye müdahalesini gerektiren bir diğer alan ise geniş çaplı, uzun süreli ve maliyetini çıkarması uzun süreyi kapsayan bazı altyapı yatırımlarıdır. Bunun en bariz örneği de liberalizmin öncüleri sayılan Fransa ve İngiltere'nin demiryolları ağlarının inşasıdır.

Böylece her ne kadar liberalist düşünce taraftarları devletin hiç karışmadığı bir ekonomi amaçlamış olsalar da devletin ekonomide eli hep varolmuştur. Bu liberal görüşü bir taraftan aşındırırken diğer taraftan da vaadedilen doğal, ideal toplum ortaya çıkmaması liberal görüşe darbe indirmiştir. Tam aksine, sanayileşme ile zaten mevcut olan eşitsizlikten kaynaklanan çatışma daha da büyümüş, derinleşmiştir. Bu gerilimin artması ise devletin yasa koyma ve düzeni koruma işlevlerinin ön plana çıkmasına ve giderek devletin ağırlık kazanmasına neden olmuştur.¹³¹

2.1.2. Liberal Devlet Düşüncesinin İtibar Kaybetmesi ve Refah Devletinin Öne Çıkışı

Liberal devletin bir çıkmaza sürüklendiğinin farkına varılmasıyla ortaya alternatif görüşler atılmaya başladı. Tüm bu önerilerin ortak noktası ise devletin ekonomik ve sosyo-kültürel hayata farklı ölçülerde müdahalesinin öngörülmesidir. Bunlardan en çok rağbet görenler ise Marksizm ve Fabianizm'dir. Marksizm ideal topluma ulaşmada devletin tüm alanlara müdahale etmesini savunurken, Fabian hareketi serbest pazar sisteminin işleyişinin doğuracağı eşitsizlikleri önlemek için toplumda nihai gücün devlette toplanmasını ve eşitlikçi ve adil bir toplum için ekonomik yaşama müdahale etmesi gerektiğini ileri sürmekte idi. Bu dönemde önemli değişikliklerin kaydedildiği diğer alan ise insan haklarıdır. İnsanı doğuşunda özgür ve eşit kabul eden doğal haklar toplumsal yapının değişmesi yanında her zaman işlerliğini koruyamadığı ve insanın toplumsal gerçekler çerçevesinde sürekli özgürleştirilmesi gerektiği savunulmaya başlamıştır. Bu düşünce ikinci kuşak insan hakları kavramına yol açmıştır. Ancak ikinci kuşak insan hakları, birinci kuşak insan haklarının tersine, zorunlu devlet müdahalesini gerekli kılmaktadır.

¹³¹Gencay ŞAYLAN, *Değişim, Küreselleşme, Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.47-49.

Her ne kadar liberal teori ve uygulamada çelişkiler belirginleşse de hemen terkedilmemiş ve etkisini 1929 buhranına kadar sürdürmüştür. Buhran ilk patlak verdiğinde bile ortodoks reçeteler önerilmiş ve müdahale edilmediği takdirde buhranın kısa sürede atlatılabileceği görüşü henüz terkedilmemiştir. Hatta buhranın nedeni olarak serbest piyasa ekonomisine müdahale niteliğini taşıyan kurumlar olduğu ileri sürülmüş ve ilk müdahale bunların tasfiyesi olmuştur: örneğin, ücretlerin fiyatlarla paralel biçimde düşmesini engelleyen sendikalar, toplu sözleşmeler tasfiye edilmiş, gümrük tarifeleri düşük tutulmuştur. Ancak bunalım genişlemeye ve derinleşmeye devam etmiştir. Bu gelişmeler ışığında her devlet kendi başına buhrandan çıkış yollarını aramaya girişmiştir. Bunlar ise genellikle liberal politikaların terki olmuştur. "Deneme-yanılma" yoluyla mevcut koşullarda devletin müdahalesini öngören politikaların en etkin politikalar olduğu kanıtlanmıştır. Lord Keynes başkanlığındaki komisyonun reçetelerinin bir kısmını uygulayan İngiltere ile devletin yukarıdan ekonomik yaşama müdahalesi şeklinde tanımlanan New Deal politikasını Amerika'da hayata geçiren F.ROOSVELT krizin daha da ağırlaşmasını önleyerek en kısa sürede atlatan ülkeler olmuştur.

Doğu kampında Sovyetler Birliği'nin bu sıralarda gösterdiği performans devlet müdahaleciliğinin taraftar sayısını arttıran bir diğer etken olmuştur. Dışarıya kapanık, ekonominin doğrudan devlet eliyle yönlendirilen S.S.C.B. kriz hiç yokmuşçasına hızlı ilerleme göstermiştir.

II. Dünya Savaşı da her olağanüstü durumda olduğu gibi, devletin hem ekonomide hem sosyo-kültürel hayatta ağırlığının artmasına neden oldu. Mevcut kaynakları en iyi şekilde kendi ihtiyaçları çerçevesinde mobilize etmenin zaten başka yolu da yoktur. Böylece savaşın sonuna gelindiğinde korumacı politikaların tam hız uygulandığı ve devletin yeni işlevler üstlendiği bir dünya doğmuştur.

Keynesyen politikaların uygulanması ve toplumlarda demokrasinin yayılması ve gelişmesi refah devletine son şekli vermiştir. Kapitalizmin neden olduğu toplumsal eşitsizlikleri yumuşatmak ve oluşan darboğazları aşmak için devlet bir girişimci olarak ekonomiye müdahale etmeye başlamıştır. Devletin bu girişimci ruhu kendisini özellikle temel endüstrilerde, alt yapı ve sosyal hizmetler alanında göstermiştir. Temel endüstriler yanında enerji, ulaşım, haberleşme gibi sektörleri elinde bulundurması devlete bir de talep yönetimi ve durgunlukta özel kesimi canlandıracak kaynak aktarma imkanını da tanımıştır. Bununla birlikte özel mülkiyet ve ekonominin motoru olan kâr motifine hiç dokunulmamıştır. Bu noktada yaygınlık kazanan millileştirmeler ilk bakışta bir çelişki

doğurabilecek nitelikte gibi gözüküyor. Fakat savaş sonrası millileştirmenin ana nedeni, bazı sektörlerde oluşan tekelciliği kırmaktır.

Refah devletinin ortaya çıkmasında yardımcı olan bir diğer husus, devletin gelirin yeniden paylaşımındaki rolünün artmasıdır. Bir taraftan vergi sistemindeki düzenlemeler, diğer taraftan da sosyal güvenlik sisteminin gelişip yaygınlaşması toplumdaki eşitsizlikleri tamamen ortadan kaldırmamış ise de, büyük ölçüde hafifletmiştir.¹³²

Yukarıda özetlendiği gibi, devletin ekonomiye müdahaleleri ile liberal ekonomi politikalarının uygulandığı dönemde meydana gelen ve eşitsizlikten kaynaklanan toplumsal gerilim hafifletilmiş oldu. Hızlı büyüme ve kalkınma sağlanırken, savaşın yol açtığı yıkıntılar yok edilmiş oldu. Çalışan grup ve iş dünyası ile devlet arasında bir uzlaşma devletin en büyük işveren durumuna gelmesine yol açtı. Bir sistem olarak değerlendirilmeye çalışıldığında ise karşımıza bir üçüncü yol çıkmaktadır: ne tamamen liberal bir ekonomi, ne de herşeyin devlet eliyle yapıldığı sosyalizm; bunların ortasında yer alan bir karma ekonomisi.

2.1.3. Refah Devletinin Bunalımı ve Çöküşü

Refah devletinin en çok rağbet gördüğü dönemde demokrasi de bugünkü görünümünü kazanmada önemli mesafe katetmiştir. Devletin ekonomideki etkisi büyüdükçe zenginliğe giden yolda mümkün olduğu kadar çıkarların korumasını sağlayacak ölçüde iktidarı elde etmekten geçmektedir. İşte bu aşamada devleti oluşturan gruplar arasında iktidarı ele geçirme çabaları ve bundan doğan çatışmalar kendilerini göstermektedir. Ancak hiçbir grubun diğerleri üstünde kesin bir üstünlük kurabilmesi hiçbir zaman sözkonusu olmamıştır. İktidarda en etkili olan grup kendi çıkarlarını maksimum düzeye ulaştıracak şekilde devleti yönetmeye çalışırken iktidarda ikinci planda veya tamamen dışarıda kalan grupların isteklerini gözardı edememiştir. Çünkü refah devletinin güç kazanmasıyla değişen toplumsal bilinç sonucunda devlet herkese hizmet vermek zorunda olan "ortak mal" gibi görülmeye başlamıştır. Böylece refah devletinden istenenler sürekli artagelmıştır. Ancak gruplar devletin harcamalarından daha büyük pay almaya çalışırken diğer taraftan da devletçe toplanan vergilerin düşürülmesini sürekli talep etmişlerdir. Böyle bir durumun oluşması refah devletinin mali krizine yol açmıştır.¹³³

¹³²ŞAYLAN, a.g.e., s.71-74.

¹³³Halidun GÜLALP, *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s.94.

1970'lerde patlak veren bunalımın ilk belirtisi ABD hegemonyasının sallanmaya başlamasıdır. Bunu çeşitli nedenlere dayandıran görüşler mevcuttur. Bazı iktisatçılar güçlenen Japonya ve Avrupa'nın dünya pazarlarında ve iç pazarında sıkıştırmaya başlamasının yanında ABD'nin üstlendiği dünya jandarmalığı işlevi ile ilgili büyük çaplı harcamaların en büyük etken olduğunu savunmaktadırlar. Diğer bazıları ise büyüme hızlarının düşmesini verimlilik artış hızının yavaşlamasına, hatta durmasına bağlamaktadırlar. Bir üçüncü grup ise krizin nedeni olarak refah devletini, yani devletin ekonomiye müdahalesini ve bu yüzden kaynakların verimsiz şekilde kullanılmasını göstermektedir.

Ancak ne kadar farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da ortak bir noktaları vardır: o da bunalımın parametrelerinden birinin refah devletinin olduğu. Refah devleti ayrıcalıksız hizmet sunma uğraşında altından kalkamayacak görevler üstlenmiştir. Ayrıca refah devleti uygulamasının, uzun dönemde sermaye birikimi üzerinde bir sınırlama getirdiği ve kâr hadlerini geriye itirdiği artık herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir.

II. Dünya Savaşı sonrası kaydedilen hızlı teknolojik ilerleme de refah devletinin altını oymuş, dolayısıyla krizin ortaya çıkmasında bir katkı sağlamıştır. Bilgisayarın üretime uyarlanmasının istihdam üzerinde kısa dönemde göze çarpmayan, ancak orta ve uzun dönemde azaltıcı etkisi açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu da refah devletine bir yüküdür.

Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte birçok ülkede enflasyonist eğilimler belirmiştir. Ardarda gelen petrol şokları bu eğilimleri güçlendirirken, sanayi üretiminde büyük düşüşler stagflasyon olgusunu ortaya çıkarmıştır. Eski ve ortaya atılan yeni iktisat politikaları ise sonucu değiştirememiştir. Krizden çıkma çabalarının sonuçsuz kalması bireyciliğin yine ön plana çıkmasını, ekonomi ve sosyo-politik yaşamda devlet rolünün azaltılmasını sağlamıştır.

2.1.4. Krizden Kurtulma Çabaları

Böylesine bir "politikasızlık" döneminde Amerika ve İngiltere'de uygulanan (Reaganizm veya Thatcherizm) programlar yeni bir aşama ve krizi atlatabilme şansı veren uygulama olarak görülmüştür. Aslında bunlar girilen krizin gerektirdiği yeniden yapılanmanın siyasal süreci olarak da tanımlanabilmekte ve iki özelliğe sahiptir.¹³⁴

¹³⁴ŞAYLAN, a.g.e., s.94.

i. Toplumsal bölüşüm düzeninin köklü bir biçimde değişmesi: girilen krizin en büyük nedenlerinden biri olan sermaye birikiminin yavaşlaması esas olarak belli ölçüde refah devletinden de kaynaklanan talep şişmesi sonucu yaşanan enflasyon, bölüşümde emeğin payının sürekli artması ve buna bağlı olarak kâr hadlerinin düşmesi, çevrecilik gibi yeni sosyo-politik akımların sermaye üzerine yeni sınırlamalar getirmesi yüzünden gerçekleşmiştir. Krizi atlatabilmek için de sermaye birikiminin hızlandırılması bir çıkış yolu olarak görülmüştür.

Teknolojinin hızlı ilerlemesi sermayedar kesiminin örgütlü emek karşısındaki durumunu güçlendirmiştir. Otomasyon oranının artması hem sermayedarların pazarlık gücünü arttırmış, hem emeği ucuzlatmış, hem de sosyal güvenlik harcamalarını azaltmıştır. Bilişim ve iletişim teknolojisindeki gelişme ise üretimi istenilen yerde gerçekleştirebilmenin yanında yönetimin dünyanın herhangi bir yerinde merkezileşmesine olanak sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler sendikaların güç ve etkinliğini azaltmış, örgütlenmemiş emeğin üretimden sağlanan artının paylaşımından düşen payı azalmıştır. Artı değer bu şekilde paylaşılması siyasete de yansımış ve emek kesiminin desteklediği sol partiler seçimleri kaybetmişlerdir.

ii. Devletin ekonomiye müdahale biçiminin değişimi: Bunalım öncesi devletin ekonomiye müdahalesi 2 temel amacı gerçekleştirmeye yönelikti; daha adil ve eşitlikçi bir toplum için bölüşüme müdahale ve bu müdahale ile sisteme politik meşruiyetin kazandırılmasıdır. Oysa Reaganizm-Thatcherism politikalarında sermaye birikimini hızlandırmaya yönelik çabalar ön planda olduğundan devletin müdahalesi de bu yönde gerçekleşmiştir. Bunlara örnek olarak özelleştirme, engelleyici kural ve normları ortadan kaldırma (deregulation), regresif vergi reformları gösterilebilmektedir.

Geniş uygulama alanı bulmasına rağmen Reaganizm-Thatcherism'in krize kesin bir çözüm getirdiği söylenemez. Kısa dönemde rahatlama getirmiş, ancak eşit rekabet koşullarında da olsa ulusal ekonomi zora girdiğinde siyaset ekonomiye hep müdahale etmiştir. Zaten son yıllarda krizin nedenleri araştırılırken en çok üzerinde durulan nokta da bu: ekonominin siyasallaşması. Demokrasi şartlarının geçerli olduğu bir toplumda mümkün olan en adil gelir dağılımını sağlama çabalarının sonucu devlet iktidarının kullanımı olacağı açıktır aslında. Fakat refah devleti döneminde ekonomi ile siyaset iyice içiçe geçmiştir. Sonuçta devlet müdahale ederek eşit bir toplum kurma çabaları verirken iflas etme noktasına gelmiştir. Refah devletinden vazgeçme ise devlet gücünün egemen olan sermaye sahiplerinin isteğine göre kullanma noktasına getirmiştir. Ve hiçbir devlet buna tek başına karşı koyamamaktadır.

Oysa demokrasiden vazgeçmeden eşit topluma ulaşmak mümkündür. Bunun yolu ise ekonominin siyasetten arındırılmasıdır. Hayatın her alanında hızlı gelişmelerin yaşandığı bir ortamda demokratik toplumlar bu değişimleri daha hızlı benimseyebilmekte ve uyum sağlayabilmektedir.¹³⁵ Daha da ileri gidilerek şu söylenebilir: gerçek anlamda piyasa ekonomisinin oturtulması ancak demokratik toplumlarda mümkün olabilmektedir. Açık toplumda piyasa ekonomisinin çalışması ile kapalı bir ekonomide serbest pazarın çalışmalarının farkı net olarak Japonya ile G.Kore'nin karşılaştırılmasında görülebilir. G.Kore Japon modelini örnek alarak, ona uygun ilerledi. Tek fark ise G.Kore'nin bunu demokrasiz yapmaya çalışmasıdır. Bu ise çok sınırlı bir grubun kendi çıkarlarını en üst seviyeye ulaştırmada bir diktatörlük kurmalarına yol açtı.

İşte demokratik kurumların çalıştığı ve siyaset ile iktisadın ayrımı yapıldığı toplumlarda ancak toplumsal çatışmalar önlenerek piyasa mekanizmasının en etkin biçimde çalışması sağlanabilir. Her krizde devlet-babaya başvurarak siyasi araçların ekonomiye uygulanması ise işe yaramamakta, ekonomik krizi derinleştirmenin yanında bir de siyasi krizin doğmasına yol açmaktadır.¹³⁶

2.1.5. Küreselleşmenin Ulus-Devlet Üzerinde Etkisi

Ekonomik krizin nedenlerinden biri olan kâr hadlerinin düşüşünün engellenmesi krizi büyük ölçüde hafifletebilirdi. Herbiri kendi içine kapanan devletler bunun en etkin yollarından biri olan pazarları büyütme koşulunu tek başına sağlayamazdı. Zaten talebin suni olarak şişirilmesi enflasyonun dünya çapında hızlanmasına yol açmıştı. Bu durumda en akılcı yol dışarıya açılmaktı. Özellikle kendi sınırları içinde gelişmesinin devam etmesi artık mümkün olmayan gelişmiş ülkeler bu hususta ısrarlıydı ve kendi isteklerini kabul ettirdiler. Bilgi-iletişim teknolojisindeki ilerlemeler dışa açılmayı daha da kolaylaştırmıştı.

Ekonomilerin birbirine bağımlı hale gelmesi, ortadaki engellerin kalkması eskiden istenilen sonuca ulaştıran politikaların çoğunu ya tamamen etkisiz bıraktı ya da hedeflenenden tamamen ters olan sonuçlara ulaştıracak şekilde koşulları değiştirdi. Daralma döneminde, eskiden etkili olan kamu harcamalarının artırılması o ülkede talebi ve zincirleme etkisiyle arzı uyarması gerekirken diğer ülkelerde arzın artmasına yol açabilir. Yurtiçinde artış sağlansa bile otomasyon oranının yükseldiği ülkelerde istihdamda yok

¹³⁵Beyin Fırtınası, s.174.

¹³⁶Simon PERES-George SOROS, "Sınırlar Hala Önemli mi?", NPQ-Türkiye Dergisi, C.1, S.1, İlkbahar 1998, s.26-27.

denilecek kadar küçük bir artışa yol açabilir. Ekonominin canlanması için faizlerin aşağıya çekilmesi ise sermayenin dışarıya kaçmasına ve daralmanın daha da derinleşmesine neden olabilmektedir. Talebi kıstak amacıyla faizlerin arttırılması ise enflasyonun canlanacağı korkusuyla talebi tam tersine arttırabilmektedir.¹³⁷ Artık bilim ve teknolojiadaki sıçramaların ulusal ekonomilere yansımaları eskiden olduğu gibi uzun sürmemektedir. Biyoteknolojide belli bir malın yeni üretim şeklinin bulunması çok kısa sürede ulusal sektörleri altüst edebilmektedir.¹³⁸

Örneklerden de görüldüğü gibi, devlet artık kendi vatandaşının haklarını eskisi gibi korumakta zorlanmaktadır. Doğal olarak da otorite kaybına uğramaktadır. Üstelik bu gerileme uzun süredir devam etmektedir. Çünkü devlet yapısının katılığı yeni koşullara hızlı uyum sağlama olanağını ortadan kaldırmaktadır. Zamanla da bireyler devletin dışında bazı kurumlara yönelmektedirler. Dini akımların güç kazanması, sivil toplum örgütlerinin büyüyerek etkinleşmesi, milliyetçiliğin endişe verici boyutlara ulaşması buna örnek olarak gösterilebilir.

Meselenin temeline bakıldığında şöyle bir görüş de ileri sürülebilmektedir. Ulus-devletin krizi ortaya çıktığı günden itibaren her an ortaya çıkma olasılığı bulunan bir durumdur. Dünyada çatısı altında tek bir dili, kültürü, dini ve yaşam tarzını paylaşan tek ulusu birleştiren devletin olması pek ender rastlanan bir durumdur. Her birinin içinde belirli farklılıklar mevcut olan birkaç ulustan oluşmasına çok daha sık rastlanır. Güçlü bir siyasi otoritenin bu heterojenliklerin su üstüne çıkmasını önleyebildiği sürece krizden bahsedilemezdi. Ancak bir boşluğun oluşmasıyla tüm iç çatışmalar kontrol edilmesi zor olan harekete dönüştü. Mikroulusculuğun yaygınlaşması devletin dayandığı kültürel birliği yok etti.

II. Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünyanın varlığı da kültürel heterojenliklerin fazla belirginleşmemesinde önemli rol oynamıştır. Ortak bir rakibin varlığı, yarıştan kazanan taraf olarak çıkma isteği bunların hep ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Kutupların ortadan kalkması ise dışarıdaki rakibin yok olmasını sağlamış, bu sefer de toplulukların kendi içlerindeki farklılıklar önem kazanmıştır.

¹³⁷Hamza ÇEŞTEPE-Oğuz KAYMAKÇI, "Global Ekonominin Ulus Devlet Üzerine Kaotik Etkileri", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.1., Ocak 2000, s.30.

¹³⁸KENNEDY, a.g.e., s.165.

Tam bir bütünleşme yolunda ulus-devlet artık bir engel olarak görülmektedir. Özellikle uluslararası sermaye çıkarlarını en üst düzeye ulaştırmak, tek dünya piyasası yaratmak için ulus-devletin kaldırılmasını zorunlu bir şart olarak görmektedir. Çünkü her ne kadar ekonomiye iktisadi araçlarla müdahale etme olanağını büyük ölçüde kaybetmiş olsa da siyasi iktidarı hala elinde bulundurmakta ve güç kullanma yetkisi de henüz elinden alınmış değildir.

Ortaya çıkan krizi atlatabilmek için devlet kendi içinde kimi değişiklikler yaparak atlattı. Özellikle fonksiyonlarında bazı ortak özellikler göze çarpmaktadır.¹³⁹

i. Devlet fonksiyonlarında devletlerarasılaştırma: Küreselleşme eğiliminin hızlanması, bilgi-iletişim teknolojilerindeki büyük atılım ve ekolojinin önem kazanması gibi bazı sebepler devletleri ortak hareket etmeye zorlamaktadır. Bloklaşma gereği devletler elinde bulundurdukları bazı yetkileri uluslararası kurumlara devretmek zorunda kalmaktadır. Bilgi-iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerleme özellikle kanun dışı faaliyetlerde bir patlama yaratırken, belli bir devlet sınırları içinde sadece kendi güçleriyle bu sorunların çoğu ile başa çıkamamakta ve yine ittifaklara yönelmektedir ki bu her zaman fedakarlıkların yapılmasını gerektirmektedir. Özellikle son on yıllarda ve özellikle gelişmiş ülkelerde ekolojiye verilen önem herkes için tek olan dünyanın korunması için de devletlerin ortak hareket etmesini icap etmektedir.

ii. Devlet fonksiyonlarının bir bölümünü bölgelere devretme: Son yılların en dikkat çekici eğilimlerin biri de bölgesel iktidar ve karar mekanizmalarının yaratılmasıdır. Çoğunlukla bunların ortaya çıkışı merkezin tavsiye ve rızasıyla gerçekleşirken diğer bazıları bu izin istenmeden yapılmaktadır. (Örneğin, bazı ABD eyaletlerinin yabancı ülkelerde kendi ticari temsilciliklerini açması) Önceden devlet tarafından yerine getirilmesi gerekliliğinde kuşku duyulmayan bazı işlevler bölge yönetimlerine bırakılmaktadır. Almanya’da merkezin elinde kalanlar sadece posta, demiryolu, dış ilişkiler ve savunmadır. Federal devletle çalışanların oranı % 34, kamu harcamaları içinde bölgelerin payı ise % 45’tir. Bu yönde hareket tüm ülkelerde bu kadar belirgin olmamasına rağmen genel eğilim bölgelerin yetkilerini artırma yönündedir.

iii. Bölgeler yeni biçim karar mekanizmaları yaratmakta: Sağlık, eğitim, tarım ve sanayi alanlarında kurulacak yeni birimlere ilişkin kararlar bölgelere “yukarıdan” indirilmiyor. Kurulan ortak karar birimleri her iki tarafın da çıkarlarını gözönünde bulundurarak karar vermektedirler.

¹³⁹Şehmus GÜZEL, Devlet-Ulus, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.25-27.

Bu gelişmelerin siyasi alana yansması ise solcu partilerin geri dönüşü olmuştur. Ancak bu sol, eski sol değildir. Refah devleti solcu hareketin hala nihai amacı ise de görüşlerini, tutumunu yeni koşullara göre düzenleyen farklı bir akımdır. Artık eşit bir toplum için hükümetin doğrudan müdahalesini savunmamakta, istikrar sağlayıcı ve uzun dönemli ekonomik öngörülerini yönlendirici görevini ön plana çıkarmaktadır. Parti programlarında öngörülen müdahalenin vurgusu da sanayi politikaları, vergileme ve harcama gibi büyüklüklerden eğitim, öğretim ve altyapıya kaymıştır. Yeni sol ademi merkeziyetçiliği de benimseyerek, küreselleşen dünyada sol'ların birleşmesinin taraftandır.¹⁴⁰

2.1.6. Ulus-Devlet: Yeni Koşullara Uyum mu Kaybolup Gitme mi?

Bu soru ulus-devlet krizinin başlarından beri sürmekte ve hala da ortak görüşe varılmış değildir. Çok sayıda çeşitli görüş ileri sürülmektedir. Bazıları devletin yeniden güç kazandığını ve en az refah devleti döneminde olduğu gibi etkili olacağını savunurken; diğer uçtakiler devletin özünü artık ulusların değil, ona alternatif toplulukların oluşturacağını iddia etmektedirler. Onlara göre geleceğin devletleri islam devleti, yeşiller devleti, feministler devleti, eşcinseller devleti gibi oluşumlardır. Bunların hepsinde bir doğruluk payı vardır. Ciddi bir kriz olduğunda, devlet hala başvurulacak en son mercilerin biridir. Öbür taraftan, AB Parlamentosunda olduğu gibi, parlamenterlerin artık hangi ulustan geldiği değil, hangi görüş çevresinde birleştikleri önemlidir.

Ulus-devletin gelişme aşamalarına bakıldığında şu görülebilir: tarım toplumunda görülen ilk belirtilerin ortaya çıkmasından itibaren değişen koşulların -merkantilist toplum, liberal sanayi toplumu, korumacı sanayi toplumu- hepsine kendi bünyesinde gerçekleştirdiği değişikliklerle uyum sağlayabilme başarısını göstermiş, krizleri atlatarak varlığını sürdürebilmiştir. Yine bir kriz ve yine ulus-devlet gecikmeyle de olsa uyum sağlamak için çabalamaktadır. Bu çabaların başarısızlıkla sonuçlanacağını birileri kesinlikle savunabilmekte midir?

Girilen krizden çıkabilmek için liberal politikalara yeniden dönüldü, devletin küçültülmesi için Reagan-Thatcher döneminde toplu bir saldırı yaşandı. Gerçekte ise ekonomide kamu kesiminin payı pek azalmadı. Özelleştirilen işletmeler çoğunlukla devlete gelir sağlayan türden iken arada-sırada millileştirilenler genellikle devlete yük olmuştur. Bu

¹⁴⁰Tony BLAIR, "Küresel Merkez Sol İçin", NPQ Türkiye Dergisi, C.1, S.1, İlkbahar 1998, s.32.

durumda devletin büyüklüğü aynı kalırken, sadece etkinliği azalmış, giderleri fazla azalmazken gelirlerinde gerileme görülmüştür.¹⁴¹

Halâ da devletlerin işi bitmiş değildir. Sadece ilk bakışta çok uluslu şirketler ve piyasalar devletten daha güçlü görünebilir. Oysa iktidar ve şiddet kullanma yetkisi devletin elinden henüz alınmış değildir. Yasaları koyan, lisansları veren ve diğer kuralları belirleyen devlettir. Her ne kadar iktisadi olarak tek bir sistem içinde bulunulsa da, siyasette hala ulusal sistemin içinden çıkmış değildir.¹⁴²

Ancak bunlarla aynı anda ters yönde de bir hareket yok değildir. Ulus-devlet ortadan çekilmektedir. Fonksiyonların bir kısmını uluslarüstü kurumlara devrederken bölgelerine daha fazla özerklik tanıyor. Fonksiyonlarının üstlere devriyle aslında çok fazla değişen birşey yoktur. Önceden devletlerin yetkilerini bir üst kurum kullanacak, ancak yetki ve görevlerde bir değişme yoktur. Yani ortaya çıkan yine devlet, fakat daha büyük, daha kapsamlı devlettir. Aralarındaki fark ise yeni devletin bir ulus-devlet niteliğinde olmamasıdır.

Bir otorite olarak da ulus-devlet bazı sivil toplumlarının gerisindedir. Çünkü bazen devletin yapmadığı veya yapamadığı vatandaşı koruma ve destekleme işlevini devletin kurumsal ve ideolojik alanlarının dışında kalan toplumsal kuruluşlar-sivil toplumlar, daha başarılı şekilde yerine getirmektedir.

Bu tartışmalara dikkatle bakıldığında, bunların bir ulus-devlet değil de, bir devlete ilişkin olduğu görülür. Devletin dayanağı artık uluslar değildir. Bu yüzden de ulus-devlet silinip gitme yolundadır. Bunun yerine yeni temellere dayanan devlet içinde mikroulusçuluk doğup gelişmektedir.

Devletin ise en azından orta vadede tamamen yok olması sözkonusu değildir. Bu görüşün en önemli dayanağı ise devlet yerine konabilecek yeterli özellikleri taşıyan bir ikame unsurunun yokluğudur. Belki bu ikame doğuş aşamasındadır. Fakat yeterli güce ulaşması zaman alacaktır. Ancak devletin yerini hangi kurum alırsa alsın, devlet yapısına benzer bir yapıya sahip olacağı ihtimali yüksektir. Aksi halde yeni kurum zaten devamlılığını sağlayamaz.

¹⁴¹PERES-SOROS, a.g.m., s.30.

¹⁴²PERES-SOROS, a.g.m., s.25.

2.2. Küreselleşmenin İktisadi Sonuçları

Daha XIX. yüzyılda küçük bir küreselleşme denemesi yapılmıştı: Güney ve Kuzey İtalya'nın birleşmesi. Güney İtalya devletlerinde neredeyse tümü tarıma ve zanaata dayalı bazı sanayi dallarına dayalı kaynaklanan ekonomik denge hüküm sürmekteydi. Oysa Kuzey İtalya devletleri hem önemli ve daha zengin tarım alanlarına, hem de gelişmekte olan sanayi dallarına sahiptiler. Birleşmeden beklenen, ücretlerin ve maliyetlerin düşüklüğünün yatırımları çekmesi ve refah seviyesinin yakınlaşması idi. Ancak bunların hiçbiri gerçekleşmedi. Güneydeki güçsüz endüstriler yok oldu. Buranın ucuz işgücü ise yatırımları çekmek yerine iş aramaya Kuzey'e gitti.¹⁴³ O zamandan bu yana 150 yıl geçti: şimdi de gelişmiş Kuzey ayak uyduramayan Güney'den ayrılmaya çalışıyor.

1970'lerden itibaren benimsetilmeye çalışılan sürecin bu örnekten fazla bir farkı yok. Belki bazı koşullar değişmiştir ve deneyin çapı daha büyüktür. Ancak esas olarak yapı aynı: bir uçta gelişmiş ekonomiler, karşılarında ise gelişmemiş sanayiye sahip, tarımın payı büyük olan gelişmekte olan ekonomiler. Vaadedilen üretim faktörlerinin ucuz emeğin bulunduğu yere akın ederek, kaynakların rasyonel dağılımını gerçekleştireceği; ücretlerdeki farkın azalacağı; teknoloji transferinin gerçekleşeceği ve böylece GOÜ'lerin refah seviyesinin yükseleceği. Acaba bunların hepsi gerçekleşti ve İtalya örneği bir yanılma, bir yanlış uygulama olarak mı akıllarda kaldı?

GÜ'ler umduklarını elde ettiler. Kriz, tartışma, tıkanıklık olmadan değil, ama istediklerinin çoğuna ulaştılar, geleceğe yönelik zararsız çıkacakları düzeni de kurdular. 1960'tan 1991'e gelindiğinde dünya nüfusunun en zengin % 20'si toplam gelirden aldıkları payı % 70'ten %85'e yükseltmiş bulunuyor. Bu arada en yoksul % 20'nin payı 1989 – 1998 döneminde % 2,3'ten % 1,4'e gerilemiştir. Bu iki grup arasında toplam gelirden alınan payların oranı da 1/30'dan 1/61'e yükselmiştir. Dünya nüfusunun (6 milyar kişi) 2.8 milyarı günlük 2 dolardan düşük gelirle yetiniyor, 1.2 milyonunun geliri 1 doların altındadır.¹⁴⁴ Güney Sahra Afrika'sındaki 25 ülkenin kişi başına reel geliri 1970'lerin sonundaki düzeyin altındadır.¹⁴⁵ Gelir dağılımındaki bozulmanın bir diğer belirgin özelliği ise orta sınıfın durumunun görece bozulmasıdır.¹⁴⁶ Sonuçta ise büyüme

¹⁴³Beyin Fırtınası, s.228.

¹⁴⁴World Economic Outlook, 2000/2001, World Bank Group, 2001, s.5.

¹⁴⁵Anthony GIDDENS, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev.: Osman AKINHAY), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.27.

¹⁴⁶KUTLU, a.g.m., s.375.

yavaşlatılmış oluyor: Gini ölçeğindeki 10 puanlık bir fark (karşılaştırma için: Brezilya ile Kosta-Rika arasındaki fark ya da Türkiye ile Tayvan arasındaki farkın yarısı) büyümede % 1.3 puanlık bir gerileme yaratıyor.¹⁴⁷

Ticarette liberalleşme sonucunda her ülkenin yarar sağlayacağını savunan GÜ'ler, GOÜ'leri pazarlarını açmaya zorlarken dumpingden başlayarak insan haklarının ihlal edilmesi gerekçesine kadar uzanan nedenler göstererek kendi pazarlarını koruyorlar.¹⁴⁸ Bu ülkelerin GOÜ'lerden yaptıkları imalat sanayii ürünleri ithalatı üzerindeki ortalama tarife, zengin ülkelerden yapılan ithalattakine uygulanandan 4 kat daha yüksek. GATT çerçevesinde yapılan tarife indirimlerinde yine GOÜ'ler daha fazla indirim yapmışlardır.¹⁴⁹ Sonuçta 1980'lerde GOÜ'ler için ticaret hadleri % 5 oranında gerilemiştir.¹⁵⁰

1992'de ABD, Kanada, Japonya, AB ve EFTA ülkeleri ile Singapur, Meksika, Çin, Brezilya, Malezya, Hong-Kong, Arjantin, Tayland, Mısır ve Tayvan dünya nüfusunun % 42'sini barındırırken ihracatın % 83.9'unu gerçekleştirmekteydi. ABD, Japonya ile AB ve EFTA ülkeleri için bu oran % 14 ve % 69.9'dur.¹⁵¹

Dünyada bütünleşme arttıkça yatırımların GOÜ'lere akın ederek bunlara teknoloji transferinin gerçekleşeceği ve ücretleri GÜ'lerin düzeyine çekeceği savı da boş çıktı. DYY'lardaki GOÜ'lerin payı artış göstertmekle birlikte, uçurum hala büyüktür: GÜ'ler DYY akışlarının % 75'ini almaktadırlar. Bunlara en fazla yatırım çeken 9 ülke¹⁵² ile Çin'in en gelişmiş 9 eyaleti eklendiğinde bu pay % 91,5'e çıkmaktadır.¹⁵³

¹⁴⁷Dani RODRIK. *Yeni Küresel Ekonomi ve GOÜ'ler*, (Çev.: Sultan Gül), Sabah Yayınları, İstanbul, 2000, s.78.

¹⁴⁸Vedat AKMAN yeni korumacılık yöntemlerini şöyle özetliyor: 1) İnsan, bitki ve hayvan sağlığının korunması yönünde alınan kısıtlayıcı tedbirler; 2) Çevrenin korunmasına yönelik tedbirler; 3) Yüksek kaliteli mallara yönelme. (Vedat AKMAN, *Gelecek Yüzyılın Gündemi*, Rota Yayınları, İstanbul, 1999, s.41.)

¹⁴⁹"Beyaz Adamın Utancı", *Dünya Ekonomileri Bülteni*, Rota Yayınları, İstanbul, 1999, s.41.

¹⁵⁰UNCTAD, *Trade and Development Report*, 1999, s.14.

¹⁵¹HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.96-97.

¹⁵²Singapur, Meksika, Brezilya, Malezya, Hong-Kong, Tayland, Tayvan, Arjantin ve Mısır.

DYY'larının sınırlı kaldığı ve telif ve paten haklarının maliyetinin arttığı bir ortamda GOÜ'lere teknoloji transferini beklemek gerçekçi değil. Zaten ikinci sınıf eskimiş teknolojileri getiren ÇUŞ'lerin GOÜ'lere ilgisi de giderek azalmaktadır: 1970'lerde ÇUŞ'lerin gerçekleştirdikleri doğrudan yatırımların % 23'ü GOÜ'lere yönelirken bu oran 1987'de % 10'a ve 1989'da % 2.8'e düşmüştür.¹⁵⁴ Bunlara bir de ÇUŞ'lerin Ar-Ge faaliyetlerinin ana vatanlarında gerçekleştirmeleri ve üretimin artık sermaye-yoğun olmaktan çıkıp bilgi-yoğun şeklini alması da eklenince bu kötümser tablo tamamlanmış olur.

Emek-yoğun üretimin kaybolmaya yüz tuttuğu dünya ekonomisinde vasıfsız işgücü de kendi başına bir sorun haline gelmiş bulunuyor. En fazla GOÜ'lerin ekonomilerinde görülmekle beraber GÜ'lerde de bu açıkça ortadadır. Maliyetleri düşürmek amacıyla emek-yoğun üretimi ucuz işgücünün bulunduğu GOÜ'lere kaydıran şirketler çıktıkları ülkede de işsizliğin artmasına (AB ülkeleri) veya reel ücretlerde durgunluğa yol açmaktadırlar (Tablo 15). Ancak GÜ'lerde artan işsizlik en azından hizmet sektöründeki genişleme ile telafi edilirken GOÜ'ler için bu geçerli değil ve artık kitlesel işsizlik gündemdedir.¹⁵⁵

Tablo 15 : Bazı GÜ'lerde İşsizlik Oranları (1964-73;1983-92; 1999; 2001 Aralık)

	1964-1973	1983-1992	1999	2001 Aralık
Kanada	4.23	9.64	7.6	8.0
Fransa	2.23	9.70	11.2	9.3
Almanya	0.79	6.03	8.6	8.0
İtalya	5.48	10.13	11.3	9.3*
Japonya	1.22	2.71	4.7	5.6
İngiltere	2.94	9.79	6.1	5.2*
ABD	4.46	4.69	4.2	5.8

* Ekim 2001 verileri.

Kaynak: Oğuz ESEN, "Küreselleşme, Gelir Dağılımı ve GOÜ'ler", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C.8, S.2, Sonbahar, 1997, s. 24; 2001 verileri www.oecd.org/pdf

Çeşitli nedenlerle şirketler istihdamı azaltınca sendikalar tüm dünyada artık eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Ulusal çapta sendikaların gücünü azaltan en önemli bu nedenin yanında geleneksel olarak sendikaların zayıf olduğu hizmet sektörünün büyümesi

¹⁵³HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.97.

¹⁵⁴AKMAN, a.g.e., s.73.

¹⁵⁵ESER, a.g.m., s.9-10.

de etkili olmuştur.¹⁵⁶ 1970 yılından 1990'a gelindiğinde sendikalaşma oranı ABD'de % 30'dan % 13'e, İngiltere'de % 50'den % 36'ya, Fransa'da % 22'lerden % 10'a, Japonya'da % 35'ten % 26'ya düşmüştür.¹⁵⁷ Eskiden sendikalaşmanın yasak olduğu bölgelere kayarak çözüm bulmaya çalışan sermaye şimdi bununla uğraşmak zorunda değil artık. Böyle bir gelişme bir taraftan emeğin pazarlık gücünü kırarken, diğer taraftan da politik etkinliğini azaltmaktadır.¹⁵⁸ Sendikaların güç kaybetmelerinin bir diğer nedeni ise sermaye küreselleşirken emeğin mobilitesine getirilen sınırlamalar ve temelde yanlış olan emeğin uluslararası çapta birleşmeye gerek duymaksızın ulusal çapta küreselleşen sermaye ile başa çıkabileceği inancıdır.¹⁵⁹

Küreselleşmenin GOÜ'lere getirdiği yıkım, GÜ'lerin durgunluğu hala atlatamamış olmaları ve periyodik olarak yaşanan krizler akıllarda "Acaba dışa açık ekonomiler dönemi tükendi ve yeni politika arayış zamanı mı geldi?" sorusunu yaratmakta.

Fakat buradaki sorunun ekonomilerin liberalleştirilip-liberalleştirilmemesi değil, ne derecede ve nasıl yapılacağıdır. Zayıf finansal sistem, yetersiz bütçe disiplini, rekabet edemeyen üretim sistemini (katılmadan önce bazı kriterlere uyum, gelişmişlik farkının giderilmesi) global düzeyde kullanma şimdiye kadar yaşanan krizlerin ve küreselleşme karşısı hareketlerin dayandığı temellerin ortadan kaldırılmasında yardımcı olacaktır.

¹⁵⁶Nurcan ÖZKAPLAN. "Yeni Teknoloji. Sendikalaşmanın Sonu mu?", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, C.5, S.12, 1994, s.91.

¹⁵⁷ÖZKAPLAN, a.g.m., s.89.

¹⁵⁸HIRST-THOMPSON, a.g.e., s.38.

¹⁵⁹ADALI, a.g.e., s.128.

İkinci Bölüm

KÜRESELLEŞMENİN YARATTIĞI SORUNLAR

1. 1982 DIŞ BORÇ KRİZİ

1950'lerden itibaren canlanma geçiren dünya ekonomisi 1960'ların sonlarına doğru tıkanıklıklarla karşılaşmaya başladı. Yine de bunları atlatarak büyümesini sürdürebildi. Ancak 1975'e doğru biriken sorunlar yığını tüm ülkelerin gelişmesinde yavaşlamaya yol açarken bunlar karşısında etkin politikaların üretilmemesi birçok ülkeyi derin krize soktu. Bazı ülkeler gecikmeyle de olsa krize karşı politikalar üretebilmesine rağmen çok daha fazlasının ekonomisi negatif büyüme oranları ile karşılaştı.

Bu krizin nedenlerini araştırırken sadece 1970'lerde yaşanan petrol şoklarının yakından incelenmesi yanlış olur. Nitekim 1980'lerin başında borç krizi geçiren gelişmekte olan ülkelere bakıldığında bu tür krizlerin periyodik olarak tekrarlandığı görülür. O yüzden krizi hazırlayan sadece dış etkenleri incelemek yetersiz olur. Bu ülkelerde uygulanan yanlış politikalar da krizin oluşumunu önemli ölçüde etkilemiştir.

1.1. Dış Borç Krizini Hazırlayan Etkenler

1.1.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin I. Dünya Savaşından 1970'lere Kadar Gösterdikleri Gelişme

1.1.1.1. İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Gelişme

Büyük güçlerin I. Dünya Savaşında giriştikleri Avrupa'nın yeniden paylaşımı dünyadaki tüm ülkeleri etkilemiştir. Topraklarından savaşın geçtiği ülkeler muazzam miktarlarda kaynaklarını ilk önce savaşa, sonrasında da yaraları sarmaya tahsis ederken savaştan coğrafik olarak uzak kalanlar bazı faydalar bile sağlayabilmişlerdir. Şöyle ki, artan hammadde ve ilksel madde talebi birçok gelişmekte olan ülkenin durumlarını düzeltmeye yaramıştır. Savaşın finansmanına katılan ülkeler ise dış borç stoklarını eriterek fayda sağlayabilmiştir.

Savaşın sona ermesi ile birlikte hammadde ve ilksel maddelerin talebi normale dönmüş, fiyatlarında da düşüş görülmüştür. Yeterli sanayileşme düzeyine ulaşamayan gelişmekte olan ülkeler de kaynak yetersizliklerini 1920'lerin ortalarında yoğun bir şekilde

dış finansman sağlayarak karşılamaya başlamışlardır. 1929 krizinin patlak vermesiyle gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri maddelerin fiyatlarındaki 3 yıl içinde ortalama % 60 oranındaki düşüş sınırlı sayıda ihraç eden bu ülkelerin borç servis ödemelerinde zorluklarla karşılaşmalarına yol açmıştır. 1931'de tamamen veya kısmen servis ödemelerini askıya alan Bolivya, Brezilya, Peru, Şili ve Uruguay'a 1932'de Kolombiya, 1933'te de Küba ve Arjantin eklenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarının 1928-29 ve 1932-33 dönemleri arasında % 80'lere varan düşmesi yanında dünya dış ticaretindeki daralma yerli para cinsinden borç servislerini karşılama olanağı bulunan ülkelerin bile döviz kıtlığından dolayı bunu gerçekleştirmelerine engel olmuştur. Böylece gelişmekte olan ülkelerin 1930'ların başlarında düştikleri dış borç krizinin ana belirleyicileri dünya ticaret hacmindeki hızlı daralma, ihraç ürünlerinin fiyatlarında keskin düşme ve döviz rezervlerinin yetersiz olması olarak sıralanabilir.¹⁶⁰

İthal ikameci politikaların itibar kazanarak yaygınlaşması da bu döneme rastlamaktadır.¹⁶¹ İthalat kapasitesindeki önemli düşüşler önceden dışarıdan getirilen malların içeride üretimine teşvik etmiştir. Karşılığında bir örneğin bulunması da bu yönelişi destekler nitelikteydi: Doğu Bloku Ülkeleri 1929 bunalımını en az kayıplarla atlatan ülkeler olmuştur.

İthal ikameci stratejinin ilk aşamada ithalatı düşürücü etkisi borç yükü altında kıvranan ülkeler için teşvik edici unsur olmuştur. Bir taraftan borçlanmamaya veya mümkün olan minimum miktarda borçlanmaya gayret edilirken (bu dönemde de Latin Amerikan ülkeleri borçlanmada başı çekmiş¹⁶²) diğer taraftan ithalatın kısılmasıyla sağlanan iyileşme borçların da önemli miktarının eritilmesini mümkün kılmıştır. Devletin liberal politikalardan vazgeçerek müdahaleciliği ve korumacılığı arttırması ve yabancı yatırımlarda portföy yatırımlarından çok DYY'nin tercih edilmesi de burada yardımcı olmuştur.¹⁶³ İthalatın kısılması iç pazarı büyütürken ithal ikamesinin cazibesini daha da arttırmıştır.

Fakat böylesine gelişme yolu tüm gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmamıştır. Özellikle Fransa ve İngiltere'nin sömürgelerinde bu dönemde altyapı yatırımları teşvik edilmiştir. Bunları gerçekleştiren şirketlere -ki bunların tamamına yakını Fransız ve İngiliz şirketleri olmuştur- ana vatanlarında çeşitli teşvikler sağlanırken, bunların faaliyetlerini

¹⁶⁰SÖNMEZ, a.g.e., s.79-80.

¹⁶¹Haldun GÜLALP, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınları, No: 5, 2. Baskı, Ankara, 1987, s.35.

¹⁶²GÜLALP, Gelişme..., s.37.

¹⁶³SÖNMEZ, a.g.e., s.81.

gerçekleştirdikleri ülkelerde yaptığı sömürüye göz yumulmuştur. Sonuçta bu ülkeler kalkmaları zor olan yükümlülükler altına sokulmuştur.¹⁶⁴

1.1.1.2. 1940'lerden 1970'lere Kadar Geçen Dönem

II. Dünya Savaşına hazırlıkların başlaması yine gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bir canlanmaya yol açmıştır. Bu ülkelerin büyük bir kısmının savaştan uzak kalmaları harp döneminde de savaşa hazırlık sırasında oluşan iyi koşulların sürmesine yol açmış; hammadde ve ilksel madde fiyatları artan talep sayesinde yükselmiş, bu gelirler sayesinde sanayileşmeyi hızlı devam ettirebilme olanağı elde edilmiş, döviz birikimi ve rezervlerde önemli artışlar gözlenmiştir.

Savaşın hemen sonrasında ise durum gelişmekte olan ülkelerin aleyhine gelişmeye başlamıştır. Bir taraftan Marshall Planı çerçevesinde savaştan çıkan gelişmiş ülkelerin kalkındırılması için gereken hammadde ve ilksel maddeler gelişmekte olan ülkelere düşük fiyatlarla sağlanması yüzünden dış ticaret gelirleri düşerken diğer taraftan doğrudan yatırım ve mali kaynaklar zarar gören gelişmiş ülkelerin pazarlarına yöneldiğinden gelişmekte olan ülkelere akan sermayede azalmalar görülmüştür. Bu koşullarda çoğu gelişmekte olan ülkeler savaş sonrasında yine borçlanma sürecine girmişlerdir.¹⁶⁵

Dünya ekonomisinin 1950-1965 döneminde yaşadığı canlanma ve hızlı gelişme gelişmekte olan ülkeleri de etkiledi. Ekonominin canlanmasına gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere verdiği önem de büyük katkıda bulundu. Bunun nedenleri ise hızla gelişen sektörlerle geniş pazarlar elde etme ve Doğu Blokunun etkisi altına girmemelerini sağlama çabalarıdır. Sömürgelerden birçoğu bu dönemde sözde veya gerçek anlamda bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu süreçte demokrasinin yayılması ve gelişmesinden çok ABD'nin hammadde ve ilksel madde kaynaklarına ulaşma isteği ve askeri ve siyasal yönden denetime alma gayretleri belirleyici olmuştur.¹⁶⁶ Bunların sadece bir kısmı tam bir bağımsızlıklarına kavuşurken diğer bazıları sadece sözde sömürge olmaktan çıkmış ve yönetici sınıfın bağlı olduğu ülkenin kuklası rolünde bulunmaya devam etmiştir. Her iki grupta da maruz kaldıkları sömürge dönemi yüzünden yeterli eğitim düzeyine ulaşamamış olması ve orta sınıfın küçük olması bu ülkelerin çoğunda kaynakların irrasyonel kullanımına elverişli ortamın oluşmasına yol açmıştır. Özellikle borçlanmanın artmasıyla bu olgu netlik kazanmıştır.

1948-52 döneminde gelişmekte olan ülkelerin borçlarında 300 milyon dolarlık bir artış kaydedilirken 1955'e gelindiğinde toplam borç miktarı 13,5 milyar dolara ulaşmıştır

¹⁶⁴SÖNMEZ, a.g.e., s.85.

¹⁶⁵SÖNMEZ, a.g.e., s.119.

¹⁶⁶SÖNMEZ, a.g.e., s.86.

(enflasyon etkisi gözönünde bulundurulmadığında). Bunlar arasında Latin Amerika yine başı çekmiştir: aynı yıl için bu bölge ülkelerinin toplam dış borcu 5.5 milyar dolar olmuştur.¹⁶⁷ 1950'lerin ortalarından dış borç miktarlarının artış hızı daha da yükselmiştir. Bunun en önemli nedeni ise dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinin hızlanması ve buna bağlı olarak gerçekleşen iç piyasa yapısının yeniden şekillenmesidir. 1955-60 döneminde toplam dış borçtaki ortalama artış yılda % 14.8'e, 1960-72 yılları arasında ise % 16.8'e tırmanmıştır. 1961-72 döneminde dış borç servisinin yıllık ortalama artış hızının % 20'lere ulaşarak toplam dış borç miktarının artış hızını aşması ise dışarıya kaynak transferinin arttığına işaret etmektedir. Borçlanma miktarındaki artış, finansal sistemin liberalleşmesi ve finansman tekniklerinin gelişmesi özel borçların toplam borç içindeki payının artmasına neden olmuştur: 1961-62'de 31.4, 1965-67'de % 38,7 ve 1970'de % 44.¹⁶⁸

Dış borç miktarındaki artışa, bileşimi ve vadelerdeki kötüye gidişe gelişmekte olan ülkelerin gösterdikleri performans perde çekmiştir. Dünya'nın en hızlı büyüyen ekonomileri bu ülke grubu ekonomileri olurken en hızlı büyüyen 20 ülke arasında en az altı Afrika ülkesi vardı. 1950'lerden 1965'lere KBMG'in yükselmediği sadece 10 ülke bulunmaktaydı.¹⁶⁹ 1948-72 döneminde bir bütün olarak gelişmekte olan ülkelerin yıllık ortalama ihracat artışı % 8.1'e ulaşırken¹⁷⁰, 1960'ların başında ihracat gelirlerinin borç servisine oranı 1/3'ini henüz aşmamıştı.¹⁷¹

Ancak bu görünüşün aldatıcı olduğu 1960'larda birçok gelişmekte olan ülkelerin dış borç servislerini yerine getiremeyerek borç ertelemesine gitmeleri ve / veya yeni mali destek sağlamaları ile birlikte ortaya çıkmıştır.

1.1.2. 1970'lerin Başında Ortaya Çıkan Resesyon ve Birinci Petrol Şoku

1.1.2.1. 1970'lerin Başında Ortaya Çıkan Resesyon

Savaş sonrası yıllarda etkin olarak kullanılan Keynesyen politikalar zamanla tıkanıklıkların oluşmasına yol açtı. Sürekli genişletici ve talebi uyarıcı politikaların uygulanması enflasyonun başlangıçta hissedilir olmamasına rağmen 1960'ların

¹⁶⁷World Bank, *World Debt Tables*'in değişik tarihli baskıları.

¹⁶⁸World Bank, 1979, s.126.

¹⁶⁹RODRICK, a.g.e., s.66.

¹⁷⁰Lloyd G.REYNOLDS, "3. Dünya Ekonomilerinde Uzun Vadeli Büyüme", *Kalkınma İktisadı*, (Der.: Fikret Şenses; Çev.: Sedef Öztürk) İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.61.

¹⁷¹SÖNMEZ, a.g.e., s.121.

ortalarından itibaren üretim faaliyetleri üzerindeki teşvik edici etkisi giderek azalmış, hatta ters yönde etki yapmaya başlamıştır. Toplam talebi uyarmak da giderek daha yüksek dozda enflasyon gerektirmeye başlamıştır.¹⁷² 5 gelişmiş ülkedeki tüketici fiyatlarındaki artış Tablo 16'da izlenebilirken, OECD ülkeleri için bu rakam 1970 yılında ortalama % 6 olarak gerçekleşmiştir.¹⁷³

Tablo 16: 5'ler Grubunda Tüketici Fiyatlarında Yıllık Ortalama Artış (%)

	1960-65	1968-70	1970-73	1974	1974-78
ABD	2.4	5.1	4.9	11.0	8.0
Fransa	5.7	5.5	7.6	23.2	11.4
Almanya	2.5	2.3	5.3	7.0	4.8
İngiltere	3.8	5.5	6.2	7.3	9.4
Japonya	5.1	6.1	8.1	15.9	16.1

Kaynak: IMF, *International Financial Statistics*, 1987, Çizelge 64, s.112-113; *Perspectives Economiques de L'OECD*, Sayı: 53, Haziran 1993, Çizelge: 15.A18'deki veriler kullanılarak oluşturulan tablo. 1968-70 verileri MANDEL, a.g.e., s.41.

Enflasyonun hızlanması sadece genişletici politikalar tarafından uyarılmamıştır. Ücret artışlarından kaynaklanan maliyet enflasyonu da etkili olmuştur. Refah devleti anlayışı sosyal mücadeleyi arttırırken ücretlerin toplam hasıladaki payı giderek artmıştır. Ortalama kâr oranı ise düşmüştür. Bunlara ek olarak, ücretlerle verimlilik arasındaki ilişki kopmuş, verimlilikte 1967'den itibaren ortaya çıkan tikanıklıklara rağmen ücret artış hızının önü alınmamıştır.

Tablo 17 : 5'ler Grubunda İşletmelerde Yıllık Ortalama Verimlilik Artışı (%)

	Toplam Faktör Verimliliği			Emek Verimliliği			Sermaye Verimliliği		
	1960-72	1973-79	1979-90	1960-72	1973-79	1979-90	1960-72	1973-79	1979-90
A.B.D.	1.6	-0.4	0.1	2.2	0.0	0.5	0.1	-1.3	-0.5
Japonya	5.9	1.3	2.0	8.6	2.9	3.0	-2.2	-3.4	-1.2
Almanya	2.6	1.8	0.9	4.5	3.1	1.6	-1.4	-1.0	-0.7
Fransa	4.0	1.7	1.5	5.4	3.0	2.4	0.9	-1.0	-0.4
İngiltere	2.3	0.6	1.3	3.6	1.6	2.0	-0.6	-1.5	0.0
O.E.C.D.	2.8	0.5	0.7	4.1	1.4	1.4	-0.5	-1.6	0.9

Kaynak: OECD, *In Problems Economiques*, Sayı 2319-2320, 17 Mart-7 Nisan 1993, Tablo 2, s.23.

Yukarıda özetlenen nedenlerden dolayı 1970 yılında bir resesyon belirmiş. Enflasyonun hızını kesmek için (ki önlemler çoğunlukla maliyet enflasyonunun etkilerini azaltmaya yönelik olmuştur) hükümetler geleneksel kısıtlayıcı politikalar uygulamış, doğrudan ücret ve fiyatların denetimini kapsayan müdahaleler gerçekleştirilmiş, maliyet enflasyonunun dengeleri bozması engellenebilmiştir.

¹⁷²MANDEL, a.g.e., s.41.

¹⁷³SÖNMEZ, a.g.e., s.140.

Alınan bu önlemler 1972-73'te yapay bir canlanmaya yol açmış, hatta aşırı ısınma belirtileri ortaya çıkmıştır. Bu canlanma bir bakıma krizin habercisi rolünü üstlenirken, nedeni olarak da etkisinin büyük olduğu gözlerden uzak tutulmamalıdır.¹⁷⁴

1.1.2.2. Birinci Petrol Şoku

1960'ların sonunda ilk belirtileri ortaya çıkan krize karşı yapısal bir çözüm arayışından çok kısa vadede rahatlama getirecek ve krizi geçiştirecek önlemlere ağırlık verildiği hiç kimse için bir sır değildir. Bu ortamda sadece krizin ağırlığı hissedildiği sektör ve alanlarda durumu iyileştirici önlemlere başvurmak sonuçta yine bir genel tıkanıklığın meydana gelmesine yol açacaktır. Fakat 1973 yılındaki siyasi gelişmelerin iktisadi hayata yansması bu sürecin sonunu yaklaştırdı.

Arap-İsrail Savaşının 6 Ekim 1973'te patlak vermesiyle OAPEC (Petrol Üretici Arap Ülkeleri Birliği) İsrail'in yakın müttefikleri olan ABD, Hollanda, Portekiz ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ne petrol ambargosu uygulamayı kararlaştırmışlar ve petrol fiyatlarını yükseltmişlerdir. Daha sonraki OPEC toplantılarında fiyatlar daha da artırılmış ve İsrail'in çekilmesine kadar her ay petrol üretimini % 5 azaltma kararı alınmıştır.¹⁷⁵

Petrole sahip olmayan ülkelerde süregelen kriz petrol faturasının da eklenmesiyle hızla derinleşti. Alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmemiş olması ve petrol yataklarının OPEC ülkelerinden gelen ucuz petrole güvenilerek yeterli derecede işletilmemesi tüm büyük kapitalist ülkelerdeki endüstriyel üretimin ve GSMH'nin bir önceki yıla göre düşmesine yol açmıştır. 1970'lerde yaşanan boom noktasındaki üretim birinci petrol şoku sonucu ortaya çıkan üretimin ulaştığı dip nokta karşılaştırıldığında (Tablo 18) durumun ciddiyeti daha da net biçimde görülecektir.

Bu keskin düşüşü ateşleyen ve krizi derinleştiren yükselen petrol fiyatları olmakla birlikte tek ve yeterli derecede açıklayıcı neden değildir. Bundan ziyade, çözülmesi ertelenegelmiş birçok yapısal sorunun birikmesi, krizin böylesine uzun süreli, şiddetli ve derin olmasını sağlamıştır.

Çeşitli ülkeler krizin derinleşmesinden farklı derecede etkilendi. Çoğu gelişmiş ülke artan petrol faturası ile birlikte artan açıkları ihracatlarında artış sağlayarak karşıladı. Bir kısım ülke ise enerji ve hammadde ithalatında büyük kesintilere giderek durumla başa çıkmaya çalıştı. Uygulanan politikalara bakıldığında ise bunların petrol fiyatlarındaki artıştan hemen sonra deflasyonist politikaları devreye soktuğu görülür. Zaten üretimin

¹⁷⁴SÖNMEZ, a.g.e., s.157.

¹⁷⁵SÖNMEZ, a.g.e., s.149.

kısıldığı bir ortamda bu tür politikalar durumu daha da zorlaştırarak üretimdeki düşüşlerin muazzam boyutlara ulaşmasının nedeni olmuştur.

Tablo 18: I. Petrol Şoku Öncesi ve Sonrası Üretim En Düşük ve En Yüksek Olduğu Dönemler Arasında Yüzde Değişim

	Maximum Üretim Ayları	Minimum Üretim Ayları	Üretimde Düşme
A.B.D.	1973-4.Çeyreği	1975-2.Çeyreği	% 14.40
Kanada	1974-1.Çeyreği	1975-3.Çeyreği	% 6.90
Japonya	1973-4.Çeyreği	1975-1.Çeyreği	% 19.80
Almanya	1973-4.Çeyreği	1975-3.Çeyreği	% 11.80
Fransa	1974-3.Çeyreği	-//-	% 13.60
İngiltere	1973-4.Çeyreği	1974-4.Çeyreği	% 10.10
İtalya	1974-2.Çeyreği	1975-3.Çeyreği	% 15.50
Hollanda	1974-1.Çeyreği	-//-	% 11.70
Belçika	-//-	-//-	% 17.10
İsveç	1974-3.Çeyreği	1975-2.Çeyreği	% 4.10
İsviçre	1974-2.Çeyreği	1975-1.Çeyreği	% 20.30
İspanya	Nis-74	Nis-75	% 10.00

Kaynak: OECD, Perspectives Economiques, n.19. Haziran 1976, s.47.

Petrol ithalatçısı gelişmekte olan ülkeler ise artan petrol fiyatlarıyla birlikte dörtlü bir darbe yemiş oldular.¹⁷⁶ Bunlardan birincisi, zaten mevcut olan kronik ödemeler dengesi açıklarını daha da arttırmıştır. Bu grup ülkelerden bazılarının ödemeler dengesi açıkları Tablo 19'da verilmiştir (Morgan Guarantee Trust Company'nin değerlendirilmesi). Bu bir taraftan sanayileşmenin yavaşlamasına, hatta durmasına yol açarken diğer taraftan da borçların daha da artmasına neden oldu. Gelişmiş ülkelerin petrol fiyatlarındaki artışların büyük kısmının maliyetlere yansımaları sonucunda gelişmekte olan ülkelerin ithal ettikleri malların faturasının ağırlaşması bu ülkelere bir darbe daha indirdi. Bir üçüncü olumsuz etki hammadde fiyatlarının düşüşüdür. II. Dünya Savaşı sonrası canlanma sırasında hammadde fiyatlarının savaş dönemindeki kadar olmasa da yine de yüksek seyretmesinin ardından Kore Savaşı sonrası fiyatlarda başlayan düşüş sınırlı sayıda ve çoğunlukla temel madde ihracatçısı olan gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilemesi kaçınılmazdı. Bazı hammadde fiyatlarında % 60'a varan çöküşler yaşandı. Bu üç faktörün yarattığı kümülatif etkiler tarımsal emek verimliliğini de geriletirerek çoğu gelişmekte olan ülkede hayati önem taşıyan sektörde de üretimin düşmesine yol açtı.

¹⁷⁶MANDEL, a.g.e., s.55-56.

Tablo 19: Petrol İthalatçısı Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin 1974'deki Ödemeler Dengesi Açıkları (Milyon \$)

Ülkeler	Açık Miktarı
Brezilya	7000
Meksika	2500
Hindistan	1800
G.Kore	1800
Tayvan	1200
Peru	850
Kenya	450
Şili	434
Türkiye	400
Arjantin	352
Filipinler	290
Tayland	150
Zambia	100
Malezya	100

1975'e gelindiğinde gelişmiş ülkelerin uyguladığı kısıtlayıcı politikalar sonuç vermeyince 1975 yılının ikinci yarısından itibaren enflasyonla mücadeleyi bir tarafa bırakarak genişletici politikalar uygulamaya başlamışlardır. Böylece ek satınalma gücü enjekte edilerek durgunluğun aşılması amaçlanmıştır. Sadece 6 büyük gelişmiş ülkenin (ABD, Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa ve İtalya) 1975 ortaları ile 1976'nın ortaları kesitinde 175 milyar dolarlık bütçe açığının gerçekleştiği görülmektedir (büyük ekonomilerin bütçe denkleği rakamları Tablo 20'den görülebilir). Bunların çoğunda özel tüketim teşvik edilmiş, vergilerde düzenlemelerle vergi yükü hafifletilmiş, düşük gelir gruplarına gelir transferi yapılmıştır.

Tablo 20: Bütçe Denkleği (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
A.B.D.	-1.28	-0.32	-3.58	-4.46	-2.73	-2.75	-1.49
Japonya	-1.62	-1.34	-4.75	-1.98	-6.15	-6.55	-5.31
Almanya	1.36	-0.65	-3.62	-2.78	-2.13	-2.06	-1.98
Fransa	0.42	0.45	-2.60	-1.02	-1.18	-1.38	-1.51
İngiltere	-3.41	-4.55	-7.34	-5.73	-3.52	-5.00	-5.55

Kaynak: IMF, International Financial Statistics, 1987, s.150-158.

Uygulanan bu politikalar sayesinde durgunluk kısa bir süre için de olsa atlatılabildiği. Ancak bu canlanmayla birlikte enflasyon da hız kazanmış, çoğu şirketin mali dengeleri bozulmuş, işsizlik sorunu çözülememiştir. Genişletici politikalar yapısal düzenlemelerin eksikliğinde ilk andaki tüketim ve üretken yatırımda yaşanan patlamanın sürdürülmesini sağlayamamıştır. Pazarları koruma çabaları ise uluslararası ilişkilerin eski düzeye dönmesini engellemiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁷MANDEL, a.g.e., s.110 ve 116.

1.1.2.3. Birinci Petrol Şoku Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Durumları

Savaş sonrası hızlı büyüme yılları kuşkusuz gelişmekte olan ülkeler için de önemli mesafenin katledildiği yıllardır. Artan ticaret hacmi, iç pazarların mala doyurulmamış olması, gelişmiş ülkelerin yardımları bunların hepsi sözkonusu ülkelerde hayat standardı düzeyinin yukarıya çekilmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak bu yıllarda yine de çoğu gelişmekte olan ülkede yeterli bir sanayileşme düzeyine ulaşılamadı. İhracatta mal çeşitlendirme sınırlı kaldı. İthal ikameci politikaların izlenmiş olması belli ölçüde sanayileşmeyi özellikle temel sanayi dallarında mümkün kılmakla birlikte iç pazara yeterli derecede arz sağlama çabaları ihracatta gerçek potansiyelin altında bir gelişmeye neden olmuştur. Bu yüzden 1960'ların ikinci yarısında gelişmiş ülkelerde başgösteren durgunluk çoğu gelişmekte olan ülkelerde de hissedilmiştir. Bir taraftan gelişmiş ekonomilerin dış talebindeki azalmalar, diğer taraftan hammadde fiyatlarındaki düşmeler verimlilik krizi ile birleşince gelişmekte olan ülkeler yine finansman sıkıntısı çekmeye başlamışlardı. Petrol fiyatlarındaki artış bu zincirin son halkasını oluşturdu.

Bu gelişmelerin yanında uluslararası finans piyasalarında borçlanmayı kolaylaştırıcı yönde hareketler yaşandı. Çok uluslu şirketlerin uluslararasılaşmasıyla bunları takip eden bankalar da uluslararası çapta çalışan ağlarını oluşturmuşlardı. Gelişmiş ülkelerdeki durgunluk kredi kullanımında bir daralma meydana getirerek sermaye bolluğunun oluşmasına yol açmıştır.¹⁷⁸ Devletlerarası yardımların azalma gösterdiği bir ortamda bankaların düşen kârlılığı frenleme olanağı gelişmekte olan ekonomilerin finansman ihtiyaçlarını karşılamakta yatkındı. Resmi kredilerde bir daralmanın yaşanmış olmasıyla birlikte yine de bunlar sağlanmaya devam ediyordu. Bunun nedeni daralan iç talebi dış talebin canlılığını koruyarak telafi etme isteği olmuştur. Üstelik böylece çok uluslu şirketlerin yabancı şubelerine de ürettikleri mal-hizmetlerine talebi arttırarak dolaylı bir fayda sağlanıyordu.

1969 yılında gelişmekte olan ülkelerin dış borçları 57,1 milyar dolar iken 1969-73 döneminde ortalama yıllık %20, 1973-77 döneminde ise % 21,5 oranında artarak 1977'nin sonuna gelindiğinde 258,5 milyar dolara, 1979'un sonunda ise 306 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁷⁹ Yıllar itibariyle toplam resmi ve özel borç miktarındaki artışlar Tablo 21'de verilmektedir.

¹⁷⁸MANDEL, a.g.e., s.128.

¹⁷⁹Nihat TÖRE, Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunları, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları No: 110, 1980, s.3.

Tablo 21: Gelişmekte Olan Ülkelerin 1969-1977 Dönemindeki Dış Borç Miktarları ve Artış Oranları

	1969	1973	1974	1975	1976	1977
Resmi Borçlar	31.7	56.8	66.6	77.0	89.0	103.9
Özel Kaynaklı Borçlar	25.4	61.7	80.2	99.1	125.2	154.6
TOPLAM	57.1	118.5	146.8	176.1	214.2	258.5
Özel Kaynaklı Borçlar Ortalama Yıllık Artış Hızı	24.8		25.8			
Resmi Borçlar Ortalama Yıllık Artış Hızı	15.6		16.3			

Kaynak: TÖRE, a.g.e., s.4.

Yine de resmi borç miktarındaki artış oranı düşük kalmıştır. Bu tür borçların çoğunlukla (1977 yılı için %68) koşullu, yani kullanım biçimi belirtilmiş olması ve siyasi ve ekonomik denetim altına alma amacının ağır basması bunun en büyük nedenleri olmuştur. Özel kaynaklı dış borçların yıllık artış hızı yüksek (1965-77 arasında %25'in üstünde) iken resmi borçlar için bu rakam %16'dır. 1969'dan 1977'ye gelindiğinde toplam borç içindeki resmi borçların payı %40'tan %28'e gerilerken özel borçların toplam borca oranı %45'ten %60'lara yükseldi.¹⁸⁰

Dikkat edilmesi gereken bir önemli nokta da özel borçların kaynaklara göre dağılımı (Tablo 22) Bankalar ve mali kurumlardan alınan borçlar patlama göstererek 1969'dan 1977'ye gelindiğinde %44.4'ten %60'a çıkmıştır. Ama bu rakam içine garantisiz özel borçlar, özel sektörün devlet garantisine tabi olmadan sağladığı ve çoğunlukla özel ticari bankalardan temin edilen borçlar dahil edilmemiştir. Buna karşın daha az riskli olan Eurobond piyasasından gelişmekte olan ülkelerin sağladıkları borç miktarı düşük kalmıştır: 1977'de bile 9,4 milyar dolar (%3.5). Üstelik Meksika, Brezilya, İspanya ve İsrail'in bu rakam içindeki payları %75 olduğu gözönüne alınırsa bu tür borçlanmanın gelişmekte olan ekonomiler için fazla önem taşımadığı söylenebilir.

Tablo 22: Özel Dış Borçların Bileşimi

	Miktar (Milyar Dolar)			Ort. Yıllık Artış Hızı (%)	
	1969	1973	1977	1969-73	1973-77
Mali Piyasalar	6,7	23,7	82,9	37,1	36,8
-Bankalar ve Mali Kurumlar	4,5	18,9	73,5	43,2	40,4
-Tahvil İhracatı ile Sağlanan Borç (Eurobond)	2,2	4,8	9,4	21,5	18,3
İhracatçı Kredileri ve Öteki Mali Olmayanlar	7,7	12,1	19,5	12,0	12,7
Özel Garantisiz	10,9	25,9	52,2	24,2	19,1
TOPLAM	35,4	61,7	154,6	24,8	25,8

Kaynak: World Bank Debtor Reporting System, ilgili sayılar.

¹⁸⁰TÖRE, a.g.e., s.87.

1960'ların sonundan itibaren dış borçlanma sürecinin hızlanarak devam etmesi ve özel kaynaklı borç payının toplam içinde yükselmesi vadelerin kısılmasına ve borç servisinin hızla artmasına yol açmıştır. 1970-73 döneminde borç servisi ödemeleri 9 milyardan 18 milyar dolara çıkararak yaklaşık %110 oranında artmıştır. Burada da özel borçların servis ödemeleri resmi borçların servis ödemelerine göre hemen hemen 2 kata varan hızla yükselmiştir (%70'e karşılık %128). 1976'ya gelindiğinde borç servisi miktarı %66 oranında artarak 30 milyara, 1977'de ise %29'luk bir artışla 39 milyar dolara çıkmıştır.

Tablo 23: Gelir Grubuna ve Alacaklı Tipine Göre Borç Servisi Ödemeleri, 1970-77 (Milyar Dolar)

	1970	1973	1974	1975	1976	1977
Düşük Gelirli	1.2	1.7	2.0	2.5	3.1	3.8
Resmi Alacaklılara	0.7	1.0	1.2	1.3	1.4	1.8
Özel Alacaklılara	0.4	0.7	0.9	1.2	1.7	2.0
Orta Gelirli	7.5	16.5	21.0	24.2	27.3	35.4
Resmi	2.0	3.6	4.1	4.6	5.2	6.6
Özel	5.6	12.8	16.9	15.5	22.1	28.8
Toplam	8.7	18.3	23.1	26.7	30.4	39.2
Resmi	2.7	4.6	5.3	5.9	6.7	8.4
Özel	6.0	13.7	17.8	20.7	23.7	30.8
Faiz	2.6	5.4	7.2	9.1	10.2	12.6
Ana Para	6.1	12.8	15.7	17.4	20.0	26.6

Kaynak: TÖRE, a.g.e., s.5.

Borç vadelerinin yapısında da resmi ve özel kaynaklı borçlar arasında farklar mevcuttur ve resmi krediler genellikle daha uzun vadeli. Resmi borçların vadeleri 1970-73 döneminde kısalma eğilimi gösterirken özel borçların vadesi 1970-79 döneminde uluslararası para ve sermaye piyasalarındaki büyüme ve artan banka sayısının yarattığı rekabet nedeniyle uzarken 1973-77 döneminde hızla kısalmıştır. (Tablo 24)

Tablo 24: Resmi ve Garantili Kredi Anlaşmalarında Ortalama Vade, 1970-77 (yıl)

	1970	1973	1974	1975	1976	1977
Resmi Kaynaklar	26.4	25.3	23.5	23.9	22.1	22.8
Özel Kaynaklar	9.5	10.8	10.1	7.7	7.4	8.1
-İhracat Kredisi	10.8	10.4	10.6	10.9	9.7	11.0
-Mali Kurum ve Özel Bankalar	7.8	10.4	9.8	6.8	6.7	7.3
-Eurobond	11.6	16.0	12.5	10.1	9.2	7.8

Kaynak: World Bank Debtor Reporting System.

Dünya ekonomisinde durumun bir türlü düzelmemesi ve gelişmekte olan ülkelerin borç tutarlarının yükselmesiyle vadelerin kısılmasının yanında bir de faizlerde artış görüldü. Bu büyüklükte de özel kaynaklı kredilerin daha ağır koşullu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Resmi kaynaklı borçların ağırlıklı ortalama faiz oranı 1970-77 arasında %0.9 puanlık bir artışla %2.9'dan %3.8'e çıkarken, özel kaynaklı borçların daha hızlı artması sonucu toplam borç ortalama faiz oranı 1970'de %4.1'den %5.3'e yükselmiştir. Ancak düşük gelirli ve orta gelirli gelişen ekonomiler için bu rakamlar farklı olmuştur.(Tablo 25)

Tablo 25: Alacaklı Kategorilerine ve Borçlu Ülkeler Gelir Gruplarına Göre Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları¹⁸¹

	1970	1973	1974	1975	1976	1977
Alacaklı Kategorilerine Göre						
-Resmi Alacaklılar	2.9	3.4	3.2	3.3	3.4	3.8
-Özel Alacaklılar	5.6	6.7	7.3	7.5	6.6	6.4
Toplam Borç Ortalaması	4.1	5.0	5.4	5.6	5.2	5.3
Borçlu Ülkeler Gelir Grubuna Göre						
-Düşük Gelirli	2.4	2.4	2.4	2.3	2.8	2.9
-Orta Gelirli	4.8	5.8	6.3	6.5	5.8	5.9

Kaynak: World Bank Debtor Reporting System.

Yukarıda verilen rakamların durumu daha fazla yansıtması için bir de borç servisi/ihracat, borç/GSMH ve borç/ihracat oranlarına bakmak faydalı olacaktır. İhracatlarını zor koşullara rağmen genişletmeyi başaran ülkelerin ihracatın oranı olarak borç servisine bakıldığında genellikle daha az sorun yaşadıkları görülür. Tek istisna Latin Amerika ve Karayipler bölgesi ülkeleridir. Bu bölgenin hem orta, hem yüksek gelirli gelişmekte olan ülkelerin borç servisi / ihracat oranının çok üstündedir. (Tablo 26)

Tablo 26: Ülkelerin Gelir Gruplarına Göre Borç Servisi Oranları

	1970	1975	1976	1977
Düşük Gelirli GOÜ'ler				
Afrika (Sahra Altı)	6.5	9.0	8.4	9.6
Asya Pasific	18.7	12.7	13.6	13.5
Alt Toplam	13.7	11.8	12.3	12.6
Orta Gelirli GOÜ'ler				
Afrika (Sahra Altı)	4.7	5.2	5.1	4.3
Kuzey Afrika ve Orta Doğu	10.6	7.9	9.0	12.0
Asya ve Pasific	9.2	7.8	7.7	8.2
Latin Amerika ve Karayipler	11.6	13.7	14.4	16.6
Üst Gelirli GOÜ'ler				
Afrika (Sahra Altı)	8.0	13.2	16.2	17.3
Kuzey Afrika ve Orta Doğu	9.3	4.4	3.7	3.6
Asya-Pasific	2.3	2.0	2.0	1.8
Latin Amerika ve Karayipler	13.2	19.1	18.8	22.6
Güney Avrupa	8.2	12.1	11.1	13.3
Alt Toplam	8.2	10.3	10.1	11.8
TOPLAM GOÜ	10.6	10.5	10.3	11.8

Kaynak: World Bank, Economic Analysis and Projections Department.

¹⁸¹Yıl içinde kullanılmış, geri ödenmemiş borç ortalamasının yüzdesi olarak ifade edilen faiz ödemesi.

Borç/GSMH oranı gelişmekte olan ülkelerin hepsinde sürekli artış gösterirken, borç ihracat oranı dünya konjonktürüne göre değişiklik göstermiştir. 1970-74 yılları arasında durgunluğın yaygınlaşması, petrol şoku ve uygulanan deflasyonist politikalar sonucunda bu oran artış gösterirken, 1975-76 döneminde uyarılmış canlanmaya bağlı olarak düşmüştür. (Tablo 27)

Tablo 27: Ülkelerin Gelir Gruplarına Göre Borçlarının GSMH ve İhracat Gelirlerine Oranı (%)

	1970	1975	1976	1977
Düşük Gelirli GOÜ'ler				
Borç / GSMH	18.1	22.2	24.3	23.6
Borç / İhracat	213.6	180.3	178.6	171.3
Orta ve Üst Gelirli GOÜ'ler				
Borç / GSMH	15.0	16.9	18.8	20.3
Borç / İhracat	73.1	64.5	68.4	74.5
Tüm GOÜ'ler				
Borç / GSMH	15.3	17.8	19.6	20.8
Borç / İhracat	87.5	74.4	77.9	82.8

Kaynak: World Bank, **Economic Analysis and Projections Department**.

Yukarıda yapılan analizden de görüleceği gibi, gelişmekte olan ülkelerin borç yığıını hızlı artış göstermiştir. 1975-76 canlanmasıyla birlikte borç yükünde çok küçük bir hafifleme olmakla birlikte böylesine suni bir canlanmanın sürdürülememesi durumun yine eskiye dönmesine yol açmıştır. 1970'lerin ortalarında karşılıklı görüşmeler sonucunda borç ertelemeleri yaygınlaşmıştır. Çoğu gelişmekte olan ülkeler borç ertelemesine gitmekle birlikte, gelişmekte olan ülkelerin sürekli baskısına rağmen borç silinmesi pek az ülkeye ve düşük miktarlarda uygulanmıştır.¹⁸²

1.1.3. 1970'lerin Sonu-1980'lerin Başında Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler

1.1.3.1. 1970'lerin Sonunda Uygulanan Politikalarda Ortaya Çıkan Değişiklikler

1970'lerin başlarında kapitalizmin girdiği kriz henüz atlatılamamıştı. 1976-78 döneminde bir canlanmanın yaşanmasına rağmen bunun suni olması ekonominin durumunu düzeltmekten çok bozmuşa benziyordu. Genişlemeci politikaların uygulanması tüketim ve yatırımda kıpırdanmanın meydana gelmesini sağlamış olsa da bu hareketlerin sürdürülmesi ekonominin yapısındaki bozuklukların düzeltilmesine bağlıydı. Enflasyonist politikaların sürdürülmesi bütçe açıklarının büyümesine, dış pazarlarda rekabet gücünde gerilemeye, mali dengelerin bozulmasına yol açmıştır.

¹⁸²TÖRE, a.g.e., s.31.

Keynesyen politikaların krizle başa çıkmakta başarısız kalması üzerine alternatif akımların gelişimi kaçınılmaz olmuştur. Monetarist görüşün ağırlık kazandığı bu dönemde uygulamada arz yönlü politikalarla birlikte hayata geçirilerek eskiden alışlagelmiş politikalardan vazgeçilmiştir. Devletin ulusal gelirden aldığı payın sürekli büyümesine rağmen durgunlukla başa çıkamaması devletin ekonomideki yerini küçültmeyi, özel girişimciliğe önem verilmesini ve hızlı gelişmesini sağlayıcı düzenlemelerin yapılmasını sağlayan önlemlerin alınmasına yol açmıştır. Büyük çaplı özelleştirmeler, vergi oranlarında gidilen indirimler, sendika güçlerinin sınırlandırılması bu yolda atılan en önemli adımlardır. İngiltere’de Mart 1971’de Başbakanlığa M. Thatcher’in gelmesiyle geniş çaplı özelleştirmeler yapılmış, refah devletine savaş ilan edilmiş, bireysel girişimcilik ön plana çıkarılmıştır. ABD’de ise Reagan’ın Başkan koltuğuna oturmasıyla monetarist görüş ve arz yönlü politikaların bileşimi olan politikalar uygulanmıştır.

ABD’nin 1979’da uygulamasını başlattığı sıkı para politikası tüm dünya ekonomilerinde dengelerin alt-üst olmasına yol açmış. Faizler fırlamış, reel olarak negatiften %10'lara çıkmıştır. İşletmelerin gerçekleştiği yatırımlarda ciddi azalmalar görülmüş, tüketimin daralması ile durgunluğu daha da şiddetlendirmiştir.¹⁸³

1.1.3.2. İkinci Petrol Şoku ve Dünya Ekonomisine Etkileri

Birinci petrol şoku sonrası dünya petrol tüketimi yılda ortalama %2.7 oranında artmıştır. Tüketimin büyük kısmı OECD ülkeleri tarafından (% 65'i) gerçekleştirilmekte, bunlar arasında 5'ler Grubu % 75'lik paya sahip olmuştur. Diğer petrol yataklarının işletilmesine (Alaska, Kuzey Denizi, Meksika)de geçilmiş, bunun sonucunda OPEC ülkelerinin petrol üretimindeki payı 1973'ten 1979'a kadar geçen dönemde % 56'dan % 49'a düşmüştür.¹⁸⁴

Ekim 1978'de petrol sektöründe çalışanların başlattıkları grev sonrası doğan panik fiyatların artmasında etkili olmuştur. Petrol şirketlerinin elindeki küçük stoklar bunların petrole saldırmasına neden olmuş ve fiyatlar yükselişe geçmiştir. Çoğu petrol üretici ülkelerin bu fiyat artışlarından yana olmaları varil fiyatının 1978'in sonunda 13 dolardan 24 dolara (bir yıl içinde), 1980'in sonuna gelindiğinde ise 32 dolara ulaşmasına neden olmuştur.

Böylesine hızlı fiyat artışı petrol ithalatçı ülkelerin hepsinde petrol faturasının patlamasına yol açarken, petrol ihracatçı ülkeler muazzam boyutlarda ek gelir elde etmişlerdir. (Tablo 28)

¹⁸³SÖNMEZ, a.g.e., s.227.

¹⁸⁴SÖNMEZ, a.g.e., s.232.

Tablo 28: Dünyada Petrol Gelir-Harcama Dengesi (milyar dolar)

	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Net İthalatçılar							
OECD	-32.0	-175.0	-248.0	-235.0	-192.0	-162.0	-163.0
GOÜ'ler	-5.0	-40.0	-65.0	-68.0	-62.0	-55.0	-52.0
Net İhracatçılar							
OPEC (a)	35.0	201.0	281.0	258.0	197.0	158.0	167.0
GOÜ'ler (b)	1.0	13.0	23.0	28.0	28.0	28.0	29.0
Doğu Bloku (c)	1.0	1.0	9.0	17.0	17.0	20.0	25.0

(a) Umman dahil, Gabon ve Ekvador hariç.

(b) Meksika dahil.

(c) Çin Halk Cumhuriyeti ve IMF üyesi olmayan ülkeler dahil.

Kaynak: IMF, *World Economic Outlook*, 1984, Tablo 12.20.23.

OECD ülkelerinde 1980'de 248 milyar dolara ulaşan petrol ithalatı bu ülkeleri toplam GSYİH'larının % 3 - % 4'ünü petrol fiyatlarındaki artışın finansmanına ayırmak zorunda bırakmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise durum daha da vahimdi: 1973-81 döneminde 13.5 misli artan petrol harcamalarına ayrılan pay sanayileşmelerine ağır darbe indirmiştir. OPEC ülkelerinin gelirleri ise 1980'de petrol üretiminin % 13 oranında azalmasına karşın gelirdeki artış % 40 artarak 281 milyar dolara ulaşmıştır.

Sadece ABD'de değil, tümüne yakın gelişmiş ülkelerde kısıtlayıcı politikaların uygulanması petrol fiyatlarındaki artışla çakışınca dünya ekonomisinin büyüme hızı yavaşladı. Çoğu ülke 1980-82 döneminde negatif büyüme ile karşı karşıya kaldılar.(Tablo 29 5'ler Grubunun büyüme hızları verilmiştir). 1979-83 dönemi büyük rakamları pozitif değerleri taşımalarına rağmen bu sadece durgunluk etkisinin tam olarak ortaya çıkmadığı 1979 ve toparlanmanın başladığı 1983 yılında sağlanan pozitif büyüme hızları sayesinde olmuş. 1980-82 büyüme hızları ise negatif olmuştur: ABD'de sırasıyla %0.5, %1.8 ve %2.2; Almanya %1, %0.1 ve %2.2; 7'ler Grubu %0.5, %1.7 ve -%0.9. Sadece Fransa'da sol hükümetin iktidara gelerek genişletici politikaları uygulamaya devam etmesi bu dönem için daha yüksek büyümeyi sağlamış, ama bütçe açıkları bu ülkeye de gecikme ile de olsa kısıtlayıcı politikaları dayatmıştır. Bunun etkileri de diğer gelişmiş ülke ekonomilerinde toparlanmanın başladığı 1983-85'de görülmüş ve 7'ler Grubunda en düşük büyüme hızını yakalamıştır.

Tablo 29: 5'ler Grubunda 1973-1993 Döneminde Sağlanan Büyüme Hızları (GSYİH'nın Ortalama Yıllık Artış Oranı, %)

	1973-79	1979	1979-83	1983	1991	1993	2000
ABD	2.6	2.5	0.9	3.9	-0.7	3.0	5.2
Fransa	3.1	3.2	0.9	0.7	0.8	-0.9	3.3
Almanya	2.4	4.2	0.5	1.8	4.5	-1.3	3.0
İngiltere	1.4	2.8	0.4	3.7	-2.2	1.9	3.0
Japonya	3.6	5.5	3.1	2.7	4.3	0.1	1.9

Kaynak: SÖNMEZ, a.g.e., s.165; 2000 verileri www.worldbank.org/countrydata.

Ekonomilerin küçülmesinin yanısıra sabit sermaye yatırımlarının artış hızı yavaşlamış, kapasite kullanım oranında ise %11'e varan gerilemeler yaşanmıştır. Bunlara paralel olarak işsizlik de artış göstermiş, kritik rakam olan %10'a ulaşmıştır Dünya ticaret hacmindeki yıllık artış hızı 1975-82 döneminde sırasıyla % 6.5, % 2, % 0.5 ve -% 2.5 olarak gerçekleşmiştir. Böylesine bir gelişme korumacılık eğilimlerini kamçulamış ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin rekabet edebildiği demir-çelik, tekstil ve konfeksiyon, kimya ürünleri gibi sektörler bundan en çok zarar görenler olmuştur. Enflasyon ise düşme eğilimi göstermiş ve tam anlamıyla stagflasyon olayından söz edilmesi mümkün değildir.(Tablo 30)

Tablo 30: 5'ler Grubunda Enflasyon Oranları

	1979	1979-82	1983	1983-89	2000
ABD	11.3	10.3	3.2	3.6	3.4
Fransa	3.7	4.8	1.3	1.5	1.7
Almanya	4.1	5.5	5.5	1.7	1.9
İngiltere	10.8	12.4	9.6	5.0	2.9
Japonya	13.4	13.9	4.6	5.1	-0.6

Kaynak: IMF, International Financial Statistics, 1990. Tablo 64; 2000 verileri www.worldbank.org/countrydata.

1.2. Dış Borç Krizi

1.2.1. 1982 Yılına Kadar Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borçlarındaki Gelişme

1976'dan itibaren dünya ekonomisinde bir canlanma görülmesine rağmen bunun artan enflasyon ve işsizlik ortamında sürmesi ve dünya piyasalarında korumacılık eğilimlerinin güçlenmesi gelişmekte olan ülkelerin durumunda fazla bir rahatlama sağlayamamıştır. 1973-1982 kesitinde ortalama yıllık %24.5 gibi yüksek bir oranda artan toplam dış borçları 1980'e gelindiğinde 572 milyar dolara yaklaşmış, 1982 yılında 750 milyara ve 1983 yılında 819 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁸⁵ Toplam borcun GSMH'ya oranı 1980'de % 27.8, 1982'de % 35.2 ve 1983'te % 40.5 olarak belirlenmiştir. İhracat gelirlerine oranı ise sırasıyla % 132, % 175 ve % 154'e ulaşmıştır. Borçlanma koşullarında da kötüye gidış göze çarpmaktadır. Kısa vadeli borçların toplam borç içindeki oranı % 23'e yükselmiş, özel kaynaklardan elde edilen borçların toplamdaki payı 1980'de % 63.3'e, 1982'de % 64.9'a ve 1983'te % 66.1'e ulaşmıştır. Faiz yükünü ağırlaştırın değışken faizle alınan borçların toplam borca oranı 1970'te : % 1.3 düzeyinde iken 1975'te % 20.1'e ve 1980'de % 31.9'a çıkmıştır. Borçlanma koşullarının ağırlaşmasıyla birlikte borç servisi de hızla artmıştır. IMF'ye yapılan ödemeler de dikkate alındığında dış borç servisinin ihracata oranı 1980'de %21.4'e, 1982'de % 27.3'e tırmandığı

¹⁸⁵IMF, International Financial Statistics, 1983, s.4.

endeksi 100'de kalmış, metal dışı madenler 104.8'e çıkmış, ilkel maddeler endeksi ise 108.3'e yükselmiştir.

Sınai mamullerin fiyatlarına bakıldığında da gelişmekte olan ülke çıkışlı bu ürünlerin fiyatları gelişmiş ülkeler kaynaklı ihracata tabi sınai mamullerin fiyatlarının gerisinde kalmışlardır. Şöyle ki, 1973-80 döneminde gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri söz konusu mamullerin fiyatında ortalama olarak yılda %8.1 artarken, gelişmiş ülkelerden ihraç edilen sınai mamullerin fiyatlarındaki artış yıllık %11'dir. 1981 yılı için bu rakamlar sırasıyla :% 0.2 ve %0.5 olarak gerçekleşirken, 1982'de ortaya çıkan fiyat düşüşünde gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri sınai mamüllerde fiyat düşüşü gelişmiş ülkelerin ihraç ettiklerinkinden fazla olmuştur. -%1.4'e karşılık -%3.2.¹⁹⁰

Dış ticarete ortaya çıkan bu gelişmeler düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerinde 1980 yılında -%1.8, 1981'de -%11.8 ve 1982'de -%0.9'luk bir gerileme olurken orta gelirli gelişmekte olan ülkelerinkinde 1980'de -%3, 1981'de -%4.4 ve 1982'de % 0.6 oranında gerilemeye neden olmuştur.¹⁹¹ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta var, o da sözkonusu dönemde ithalatın gelişimi. Dış ticaretindeki aleyhe dönüş, kamusal kalkınma kredilerinin kısılmasının yanısıra uluslararası piyasalarda faiz oranlarının yükselmesi ve dış finansmanda başgösteren zorluklar ithalatın ihracattan daha hızlı azalmasına yol açmıştır. Bunun sayesinde dış ticaret açığı azalan çoğu gelişmekte olan ülkeler borç servislerini yerine getirmede çok az da olsa rahatlama yaşamışlardır.

Özellikle 1960'ların sonuna doğru sanayileşme sürecinde dışa açılan gelişmekte olan ülkelere yabancı yatırımların girişi sürekli artış göstermiştir. Belli derecede bu bir şart olmasına rağmen yabancı doğrudan yatırımların yıllık rantabilitesinin %800'e ulaşması ve dışarıya yapılan transferlerin girişlerin çok üstünde seyretmesi bunların yarardan çok zarar getirdiği ve kaynak israfına yol açtığı açıkça ortaya çıkacaktır. Bu durum özellikle kısa vadeli politikalarla gününü gün eden Latin Amerika ülkeleri için geçerlidir. Sürekli ihracat potansiyeli artışı sağlanan ve ekonomisi istikrarlı gelişen Güneydoğu Asya ülkelerinde ise finans sektöründe kapalılık ve yatırıma sağlanan teşvikler elde edilen kârların dışarıya aktarılmasından çok yine yatırımlara dönüştürülmesini sağlamıştır.

Dış borç stokunun sürekli artış göstererek büyümesi tekrar borçlanmayı zorunlu kılan bir diğer etken olarak ortaya çıkmaktadır. 1. petrol şoku sonrası para ve maliye politikalarında köklü değişiklik yapmayan gelişmiş ülkeler, 2. petrol şoku karşısında daraltıcı politikalar uygulamaya başlayınca uluslararası finans piyasalarında faiz oranları büyük artış göstermiş, yani 1973 sonrasında gelişmekte olan ülkelerin faturaları daha çok artan petrol fiyatları yüzünden ağırlaşmışken 1979'da buna bir de yüksek faiz eklenmiş

¹⁹⁰SÖNMEZ, a.g.e., s.488.

¹⁹¹World Bank, World Development Report, 1986, Tablo 2.7, s.28.

askıya aldığı açıklaması fitili ateşlemiştir. 1982 yılının sonunda Meksika'ya 33 ülke daha katılmıştır. Borç ertelemelerinde patlama yaşanmıştır: 1975-80 döneminde yıllık ortalama 4 borç erteleme yapılırken 1981'de 11, 1982'de 9, 1983'te 26, 1984'te 16 erteleme gerçekleştirilmiştir. Miktarlarında da doğal olarak artışlar kaydedilmiş: sırasıyla 13.8; 5.8, 2.4, 53.287 ve 16 milyar dolar.

1.3. Dış Borç Krizinin Aşılması İçin Gerçekleştirilen Uygulamalar

1970'lerin sonunda yine başgösteren durgunluk gelişmiş ülkelerin sıkı politikaların da uygulanması ile gelişmekte olan ülkelere katlanarak yansımıştır. Bir taraftan durgunluk nedeniyle borçlanma ihtiyacı artarken, diğer taraftan da uluslararası finans piyasalarındaki kaynakların maliyetinde artış toplam borç birikimi artış hızının yükselmesine neden olmuştur. Özellikle bankaların durumu verdikleri borçların geri dönüşüne bağlı olduğundan¹⁹⁴ büyüyen geri dönmeme tehlikesi karşısında birleşmelerin ve daha ihtiyatlı davranmasına yol açmıştır. Bu ise kendisini kredi musluklarının kısılmasında ve yeni kredi açmadan gözlerinin IMF'e çevirmelerinde kendini gösterdi. Borç birikiminin bir felakete yol açmasını önlemek için IMF ağır borçlu ülkeleri gerekli önlemler alarak durumlarını düzeltmeye zorlamaya başladı. Kreditörlerin bu dönemde örgütlü olarak hareket etmeleri bu zorlamanın başarısını artırmaktaydı. IMF ile anlaşma yapmayan ülkelere ticari bankalar tarafından artık çok az kredi veriliyor veya hiç verilmiyordu. Krizin ilk yıllarında IMF'nin önerdiği tipik kısa vadeli istikrar programının unsurları şunlardır:

- Devaliasyon,
- Bütçe açığının azaltılması için kamu harcamalarının kısılması, kamu çalışanlarının işten çıkarılması, sosyal programların daraltılması;
- Sübvansiyonların ve fiyat kontrollerinin kaldırılması;
- İşgücü piyasasının liberalizasyonu, ücret endekslenmesine son verilmesi.¹⁹⁵

Borç servisini yerine getiremeyen ve IMF'nin yolunu tutan gelişmekte olan ülkelere bu krizin aşılması veya en azından etkilerinin hafifletilmesi için genellikle ABD önderliğinde veya Uluslararası Ödemeler Bankası Aracılığıyla köprü krediler-gerekli fon sağlanana kadar geçici finansman ihtiyacını karşılayan kredi-sağlanıyordu. 1982-83 kesitinde ağır borçlu ülkelere toplam 12 milyar dolar değerinde sekiz köprü kredisi verilmiştir. Bunların büyük kısmı Latin Amerika ülkelerine giderken, Brezilya ve Meksika'ya açılan köprü kredilerin sırasıyla % 29'u ve % 26'sı ve diğer ülkelere verilen

¹⁹⁴Seyhan ERDOĞDU, "Dış Borç Krizine Farklı Yaklaşımlar-1", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, C. XVIII, S.172, s.34. Örneğin, 5 büyük Amerikan Bankasının sermayelerinin %44'ü sadece Meksika kredilerine bağlanmıştı.

¹⁹⁵ERDOĞDU, a.g.m., s.35.

kredilerin tümü Uluslararası Ödemeler Bankası tarafından sağlanmıştır. Geri kalan kısmı ise ABD Hazinesi ve Merkez Bankası, Suudi Arabistan ve ticari bankalar tarafından karşılanmıştır.¹⁹⁶

1982 yılının sonları borç krizini atlatma çabalarında yeni bir aşamayı simgeliyor. IMF gelişmekte olan ülkelere yönelik kaynakların aniden kesilmesinin ilk olarak alacakları vuracağını hatırlatarak, bu ülkelerin dış krediye olan bağımlılıklarını azaltmaları için yumuşak bir geçiş döneminin gerekli olduğunu belirtmiştir. Borçlarının hiç dönmemesinden en azından umutların daha sonraki yıllara taşınmasını daha cazip bulan bankalar da yeni finansman araçları geliştirmeye ve borç erteleme anlaşmaları yapmaya ağırlık vermişlerdir.

1980'lerin ortalarına gelindiğinde ise IMF artık borç yükünün hafifletilmesi için uzun vadeli yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi için çaba harcamaya yönelmiştir. Yine kendisi ile anlaşmanın yapılması şartını getirirken alacaklıların da bu yönde hareket etmesi için, yani borç erteleme sürelerinin uzatılması ve yeni kredilerin daha uzun vadeli olması için baskı yaratmaya başlamıştır.

Bu biraz da zorunlu bir adımdı. Başlangıçta uygulanan istikrar programları talebi daraltma, dışa açılma ve dış ticaret fazlası sağlayarak borçları ödeyebilir duruma gelmesini amaçlıyordu. Ancak konjonktürel gelişmeler borçlu ülkelerin aleyhine gelişmeye devam edince ihracat arttırılmazken ithalata bağımlılık sürmüş ve kısa bir süre sonra yeni finansman ihtiyacı doğmuştur.¹⁹⁷

1.3.1. Baker Planı

ABD Maliye Bakanı James BAKER'ın 1985 yılında IMF ve Dünya Bankası'nın ortak toplantısında sunduğu plan IMF programını uygulamada başarılı olan gelişmekte olan ülkelerin kısa vadeli krizi geçiştirme önlemlerinden uzun vadeli yapısal uyum programlarına geçişi öneriyordu. Böylece talebi kısıtlayıcı politikalar arzı arttırıcı planlarla da desteklenerek uzun vadede borç yükü hafifletilebilecekti. Bu amaca ulaşmak için ise şu şartların yerine getirilmesi gerekiyordu.

- Gelecek 3 yıllık dönemde ticari bankaların 20 milyar dolarlık ek finansman sağlaması ve böylece 2 veya 3 yıldır kesilmiş olan "isteğe bağlı finansman"a dönüş yapılması.¹⁹⁸

¹⁹⁶SÖNMEZ, a.g.e., s.377.

¹⁹⁷Suat OKTAR, "Baker Planı'ndan Brady Planı'na: Borç Krizine Yeni Alternatif", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.5, Mayıs 1989, s.38.

¹⁹⁸ERDOĞDU, a.g.m., s.36.

- Dünya Bankası ve bağılı kuruluşların üç yıl boyunca 9 milyar dolarlık ödünç sağlaması.
- IMF'deki Trust Fund hesabına gelecek üç yılda geri ödenecek 2.7 milyar dolar en yoksul borçlu ülkelere aktarılacaktır.

Bu koşullara karşılık borçlu ülkeler de daha sıkı politikalar uygulayacak, bunu reddedenler ise kredi alamayacak ve alacaklı ülkelerin desteğinden yoksun bırakılacaktır.

Ayrıntılı incelendiğinde Baker Planının belirlediği amaçlara ulaşmasının zor olduğu görülebilir. İlk olarak borç krizinin maliyetini tamamen borçlu ülkelere yüklemesine rağmen 1 trilyon dolara ulaşan borç miktarının eritilmesinde yardımcı olacak kaynak miktarı oldukça yetersiz kalmıştır. Ticari bankaların ek kaynak aktarımına sıcak bakmaması ve borçlu ülkelerin de önerilere karşı çıkmaları Planın uygulanmasını engellemiştir.¹⁹⁹ Ancak ortaya atılan Yapısal Uyum Programları (YUP) uygulama alanını buldu. IMF'nin kurduğu Yapısal Uyum Kolaylığı, Arttırılmış Yapısal Uyum Kolaylığı ve Genişletilmiş Fon Kolaylığı borçlu ülkelerin uyguladıkları programların ne kadar sıkı olmasına bağılı olarak kotalarının % 70'inden % 350'sine kadar IMF'ye borçlanmalarını öngörmektedir. Yapısal Uyum Programını uygulama isteği borçlu ülkelerin sadece IMF ve Dünya Bankasından değil, özel ticari bankalardan mali kaynakların gelip gelmeyeceğini de belirliyordu. Özel ticari alacaklılar için oluşturulan Londra Klübü ile ikili devlet alacaklıları için oluşturulan Paris Klübü borçların ertelenmesi, yenilenmesi veya yenisinin açılması için ilk olarak ülkelerin IMF güdümünde yapısal reformlara girişip girişmediğine bakılmaktaydı.

Bu dönemde uygulanan YUP'ta neo ortodoks düşünce damgasını vurmuştur ve programlar genellikle şu unsurları içermiştir:

- Ticaretin serbestleştirilmesi ve yerli sanayinin daha rekabetçi hale gelmesi için koruma duvarlarının kaldırılması. Bunun sayesinde devletin fiyatları belirleme olanağı da sınırlandırılmış oluyor.
- Bankacılık sisteminin serbestleştirilmesi ve Merkez Bankasının faizler üzerindeki kontrolüne son verilerek pozitif reel faiz uygulaması.
- Özelleştirme²⁰⁰
- Kısa vadede reel ücretlerin düşürülmesi, orta ve uzun vadede ise artışın düşük tutulması. Bu bir taraftan talebi kısarken, işletme düzeyinde mali rantabiliteyi yükseltmekte, istihdam artırıcı yatırımları arttırmaktadır.
- Devalüasyon (daha doğrusu sürekli devalüasyon) yapılması, yani başlangıçta devalüasyonun gerçekleştirilmesi ve daha sonra da reel kurun korunması.²⁰¹

¹⁹⁹OKTAR, a.g.m., s.38.

²⁰⁰ERDOĞDU, a.g.m., s.36.

²⁰¹ŞÖNMEZ, a.g.e., s.363.

Yapısal uyum programlarının uygulanması daha çok borçları geri ödeyebilme kapasitesinin artırılmasına yönelik sosyal maliyetleri tamamen gözardı etmektedir. Ve bu sosyal maliyetlerin çoğu zaman sağlanan faydalardan daha ağır basması bunu uygulayan ülkelere önemli bir yarar sağlamamaktadır. Bu sadece bağımsız araştırmacılar, sendika ve örgütler değil, UNICEF, UNDP, ILO gibi Birleşmiş Milletler kuruluşları tarafından da belirtilmektedir.²⁰² Ayrıca IMF'nin bir iç değerlendirme dokümanında 1983-88 döneminde IMF'nin amaçlarının hiçbirinin gerçekleşmediği belirtilmiştir.²⁰³

1.3.2. Özel Dış Borcun Kamulaştırılması

Borcun özel kesimden kamu kesimine kaydırılması yöntemi de bir krizden korunma tekniği olarak uygulama alanı bulmuştur. Borç krizinin patlak verdiği 1982 yılında gelişmekte olan ülkelerin borçlarının % 58'i ticari bankalara olan borçlardan oluşurken, 1982-90 döneminde bu borçların % 61 oranında artmasına rağmen ticari bankalara olan borç oranı toplam borcun % 42'sine düşmüştür.

Bu uygulamanın çeşitli yolları vardır:

1. Büyük ticari bankaların hepsi geri ödeme güçlüğü çeken ülkelere verdikleri borçların geri dönmemesi ihtimaline karşı ihtiyat ayırmaktadırlar ve bunu zarar gibi göstererek vergi indirimi alabilmektedirler. Fakat bu durumda borçlu ülkelerin borçlarında bir azalma olmamakta, sadece bankalar yarar sağlamaktadırlar.

2. En çok kullanılan bir diğer yol ise borçlu ülkenin özel alacaklılara olan borçlarını uluslararası mali kuruluşlardan borç sağlayarak ödemesidir.²⁰⁴

1.3.3. Brady Planı

Baker Planı'nın başarısız kalması kriz çözümünde yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bu arayış sonuçlarının en önemlisi Brady Planı olmuştur. 1989'da ABD Maliye Bakanı Nicolas Brady tarafından hazırlanan Plan başlangıçta bir umut ışığı olarak görülmüşken, uygulamaya geçince ne borçlu, ne alacaklı tarafların taviz vermemeleri uygulamada başarısının sınırlı kalmasına yol açmıştır.

Planda bir taraftan borçların silinmesi önerilirken, diğer taraftan da nominal değeri

²⁰²ERDOĞDU, a.g.m., s.37.

²⁰³"IMF Güney İçin Neden Bir Tehlikedir?", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, C.XVIII, S.157, Temmuz 1993, s.45.

²⁰⁴ERDOĞDU, a.g.m., s.38.

yüksek, ama güvenli olmayan alacakların daha düşük değerinde ama güvenli borca dönüştürülmesi öngörülmüştür. Bu değişim için 3 yol önerilmiştir. Birincisi, borçların düşük değerli tahvillerle değiştirilmesi; ikincisi, borçların itibari değeri eşit, ancak düşük faizli devlet tahvilleriyle değiştirilmesi ve üçüncüsü de borçların borçlu ülkeye ait kamu niteliğindeki işletmelerin hisse senetleriyle değiştirilmesidir.²⁰⁵

Ticari bankaların özveride bulunmak istememeleri, müzakerelerin zorluğu ve zaman alıcı oluşu ve kaynakların sınırlılığı bu planın da krize çözüm getirebilecek nitelikte olmasını engellemiştir. Bu Planı uygulamaya sokan Filipinler, Venezuela ve Kosta-Rika ise BM Raporlarına göre yükümlülüklerinde bir azalma sağlayamamışlardır.²⁰⁶

1.3.4. Dış Borçların Azaltılmasına Piyasa Yaklaşımı

1.3.4.1. Borç-Özsermaye Değişimi

En çok rağbet gören borç azaltma tekniklerinden biri olan borç-özsermaye değişimi borcun borçlu ülkedeki mal varlıkları ile değiştirilmesini öngörmektedir. İkincil piyasada alacaklı olan banka borcu iskontolu değer üzerinden (iskonto oranı % 10 ile % 50 arasında değişebilmektedir²⁰⁷) peşin olarak satmaktadır. Satın alan kuruluş-çoğunlukla çok uluslu şirket- bu borcu borçlu ülkenin para birimi karşılığında borçlu ülkenin Merkez Bankasına satmakta, elde eden fonları ise yerel bir kamu kuruluşunun hisselerinin alımında veya bu ülkede faaliyet gösteren yan kuruluşunun sermayesini arttırmada kullanmaktadır.²⁰⁸

Bu yolla gerçekleştirilen borç-hisse senedi değişiminin hacmi 1983 yılında 1,5 milyar dolardan 1988'in sonunda 21 milyara, 1991 yılının sonu itibariyle ise 60 milyar dolara çıkmıştır. Bu miktarın % 80'ine yakın kısmı Brezilya, Meksika, Bolivya, Şili ve Venezuela'nın paylarına düşmektedir.²⁰⁹

Bahsedilen yöntemle borçların azaltılması aynı zamanda ülkeye yabancı yatırımların girişi ile birlikte işletmecilik bilgisi ve know-how aktarımı gerçekleşmekte; yapılan yatırımlar ihracata yönelik ise dış ticarete iyileşme sağlamakta; dışarıya kaçan yerli

²⁰⁵OKTAR, a.g.m., s.40

²⁰⁶ERDOĞDU, a.g.m., s.39.

²⁰⁷ERDOĞDU, a.g.m., s.39; M.BLACKWELL ve S.NOURA % 20 ile % 90 arasında iskonto yapıldığını iddia etmektedirler. SÖNMEZ, a.g.e., s.317.

²⁰⁸Suat OKTAR, "Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Borçlarının Azaltılmasında Yeni Bir Teknik: Borç-Özsermaye Değişimi", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.1, Ocak 1992, s.51.

²⁰⁹OKTAR, "Az Gelişmiş Ülkelerin...", s.50.

sermayenin geri dönüşünü teşvik etmektedir. Bunlarla birlikte, borç-özsermaye değişimi büyük miktarlara ulaştığında enflasyonist baskı meydana gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sermaye piyasasının gelişmemiş olması enjekte edilen bu para miktarının sterilizasyonunu da hemen hemen imkansız kılmaktadır. Nitekim Meksika enflasyonist baskıların arttığını gerekçe göstererek 1989 yılında borç-özsermaye değişimini durdurmuştur.²¹⁰ Sterilizasyonun gerçekleştirilebildiği takdirde ise dış borç azalırken iç borç hacmi şişmekte ve bu bütçeye yük getirmektedir. Borç-özsermaye değişiminin doğurduğu bir diğer olumsuz etki de yabancı yatırımcıların kuruluşları düşük fiyattan satın almaları ve ekonomi üzerindeki nüfuzlarını arttırmalarıdır. Bunun önüne geçebilmek için çoğu ülkede yabancı yatırımcıların yerli kuruluşlardaki payı belli bir oranla sınırlandırılmıştır. Son olarak da, özsermayenin alacaklılara devri normal yoldan yapılan bir DYY'a göre borcun satın alımında yapılan iskonto kadar düşük döviz girişi sağlamaktadır.²¹¹

1.3.4.2. Tahvil İhracı

Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasalardan tahvil ihraç ederek kaynak elde etmesi 80'li yıllar boyunca sembolik düzeyde kalmış olmasına rağmen dönemin sonunda giderek artmıştır. Bu ülke grubunun ihraç ettiği toplam tahvil tutarı 1989'da 3,8 milyar dolar iken 1990'da 5,2, 1991'de 10, 1992'de 16,8 ve 1993'te 49,5 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ise toplam tahvil ihracında paylarının 1989'daki % 1,5'ten 1993'te % 10,4'e çıkması demektir. 1993'te uluslararası sermaye piyasalarından sağlanan finansmanda tahvil ihracından sağlanan fonların payı % 54'tür.

Tahvil getirisinin yüksek oluşu finansman sağlamayı kolaylaştırırken, doğrudan ödünçlerin tersine, tahvillerden doğan ödemenin dış borç bitiminden etkilenmemesi önemli bir avantaj teşkil etmektedir. Bu yolun tercih edilmesinin bir diğer nedeni ise tahvil kupürlerinin düşük tutularak yalnızca bankalardan değil, sigorta şirketlerinden, yatırım fonlarından, hatta bireylerden de fon sağlanabilmesidir.²¹²

1.3.4.3. Borç-Kalkınma Takası

Borç-kalkınma takası yoluyla borçların tahsil edilmesi önemli miktarlara ulaşmamakla birlikte bazı ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Genellikle borcun iskontolu değerinden satın alınarak veya doğrudan borçlu ülkenin kalkınmasında yardımcı olacak

²¹⁰Suat OKTAR, "Gelişmekte Olan Ülkelere Sermaye Akışı ve Dış Borçların Menkulleşmesi", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.12, Aralık 1983, s.26.

²¹¹OKTAR, "Az Gelişmiş Ülkelerin...", s.53-54.

²¹²SÖNMEZ, a.g.e., s.439.

kuruluşlara veya belli projelere tahsisi şeklinde olmaktadır. Örneğin, İngiliz Midland Bankası 1989 yılında Sudan'dan olan 800 bin dolar alacağını UNICEF'e armağan etmiş. UNICEF de bu parayı hükümetle işbirliği halinde bir içme suyu projesi için kullanmıştır. Bir diğer dikkate değer örnek ise Harvard Üniversitesi'nin Ekvator'un iskonto edilmiş bir borcunu satın alması ve bunu Ekvator'daki bir eğitim kuruluşuna bağışlamasıdır. 1993 yılı sonu itibariyle borç-kalkınma takası işlemlerinin toplamı 600 milyon dolar kadardır.²¹³

1.3.4.4. Borç-Çevre Takası

Borç-çevre takasında borçların belli bir miktar azaltılması karşılığında hükümet bir ekolojik bölgenin korumasını üstlenmektedir. Çevre kuruluşları borcu ikincil piyasada iskontolu fiyat üzerinden satın alır veya bu borç kendisine alacaklı tarafından bağışlanır. Bu çevre örgütü alacaklı hakkını yerel çevreci bir kuruluşa devretmektedir. Borç borçlu ülkenin Merkez Bankası tarafından satın alınır veya devlet tahvilleriyle değiştirilir. Elde edilen bu fon çoğunlukla çevreci örgütün istediği amaca yönelik olarak kullanılmaktadır.²¹⁴

1991 yılının sonu itibariyle bu yönteme tabi olan borçların miktarı 109 milyon dolardır ve Hollanda ve İsviçre hükümetlerinin giriştiği 500 milyon dolarlık takas görüşmeleri sürdürülmektedir. Gerçekleştirilen takasların çoğu Bolivya ve Ekvator hükümetleriyle yapılmıştır.²¹⁵

1.3.4.5. Borcun Silinmesi

Borç silme yoluyla borcun azaltılması alacaklı tarafı gelir kaybına uğrattığından gerçekleştirilmesi pek kolay olmayan bir olaydır. Bu yüzden özel alacaklılardan çok borç silmesine gidenler hükümetler ve uluslararası resmi mali kuruluşlardır. Amacı ise ekonomik değil, daha çok politiktir. Bu yüzden uygulama alanı çok sınırlı kalmıştır.

1991 yılında Polonya'nın dış borçlarının 30 milyar dolarlık kısmı silinmiştir. Gelişmiş ülkelerin böylesine cömert davranmalarının nedeni bu ülkenin 1980'lerde Sosyalist Blokun gevşetilmesinde ve dağılmasında oynadığı roldür.

Körfez krizi sırasında Mısırın gösterdiği özveri de -Mısır kriz sırasında ABD ve müttefiklerine 20 bin asker vermiştir- ödüllendirilmiştir. Bunun karşılığında da ABD

²¹³ERDOĞDU, a.g.m., s.40.

²¹⁴Suat OKTAR, "Bir Borç Azaltma Tekniği", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.1, Ocak 1994, s.42.

²¹⁵ERDOĞDU, a.g.m., s.40.

alacaklı olduğu 7 milyar, peşinden de Suudi Arabistan ve diğer alacaklılar 14 milyar dolar borcunu silmişlerdir.

Sözkonusu iki örnekte silinen borç miktarı (51 milyar dolar) toplam silinen borçların % 50'sini oluşturmaktadır. Mısır ve Polonya dışında bu şekilde Brezilya ve Arjantin de bu borç azaltma tekniğinden yararlanabilmişlerdir. 1992 yılına dek silinen borç miktarı 103 milyar dolar (toplam 1.434 milyar dolarlık borcun % 6.9'u) Uygulamanın sınırlı tutulmasının nedeni olarak borçların azaltılmasında özveride bulunan ve bulunmayan ülkeler arasında eşitsizliği önleme isteği gösterilmektedir. Ancak bu yöntem daha çok siyasi amaçlara ulaşmada ve propaganda yapma aracılığıyla kullanıldığı açıktır.²¹⁶

1.3.4.6. Borç Krizinin Çözümünde Paris ve Londra Klüplerinin Rolü

Borç miktarını azaltmak için herhangi bir faaliyette bulunmamalarına rağmen bu iki klübün borçların ertelenmesinde oynadığı rol büyüktür. Klüplerin üyelikleri belirsiz, çalışma yöntemleri kurallarla belirlenmemiştir. Borçlu ülkenin ve alacaklı tarafın oluşturduğu çalışma gruplarıdır. Paris klübü hükümetlerarası krediler ve devlet garantisi taşıyan özel kredilerin yapılandırılmasını üstlenirken, Londra Klübü aynı faaliyeti hükümet garantisi olmayan borçlar için sürdürmektedir.

Paris klübü borcunu yerine getiremeyen tarafın isteği üzerine toplanmaktadır. Toplantının gerçekleşebilmesinin bir diğer şartı da ülkenin IMF ile yapısal uyum programını uygulayacağına ilişkin anlaşmanın yapılmış olması veya bu konuda geçici anlaşmanın yapılmış olmasıdır. Toplantılarda ikili müzakereler sonucunda borç ertelenmesinin koşulları belirlenir. Bu koşullarda değişen sadece faiz ve süre olmaktadır.

1987 yılından itibaren Paris Klübü en yoksul ülkelere ayrıcalık tanımıştır. Bu ülkelerin borçları için öngörülen ödemesiz süre daha uzun ve faiz oranları daha düşüktür. En yoksul borçlu ülkelerin borçlarının ertelenmesi Toronto Koşulları ve Genişletilmiş Toronto Koşulları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.²¹⁷

1.4. Son On Yılda Dış Borçların Gelişimi

1990'lı yıllarda dış borç miktarının artmaya devam etmesiyle birlikte artık gündemi oluşturmadığı bir gerçektir. Bir taraftan 1980'lerin sonunda canlanan ve nitelik değiştiren fon akımları, diğer taraftan da borçlu ülkelerin uyguladıkları politikalar borç servisini fazla zorlanmadan yerine getirmelerini sağlamaktadır.

²¹⁶SÖNMEZ, a.g.e., s.432.

²¹⁷ERDOĞDU, a.g.m., s.40.

1982 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik net kaynak akışı 175.6 milyar dolar iken krizin cereyan ettiği 80'li yılların ortasında büyük düşüş göstermiş, on yılın sonuna doğru yine artış göstererek 1990'da 128.9 milyar dolara²¹⁸, 1992'de ise 176 milyar dolara çıkmıştır.²¹⁹ Kriz yıllarında durma noktasına gelen ticari banka fonlarının toplam net kaynak akışı içerisindeki payı 1987'deki % 8'den 1991'de % 17.4'e ve 1992 yılında % 23'e yükselmiştir.²²⁰

Gelişmekte olan ülkelere yönelik kaynak akışının önemli ölçüde azalmış olmasına rağmen 1984-93 döneminde % 29.4'e çıkarak 1971-83 döneminin % 19.2'sine göre yine de artış göstermiştir. Düşük büyüme hızına sahip ülkelerde ise durum daha da ciddi: 1971-83 döneminin ortalaması % 26.9 iken 1984-93'de % 51.2'ye ulaşmıştır.

Özel net sermaye akışında nitelik değişikliği de göze çarpmaktadır. En önemli gelişme ise portföy yatırımlarında görülen patlamadır. Bu yatırım türünün payı 1978-81 yılları arasında % 0.1 iken 1990-93 döneminde % 20.1'e yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin finans piyasalarını serbestleştirmeleri ve sermaye piyasalarının hızlı gelişmesi bu patlamada en önemli rolü oynamıştır. Bu bir taraftan borç servisini yerine getirecek kaynakların elde edilmesini kolaylaştırırken diğer taraftan da uluslararası ekonominin istikrarsız nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Artış hızı daha yavaş olmakla birlikte doğrudan yabancı yatırımlar da artış gösterdi: 1978-81 döneminde toplam net sermaye akışı içindeki payı % 18'den 1990-93 dönemine gelindiğinde % 47,6'ya yükselmiştir.²²¹ Bu artışı mümkün kılan ise gelişmekte olan ekonomilerin IMF güdümündeki uyguladıkları yapısal reform programları çerçevesinde gerçekleştirdikleri özelleştirme.

Tablo 33: Yıllık Ortalama Sermaye Girişlerinin Bölgesel Dağılımı
(Milyar Dolar)

	1978-81	1990-93	2000
Doğu Asya ve Pasifik	7.9	37.8	92.9
Latin Amerika	28.9	7 (1993)	102.5
Avrupa ve Orta Asya	7.3	16.6	54.9
Ortadoğu ve K.Afrika	4.1	0.8	9.4
G.Sahra	4.7	1.3	1.9

Kaynak: SÖNMEZ, a.g.e., s.448; 2000 verileri www.worldbank.org/worlddata.

Sermaye akımı açısından bu ülkeler arasında mevcut olan eşitsizlik azalmamış, hatta

²¹⁸SÖNMEZ, a.g.e., s.446.

²¹⁹Suat OKTAR, "Uluslararası Borç Krizi Aşılabilir mi?", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C.X. S.1-2, 1994. s.115.

²²⁰OKTAR, "Uluslararası...", s.116.

²²¹SÖNMEZ, a.g.e., s.449.

artmıştır (Tablo 33). Dinamik ekonomilere sahip Doğu Asya-Pasifik bölgesi yabancı yatırımcılar için en cazip bölge konumundadır. Kriz sırasında Latin Amerika'ya yönelik sermaye akımları 1980'lerin sonunda patlama göstererek Pasifik bölgesine yönelen miktara yakın sermayeyi çekmiştir. Orta Doğu ve K.Afrika ile Sahra Altı Afrika ülkelerine giren sermaye miktarı ise mutlak olarak azalmıştır. Bu bölgelerdeki ülkelerin ihracata konu olan mal çeşidinin sınırlılığı ve bu malların fiyatlarında sürekli düşüş sermaye girişinde ve dış borç tutarında bir artış yaratmamakla birlikte mevcut borçların bile geri ödemesini olanaksız kılmaktadır. Afrika ülkelerinin ticaret hadleri ele alındığında, 1991'de bir önceki yıla göre % 9,2, 1992'de % 4,1 ve 1993'te % 5,5 oranında gerileme kaydettiği ortaya çıkmaktadır.²²²

Tablo 34: Toplam Dış Borçların Bölgesel Dağılımı (Milyar Dolar)

	1990	1997	2000
Doğu Asya ve Pasifik	286.061	654.551	660.9
Avrupa ve Orta Asya	221.028	390.579	483.3
Latin Amerika-Karavipler	475.366	703.669	809.1
Ortadoğu ve K.Afrika	182.399	152.578	203.6
G.Asya	129.899	154.946	164.5
Sahra Altı. Afrika	177.428	219.445	206.1
Gelişmiş Ülkeler	601	1.034	-

Kaynak: World Bank, "Entering the 21st Century", World Development Report, 1999/2000; 2000 verileri www.worldbank.org/worlddata.

1998'e girerken dış borç stoku en yüksek olan ülke grubu orta gelirli ülkelerdir. Bu ülkelerin dış borç toplamı son 8 yılda % 65'lik artışla 1 trilyon 645 milyar dolara ulaşmış bulunuyor. En düşük gelirli ülkelerin borçları ise 670 milyar dolardır.

Toplam dış borç miktarı en yüksek olan ülke ise Brezilya-194 milyar dolardır. Onu Meksika, Çin, G.Kore, Endonezya ve Rusya izlemektedir.²²³ Ve her ne kadar bu ülkeler en hızlı büyüyen ülkeler konumunda olsalar da (Rusya hariç), herhangi bir dış şoka karşı dayanıksızlıkları son yılların krizleriyle kanıtlanmış bulunmaktadır.

2. AVRUPA PARA SİSTEMİ KRİZİ (1992-1993)

2.1. Avrupa Para Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Çalışma Şekli

Artık son aşamasına girilen Avrupa Para Birliği (APB) yeni bir kavram değildir. Tarihte çeşitli dönemlerde para birlikleri kurulmuştur. Bunlardan bazıları başarılı olurken (Almanya (1875), CFA Frank Alanı (1958), Belçika-Lüksemburg (1921)), diğer bazı

²²²OKTAR, "Uluslararası...?", s.117.

²²³The World Bank, a.g.e..

uygulamalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Latin Para Birliği (1867-1929), İskandinav Para Birliği (1870-1924) ve Doğu Afrika Para Alanı (1922-1977)).²²⁴ Fakat APB hem uygulamanın genişliği, hem dahil olduğu ülkelerin dünya ekonomisindeki önemi hem de AB'nin dünya ekonomisindeki 3 kutuptan biri olması ve liderliğe oynaması bu girişimi tarihte olup bitenlerden ayıran özelliklerdir.

2.1.1. Roma Antlaşmasından 1979'a Kadar AET'da Para Birliğine Yönelik Çalışmalar

AET'nu kuran Roma Antlaşması'nda para birliğine ilişkin herhangi bir açık hükmün yer almaması ile birlikte kısıtsız bir konvertibilite, serbest sermaye dolaşımı ve ekonomik politikaların uyumlaştırılmasıyla ilgili hükümler bulunmaktadır.

1960'lerden başlayarak Avrupa Konseyi ve Komisyonu tarafından parasal konularda bazı kararlar alınmıştır. Üye ülkeler Merkez Bankaları Governörler Komitesi'nin kurulması, döviz kurlarında değişiklik yapılmadan önce ülkelerin birbirlerine danışması, para politikalarının koordinasyonunu sağlamak amacıyla 1958 yılında kurulan Para Komitesinin yetkilerinin genişletilmesi ve önemli uluslararası parasal sorunlarda bu komiteye bir ön danışma zorunluluğu getirilmesi, bu kararlardan bazılarıdır. Ancak bir taraftan halihazırda çalışagelen Bretton Woods sisteminin bulunması, Gümrük Birliği ve Ortak Tarım Politikası (OTP) üzerinde yoğunlaşma yüzünden 1968 yılına kadar parasal bütünleşme yönünde hiçbir ilave gelişme kaydedilmediği gibi, bu konudaki komisyon ve konsey tavsiyeleri de üye ülkelere dikkate alınmamıştır.²²⁵

1960'ların sonunda dünya ekonomisinde meydana çıkan durum AET üyesi ülkelerin para birliği konusunda daha kararlı olmalarına yol açmıştır. Bretton Woods sisteminde son yıllarda görülen istikrarsızlık, Gümrük Birliğinin önceden planlanan 31 Aralık 1969 tarihinden 1,5 yıl önce gerçekleştirilmiş olması, büyük ölçüde tamamlanmış olan OTP'nin üye ülkelerin paraları arasında sabit kur ilişkilerini giderek zorunlu hale getirmesi²²⁶ parasal birlik konusunun daha ciddi işlenmesini gerektirmiştir. Bunların dışında başlarında Fransa'nın bulunduğu bazı ülkelerin doların uluslararası para sistemindeki egemenliğini sona erdirmeye isteği ve Topluluk içinde daha yakın bir dayanışmanın oluşturulması arzusu

²²⁴Defne ATA-H. Erkan SİLAHŞÖR, *Parasal Birlik, Avrupa Para Birliği ve Türkiye*, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999, s.9.

²²⁵"Avrupa Para Sistemi ve Son Gelişmeler", *Dünya Ekonomileri Bülteni*, Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, Temmuz 1996, S.6, s.34.

²²⁶OTP'na göre herbir tarım ürünü topluluk üyelerinin herbirinde aynı fiyattan satılması zorunluluğu bu politikanın sürdürülebilmesi için sabit kur sistemini oldukça önemli kılmıştır. "Avrupa Para Sistemi ve...", s.44.

da etkili olmuştur.²²⁷ Bu gelişmeler üzerine 1969 yılında Lahey’de gerçekleştirilen Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nin gündemine Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) meselesi de alınmış ve bu yönde çalışmaların gerçekleştirilmesi için P.Werner başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun çalışması sonucunda ortaya Werner Planı olarak anılan ve 10 yıl içinde APB’ne üç aşamalı bir süreçte gidilmesini, son aşamada ulusal devletlerin mali ve parasal yetkilerinin bu amaçla kurulacak olan birlik organlarına aktarılmasını öngören bir plan ortaya atılmış ve Mart 1971’de kabul edilmiştir. Plan aşağıdaki hususları içermektedir:²²⁸

- a. Malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı,
- b. Tüm AET üye devletlerinde geçerli olacak tek bir para birimine mevcut para birimleri arasındaki çapraz kurların geriye dönülemeyecek biçimde sabitleştirilerek ulusal paraların tam konvertibilitesini sağlayarak geçilmesi,
- c. AB Merkez Bankası ve Ortak Rezerv Fonu kurularak para ve kredi politikası alanındaki çeşitli ulusal yetkilerin bu kuruluşa devredilmesi,
- d. Üye devletlerin bütçe politikalarını belirlemede Topluluğun dolaysız olarak etkide bulunması.
- e. AET’de dengeli ve uyumlu bir gelişme için ortak bir bölgesel politikanın uygulanması.

Bu aşamalar 10 yıl içinde geçilecek ve 1980 yılına kadar para birliğine ulaşılabilecekti. Birinci aşamada öngörülen topluluk üyelerinin para birimleri diğerlerine karşı en fazla % ± 2.25 oranında bir dalgalanma marjı ile sınırlandırma ve dolara karşı da % ± 4.5 ’lik marjda dalgalanma (Tüneldeki yılan uygulaması) uygulanmaya başlamış ve belli bir süre de çalışmıştır. Fakat uluslararası sistemde dolara olan güvenin kaybı bu uygulamayı da etkilemiş, doların üst üste gelen devalüasyonları üye ülkelerin paralarını dolara karşı dalgalanmaya bırakmalarına neden olmuştur. Yine de kendi paralarının birbirlerine bağımlılıkları sürdürülmüş, ancak daha sonra da İngiltere, İtalya, İsveç, Norveç, Fransa ve İrlanda’nın da sistemi terk ettiklerini açıklamalarıyla birlikte sisteme sadık kalan sadece Almanya, Belçika, Danimarka, Hollanda ve Lüksemburg olmuştur. Ama bunlar arasında bile artık sık sık kur ayarlamalarına gidiliyordu. Sonuçta 1978’de sistem fiilen yıkıldı ve 1980’de para birliğine ulaşma hedefinden vazgeçildi.²²⁹

²²⁷Nilgün ARISAN, 40 Soruda Ekonomik ve Parasal Birlik, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No: 144, İstanbul, 1997, s.7.

²²⁸ARISAN, a.g.e., s.8.

²²⁹Cahit YILMAZ “Avrupa Para Sistemi: İşleyişi ve Son Gelişmeler Işığında Geleceği (I)”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S.160, C.XVII, Ekim 1999, s.43.

Uygulamanın başarısız olma nedeni olarak doların zayıflığının yanında diğer nedenler de gösterilebilir.²³⁰

- a. Petrol krizi ve dünya ekonomisinde onu izleyen durgunluk dönemi;
- b. Durgunluk ortamında üyelerin farklı ekonomik ve parasal politikalar uygulamaya başlamaları;
- c. Üye devletleri farklı ekonomik ve para politikaları uygulamaktan caydıracak bir yaptırım mekanizmasının bulunmaması;
- d. Karşılaşılan sorunlara AET çapında bir çözüm bulunması yönünde bir siyasi iradenin ortaya çıkmaması. Bu ise iki lider ülkenin -Almanya ve Fransa'nın- para birliğini gerçekleştirme yolu konusundaki çekişmesinin önüne geçilmesini engellemiş Fransa birliğe ulaşmak için üye ülkelerin ekonomik performansındaki yaklaşımın gerekli olmadığını savunurken, Almanya bunun tersini, yani birliğe ulaşmak için uygulanan politikalarda bir ortak yolun izlenmesi gerektiğini iddia etmiş ve kriz sırasında uygulanan farklı politikalar Almanya'yı haklı çıkarmıştır.

2.1.2. APS Oluşturulması, Çalışma Şekli ve 1990'lara Kadar Olan Dönemde Başarı Durumunun Değerlendirilmesi

Parasal birlik denemesindeki başarısızlık üye ülkeleri caydırmamış, sadece ortak hareket etme ihtiyacını ve sıkı takvim ile sınırlanmaması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Bunun üzerine yeni çalışmalar başlatılmış ve 1979 yılının 13 Mart tarihinde Avrupa Para Sistemi -APS (European Monetary System EMS)- uygulamaya konulmuştur. APS'ye Topluluk üyesi 8 ülke katılmış, İngiltere ise 1990 yılına kadar dışında kalmıştır. APS ile parasal istikrar, istikrarlı büyüme ve ekonomik kalkınma amaçlanırken nihai hedef olarak Topluluk bünyesinde ortak bir para biriminin kullanılması öngörülmüştür.²³¹

Sistem 3 temel mekanizma üzerinde kurulmuştur: Avrupa Para Birimi -ECU (European Currency Unit), Döviz kuru mekanizması -DKM (Erm-European Rate Mechanizm) ve Parasal Destek ve Kredi mekanizmasıdır.

ECU: Yeni oluşturulan sistemin Yılan Sisteminden en büyük farkı hesap birimi ve ödeme aracı olarak kullanılan ortak bir para biriminin olmasıdır. ECU her bir Topluluk üyesi ülke paralarından belli paylarda bileşimiyle oluşturulan bir sepet para olarak dizayn edilmiştir. Sepet içindeki para birimlerinin ağırlıkları ise ulusal gelire, AT ticaretindeki payı, ticaret dengesi ve kısa vadeli kredi kotalarına göre değişmektedir. Ekonomik şartlara göre para birimlerinin ECU içindeki ağırlıkları değişebildiğinden bileşimin her 5 yılda bir,

²³⁰ARISAN, a.g.e., s.9-10.

²³¹"APS ve Son...", s.35-36.

herhangi bir paranın ECU içindeki ağırlığı %25 ve daha fazla oranda arttığında veya sepete yeni paraların katılması durumunda daha sık ayarlanabilmesi öngörülmüştür.²³² Böylece sepet içinde herhangi bir paranın egemen duruma gelebilmesi engellenmiştir (para birimlerinin sepet içindeki ağırlıkları Tablo 35'de verilmiştir).

Tablo 35: AET Üyesi Ülkelerin Para Birimlerinin 12.09.1990 ve 15.08.1993 Tarihleri İtibariyle ECU İçindeki Ağırlıkları

	12.09.1990	15.08.1993
Alman Markı	30,46	31,96
Fransız Fransı	19,42	20,34
İngiliz Sterlini	12,21	10,87
İtalyan Lireti	9,39	8,45
Hollanda Florini	9,53	9,99
Belçika Fransı	7,81	8,20
Danimarka Kronu	2,50	2,65
İrlanda Sterlini	1,12	1,06
Lüksemburg Fransı	0,30	0,32
Yunan Drahmisi	0,71	0,56
İspanyol Pesetası	5,32	4,84
Portekiz Esküdosu	0,76	0,77

Kaynak: 12.9.1990 itibariyle sepetin bileşimi: KARLUK, a.g.e., s.252.
15.08.1993 itibariyle sepetin bileşimi: YILMAZ, a.g.m., s.44.

ECU'nun başlıca 4 kullanım alanı vardır:²³³

- Döviz kuru mekanizmasının temel ölçütü durumundadır.
- Döviz kuru mekanizmasında her milli paranın bir ECU karşısındaki değeri olan Merkezi kurların belirlenmesinde denominator olarak kullanılır. 2 Ağustos 1993 tarihinden önce paraların merkez kur etrafında +/-%2.25'tir, ancak sisteme yeni katılan ve güçsüz paralar için bu +/-%6'ya çıkarılabilmektedir. Belirtilen tarihten sonra dalgalanma marjı +/-%15'e yükseltilmiştir.
- APS'ye dahil devletlerin paraları arasındaki kur farklılaşmasının temel ölçütüdür.
- Döviz piyasasındaki müdahalelerin ve kredi mekanizmasının ölçü birimidir.

Ayrıca üye devletlerin parasal kurumları arasındaki borçlu ve alacaklı hesaplar ve borçlu hesaplarda tahakkuk etmiş olan faizler ve tarım ürünlerinin fiyatları ECU cinsinden hesaplanmaktadır.

²³²Rıdvan S. KARLUK, AB ve..., s.251.

²³³ARISAN, a.g.e., s.14-15.

ECU, Birlik üyesi ülkelerin sahip oldukları altın rezervlerinin %20'si ile brüt dolar rezervlerinin %20'sinin ECU'nun yaratılmasında yetkili olan Avrupa Parasal İşbirliği Fonu'na aktarılması sonucu yaratılmaktadır. Bu işlemler Ocak, Nisan ve Temmuz aylarının ilk haftası sonunda yapılır. Yaratılacak ECU miktarı doğal olarak bu tarihlerdeki altın fiyatları ve döviz kurlarından etkilenmektedir.²³⁴

ECU faiz oranları, ECU'nun oluşumuna katılan milli paraların paylarıyla ağırlıklandırılmış resmi iskonto hadlerinin ortalaması olup, çok kısa vadeli kredilerin faizleriyle aynı orandadır.

Döviz bozdurma dışında belli başlı bir ticari para birimi ile yapılacak her şey ECU ile de gerçekleştirilebilmektedir. Tahvil piyasası açısından da ABD doları, Yen, DM, İsviçre Frangı ve İngiliz sterlininin ardından önemli bir para birimi olarak yer almaktadır. Özellikle 1990'ların başlarından itibaren ECU kullanımını artmıştır. Bu süreçte etkili olan ise piyasaların elinde bulunan ECU cinsinden değerleri ifade edilen "Özel ECU"dur (Private ECU). Başlıca Belçika, Lüksemburg, Fransa, İngiltere ve İtalya bankalarının elinde bulunan "özel ECU" bankaların toplam aktiflerinin %9'una ulaşmıştır.²³⁵

Döviz Kuru Mekanizması-DKM: APS'nin üç temellerinden biri olan DKM'na tüm birlik üyesi ülkeler üye olmuştur. Ancak başlangıçta Portekiz esküdosu, İspanyol Pesetosu ve İngiliz sterlini mekanizmanın dışında kalmayı tercih etmişler ve ilk ikisi 1989'da, sterlin ise 1990'da dahil olmuşlardır.²³⁶

DKM, sabit fakat ayarlanabilir döviz kuru sistemidir. Amacı her üye para biriminin merkezi kur (her bir para biriminin ECU karşısındaki değeri) ve ikili merkezi (merkezi kur esas alınarak hesaplanan üye devlet para birimleri arasındaki çapraz kurlar) kurlarda belli bir orandan fazla sapma göstermesini önlemektir. Bu oran ikili merkezi kurda normalde %2.25 iken zayıf ve yeni katılan paralar için +/-%6 olarak belirlenmiştir. Ancak müdahale için bu sınıra yaklaşımları beklenmemekte, bu oranların %75'ine ulaştığında müdahale edilmektedir.²³⁷ Bu %75'lik oran para birimlerinin ECU'daki ağırlıkları da gözönünde bulundurularak hesaplanmaktadır. Bu durumda zayıf para sahibi ülke güçlü para birimini piyasaya sürmekte, parası güçlü olan ülke ise zayıf parayı piyasadan çekmektedir. Bu müdahalelerde kullanılmak üzere Topluluk güç durumundaki ülkelere istendiğinde kısa vadeli (45 gün) finansman imkanı da sağlanmaktadır. Ortak fonlardan orta vadeli finansal yardımın sağlanması da mümkündür. Müdahale aracı olarak ülkelere uygulanan

²³⁴KARLUK, AB ve..., s.253.

²³⁵KARLUK, AB ve..., s.254.

²³⁶APS ve Son...", s.36.

²³⁷KARLUK, AB ve..., s.258.

politikaların değiştirilmesi de kullanılabilir. Bu araçlar durumu düzeltmede yetersiz kaldığında merkezi kurda değişikilge başvurulmaktadır. Son yola 1992 Haziran'ı öncesi 12 kez başvurulmuş, bu tarihten sonra spekulatif baskıların hissedilmeye başlamasıyla merkezi kurun değiştirilmesi daha sık gerçekleştirilmiştir.²³⁸

Parasal Destek ve Kredi Mekanizması: APS'deki kredi mekanizması Yılan Sistemindeki ile aynıdır. Sistemde 3 tür finansman aracı mevcuttur. Bunlar; çok kısa vadeli, kısa vadeli ve orta vadeli finansman araçları olarak e ayrılır. İlk ikisi Avrupa Parasal İşbirliği Fonu (APSF) aracılığıyla yürütülmektedir.

a. **ok Kısa Vadeli Finansman Aracı:** Döviz piyasasına müdahalenin gerçekleştirilmesi için ye ülkelerin Fon aracılığıyla birbirlerine fon sağlama süresi 45 gündür ve otomatik olarak 3 ay için uzatılabilir. Belli bir tavanı vardır, ancak Fon'dan alacaklı merkez bankalarının izni ile bu limit yükseltilebilir. Desteğin faizi, Birlik merkez bankalarının uyguladıkları iskonto oranlarının ağırlıklı ortalaması üzerinden hesaplanır.

b. **Kısa Vadeli Finansman Aracı:** demeler dengesinde meydana gelen geçici açıkların finansmanı sisteme dahil merkez bankalarının belirlenen kotalar içinde sağlayacakları kredilerden gerçekleştirilmektedir. Kredilerin süresi üç ay ve iki defa (altı ay daha) uzatılabilir.

c. **Orta Vadeli Finansman Aracı:** Sürekli demeler dengesi güçlüğü ile karşı karşıya olan üyelere bu destek ye ülkelerin belli tavan limitleri içinde verdikleri kredilerden sağlanmakta ve önceden şartlı olmuştur. 24 Haziran 1988'de sistem değiştirildi. Yeni uygulamaya göre Komisyonu demeler dengesi güçlüğü çeken ye ülkelere orta vadeli mali destek sağlamak amacıyla Topluluk adına sermaye piyasalarından borç sağlayabilmektedir. Bu borç elde edilemediği takdirde belli oranları açmamak şartı ile ye ülkelerden de borç alınabilmektedir.²³⁹

Amacı ye ülke ekonomilerini birbirlerine yakınlılaştırarak uzun vadede bir ekonomik ve parasal birlik olan APS'nin bu amaçlara ulaşmada genelde başarılı olduğu söylenebilir. Döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalara karşı istikrar sağlamada ECU'nun bir sepet niteliğini taşıması etkili olmuştur. Kendi içinde 1992'nin Haziran ayına kadar yapılan 12 ayarlama çok gibi görünse de APS ncesi dönemle karşılaştırıldığında önemli bir ilerleme teşkil etmektedir. İzlenen antiinflasyonist politikalar sayesinde enflasyon kontrol altına alınmış ve sistem dışında kalan gelişmiş ülkelere göre daha düşük tutabilmiştir. Fakat bu politikalar aynı zamanda işsizliğin kontrol altına alınmasını engellemiştir. Büyüme açısından bakıldığında AET'nun diğer gelişmiş ülkelerin gerisinde kaldığı söylenebilir.

²³⁸YILMAZ, a.g.e., s.45.

²³⁹KARLUK, AB ve..., s.261.

APS'nin işlemeye başlamasıyla birlikte Toplulukta GSMH artış hızı artmış, ancak 1990'da etkisini göstermeye başlayan resesyon ile birlikte düşme olmuştur (1972-92 döneminde APS'ne dahil olan ülkelerin bazı Ekonomik Göstergeleri Tablo 36'da yer almaktadır).

**Tablo 36: APS'ne Üye Ülkelere Ait Bazı Ekonomik Göstergeler
(Yıllık Yüzde Değişme)**

	1974-84	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	2001
GSMH	1.9	2.4	2.8	2.5	4.1	3.4	2.8	1.4	1.1	1.5
Enflasyon	11.3	5.9	3.8	3.6	3.8	4.9	4.5	5.5	4.5	2.1
İşsizlik	6.4	10.8	10.7	10.3	9.8	8.9	8.3	8.8	9.5	8.5
Cari Denge (GSMH'nin %si)	-0.2	0.7	1.3	0.8	0.1	-0.1	-0.3	-0.5	-0.6	-1.4
Kamu Borçları (GSMH'nin % si)	46.1	58.5	59.3	60.8	60.1	59.5	59.5	61.4	63.9	69.6

Kaynak: **European Economy: Annual Economic Report For 1993**, Commission of the European Communities (1993). No: 54. Brussels, p.239: 2001 verileri europa.eu.int (eurostat).

Üye ülkelerin ekonomi politikalarının uyumlaştırılması açısından da önemli ilerlemeler kaydedilmiş, bu alanda faaliyet gösteren kurumlara daha fazla işlerlik kazandırılmıştır. Bununla birlikte, sözü edilen dönemde dünya ekonomisinin nisbeten istikrarlı ortamda gelişmesini sürdürmesinden dolayı politikalar uyumlaştırma çabalarının kriz ortamında ne derecede sürdürülebilir olduğunu sınamak için fırsat olmamıştır. Üye ülkeler arasında ekonomik gelişmişlik farkının azaltılmasında da APS'nin yararlı olduğu söylenebilir. Zayıf üyelerin güçlenmesi ile birlikte hem ortak politikaların yürütülmesi açısından, hem oluşturulacak parasal ve ekonomik birliğe ilerleme açısından olumlu bir gelişmedir.

2.2. Ekonomik ve Parasal Birliğe Doğru

2.2.1. Delors Raporu

1980'lerde özellikle uluslararası ticarete AT'nun ABD ve Japonya karşısında azalan rekabet gücünü üye devletlerin pazarlarını birleştirerek yeniden arttırmak amacıyla yeni adımlar atıldı. 1985 yılında AT komisyonu tarafından hazırlanan ve üye devletler arasındaki ticareti engelleyen tüm unsurları ortadan kaldırmayı planlayan "İç Pazar Programı" bunlardan en önemlisidir. Bu programın başarısı APS'nin başarılı uygulaması ile birleşince Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) yine gündeme gelmiştir. Üstelik Temmuz 1990 tarihinde öngörülen üye ülkeler arasındaki sermaye hareketlerinin serbest bırakılabilmesi için henüz tam olarak önlenemeyen kur dalgalanmalarından kaynaklanan Birlik içindeki

spekülatif kar amaçlı ve istikrarsızlığın kaynağı olan kısa vadeli sermaye hareketlerini önlemek için parasal birliğin oluşturulması zorunlu koşul haline gelmiştir.²⁴⁰

28-29 Haziran 1988'de Hannover'de yapılan zirvede Toplulukta aşamalı olarak bir ekonomik ve parasal birlik oluşturulması hedefi benimsenmiş ve bu amaç doğrultusunda bir alışma Komitesi oluşturulmuştur. Jacques Delors başkanlığındaki Komite 9 aylık çalışmalardan sonra Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik ve Parasal Birlik Kurma Konusunda Rapor'u 26-27 Haziran 1989 tarihinde toplanan Devlet ve Hükümet Başkanları zirvesine sunmuştur. Bu zirvede Rapor onaylanmış ve 1 Temmuz 1990'da uygulamaya sokulması kararlaştırılmıştır. Strasburg zirvesinde (5-10 Aralık 1989) Raporun uygulanması için gereken düzenlemelerin ayrıntılı tespiti için Hkmetler arası konferansa süre tanınmıştır. AT Antlaşmasında EPB'nin gerçekleştirilmesi için gerekli hükümler bulunmadığından Antlaşma yeniden düzenlenmiş ve Avrupa Birliği Antlaşması 9-10 Aralık 1991 tarihinde Hollanda'nın Maastricht kentinde imzalanmıştır.²⁴¹

Delors Raporu EPB'e geçişi 3 aşamada gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Aşamaların başlangıç ve bitiş tarihleri belirtilmemiş olmakla birlikte ilk aşamanın en geç 1 Temmuz 1990'da başlatılması önerilmiştir. Birinci aşamada yerine getirilmesi gereken hususlar aşağıdaki gibidir.

a. Ekonomik Alanda

- Fiziki, teknik ve mali engellerin tümüyle kaldırılması ve AB Rekabet Politikasının güçlendirilmesi,
- Bölgesel kalkınmanın ve ekonomik dengesizliklerin düzeltilmesi sürecinin hızlandırılması,
- Fiyat istikrarının sağlanması,
- Kamu maliyesinin sağlamlaştırılması.

b. Parasal Alanda

- Sermayenin serbest dolaşımının sağlanması,
- Tüm ye ülkelerin APS'nin Döviz Kuru Mekanizmasına katılması,
- ECU'nun özel sektör tarafından kullanımı önündeki bütün engellerin kaldırılması.

²⁴⁰ARISAN, a.g.e., s.17.

²⁴¹KARLUK, AB ve..., s.275.

Bunların yanında diğere bir önemli amaç da üye devletler arasındaki ekonomi ve para politikalarının koordinasyonunun güçlendirilmesidir.²⁴²

İkinci aşamada ise Avrupa Para Enstitüsü'nün kurulması ve EPB'nin tamamlanması ile birlikte bu kurumun -üçüncü aşamada- Avrupa Merkez Bankası'na dönüşerek, AB'nin para politikasını bağımsız bir şekilde yönlendireceği öngörülmüştür. Aynı zamanda uygulanan politikaların yaklaştırılma çabaları da sürdürülecektir. EPB'nin kurumsal yapısı da ikinci aşamada mevcut kurumlar gözden geçirilerek ve yenileri kurularak oluşturulacaktır. Ancak böylesine köklü değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi için Roma Antlaşması yetersiz kalmıştır. Bu nedenle bu aşama ancak Roma Antlaşması'na ek değişiklikler getiren Avrupa Birliği Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle uygulanabilmiştir.

1997 veya 1999'da geçilecek olan Üçüncü ve son aşamasının ilk etabında geri dönülemez biçimde sabitleştirilmiş kurlara geçiş, bazı yetkileri AB kurumlarına devretme ve şüphesiz en önemli olay da para basma yetkilerinin Avrupa MB'na bırakılmaları öngörülmüştür. Ekonomik alanda da üye ülke politikalarının koordinasyonu güçlendirilecek ve ulaşılması zorunlu olacak belirli performans kriterleri getirilecektir.²⁴³

2.2.2. Maastricht Antlaşması

EPB'nin genel çerçevesini çizen Delors Raporu Maastricht Antlaşması'nın kabulü ile daha kesin hükümlere bürünmüş ve hukuki engeller ortadan kalkmış bulunmaktadır. Yine Birliğe geçişin üç aşamadan oluşacağı tekrarlanmış, bu aşamaların ne zaman başlayacağı ve biteceği kesinleştirilmiş, herbirinde uygulanacak politika, atılacak adımlar ve hedefler belirlenmiştir.

9-10 Aralık 1991 tarihinde Hollanda'nın Maastricht şehrinde toplanan AT Devlet ve Hükümet Başkanları AET'ni kuran Roma Antlaşmasına en çok değişiklik getiren Avrupa Birliği Antlaşmasını kabul ederek 7 Şubat 1992'de imzalamışlardır.²⁴⁴ Yürürlüğe girme tarihi olarak 1 Ocak 1993 öngörülmüş olsa da, üye ülkelerin hepsinin de bu tarihe kadar Antlaşmayı onaylamamaları bunu engellemiştir. Danimarka'da 1992'nin ortalarında yapılan halk oylamasında red sonucu çıkması, Fransa'nın çok küçük bir farkla onaylaması ve İngiltere'nin bazı şartlar öne sürmesi Danimarka ve İngiltere için bazı tavizlerin verilmesine yol açmış ve yürürlüğe girme tarihinin 1 Kasım 1993 tarihine ertelenmesine neden olmuştur.²⁴⁵

²⁴²ATA-SİLAHŞÖR, a.g.e., s.6.

²⁴³ARISAN, a.g.e., s.20.

²⁴⁴Nihat Yıldırım MIZRAK, "Maastricht Antlaşmasının Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Avrupa'ya Getirdiği Düzenlemeler", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S.150, C.XVI, Aralık, 1992, s.51.

²⁴⁵KARLUK, AB ve ..., s.81.

Maastricht Anlaşmasına göre, EPB'e geçişin ilk aşaması 1 Temmuz 1990'da başlamış olup parasal ve ekonomik politikaların ileri derecede koordinasyonu sağlanacaktır. Bunun yanında finansal piyasa tamamen kontrolden arındırılacak, bankacılık, menkul değerler ve sigortacılıkta standardizasyona gidilecektir.²⁴⁶ Ayrıca fiyat istikrarının sağlanması, kamu maliyesinin sağlanması ve Merkez Bankalarının bağımsızlaştırılması da bu aşamada öngörülmüştür.

Üye ülkeler arasında birleşme çabalarının sürdürüleceği ve artırılacağı öngörülen ve geçiş dönemi niteliğini taşıyan ikinci aşamanın ise 1994 yılının başında başlaması öngörülmüştür. Politikalarla ilgili karar alma yetkisi hala milli idarelerde olmakla birlikte toplu karar mekanizmasına geçiş başlamış, bu yolda en önemli adım da Avrupa Merkez Bankasına dönüşecek olan Avrupa Para Enstitüsü'nün kurulması olmuştur.

Üçüncü aşamaya en erken 1997'nin en geç ise 1999'un başında geçilecektir. 1996 yılında yapılacak olan değerlendirme sonucunda 7 üye ülkenin belirlenen kriterleri sağladıkları takdirde bir çekirdek birlik oluşturulacak, diğer ülkelerde bu kriterlere uyum sağladığı anda birliğe katılabilecektir. 1996'da Çekirdek Birliğin oluşturulması için yeterli sayıda ülke bulunmadığı takdirde tek para geçiş 1999 yılında gerçekleştirilecek ve bunun için de 4 ülkenin belirlenen kriterleri tutturabilmiş olmaları yeterli olacaktır. Tek paraya geçişin sağlanabilmesi için ülkelerin yerine getirmeleri gereken koşullar şunlardır:

- Son bir yıllık enflasyon oranı ile AB'de en düşük enflasyon oranına sahip 3 ülkenin enflasyon ortalamasından fark en fazla %1.5 olacak,
- Kamu borçları/GSYİH oranı %60'ı aşmayacak,
- Bütçe açığı GSYİH'nin %3'ünün altında olacak,
- Uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle en iyi performans gösteren 3 üye ülkenin faiz oranından en fazla %2 üstünde olacak,
- Son 2 yıl içinde milli parası diğer üye ülke parası karşısında devalüe edilmemiş olacak.²⁴⁷

Üye ülkelerin Merkez Bankaları yetkilerini tamamen Avrupa Merkez Bankasına devredeceklerdir. AMB'nın temel görevleri arasında birliğin ortak politikasını yürütmek için para politikasının tüm araçlarını kullanma, ortak para birimini ihraç etme, döviz kurunun ve rezervlerinin yönetimi öngörülmüştür.²⁴⁸

²⁴⁶APS ve Son..., s.38.

²⁴⁷Cahit YILMAZ, "Avrupa Para Sistemi: İşleyişi ve Son Gelişmeler Işığında Geleceği (II)", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S.161, C.XVII, Aralık 1999, s.41.

²⁴⁸KARLUK, AB ve ..., s.93.

EPB'e geçişte güçlü ve zayıf üye ülkeler arasındaki farkın azaltılması ve zayıf ülkelerin ortak politikalara daha hızlı uyum sağlayabilmeleri için bu ülkelere fon aktarımı öngörülmüştür. Bu harcamalar 1992 bütçesinin %28'ini oluşturmuştur. Maastricht Anlaşmaları ile aynı amaçla bir Yapısal Uyum Fonu oluşturulmuştur. Bu fondan kişi başına geliri birlik ortalaması olan 20 bin doların altında olan Yunanistan, Portekiz, İrlanda ve İspanya yararlanabilecektir.²⁴⁹

Maastricht Anlaşmasının çok iddialı hedefler belirlemiş olmasına rağmen 1990'lı yıllarda ortaya çıkan olaylar bu hedefleri tehlike altına sokmuştur. Birliğin derinleştirmesinden çok genişletmesine ağırlık verilmesi, iki Almanya birleşmesinin sonuçları ve bazı ülkelerin sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri bunların başlıcaları olmuştur. Krizin ateşleyicisi rolünü ise kısa vadeli sermaye hareketleri yapmıştır.

2.3. Avrupa Para Sistemi Krizi

2.3.1. Krizi Hazırlayan Etkenler

1980'li yılların ikinci yarısında dünya ekonomisinde gözlenen canlanma 1989 yılının sonlarına doğru yine durgunluğa dönüşmeye başlamıştı. Özellikle ABD ekonomisinde yaşanan durgunluk Amerika üst yöneticilerinin bu durumu inkar etmelerinin de etkisiyle dünya piyasaları üzerinde hissedilir etki yaratmıştır.²⁵⁰ AT'nun bundan en fazla etkilenen ülkelerinden biri olan İngiltere bu dönemde iki ateş arasında kaldı. Bir taraftan durgunluk etkili olurken, diğer taraftan da APS'nin dışına itilmemesi için bağımsız politika yürütme imkanının kısıtlılığı İngiliz ekonomisinde büyüme hızının iyice düşmesine yol açmıştı. Ekonomiyi canlandırmanın yolu %10 civarında seyreden faiz oranlarının düşürülmesinden geçmekteydi. Fakat bu hareket tüm AT üyesi ülkeleri tarafından destek görmeliydi. Aksi takdirde Sterlinden kaçış başlayabilir ve bu APS'ye darbe indirirdi. İngiltere'ninkine benzer durum İspanya ve İtalya'da da ortaya çıkmıştı. Ancak Almanya faiz oranlarını değil indirme, enflasyonist baskıyı bertaraf etmek için 1992 yılının Haziran ayında %0.75 oranında yükseltti.²⁵¹ Bunu yaparken de Almanya sırf kendi çıkarlarını gözetliyordu. İki Almanya'nın birleşme süreci ile birlikte gerekli uyuşmanın sağlanması için yılda 100-120 milyar dolarlık harcama gerçekleştiriliyordu ve faiz eski düzeyde tutulur veya düşürülür ise enflasyon oranı yükselebilirdi. Bu ise bir MB bağımsızlığı örneği olan Bundesbank'ın

²⁴⁹Yakup KEPENEK, "Avrupa Topluluğu Neden Sarsıntı Geçiriyor?", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S.149, S.XVI, Kasım 1992, s.14.

²⁵⁰Berrin Ceylan ATAMAN, "Parasal Kargaşa ve Politik Oyunlar", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S.150, C.XVI, Aralık. 1992, s.24.

²⁵¹YILMAZ, APS: İşleyiş (II), s.42.

kabul edemeyeceği bir gelişme olurdu.²⁵² Almanya Markına paralarını sabitleyen diğer Avrupa ülkeleri Almanya'daki gibi mali genişleme olmaksızın bu politikaya uyum göstermek zorunda kalmışlardı. Bu da beraberinde durgunluğu getirmiştir.²⁵³ Almanya'ya yönelen sermaye diğer para birimlerini zayıflatıyordu.

Diğer bir sıkıntı nedeni ise Maastricht Zirvesi'nden çıkan kararların yarattığı belirsizlik ortamı idi. Ama yine de potansiyelin çok altında da olsa bir denge kurulmuştu. Bu bıçak sırtı dengesini bozmak için fazla çabaya da gerek yoktu.

2.3.2. Avrupa Para Sistemi Krizi

AB'indeki bıçak sırtı istikrar Danimarka halkının Maastricht Anlaşmasına karşı oy kullanmalarıyla bozulmuştur. Fransa'da yıpalan referandumda ise Anlaşma şartlarının kabul edilmesinin taraftarları bunlara karşı çıkanlardan sadece %2 civarında fazla olması Maastricht Zirvesi'nden çıkan kararların uygulanabilirliğinde şüpheler uyandırdı.

Bu gelişme tek başına belirleyici olamazdı. Avrupa ekonomilerinin çoğu zaten tıkanma noktasına gelmiş, paraları da baskı altında idi. İtalya'da beklenenin çok üstünde gerçekleşen bütçe açıkları ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi dalgalanmalar lireti spekülâtörler için çok cazip bir para haline getirdi. İngiltere'de öngörülen büyümenin gerçekleşmemesi faizlerin indirilmesi gerekliliğini bir kez daha vurgulamıştı. Bu ortamda Bundesbank'ın faizleri tam tersine yükseltmesi gerilimi daha da arttırmıştı. Birlikteki ekonomik durumun siyasete de yansısıyla ortaklık daha da karıştı.²⁵⁴

Bundesbank 1992'nin 11 Eylül'ünde faiz indirimine gitmeyi kabul etti, ancak yaptığı indirim oluşan koşullarda yetersiz kalmıştır: Lanbord oranında (Almanya'ya özgü bir oran) %0.8, reeskont oranında %0.5.²⁵⁵ Üstelik bu gecikmiş bir karardı. Spekülatif baskılara dayanamayan Liret %7 oranında devalüe edildi ve Avrupa Döviz Kuru Mekanizmasının dışına çıktı. Sterlin üzerindeki baskı da güçlüdür. Merkez Bankası Sterlin değerini korumak için birkaç gün içinde rezervlerinde 95 milyar franka eşdeğer bir miktar harcamış, faiz oranlarını önce %2, sonra da %3 oranında arttırmış, fakat baskıların devam etmesi Sterlin'in de ERM'den ayrılmasına neden olmuştur.²⁵⁶ ERM'nin dışına çıkmasıyla hem Liret, hem Sterlin %14 oranında değer kaybetmişlerdir. Peseta da diğer paralar karşısında %5 devalüe edildi, Portekiz, İrlanda, İspanya ve Danimarka ise faizleri

²⁵²KEPENEK, a.g.m., s.14.

²⁵³"Para Krizleri", Dünya Ekonomileri Bülteni, Nisan, 1998. s.25.

²⁵⁴YILMAZ, APS: İşleyiş (II), s.42.

²⁵⁵ATAMAN, a.g.m., s. 24.

²⁵⁶YILMAZ, APS: İşleyiş (II), s.42.

yükselterek paralarını desteklediler, ayrıca döviz kontrollerini de sıkılaştırdılar. Fransız Merkez Bankası'nda Frankın değerini koruyabilmek için yoğun bir şekilde müdahale etmek zorunda kalmıştır.²⁵⁷

Eylül 1992-Kasım 1992 döneminde sakin seyreden piyasalar İsveç Kronu'nu değerini ECU'ya karşı %10 devalüe edilmesi ve ECU'ya bağlılığına son vermesiyle yeniden çalkantılı döneme girdiler. Pound, Peseta, Kron ve Escudo yine baskı altında kaldılar. 23 Kasım Escudo ile Peseta ERM paralarına karşı %6 oranında devalüe edildi. Diğer paraların değeri ise Merkez Bankalarının yoğun desteği sonucunda ayakta kalabildi. Norveç Kronu'nun 10 Aralık 1992'de İsveç Kronunun yolunu izlemesi yine diğer üye ülkelerinin MB'nın müdahalelerini gerekli kıldı ve durum Edinburg Zirvesinde Danimarka'da yeni referandumla gidilmesi kararı ve Maastricht Antlaşması'na bağlı kalınacağını vurgulayan kararların çıkmasıyla hafifletilebilmiştir.

Periyodik olarak tekrarlanan spekülasyon saldırıları sonucunda 1 Şubat 1993'te İrlanda Poundu %10 oranında devalüe edildi. Mayıs'ta ise Peseta %8, Escudo ise %6.5 oranında devalüe edilmek zorunda kaldı. Şubat ayında saldırılara maruz kalan Danimarka Kronu ise Bundesbank'ın faizleri düşürmesi ve kendi faiz oranlarını artırması sayesinde ancak baskılardan kurtulabildi.

Alman Markı ise bu dönemde en güçlü çağını yaşamış, bir sığınak para durumuna gelmişti. Aynı şekilde Belçika ve Hollanda'nın güçlü paraları krizden etkilenmeden kurtuldu.²⁵⁸

1993'ün yaz aylarında spekülasyon baskılarının yine yoğunlaşmasıyla birlikte gözler yine Almanya'ya çevrildi. Fakat bu sefer de Almanya diğer ülkeleri feda edercesine faizleri düşürmeyeceğini açıkladı. Ancak bu durumda sistemin eski şartlarda devam ettirilmesi artık imkansızlaştı.²⁵⁹ ERM mekanizması iki seçenekten birini -ya sistemin işleyişine belli bir süre için son verilecek ya da paraların rahat hareket edebileceği yeni bir dalgalanma bandı belirlenecek- seçmek zorunda kalmıştı. Biraraya gelen AB Maliye Bakanları ikinci seçeneği tercih etmiş ve 2 Ağustos 1993 tarihinde Alman Markı ve Hollanda Florini dışında diğer ERM paraları için +/-%15'lik dalgalanma bandı kabul edilmiştir.²⁶⁰

²⁵⁷ATAMAN, a.g.m., s. 25.

²⁵⁸YILMAZ, APS: İşleyiş (II), s.43.

²⁵⁹Hakan GÜLDAĞ, "Küreselleşme Avrupa'ya Kaldıysa...", İktisat Dergisi, Eylül, 1993, s.20.

²⁶⁰KARLUK, AB..., s.266.

Fakat alınan bu karara rağmen para birliği konusundaki amaçlardan vazgeçilmediği, bu uygulamanın kısa süreli ve sadece sistemi rahatlatmak için yapıldığı belirtilmiştir.

APS krizinin nedenleri özetlendiğinde bunlar şu 4 ana başlık altında toplanabilir:

1. İktisadi durgunluk: 1989'un sonunda ABD'de başgösteren durgunluk Avrupa ülkelerini de etkileyince zaten yavaş büyüyen Avrupa ekonomilerini bir kez daha sarstı. ABD'de Japonya'ya kıyasla işgücü verimliliğinin düşük olması²⁶¹ ve antienflasyonist politikaların büyüme yavaşlatması gözönüne alınırsa ve bu APS'nin ülkelerin kendi başlarına politika uygulamalarını sınırladığından gerekli ayarlamaların yapılamaması ile birleştirilirse Birlik üyelerinin ekonomileri krize daha hassastır denilebilir.

2. Almanya'nın Tutumu: İki Almanya'nın birleşmesinin gerekli kıldığı harcamalar vergilerin arttırılmasıyla da karşılanabilirken, Alman Hükümeti faizleri yükselterek enflasyonist baskıları hafifletmeyi seçti. Bu ise sermayenin bu ülkeye yönelmesi ve diğer ülkelerin paralarının zayıflaması, durgunluğun daha da fazla ağırlaşmasına yol açtı.

3. Maastricht Anlaşmasının Danimarka ve Fransa'daki Oylamaların Sonuçları: Yöneticiler her ne kadar Maastricht Antlaşmasının öngördüğü birliği yaratmakta istekli görünseler de halkın tümünün bunları desteklemediği referandumlarda ortaya çıkmıştır. Fransa'dan küçük oy farkıyla "evet", Danimarka'dan ise "hayır" cevabının çıkmasıyla özellikle spekülörlere gerekli sinyaller verilmiş oldu.

4. Uluslararası Spekülatif Sermaye Hareketleri: Delors Raporunun uygulanması doğrultusunda sermaye hareketlerinin Avrupa içinde tamamen serbest bırakılması oluşan ortamda spekülatif baskıların kaçınılmaz olarak ortaya çıkaracaktı. Zayıf paralar üzerindeki baskıya döviz rezervlerinin büyüklüğüne bakılmaksızın dayanmak imkansızdır. Bu özellikle son krizlerde açıkça belirginleşen bir olgudur.

2.4. Günümüzde Avrupa Para Sistemi

2.4.1. Tek Para Birimi Euro'ya Geçiş

25 Mart 1998 tarihinde Avrupa Komisyonu ve Avrupa Para Enstitüsü tarafından yayınlanan rapor, üye ülkelerin Maastricht kriterlerine uygunluğunu, sağlanan başarı ve EMU'ye geçiş sonrası olası gelişmeleri incelemektedir. Raporda birçok alanda büyük ilerlemeler kaydedildiği belirtilmekte, ülkelerin politikaları uyumlaştırmada başarılı oldukları sonucuna varılmaktadır. Üye ülkelerin ikisi hariç tümü enflasyon oranını %1.6 (referans düzey %2.7), uzun vadeli faiz oranlarını ise %5.5 - %7 arası (referans düzeyi %7.8)

²⁶¹GÜLDAĞ, a.g.m., s.19.

seviyesine, bütçe açığı GSYİH oranının 1993'teki %6.1'den 1997'de %2.7'ye indiği hatta üç ülkenin bütçe fazlası verdiği vurgulanmıştır.²⁶²

Böylece EPB'e geçişin ikinci aşaması da çoğu üye ülkeler tarafından başarı ile tamamlanmıştır. EMU'ye katılabilecek ülkelerin sayısı 11 olarak belirlenmiştir: Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, İrlanda, Finlandiya ve Avusturya. İngiltere, Danimarka ve İsveç uyum kriterlerini yerine getirmelerine rağmen başlangıçta para birliğine katılmak istememiştir. Yunanistan bu kriterleri yerine getiremediğinden dışarıda bırakılmış, ama 1 Ocak 2001'de Euro bölgesi ülkelere katılmıştır.²⁶³

1998 yılının Mayıs ayında AB'ne üye 15 ülkenin Başkanlarının Katılımı ile toplanan zirvede, Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliğinin tavsiye edilen 11 ülkenin katılımı ile oluşturulması kararlaştırılmıştır.

1998 yılının son çalışma günü -30 Aralıkta- gün sonunda belirlenen kurlardan 11 ülkenin para birimleriyle yapılan bütün işlemler Euro'ya çevrilmiştir.

Euro'nun değeri ECU'ya eşittir. 1 Ocak 2002 tarihine kadar Euro sanal olarak, yani fiziki varlığa sahip olmadan bir muhasebe birimi olarak sadece toptan işlemlerde kullanılacaktır. Euro'nun 2002 yılının ilk gününde tedavüle çıkması ile 2 ay boyunca üye ülkelerin paralarıyla aynı derecede yürürlükte kalacak, 1 Mart'dan itibaren (İrlanda 9 Şubat'tan, Hollanda 28 Ocak'tan, Fransa 17 Şubat'tan)de 11 ülke için tek bir para birimi haline dönecektir.²⁶⁴ 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren para birliği üyesi ülkeler tüm borçlanma işlemlerini EURO cinsinden gerçekleştirmekte, hisse senetleri ve tahvil fiyatları, banka hesapları, çekler, havaleler ve diğer finansal enstrümanlar hem yerli para birimi, hem de Euro cinsinden işlem görmektedir.²⁶⁵ Kamu borçları 1999'un başından itibaren Euro cinsinden ihraç edilirken, eskiden mevcut borçlar sabit oranlardan EURO'ya çevrilmiştir. Ayrıca geçiş sürecince EMU'ya dahil olacak paralar birbirine doğrudan değil de, ilk önce EURO'ya, daha sonra diğer para birimine dönüştürülecektir.²⁶⁶

²⁶²R. Tuna TURAGAY, "Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği ve EURO", *Dış Ticaret Dergisi*, Y:3, S.10, Temmuz, 1998, s.57.

²⁶³Emine BİLGİLİ, "Euro ve Tek Pazar", *Dış Ticaret Dergisi*, Y:4, S.14, Temmuz, 1999, s.39.

²⁶⁴"Para Krizleri ve EURO'nun Başarı Şansı", *Dünya Ekonomileri Bülteni*, S:15, Ekim, 1998, s.15.

²⁶⁵TURAGAY, a.g.m., s.59.

²⁶⁶BİLGİLİ, a.g.m., s.44.

Avrupa Para Enstitüsü ise Avrupa Merkez Bankası'na dönüştürülmüştür. Bundesbank çalışma tarzını esas alan AMB bağımsız bir birim olacak ve en önemli amacı, fiyat istikrarını korumaktır. Üye ülkelerin Merkez Bankaları da devre dışı kalmayıp, AMB'nin belirlediği politikaları uygulamakla yükümlüdürler, yani bir şube şeklinde faaliyetlerini sürdürecektir.

Maastricht Anlaşması EMU'ye dahil olacak ülkelerle dışarıda kalan diğer AB üyesi ülkelerin para birimleri arasındaki ilişkiyi düzenlemediğinden bu alanda yeni düzenlemeye gidilmiş ve Avrupa Konseyi Döviz Kuru Mekanizması -2 olarak adlandırılan yeni bir döviz kuru sistemini oluşturmuştur. Bu sistemle dışarıda kalanlar ile içerideki ülkelerin para birimlerinin kurlarının sabit tutulması EMU'ye dahil olmayan ülkelerin katılmalarını kolaylaştırması amaçlanmıştır.²⁶⁷ Yeni DKM'nda eskisinde olduğu gibi enflasyonla mücadelede sabit döviz kuru bandı teşvik edilmektedir. Mekanizmaya dahil olan ülkelerin Euro karşısındaki hedef dalgalanma aralığı +/-%15 olarak belirlenmiş, ancak ülkeler kriterlere yaklaştıkça bu sınır daraltılacaktır. Parite dalgalanma sınırına ulaştığında, müdahale otomatik ve sınırsız olacaktır. Fakat bu "sınırsız müdahaleye" bir çekince konulmuştur. Fiyat istikrarı ilkesiyle ters düştüğü durumlarda müdahale geçici olarak durdurulabilecektir. Dalgalanma aralığı içerisindeki müdahaleler ise isteğe bağlı olacaktır. Ancak merkezi oranlar eski DKM'na oranla daha sıkı olacağından üyeler gerekli düzenlemeleri gereğinden fazla erteleyemeyeceklerdir.²⁶⁸ Sisteme katılmak ülkelerin tercihine bağlıdır. Yunanistan ve Danimarka DKM-2'ye katılmışlar, 2001'den itibaren Yunanistan Euro bölgesine dahil olmuştur.

2.4.2. Tek Para Biriminin Avantaj ve Dezavantajları

Tek para biriminin kullanılmaya başlaması hiç kuşkusuz ortak politikaları uygulamada ve istikrarı sağlamada yardımcı olacaktır, fakat parasal birliğe üye ülkeler arasında varolan gelişmişlik farkı ortak politikaların bunların herbirinde istenilen sonucu elde edilmesini engelleyebilecek ve istikrarsızlık kaynağı olarak ortaya çıkabilecektir.

En büyük avantaj önceden farklı para birimlerinin kullanılmasından kaynaklanan işlem maliyetlerinin ortadan kalkacağıdır. 1995-96 döneminde AB GSYİH'sinin %1'i kadarının bu işlemlere ayrıldığı gözönüne alınırsa, yıllık kazanç 18-26 milyar dolar arasında olacağı ortaya çıkacaktır.²⁶⁹ Bankalar ise bundan dolayı kayba uğrayacaklar. Banka gelirlerinin %15'ini oluşturan değişim işlemleri ortadan kalkacağından bankalar diğer kârlı

²⁶⁷ATA-SİLAHŞÖR, a.g.e., s.11.

²⁶⁸"Para Krizleri ve EURO'nun...", s.15.

²⁶⁹ATA-SİLAHŞÖR, a.g.e., s.20.

faaliyetlere bakmak zorunda kalacak, bir bütün olarak toplum ise bundan kazançlı çıkacaktır.²⁷⁰

Euro'nun işlemlerde kullanılmaya başlamasıyla döviz kurlarındaki dalgalanmaların doğurdukları risk de ortadan kalkacak. Bu bir taraftan ihracat işlemlerine canlılık kazandırırken, diğer taraftan da yatırımcıların daha güvenilir ortamda yatırım kararları almalarını sağlayacaktır. Bu hem kaynakların etkin dağılımını teşvik edecek, hem reel faiz oranları üzerindeki baskıyı azaltacaktır, çünkü risk ortamında reel faiz oranları daima daha yüksek olmaktadır.²⁷¹

Tek para biriminin kullanılması ülkelerarasındaki fiyat mükayesesini kolaylaştıracaktır. Bu gelişme hem toptan hem de perakende bazda rekabetin artmasına yol açarak firmaları daha etkin yapılanmaya zorlayacaktır.

Bankacılık alanında artan rekabete ayak uydurabilmek için bankaların birleşmeye başvuracakları, uzmanlaşmaya yönelecekleri ve şube sayısında önemli azaltmalar gerçekleştirecekleri beklenmektedir.²⁷²

Dezavantajların büyük bir kısmı ise ortak politika uygulama zorunluluğundan kaynaklanabilecektir. Bir dış şokla karşı karşıya kalan bir ülke artık kendi çapında gerekli ayarlamalar yaparak dengeleri sağlayamayacaktır. Ayrıca uygulanan politikaların ülke bazında farklılıkları gözetilmeden uygulanamayacağından ülkelerden biri için uygun olan önlem diğeri için istenmeyen olabilir.²⁷³

Düşük enflasyon ve düşük faiz oranına dayalı büyüme de farklı etkiler yaratabilecektir. Almanya ve Fransa gibi işsizlik oranı %11'in üstünde olan ülkeler için bu işsizliği azaltabilecek gibi görünse de, daha geride ve dinamik olan ülkelerde (Portekiz, İspanya, İtalya) düşük faiz oranı büyüme patlamasına neden olabilecek ve sermayeyi bu bölgelere çekerek, gelişmiş ülkelerin işgücü piyasasını olumsuz yönde etkileyebilecektir.²⁷⁴

Merkez bankalarının elinden emisyon haklarının alınmasıyla ülkeler senyorajdan elde edilen gelirlerden de mahrum edildiler. Euro'ya geçişte muhasebe kayıtlarındaki ve bilgi

²⁷⁰TURAGAY, a.g.m., s.62.

²⁷¹BİLGİLİ, a.g.m., s.36.

²⁷²TURAGAY, a.g.m., s.63.

²⁷³BİLGİLİ, a.g.m., s.37.

²⁷⁴"EURO Altın Başlangıcının Keyfini Sürdürebilecek mi?", Dünya Ekonomileri Bülteni, S:14, Temmuz 1998, s.24.

sistemlerindeki düzenlemeler, eğitim, yeni paranın üretim ve dağıtımını ülkelere ayrıca yük getirecektir.

Tablo 37: 1 Ocak 1999 Tarihinden İtibaren Geçerli Olan Euro Dönüşüm Oranları

Para Birimi	1 Euro
Alman Markı	1.955830
Belçika Frangı	40.33930
Lüksemburg Frangı	40.339900
İspanyol Pesetası	166.386000
Fransız Frangı	6.559570
İrlanda Puntu	0.787564
İtalyan Lireti	1936.270000
Hollanda Florini	2.203710
Avusturya Şilini	13.760300
Portekiz Esküdosu	200.482000
Finlandiya Markası	5.945730

Kaynak: SİLAHŞÖR, a.g.e., s.12.

2.4.3. Euro'ya Geçildikten Sonra Euro Bölgesinin Gösterdiği Performans

Kuşkusuz 1997 Asya krizinin gecikmeli etkisi Avrupa ekonomilerini böylesine önemli bir dönemde olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat politikaları uyumlaştırmada ve ülkelerarası farkların azaltılmasında sağlanan başarı 1999'da Euro bölgesinde güçlü büyüme beklentileri de gözönüne alındığında Euro'nun güçlü bir para birimi olacağı çoğu ekonomist tarafından söyleniyordu.

Gerçekten de Euro ülkeleri ekonomilerinde kriz sonrası toparlanma hızlı bir şekilde devam etmiştir. 1999 yılının ilk çeyreğinde GSYİH'daki düşüş durmuş ve 1999 büyüme oranı % 2,2 olarak gerçekleşmiştir.²⁷⁵ Bununla birlikte, dış ticarete olumsuz gelişme devam etmiş ve ithalat artış hızı ihracat artış hızından büyük olmasına bağlı olarak dış ticaret fazlası sürekli düşüş göstermiştir. Nisan 1998 tarihinde 7,9 milyar euro olan dış ticaret fazlası 1999'un aynı döneminde 4,9 milyar euroya düşmüştür. Yılın ilk dokuz ayında ise 42,1 milyar euro olarak gerçekleşmiştir (1998'in ilk dokuz ayın dış ticaret fazlası 61,8 milyar euro düzeyinde olmuştur).²⁷⁶ Ekonominin canlanması ile birlikte işsizlik de azalma göstermiş: Mart ayında % 10,5'ten Eylül'de % 10,0'a,²⁷⁷ Aralık'ta % 9,6'ya gerilemiştir.²⁷⁸ Enflasyon 1999 yılı içinde artış göstererek % 1,1 düzeyinde

²⁷⁵www.ekutup.dpt.gov.tr/abhaber/2000/05-06.html.

²⁷⁶www.ekutup.dpt.gov.tr/abhaber/2000/03-04.html.

²⁷⁷www.ekutup.dpt.gov.tr/abhaber/2000/01-02.html.

²⁷⁸www.ekutup.dpt.gov.tr/abhaber/2000/05-06.html.

gerçekleşmiştir. Özellikle yılın son iki ayı içinde belirginleşen bu yükseliş (Kasım'da yıllık enflasyon % 1.5, Aralık'ta ise % 1,7)²⁷⁹ ilk hedef enflasyonu kontrol etmek olan AMB'ni harekete geçirdi. Euro'nun yürürlüğe girdiğinde % 3 düzeyinde olan faiz oranları 8 Nisan 1999 tarihinde % 0.5'e indirilmişti. 4 Kasım tarihinde yine % 3'e çekilen faizler 3 Şubat 2000'de % 3.25'e, 16 Mart 2000 tarihinde de % 3.5'e, Haziran'ın ikinci haftasında ise birden % 4.25'e çıkarıldı.²⁸⁰

Euro'nun değer kazanacağı beklentilerini güçlendiren bir diğer etken de ABD ekonomisinin seyri idi. Uzun süreli büyüme dönemini geçiren ABD ekonomisinin her an düşüşe geçeceği ve bu düşüşün de hızlı olacağı bekleniyordu. Dünya ekonomisinin motoru görevini böylece devralacak olan AB'nin parası da değer kazanacaktı.

Fakat ekonomistlerin beklentileri bir türlü gerçekleşmedi. Yürürlüğe girmesinden itibaren Euro dolar karşısında sürekli değer kaybetmektedir. (Tablo 38) 1 Ocak 1999 tarihinde 1,17 dolardan 90 centin altına düştüğü günler gördü. Nedenleri birkaç başlık altında toplanabilir. Euro'nun yükselişe geçmesinin nedenleri:

1. Euro bölgesi ekonomilerinde var olan yapısal sorunlar şirketleri yatırımlarını dışarıda, çoğunlukla da Amerikan ekonomisine gerçekleştirmeye itmektir. Amerikan ekonomisinin gösterdiği performans da böyle bir gelişme de etkili olmuştur. 1999'da doğrudan ve portföy yatırımları olarak dışarıya yönelen sermaye miktarı 150 milyar dolara ulaşmış²⁸¹, 2000'in ilk dört ayında 10 milyarlık çıkış daha yaşanmıştır.²⁸² 2000 yılının ikinci yarısında da durum değişmemiştir. AB'nde brüt yatırımlar hiç artmamış, yatırımcılar fonlarını dış piyasalarda değerlendirmeyi tercih etmişlerdir.²⁸³

Böylece AB'nin ABD ve dünya piyasalarına bağılılığı artarken Amerika'daki yatırımların % 93'ü yerli yatırımcılara aittir.²⁸⁴

²⁷⁹www.ekutup.dpt.gov.tr/abhaber/2000/03-04.html.

²⁸⁰“Fatura Merkez Bankasına Çıktı”, *Para Dergisi*, S.291, 26 Mart-1 Nisan 2000, s.13.

²⁸¹“Fatura...”, s.13.

²⁸²“Ne Olacak Bu Euro'nun Hali?”, *Para Dergisi*, S.298, 14-20 Mayıs 2000, s.11.

²⁸³“Büyüme Üzerinde Kara Bulutlar”, *Para Dergisi*, S.318, 1-7 Ekim 2000, s.9.

²⁸⁴Petr MIHALÇUK, “Zeleny Euro”, *Esper Dergisi*, No: 423, 12.11.2001, s.33.

Tablo 38: 01.01.1999 ile 02.04.2001 Tarihleri Arasında Euronun Dolar Karşısındaki Seyri

Tarih	E/\$	Tarih	E/\$	Tarih	E/\$
01.01.1999	1.1700	27.12.1999	1.0071	07.08.2000	0.9433
18.01.1999	1.1602	10.01.2000	1.0071	04.09.2000	0.9013
08.02.1999	1.1454	07.02.2000	1.0017	02.10.2000	0.8492
01.03.1999	1.1244	07.03.2000	0.9360	01.11.2000	0.8390
05.04.1999	1.1080	03.04.2000	0.9607	04.12.2000	0.8438
05.05.1999	1.0988	01.05.2000	0.9403	08.01.2001	1.0749
22.11.1999	1.0610	10.06.2000	0.9618	05.02.2001	0.9223
06.12.1999	1.0287	03.07.2000	0.9460	05.03.2001	0.9089
				02.04.2001	0.8959

Kaynak: "International Figures of the Week", **Business Week Dergisi**, ilgili Sayılar.

2. AMB'nin konfederatif yapısı etkili politikaların uygulanmasını engellemektedir. Özellikle Fransa ve Almanya yetkililerinin gerçekten Euro'nun arkasında oldukları hiç belli olmamaktadır.²⁸⁵ AMB yetkililerinden gelen çelişkili açıklamalar da piyasaların sakin seyretmesini önlemektedir. Bu özellikle 3 Şubat 2000 faiz artırımından 16 Mart 2000'deki faiz artırımına kadar geçen süre içinde göze çarpacak nitelikteydi.²⁸⁶ AMB Başkanı Wim DUISENBERG Hollanda Merkez Bankası iken gösterdiği tutarlılık ve kararlılığı göstermekten uzak olmakla suçlanmaktadır. Ama onu sınırlayan etkenler de vardır: yukarıda bahsedilen AMB'nin konfederasyon şeklinde kurulmuş olması; personel azlığı ki bu kapsamlı ekonomik analiz ve tahminler yapılmasını engellemektedir. Yani AMB'nin yapısal sorunları Euro'nun düşüşünde etkili olmaktadır.²⁸⁷

3. Amerikan ekonomisinin gösterdiği performans ekonomistleri son yıllarda hep yanıltmıştır. Kimsenin öngörmediği böylesine uzun hızlı gelişme dönemi, ekonominin yavaşlama sürecine, geçişin yumuşak olması ve yavaşlıyor olmasına rağmen hala dünya ekonomisinin motoru işlevini elinde bulundurması büyük ölçüde FED Başkanı Alan GRENSPAN'ın başarılı yönetiminden kaynaklanmaktadır. Başlangıçta euro'nun güçlenmesini ABD ekonomisinin her an çökebileceği tahminine dayandıran iktisatçılar yanılınca bu sefer de resesyonun etkisi konusunda yanlış tahminlerde bulundular. Avrupa ekonomisi ABD ekonomisinden 2000'de de daha yavaş büyüdü.²⁸⁸ (Tablo 39)

Tahmin edildiği gibi, 2001 yılında AB ekonomileri ABD'yi geçememiştir. Artık şu

²⁸⁵ "Bıçak Kemiğe Dayandı", **Para Dergisi**, S.318, 1-7 Ekim 2000, s.14.

²⁸⁶ "Fatura...", s.13.

²⁸⁷ "Euro'nun İpleri Kimin Elinde?", **Para Dergisi**, 13-19 Haziran 1999, s.13.

²⁸⁸ "Euro'dan Umut Yok", **Para Dergisi**, S.326, 26-2 Aralık 2000, s.10.

ortaya çıkmaktadır: büyüme sırasında ABD ekonomisinden büyük ölçüde etkilenen AB dünya piyasalarında liderliği üstlenemiyor. Bunun en büyük nedenlerinden biri de Almanya. Bu ülkenin sırf kendi çıkarlarını gözönünde tutarak hareket etmesi artık AMB ile ilişkilerde sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.²⁸⁹

Tablo 39: AB, ABD ve Japonya Ekonomilerinin 1998-2000 Yılları Arasında Gerçekleşen Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik Rakamları

	1998	1999	2000
ABD			
-Büyüme	4.4	4.2	5.0
-Enflasyon	1.6	2.2	3.4
-İşsizlik	4.5	4.2	4.0
Japonya			
-Büyüme	-1.1	0.8	1.9
-Enflasyon	0.6	-0.7	-0.6
-İşsizlik	4.1	4.7	4.7
AB			
-Büyüme	2.7	2.5	3.4
-Enflasyon	1.1	1.1	2.9
-İşsizlik	10.9	10.0	9.2

Kaynak: "Avrupa Bu Yıl ABD'yi Gececek". Para Dergisi, S.342, 18-24 Mart 2001, s.11.

3. 1994 MEKSİKA KRİZİ

3.1. Meksika'nın Kriz Öncesi Sergilediği Gelişme

3.1.1. 1982 ve 1986 Yapısal Uyum Programları

1982 dış borç krizinden başlayarak 80'li yılların sonuna kadar Meksika uluslararası finans sisteminin başını ağrıtmıştır. Krizi atlatmak için uygulamaya konulan politikalar yeterli kararlılıkla sürdürülemedince yeni tikanlıklar meydana gelmiş ve ekonomide sıkışıklıklar birbirini izlemiştir.

1982 yılının sonlarında kurulan yeni hükümet bir yapısal uyum programını yürürlüğe sokmuştur. Politikada sıkı bütçe ve para politikaları öngörülüyor, sermaye hareketlerinde ve dış ticarete liberalleştirme amaçlanıyordu. Peso devalüe edilmiş ve kurun periyodik olarak ayarlanması kabul edilmişti. IMF'nin desteğiyle Meksika dış borçlarını yeniden yapılandırmış ve programın uygulanabilmesi için yeni finansman kaynaklardan yararlanabilme fırsatına kavuşmuştu.

Uygulanan bu politikalar başlangıçta ekonominin rahatlamasını sağladı. İç ve dış

²⁸⁹www.finmarket.ru

dengesizlikler giderilebilmiş, enflasyonist baskılar azaltılmış ve ekonomi büyümeye başlamıştır. Ancak 1985'in ikinci yarısından itibaren durum değişti.

Mali disiplinin sağlanmasında atılan geri adımlar hasarın giderilmesi için ek harcamaların yapılmasını gerekli kılan 1985 Eylül depremi ile de birleşince kısıtlayıcı bütçe politikasında disiplin tamamen kayboldu. Dünya piyasalarında petrol fiyatlarının düşmesi bu ürün ihracatından önemli gelirler sağlayan Meksika'nın dış dengelerini de bozdu. Bu olumsuz gelişmeler üzerine 1986 yılının ortalarında yeni bir istikrar programı yürürlüğe konuldu. 1982'de uygulanan pek farklı olmayan bu program 1987'ye gelindiğinde ılımlı bir büyüme sağlamış, ödemeler dengesi fazla vermeye başlamıştı. Bu gelişmelerde ağırlık verilen özelleştirmenin de etkisi yadsınmaz. Bununla beraber enflasyon kontrol altına alınamadı. Tam tersine artış gösteren enflasyon oranları nominal faiz oranlarını yükselterek bütçe açığını arttırdı. Zincirleme etkisiyle ücret artışlarını ve KİT ürünleri fiyatları yükselişini hızlandırdı. Yabancı sermaye kaçıışı başladı, Merkez Bankası Peso'yu serbest dalgalanmaya bırakınca da Peso sürekli değer kaybetti.²⁹⁰

3.1.2. 1987 Ekonomik İstikrar Programı

Bu krizle birlikte ekonomide istikrarı sağlamayı devletin başaramayacağına kesin gözle bakılmaya başladı. Özelleştirme hazırlanan yeni istikrar programının temel taşlarından biri haline getirildi. Dikkatleri çeken bir diğer nokta da sürekli ekonomik büyüme stratejisinin benimsenmesi, bu amaca ulaşmada da yapısal reformun uygulanmasının yanısıra bir de ekonominin istikrarlı olmasına dikkat edileceği idi.

Ekonomik istikrarın sağlanması için ilk olarak peso değerinin enflasyonist beklentileri kırarak sürekli düşürülmesine başvurulacaktı. Başlangıçta yüksek tutulan reel faiz oranları ekonomiye olan güvenin artmasıyla aşamalı olarak düşürülecekti. Ayrıca bütçe açığını emisyon dışında yollardan finanse edilmesinin yanında kamu harcamalarının önemli ölçüde kısılması öngörülmüştü. Bunu desteklemek için vergi tabanı genişletilerek ve vergi oranları düşürülerek gelirleri arttırılacak, vergi kaçakçılığını önlemek için gerekli önlemler alınacaktı. Ekonominin düze çıkarılmasında kaçakçılığı önlemek için gerekli önlemler alınacaktı. Ekonominin düze çıkarılmasında çalışan ve işçi kesiminin desteğinin alınması da programın ayırteci özelliklerindedir. Ekonomide yapısal reform gerekliliğini de anlayan hükümet bu amaçla vergi sisteminin düzenlenmesi, kamuya ait işletmelerinin özelleştirilmesi ve dış ticaretin daha da liberalleştirilmesini planlıyordu. Uluslararası finans çevrelerinin de sağlayacağı yeni destekler ve eski borçların konsolidasyonu ile ihtiyaç duyulan kaynakların elde edilmesi kolaylaştırılacaktı.²⁹¹

²⁹⁰Dündar SAĞLAM, "Meksika Ekonomik Krizi", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ocak 1996, s.5.

²⁹¹SAĞLAM, a.g.m., s.6.

Programa uymada kararlılık ve dünya ekonomisinde aşırı dalgalanmaların olmaması bu seferinde Meksika ekonomisinin iyi performans sergilemesini sağladı. Pozitif büyüme yakalanabilmiş: 1988-92 döneminde büyüme % 2.5'un üstünde seyretmiştir. (Bazı büyüklükler Tablo 40'da yer almaktadır). Enflasyon da üç haneli rakamlardan kabul edilebilir düzeye çekilmişti. Bu gelişmede özelleştirmeden elde edilen gelirlerle kamu açıklarının daraltılmasının payı büyüktü. Özelleştirme eşi görülmemiş boyutlarda gerçekleştirildi: kamu kuruluşlarının % 80'i elden çıkarıldı. Özelleştirme sırasında yapılan büyük çapta hisse senedi ihracı ve sermaye piyasasının önemli ölçüde liberalleştirilmesi Meksika'nın yabancı yatırımcılar için cazip yatırım alanı haline dönüşmesine yol açtı.²⁹² Uluslararası finans piyasalarının 1989 yılının ikinci yarısından itibaren güvenini kazanması alınan yeni borçların vadelerinin uzamasına ve faiz oranlarının düşmesine olanak tanımıştır. Bunun yanında borçlanma araçlarında da çeşitlenme görülmüştür. Önceden borçlar ticari bankalarının oluşturduğu sendikasyondan kredi sağlanırken 1989'un ikinci yarısından sonra tahvil, mevduat sertifikası, banka finansman bonosu, hisse senedi çıkarma gibi daha esnek finansman usullerine başvurulmaya başlamıştır. Finans piyasalarının güvenini kazanmada sadece istikrar programının uygulanmasını göstermek yanlış olur. Meksika'nın önde gelen firmalarının büyük çapta üretken yatırım potansiyeline sahip oluşu ve yabancı sermayenin yatırım stratejilerindeki değişiklikler de bunda önemli yer tutmaktadır. Başlangıçta kârların yüksekliği yabancı yatırımcıları çekerken daha sonra kurumsal yatırımcılar portföylerini çeşitlendirmek için ülkeye gelmeye başlamışlardır.²⁹³ 1988'de net yabancı sermaye çıkışı yaşanırken, 1989 yılında 9 milyar, 1992'de 26.5 milyar ve 1993 yılının ilk üç ayında 22 milyar dolar yabancı sermaye girişi olmuştur. Meksika Borsası ise dünyanın en çok kazandıran borsaları arasındaydı. Endeks 1991'de % 125, 1992'de % 25 ve 1993'te % 50 oranında yükseldi.²⁹⁴

Tablo 40: Meksika Ekonomisine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler

	1990	1991	1992	1993	2000
Büyüme Oranı %	4.5	3.6	2.6	0.4	6.9
Tüketici Fiyatları Artışı %	29.9	18.8	11.9	8.0	9.5
Bütçe Açığı / GSYİH	-2.8	-0.5	1.6	0.7	-1.1
Brüt Yurtiçi Yat. / GSYİH	21.9	22.4	22.8	20.6	23.3
Brüt Yurtiçi Tas. / GSYİH	15.5	14.3	13.9	14.1	21.5
Cari İşlemler Açığı / GSYİH	-3.2	-4.8	-6.8	-6.4	-3.1
Devlet Dış Borçları / GSYİH	31.7	26.1	30.5	31.1	26.9

Kaynak: IMF Survey, 6. Rev., 1995, s.44;
2000 verileri www.worldbank.org/countrydata.

²⁹²Suat OKTAR, "Meksika'da Finansal Kriz", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Nisan 1995, s.6.

²⁹³SAĞLAM, a.g.m., s.8.

²⁹⁴OKTAR, "Meksika'da...", s.6.

3.2. Meksika Krizi

3.2.1. Krize Adım Adım

Makro düzeyde göze çarpan sonuçlara ulaşılması içeride ekonominin güçlendiği anlamına gelmiyordu. Sanayide yapısal reformun gerçekleştirilememesi rekabet gücü kaybına yol açtı. Tasarruf oranının arttırılamaması ve yatırım artış hızının düşmesi büyüme oranının da düşük gerçekleşmesi anlamına geliyordu. İhracat kapasitesinin artmasına rağmen ticaretin liberalleştirilmesiyle daha hızlı büyüyen ithalat sayesinde dış ticaret açıkları büyüdü. 23 milyar dolar olan ve GSYİH'nın % 6,4'üne ulaşan cari işlemler açığı büyük çapta yabancı sermaye girişi ile kapatılmaya devam ediyordu.²⁹⁵ Cari işlemler açığının kapatılması içeri çekilen yabancı sermaye mal piyasalarında bir yandan aşırı tüketime yol açarken, diğer yandan da yurtiçi özel tasarruf hacmini geriletliyordu.²⁹⁶

Aslında sinyaller endişe vericiydi. Finans piyasaları bunlara göz yummuş, hükümet yetkilileri de devalüasyonun gündemde olmadığını söylemişler, piyasalar da buna inanmıştır.²⁹⁷ Sadece UNCTAD Raporlarında gerçeklere dikkat çekilmeye çalışılıyordu. UNCTAD 1993 Yılı Ticaret ve Kalkınma Raporunda sermaye girişinin sürekli olamayacağı, para değerinin artışı her an terse dönerek çöküntüye yol açabileceği belirtiliyor. Ayrıca paranın değer kazandığı ve ticaret açığının büyüdüğü ortamda dış borçların geri ödenmesinde sorunla karşılaşacağını da savunuyordu. Olacak krizin önlenmesi için de kısa dönemli sermaye hareketlerini kontrol etmeyi ve nominal döviz kurlarının aşamalı olarak oynamasına izin vermeyi öneriyordu.²⁹⁸

3.2.2. Krizin Başlangıcı ve Gelişimi

Krizin ipi birkaç faktörün biraraya gelmesiyle çekilmiş oldu. Ocak 1994'te Chiapas ayaklanmasıyla ülkede gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklanan sosyal rahatsızlık açığa vurulmuş oldu.²⁹⁹ Yaklaşık bir ay sonra ABD Merkez Bankası'nın sıkı para politikasının uygulanmasıyla faiz oranları arttırıldı.³⁰⁰ Mart ayında yaklaşan başkanlık seçimlerinde

²⁹⁵Ertuğrul KARSAK, "Meksika'da Yaşanan Ekonomik Gelişmeler", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Haziran 1995, s.36.

²⁹⁶A.Erinç YELDAN, "Meksika Krizinin Öğrettikleri ya da Hades Cehenneminde Azgelişmişlik", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C.XIX, S.186. Aralık 1995, s.38.

²⁹⁷"Para Krizleri", s.26.

²⁹⁸*Trade and Development Report*, UNCTAD, 1993, s.122.

²⁹⁹SAĞLAM, a.g.m., s.10.

³⁰⁰Ayşe FERLİEL, "21. Yüzyılın İlk Krizi ve Türkiye", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C.XX, S.188-189, Şubat-Mart 1996, s.26.

adaylığını koyan Luis COLOSİO'nun öldürülmesi de toplumdaki çalkantıları güçlendirdi. Yaklaşan seçimler öncesi mali disiplinin gevşetilmesi yatırımcıları ihtiyatlı davranmaya itmiştir.

Meksika'ya 1989'da giren yatırımlar içinde portföy yatırımları yok iken 1990 yılında 5,9 milyar dolara ulaşmıştı. 1992 yılının sonunda ise portföy yatırımlarına yönelen yabancı yatırım miktarı 21 milyar düzeyinde idi. 1989-92 kesiti ele alındığında böylece yatırımların 3/4'ünün portföy yatırımlarına yönelik olduğu görülür.³⁰¹ Bu tür yatırımların artması bir yana, cari işlemler açığında herhangi bir iyileşme sözkonusu değildi ve bu açığı kapatmada Meksika her geçen gün dışa daha fazla bağımlı hale geliyordu.

Bu faktörlerin bileşimi yabancı yatırımcıların ülke ekonomisine duydukları güvenin azalmasına yol açmıştır. Süreç gittikçe büyüdü, yatırımcılar daha düşük getirili fakat daha güvenli ABD piyasasını tercih etmeye başladılar. Peso üzerindeki baskı her geçen gün artmıştır. Daha önce ekonominin dengelerini sağlamada kullanılan araçlar da şimdi tersine işlemeye başladı. Büyük çaplı sermaye girişi enflasyonist baskıyı arttırdığı için hükümet bu aşırı likiditeyi kısa vadeli yüksek faizli bonolar (Tesobono) çıkararak geri çekmeye çalışmıştır.³⁰² Bunların bir kısmını daha sonra dolara endeksleyerek devlet garantisi de vermiştir. Sermaye kaçışının başlamasıyla birlikte Tesobonolar döviz rezervlerinin erimesinde büyük rol oynamışlardır.³⁰³ 1994 yılının Ocak ayında 32 milyar dolar düzeyinde olan rezervler Aralık ayına gelindiğinde 7 milyara gerilemiş bulunuyordu.³⁰⁴ Kaçan sermayeyi durdurmak için sıkı para politikası uygulamaya sokuldu. Böylece faiz oranlarının artması, döviz girişinin özendirilmesi ve rezervlerde istikrar sağlanacaktı. İşçi ve işveren liderleriyle yapılan görüşmelerden sonra 20 Aralık 1994 tarihinde % 15 oranında devalüasyon yapma kararı alınmıştı. Fakat bu yeterli değildi ve Peso üzerinde baskıları azaltma amacına ulaşamadı, çünkü rezervlerin zaten büyük kısmı harcanmıştı. Hatta böyle bir davranış uygulanan politikalara güvenin kaybolmasında etkili oldu, çünkü politik kargaşa sürerken, tamamlayıcı önlemler alınmamış ve önceden uluslararası destek sağlanmamıştı.³⁰⁵ Peso üzerindeki baskıların hafifletilememesinin yanında döviz rezervlerinin yeterli düzeyde olmaması paranın serbest dalgalanmaya bırakılmasına yol açmış ve Ocak 1995'e gelindiğinde değer kaybı % 60'a ulaşmış, döviz rezervleri ise Ocak

³⁰¹OKTAR, "Meksika'da...", s.6.

³⁰²SAĞLAM, a.g.m., s.10.

³⁰³Doğan DERELİ, "Meksika Krizinden Türkiye'nin Alacağı Dersler", Banka ve Ekonomik

Yorumlar Dergisi, Temmuz 1996, s.58.

³⁰⁴KARSAK, a.g.m., s.37.

³⁰⁵"Para Krizleri...", s.27.

ayı sonu itibariyle 3.5 milyar dolara gerilemiştir.³⁰⁶ Ekonomi derin resesyona girmiş (1995 ekonomik büyüme -%5), krizin başlangıcından itibaren 7 ay içinde 250.000 işçi işsizler ordusuna katılmış, 1994 yılı yabancı sermaye girişi 10 milyar dolarla sınırlı kalmıştır.

Bu ortamda Ernesto ZEDILLO başkanlığında kurulan hükümetin Ocak 1995'te açıkladığı krizden çıkma planı fiyat kontrollerini, istikrar önlemleri ve özelleştirme gibi başlıklar içeriyordu. Enflasyonu düşük tutabilmek için -% 10 ile % 30 arasında-ücret ve fiyat kısıtlamalarına gidilmesi bütçe harcamalarında 5 milyar dolarlık azaltmaya gidilmesi - ki yıllık enflasyonun % 10 ile % 30 arasında gerçekleşmesi beklenen bir ortamda daha önce uygulanan istikrar programları gereği zaten % 13 oranında gerilemiş olan reel ücretin % 25'lik bir kaybı daha sözkonusudur- büyümenin % 1.5 oranında sağlanması, cari işlemler açığının 14 milyar dolara çekilmesi (GSYİH'nın % 4.3'ü) planlanıyordu. Ücrete verilecek % 7 oranında zam, parasal hacim genişlemesinin 10 milyar dolar düzeyinde korunması (bir önceki yılın sıkı para politikası koşullarında bile bu rakam 60 milyar dolar idi), faiz oranlarının % 70'lere çekilmesi, liman ve demiryolları işletmelerinin, radyo ve uydu haberleşmelerinin özel sektöre açılması sayesinde ekonomi düze çıkarılacaktı.³⁰⁷ Ancak hazırlanan bu program fazla iyimser bulundu ve piyasaların güvenini kazanamadı.

3.2.3. Krizi Atlama Çabaları ve Kriz Sonrası Gelişme

1980'lerden itibaren IMF nezdinde uyguladığı istikrar ve yapısal uyum programları ve elde ettiği başarılar sayesinde Meksika dışı açılmada diğer gelişmekte olan ülkelere bir örnek, gelişmiş ülkelerin ve uluslararası finans kuruluşlarının gözbebeği idi. Böylesine desteklenen bir ülkenin kriz yüzünden iflas durumuna gelmesi diğer gelişmekte olan ülkeleri benzer yolu izlemekten alıkoynabilir, daha da önemlisi, krizin onlara da sıçraması küresel krize döntüştürebilirdi. Böyle bir gelişmeyi göze alamayan IMF çıkış yolu arayışlarına girdi ve bu yolda en büyük destekçisi ABD idi. Amerika krizi Meksika sınırları ile sınırlı tutarak ve en kısa sürede sona erdirerek yabancı yatırımcıların güveninin sağlanmasında kendi çıkarlarını gözetiyordu. İlk olarak, Meksika'daki yatırımcıların büyük çoğunluğu Amerikalılardı. İkinci neden, krizin sürmesi ABD piyasına ucuz Meksika mallarının akışına neden olabilirdi. Son olarak da, krizin uzun sürmesi ABD'ye kanun dışı giren göçmen sayısını hızla arttırabilirdi. Dolayısıyla krizi bu aşamasında kesmek Amerika için çok daha avantajlı idi.³⁰⁸

12 Ocak 1995 tarihinde Clinton Meksika'ya yardım paketini açıkladı: ABD hükümetininin 40 milyar dolar, IMF'nin 7,8 milyar dolar ve BIS'in 5 milyar dolar tutarında payları olan bir kredi açılacaktı. Böylece zamanı gelen borç taksitleri ödenebilecek ve

³⁰⁶OKTAR, "Meksika'da...", s.7.

³⁰⁷YELDAN, a.g.m., s.39.

³⁰⁸KARSAK, a.g.m., s.38.

yabancı yatırımcıların güveni yeniden sağlamaya çalışılacaktı. Ancak açıklanan krizi atlama programının gerçekçi olmaması ve Clinton'un vadettiği meblağı Amerikan Kongre'sinin onayını gerektirmeyen Kambiyo Destekleme Fonuna güvenerek vaatmesi Kongre'nin bu büyüklükte bir kurtarma paketine karşı çıkmasıyla sonuçlanmıştır.³⁰⁹

Bunun üzerine yeni bir yardım paketi üzerinde anlaşmaya varıldı. ABD'nin bu paketteki payı 20 milyar dolara düşmüş. IMF ve BIS'in sırasıyla 17 ve 10 milyar dolara çıkarılmıştır. Kredi karşılığında Meksikanın gösterdiği teminat ise petrol gelirleri olmuştur.

Peso'nun devalüasyonu, Meksika'nın NAFTA'ya girişinin meyvelerini toplamaya başlaması ve dünya ekonomisindeki elverişli koşullar krizin atlatılabilmesinde etkili olmuştur. Ekonomi 1996 yılında % 4,5, 1997 yılında ise % 4,3 dolayında büyüme göstermiştir.³¹⁰ Büyümenin motoru görevini ise ihracat üstlenmiştir. İhracat patlamasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, iç piyasada reel ücretlerin gerilemesiyle düşen satın alma gücü üreticileri mallarını satabilecekleri dış piyasa arayışlarına yöneltmiştir. Reel ücretlerin düşüşü aynı zamanda ihracatçıların rekabet gücünü de artırmıştır. İkincisi Haziran 1994'te Meksika'nın NAFTA'ya katılmasıyla birlikte özellikle ABD ile olan ticari ilişkiler artmış ve ticaret hacmi 150 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Bu bir taraftan sanayi kesimindeki ücretlerin ABD'dekinin onda biri düzeyinde olmasından³¹¹, diğer taraftan da ABD ekonomisinin dinamik olmasından dolayı Meksikan ürünlere yarattığı talepten kaynaklanmaktadır.³¹² İhracat düzeyinin hızla yükselmesinde bir diğer önemli etken de petrol fiyatlarının beklenenden daha yüksek düzeyde gerçekleşmesidir: 1996 yılında mali gelirlerin 2 milyar dolar artmasının gerisinde yatan neden de budur.³¹³ Ve tüm bu nedenlerin altında yatan husus, Peso'nun büyük oranda devalüasyonu.

İthalat artışı ihracat artışından daha büyük olmuştur. İhracata yönelik endüstrilerin aşırı derecede ithal girdilere bağımlı olması bunu kaçınılmaz kılmaktadır. Bu eğilimi kamçılayan bir diğer neden ise reel gelirdeki küçük bir iyileşmenin tüketim düşüklüğü yüzünden hemen ithalatı artırıcı etki yapmasıdır.³¹⁴ 1996 yılında gerçekleşen ithalat artışı % 23,6 oranında olmuş, Haziran 1997 ithalatı bir önceki yılın aynı dönemine göre % 32,1'lik artış göstermiştir. Fakat ithalatın ihracattan daha hızlı artmasına rağmen ticaret dengesi 1997

³⁰⁹SAĞLAM, a.g.m., s.14.

³¹⁰“Şok Tedavisinin Mirası”, *Dünya Ekonomileri Bülteni*, S.9, Nisan 1997, s.38.

³¹¹“Meksika Ekonomisindeki Sürpriz Gelişmeler”, *Dünya Ekonomileri Bülteni*, S.7, Ekim 1996, s.17.

³¹²“Meksika Ekonomisi”, *Dünya Ekonomileri Bülteni*, S.11, Ekim 1997, s.48.

³¹³“Meksika Ekonomisindeki...”, s.17.

³¹⁴“Şok Tedavisinin...”, s.40.

yılımın ilk altı ayının sonunda hala pozitif gerçekleşmiştir: 182 milyon dolar.³¹⁵ Cari işlemler dengesi ise daha 1996 yılının ilk yarısında 523 milyon dolarlık bir fazlalık vermiştir.³¹⁶

Ancak olumsuz gelişmeler de yok değil. Dışarıya hem girdi, hem finansman açısından bağımlılık en büyük sıkıntılardan biridir. Bunun yanında gerçekleştirilen özelleştirme sonucunda ekonominin kontrolü adeta yabancıların eline geçmiş durumdadır. Bankacılık sektörünün % 50'sinden fazlasının yabancıların elinde olması endişe vericidir.³¹⁷ Ülke içinde bölgeler arası gelir ve gelişmişlik farklılığı ise sosyal patlamaya sürüklüyor. Kuzeyde bir eyalet olan Nuevo Leon'da ücretler en yoksul Güney eyaleti Chiapas'takinden üç misli yüksektir. Durum böyle olunca, ülkeyi kaosa sürükleyen iki gerilla grubunun da en yoksul iki eyaletten çıktığına şaşmamak gerekir.³¹⁸

Güneydoğu Asya krizinden Meksika pek etkilenmedi denilebilir. Rusya'nın düştüğü durum ise Meksika'yı etkilememesi mümkün değildi. Peso üzerindeki baskıların artmasını önlemek için faizler ikiye katlanarak % 40'lara çıkarıldı. Ama genel olarak denilebilir ki, Meksika bu krizden de diğer ülkelerden daha az etkilendi. Bütçe açıkları GSYİH'nin % 1,25 düzeyinde korunabildi. 1999'da ise % 1,1'e indirildi. 1998'de % 4'ün üstünde büyüme sağlandı.³¹⁹ Dünya piyasalarında petrol fiyatının yüksek olması bu rakamın % 3,6 ve 6,9 olarak gerçekleşmesine yol açtı. Ancak dışarıya bağımlılık 1999-2000 yıllarında ithalatın ihracattan daha hızlı artmasına neden olarak (ithalat artışı % 13,8 ve % 21,4, ihracat artışı % 12,4 ve % 16) cari işlemler dengesinin % 3,0 ve % 3,1 açık vermesiyle sonuçlanmıştır. Enflasyonu kontrol altında tutan Meksika (% 16,6 ve % 9,5) borçlanmada da ihtiyatlı davranarak borç/GSYİH oranını 1999'da % 35,0 ve 2000'de % 26,9'a indirmeyi başarmıştır.³²⁰

Meksika ekonomisinin güçlenmiş olması ile birlikte dışa açıklığı yüksek düzeyde olması dış şoklara oldukça duyarlı kılmaktadır. Ticaret ve sermaye hareketlerinde hemen hemen hiç kısıtlama kalmamıştır. NAFTA'ya girmesi devam eden bloklaşma süreci içinde önemli bir adım olmakla birlikte diğer üyelerle arada gelişmişlik farkının olması Meksika'yı dezavantajlı duruma düşürmektedir. Ayrıca zararları da yok değil: NAFTA'ya girmesiyle zaten zayıf olan tarım kesimi yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. ABD

³¹⁵“Meksika Ekonomisi...”, s.49.

³¹⁶“Meksika Ekonomisindeki...”, s.19.

³¹⁷“Meksika Ekonomisindeki...”, s.18.

³¹⁸“Şok Tedavisinin...”, s.41.

³¹⁹“Sıkıntıyı Meksika da Hissediyor”. *Hürriyet Business Week Dergisi*, 20 Eylül 1998, s.74-75.

³²⁰www.worldbank/data/countrydata

ekonomisinde olası bir yavaşlama ABD ve Kanada'dan çok Meksika'yı vuracağı da unutulmamalıdır.

4. GÜNEYDOĞU ASYA KRİZİ

II. Dünya savaşı sonrasında söz konusu bölge ülkeleri hızlı nüfus artışı, kişi başına düşük gelir, düşük eğitim seviyesi ile tam bir azgelişmiş ülke görünümünde idiler. Doğal kaynakların olmaması, beşeri sermayenin ülkelerin çoğunda vasıfsız olması gibi özellikler gelişme sürecinde fazla bir ilerleme kaydedemeyeceklerinin işaretlerini veriyordu. Ancak önce Japonya, sonra bu ülkeyi örnek model alan bölgenin diğer ülkeleri hızlı kalkınma sürecine girdiler ve 30 sene içinde bazıları yoksullar kategorisinden zenginler sınıfına, diğerleri ise en az orta gelirli ülkeler yanında yer almaya başladılar.

4.1. Güneydoğu Asya Ülkelerinin 1960-1995 Dönemindeki Gelişme Süreci

4.1.1. Güneydoğu Asya Ülkelerinde Uygulanan Politikaların Ortak Yönleri

Başlangıçta Güneydoğu Asya ülkelerinin çoğu ithal ikameci politikalar uygulamıştır. Başta tekstil ve gıda gibi hafif emek yoğun sanayilerde kendi kendine yeterli duruma gelmişlerdir. Ancak diğer ülkelere farklı olarak, ithal ikameci politikaların ikinci aşamasını -dışa açılmayı- başlatmakta gecikmemişlerdir. Zamanla üretim ara mallara, daha sonra da sermaye malları üretimine kaydırılmış, son olarak da yüksek teknoloji ürünlerinin geliştirilmesi ve üretiminde en önemli bölge durumuna gelmişlerdir. Bahsedilen dışa açıklık sadece ihracata yönelmekle sınırlı tutulmamış, yabancı sermaye ve teknolojiye açıklık da ilerlemenin temel taşları olmuştur.

Dışa açılma ve dünya pazarlarında rekabette firmalar hiçbir zaman tek başına bırakılmamıştır. Gelişme ve dış piyasalarda rekabet etme potansiyeli olan firmalara selektif krediler sağlanmış, ihracat pazarlaması konusunda uzman kuruluşlar oluşturularak destek verilmiştir. Dışa açılmada belirlenen kriterlere uyum sağlayarak başarılı olanların yanında dış rekabetle zorlanan, ancak gelecekte rekabet gücünün artacağından endişe duyulmayan firmalar da desteklenmiştir. Alınan teşvik ve destekler yüzünden hantallaşan, verimsizleşenlerden ise destek anında çekilmiştir. Bu sistemin çalışması yaygın ve gelişmiş bir gözetim ve denetleme ağının bulunmasını gerektirmiş ve bu mekanizma kurulmuştur.³²¹ Dış piyasada faaliyet gösteren firmalar ise bunun farkında olup, rekabete dayanabilmek için teknolojik yenilikleri yakından takip etmek zorunda kalmış, bunun etkileri yan sanayi

³²¹ Bülent ŞAHİNALP, "Doğu Asya Ülkeleri Nasıl Başardılar?", Dış Ticaret Dergisi, Nisan, 1996, s.3.

ve diğer sektörleri de etkilemiştir. İhracata yönelik teşvik politikalarının çoğu 1992 GATT Uruguay Round'unda yasaklanmış olsa da, uygun görülen ihracatın kredi, garanti ve sigorta programlarıyla finansmanı, pazar araştırması, pazar desteği, ihracata yönelik sektörlerde başlayan altyapı yatırımlarına öncelik tanınması gibi yollardan destek sağlanmaya devam edilmektedir.

Firmaların ABD'de olduğu gibi iç piyasaya öncelik vermemelerinin bir nedeni, tüketicinin cezalandırılması, tasarrufların özendirilmesi sonucunda iç talebin küçük olmasıdır. Banka sisteminin yaygınlığı ve güvenilir olması ülke genelinde tasarruf oranlarının artmasında önemli yer tutmaktadır. Daha da önemlisi, izlenen istikrarlı para ve maliye politikaları, enflasyonist baskıyı önleyici nitelik taşımıştır. (1965-1996 yılları arasında gerçekleşen enflasyon oranları Tablo 41'de verilmiştir.

Tablo 41: 1965-1996 Yılları Arasında Gerçekleşen Enflasyon Oranları

	1965-80	1985	1990	1994	1996
Tayland	17.5	2.4	5.9	5.3	5.8
Endonezya	35.5	4.7	12.5	8.5	8.0
Malezya	4.9	0.3	2.6	3.7	3.5
Güney Kore	18.4	2.5	8.6	6.3	5.0
Hong Kong	8.1	3.4	9.7	8.1	5.9
Singapur	5.1	0.5	3.4	3.6	1.3
Tayvan	?	-0.2	4.1	3.8	3.1

Kaynak: 1965-80 Verileri World Development Report, İlgili Yıllar.
1985-96 Verileri International Marketing Data and Statistics,
Euromonitor, 1996.

Güneydoğu Asya ülkelerinin atılımlarının temel taşlarından biri eğitime verilen önemdir. Beşeri sermayenin önemini diğer gelişmekte olan ülkelere daha önce kavrayan bu ülkelerde devlet bu alanda da üstüne düşen görevi yerine getirmiştir. Eğitime ayrılan kaynakların ortalama olarak daha fazla olması bir yana, bu fonların dağıtımı çok rasyonel ve ileride ortaya çıkacak ihtiyaçların karşılanmasında etkili olabilecek şekilde gerçekleştirilmiştir. Önem yüksek öğretimden ilk ve orta öğretime kaydırılmıştır. Böylece işgücünün sınırlı miktarda, ama çok kaliteli olması değil de, yaygın ortalama bir düzeyde eğitimin sağlanması üzerinde durulmuştur. Bir diğer önemli nokta da teknik eğitime öncelik tanınmasıdır. Bu ülkelerin gelecekte yönelecekleri alanlar gözönünde bulundurularak yapılmış bir harekettir ve teknolojik ilerlemede küçümsenmeyecek katkıda bulunmuştur. Önemin ilk ve orta öğrenime kaydırılması ile bir diğer amaca -eşit gelir dağılımına- ulaşmada da yardımcı olmuştur.³²²

Gelir dağılımının düzenlenmesi hususunda belirtilmesi gereken bir diğer önemli

³²²Feride DOĞANEL-GÖNEL, "Kore Mucizesi Dönüm Noktasında", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, C:XXI, S.199, Mayıs, 1997, s.75.

nokta, ne sürecin başlangıcında, ne de sonraki aşamalarda daha sonra nasılsa bunların da durumu düzelecek varsayımı ile hızlı büyüme halkın dar gelirli kesimini yoksullaştırma sayesinde olmamıştır. Büyümenin hiçbir evresinde kimse yoksullaştırılmamış, tersine yoksullar zenginlerden daha çabuk refaha kavuşmuşlardır.³²³

Kaydedilen hızlı kalkınmanın sadece özel sektör sayesinde gerçekleştiğini düşünmek yanlış olur. Kamu ve özel sektör arasında bir koordinasyon sağlanmadan ilerlemenin istikrarsız ve yavaş olacağını farkında olan hükümetler bu işbirliğinin sağlanması için elinden geleni yapmışlardır.

Yukarıda sayılanların gerçekleştirilmesi için iyi eğitilmiş bir bürokrasi sınıfının mevcudiyeti şarttı. Bu kesim çarkın en iyi çalışan ve en güvenilir dişlerinden biri haline gelmiştir. Bu üç yoldan sağlanmıştır. Birincisi; devlet çapında etkin bir devlet rejimi uygulanmıştır. İkincisi; üst mevkilere toplum içinde saygın kişilerin getirilmesi ve son olarak da üniversitelerin en başarılı mezunlarının kamu kanadında yer almalarıdır.³²⁴ Teknolojiye ayak uydurulmakla kalmayıp bu alanlardaki ilerlemede yeni teknolojiler kaynağı ülkelere bağımlı duruma gelmemek için de bunları geliştirecek kesimin eğitimi için öğrenciler diğer gelişmiş ülkelere eğitim almak ve tecrübe kazanmak amacıyla gönderilmiştir.³²⁵

1960'lara sözkonusu ülkelerin sektörel yapısına bakıldığında koşulları uygun olanların hepsinde tarım sektörünün hakim sektör olduğu görülecektir (Tablo 42) Gelişme sürecinde bu gerçek hiçbir zaman gözardı edilmemiştir. Tarımda çalışan kesimin milli gelirden aldığı payı yükseltmek, tarım sektörünü daha üretken duruma getirmek ve sanayinin kalkınması için başlangıç finansman kaynağını oluşturmak için tarım reformu gerçekleştirilmiştir. Sonraki aşamalarda da tarımın nispi payı azalmışsa da hiçbir zaman ihlal edilmemiştir.³²⁶

Güneydoğu Asya ülkelerinin çoğunda incelenen dönemde demokrasiden uzaklaştıkları belirtilmektedir. Ancak bu madalyonun bir de diğer yüzü unutulmamalıdır. Siyasi istikrarın sağlanamadığı bir ülkede öylesine istikrarlı ve hızlı gelişme sürdürülebilirdiydi? Endonezya 30 yıla yakın, Güney Kore'de 1979'dan, Singapur'da

³²³Cem KOZLU, "Diplomaside Yeni Cephe-Doğu Asya", Yeni Türkiye Dergisi, Mart 1995 s.86.

³²⁴KUTLU, Dünya ..., s.58.

³²⁵Cem KOZLU, Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 335, Aralık, 1994, s.125.

³²⁶KOZLU. a.g.e., s.145.

1959'dan bu yana iktidar aynı ellerde kalmıştır. Bunun sayesinde uygulanan politikaların bütünlüğü sağlanabilmiş, kurulan destek, denetim ve benzeri mekanizmaların siyasi gelişmelerden bağımsız şekilde çalışması sağlanmıştır.³²⁷

Tablo 42: Güneydoğu Asya Ülkelerinin 1965-1997 Yılları Arasında Sektörel Yapıları

Sektörler Yıllar	Tarım				Sanayi				Hizmetler			
	1965	1980	1997	2000	1965	1980	1997	2000	1965	1980	1997	2000
Tayland	32	23	11	10.5	23	29	40	40.1	45	48	50	49.4
Malezya	28	22	13	8.6	25	38	46	45.1	47	40	41	46.3
Hong Kong	2	1	0	0	40	32	15	?	58	67	84	?
Güney Kore	38	15	6	4.6	25	40	43	42.7	37	45	51	52.7
Endonezya	56	24	16	16.9	13	42	42	47.3	31	34	41	35.8
Singapur	3	1	0	0.1	24	38	36	34.3	74	61	64	65.6

Kaynak: World Development Report, Dünya Bankası. İlgili Yıllar.

Hızlı gelişmede önemli rol oynayan bir diğer etken, sözkonusu ülkelerin yabancı teknoloji transferine önem verilmesidir. Japonya, Güney Kore ve Tayvan dışında ülkeler yabancı yatırımı teşvik etmişler, hızlı ve istikrarlı büyüme yakalanınca yabancı sermayede istekli davranmıştır. Belirtilen üç ülke ise doğrudan yabancı yatırımlara fazla serbesti tanımamakla birlikte lisans anlaşmaları yoluyla teknoloji transferini gerçekleştirmişlerdir.³²⁸ Doğrudan yabancı yatırım patlamaları 1979-81 ve 1987-90 dönemlerinde yaşandı. Birincisinin nedeni bölge ülkelerinin petrol şoklarını diğer ülkelere göre daha az kayıpla atlattığı olmaları. (OPEC ülkelerinden sonra en fazla yatırım bu bölgeye yapıldı); ikincisinin ise gelişmiş ülkelerin üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırma hamlesi.³²⁹

Tüm bu sayılanların gerçekleşmesi toplumların belli bir politik ve toplumsal ahlak düzeyine gelmesiyle gerçekleştirilebilmiştir. Bunların temelinde zengin kültürel miras, dine verilen önem ve uygulanan politikaların başarılı olacağına inanç da yatmaktadır. 1997'de Güney Kore'nin döviz ve altın rezervlerinin erimesi üzerine Kore halkının altınları teslim etmeleri bunun belki en güzel ve çarpıcı örneğidir. Kalkınmada çok önemli işte bu görünmeyen kalemler -toplumun bütünlüğü, ortak hedef, ideal ve değerlere bağlılık- bununla en iyi şekilde ifade edilmiştir.³³⁰

³²⁷KOZLU, "Diplomaside Yeni...", s.85.

³²⁸ŞANINALP, a.g.m., s.8.

³²⁹"Asya Krizi ve Global Doğrudan Yabancı Yatırım Akışına Etkisi", Dünya Ekonomileri Bülteni, S:114, Temmuz, 1997. s.40.

³³⁰KOZLU, Türkiye Mucizesi..., s.104.

4.1.2. Uygulanan Politikaların Sonuçlarının Genel Bir Değerlendirmesi

Dikkat edilirse, incelenen ülkelerde kısa vadeli dalgalanmaları (mikro havayı) kontrol etmek yerine uzun dönemde dengeler sağlanmaya çalışmış, yani makro iklim kontrol altında tutulmuştur. Siyasi ve makro ekonomik istikrarın sağlanması, tasarruf ve yatırım oranlarının artırılması, eğitim kalitesinin yükseltilmesi, teknolojik transferin gerçekleştirilmesi gibi unsurlar hep özel sektöre bir zemin hazırlamak içindir. Devletin etkin, fakat sınırlı müdahaleleri ise pazarı yönetici nitelik taşımıştır.³³¹

Tüm bunlar sayesinde benzeri görülmemiş bir ilerleme kaydedilmiştir. KBMG ortalama yıllık %5.5 oranında büyümüş ve şimdi Singapur, Hong Kong ve Güney Kore çoğu gelişmiş ülkeleri geride bırakmıştır. (Tablo: 43)

1965'te bölgenin toplam dünya ihracatı içindeki payı %2 iken 1980'de %13, 1990'da %18'e yükselmiştir. 4 Asya Kaplanının -Singapur, Güney Kore, Hongkong ve Tayvan- payları ise 1994 itibarıyla %2'nin üstündedir. (Tablo 44)

Tablo 43: Güneydoğu Asya Ülkelerinde 1960-96 Döneminde Ortalama Yıllık GSMH ve KBMG Artışları

	Ort.Yıllık GSYİH Artışı %		KBMG		
	1960-1980	1991-1996	1960-90 Ort.Yıllık Artış %	KBMG Miktarları	
				1989 \$	1995 \$
Tayland	7.2	7.9	4.0	1120	7400
Malezya	6.7	8.9	4.0	2160	3850
Singapur	8.5	?	6.8	10450	26750
Güney Kore	8.9	7.5	7.0	41000	9700
Tayvan	9.1	?	7.0	?	17720 (1996)
Endonezya	?	7.8	4.2	500	980
Hong Kong	9.5	?	7.0	10350	22990

Kaynak: 1960-90 GSMH Artışları: **Handbook of International Trade and Development Statistics**, UN, 1991, s.440-443.

KBMG Miktarları Artışı ve 1991-96 GSYİH Artışları: **World Development Report**, Dünya Bankası, İlgili Yıllar.

Özel sektörün gelişmesi için zaruri olan altyapı yatırımlarının büyük bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Hızlı büyüme yabancı yatırımcıların da dikkatini çekmiştir. Bu teknoloji ve gereken finansmanın aktarımını sağlarken emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçişi kolaylaştırmıştır. Devletin de teşviki ile yarı iletkenler, telekomünikasyon ve

³³¹ DOĞANEL-GÖNEL, a.g.m., s.74.

bilgisayar ve parçaları üretimi artarken bölge ülkeleri (özellikle Singapur ve Kore) sadece bunların üretiminde değil, geliştirilmesinde de ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülkelere rakip gösterilmektedirler. Yatırım kabul ülkelerden zamanla yatırım yapan ülke durumuna gelen bölge ülkelerinin 1990 yılında dışarıda yaptıkları doğrudan yatırımlar 11.7 milyar dolar iken 1996'da bir önceki yıla oranla %10'luk bir artışla 46.8 milyar dolara çıkmış bulunuyor. Hong Kong payına 27 milyar (Asya'nın %58'i), Singapur'a 4.8, Güney Kore'ye 4.2, Tayvan'a 3.1, Malezya'ya 1.9, Tayland'ın payına ise 1.7 milyar dolar düşmektedir.³³²

Tablo 44: Güneydoğu Asya Ülkelerinin 1965-94 Döneminde İhracat Miktarları ve Dünya İhracatı İçerisindeki Payları

	1964		1980		1990		1994	
	Dünya İhr.İç.Payı %	İhracat Milyar \$	Dünya İhr.İç.Payı %	İhracat Milyar \$	Dünya İhr.İç.Payı %	İhracat Milyar \$	Dünya İhr.İç.Payı %	İhracat Milyar \$
Singapur	0.57	0.90	1.02	19.4	1.58	52.8	2.26	96.8
Tayvan	0.25	0.40	1.04	19.8	2.01	67.1	2.16	92.8
Güney Kore	0.06	0.10	0.92	17.5	1.95	65.0	2.24	96.0
Endonezya	0.44	0.70	1.15	22.0	0.77	25.7	0.93	40.0
Malezya	0.70	1.10	1.68	13.0	0.88	29.4	1.37	58.8
Hong Kong	0.63	1.00	1.04	19.8	2.46	82.1	3.53	151.4
Tayvan	0.38	0.60	0.34	6.50	0.68	23.0	1.05	45.0

Kaynak: ŞAHİNALP, a.g.m., s.9.

Yaşanan gelişme sadece iktisatla sınırlı kalmamış, yaşam düzeyi de yükselmiş, insani gelişme indeksinde de benzer ilerleme kaydedilmiştir. Yaşam süresi uzamış, okuma yazma oranı yükselmiş, gelir dağılımının eşit duruma gelmesi sağlanmıştır.(Tablo 45)

Tablo 45: Bazı GüneyDoğu Asya Ülkelerinde İnsani Gelişme Göstergeleri (1970-95)

	Endonezya	G.Kore	Malezya	Filipinler	Tayland
Yaş Süresi					
-1970	48	60	62	57	58
-1995	64	72	72	66	63
Okuma Yazma Oranı					
-1970	54	88	60	83	79
-1995	84	98	85	95	94
En Fakir % 50'nin Geliri *					
-1970	392	303	431	218	361
-1995	908	2071	1070	435	726

* Satınalma Paritesine Göre.

Kaynak: Steven RADELET, Jeffrey D.SACHS, "The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects", Brookings Papers on Economic Activity, Vol.: 1, 1998, p.26.

³³²"Asya Krizi ve...", s.50.

Japon modelini örnek olan Güneydoğu Asya ülkeleri böylece 20-30 sene içinde 1960'larda aynı gelişmişlik seviyesinde olan çoğu ülkeleri geride bıraktılar. Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur ise bununla yetinmeyip gelişmiş ülkelerle olan arayı da kapatıp onların arasına katılmışlardır.

4.2. Güneydoğu Asya Krizinin Nedenleri

1990'lara girildikten sonra bölge ülkelerinin gelişme hızlarında yavaşlama görüldü. Bunun nedenleri 2 ana başlık altında incelenebilir: Yavaşlamaya ve sonra da krize neden olan iç ve dış faktörler.

4.2.1. Krize Yol Açan Dış Faktörler

4.2.1.1. Milli Paraların ABD Doları Ağırlıklı Sepete Bağlı Olması

Bölgedeki çoğu ülkenin milli paraları ağırlıklı olarak ABD dolarına endekslenmiş durumdadır. Başlangıçta endeksleme uygun para ve maliye politikaları ile desteklendiğinden ucuz borçlanma olanakları sağlanmış ve enflasyonla mücadelede yararlı olmuştur. 1985 Plaza Anlaşmasından sonra Yen'in dolar karşısında değer kazanmaya başlaması ile bölge ülkeleri hem bölge içinde, hem dış pazarlarda -özellikle de ABD piyasasında- rekabet üstünlüğü elde ettiler. 1995 yılının Nisan ayında dolar 80 Japon yenine kadar düşüş göstermiş, bu da sözkonusu ülkelerin 1995 yılında %20'lik bir ihracat artışı sağlamalarına yol açmıştır.³³³ Ancak bu tarihten sonra dolar değerlenmeye başlamış ve elde edilen rekabet üstünlüğü zamanla kaybolmuştur. (Tablo 46)

1980'lerden itibaren hızla büyüyen Çin de dış pazarlara Güneydoğu Asya ülkeleri ile benzer mallar ihraç etmektedir. 1994'te Çin'in yaptığı %45 oranındaki devalüasyonda bu ülkelerin durumunu sarsmıştır. Çin'de işgücü maliyetinin çok daha ucuz olduğu da gözönüne alınırsa dünyadaki pazar payının sürekli arttırmasında olağanüstü bir durum yoktur. Sanayide ortalama saat ücreti Çin'de 1 doların altında iken Tayland'da 3, Malezya'da 5 dolardır.³³⁴ Üstelik ekonomi alanında Çin Halk Cumhuriyetinin son yıllarda gerçekleştirdiği reformlar hem yabancı sermayeyi çekti, hem de sisteme etkinlik kazandırdı, ki Güney Kore, Japonya, Tayland gibi ülkelere ilişkin olarak aynı şey söylenemez.³³⁵

³³³World Development Report, Dünya Baskısı, 1995.

³³⁴Atilla İmrahor İLYAS, Asya Krizi: Uzakdoğu Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, İstanbul, Ticaret Odası Yayınları, No:1998-47, s.23.

³³⁵Yavuz EGE, "Asya Krizi Hem Olumlu, Hem Olumsuz", Ekonomik Forum Dergisi, Ağustos, 1998, s.22.

Tablo 46: Reel Kur Endeksi (Referans Ülke Japonya, 1990=100*)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Tayland	100	95.3	99.7	92.5	89.1	99.9	115.3
G.Kore	100	91.7	91.4	84.3	80.9	89.6	94.6
Singapur	100	95.4	91.5	83.3	83.2	89.5	101.4
Filipinler	100	110.9	124.4	103.9	116.1	116.1	129.9
Malezya	100	95.5	102.3	93.5	93.4	101.8	118.7
Endonezya	100	93.2	95.9	90.5	83.4	92.0	107.7
Hong Kong	100	96.4	99.8	93.8	87.0	93.2	110.6

* Endeks değerinde yükselme ilgili ülkenin referans alınan ülkeye göre rekabet gücünün azaldığını gösterir.

Kaynak: DPT, **Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerinde Muhtemel Etkileri**, DPT Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Şubat 1998, s.40.

4.2.1.2. Yabancı Sermaye Hareketleri

Diğer gelişmekte olan ülkelerden farklı olarak Güneydoğu Asya ülkelerinin gösterdikleri uzun süreli istikrarlı gelişme bunları yabancı sermaye için daha avantajlı kılmıştır. Buna ek olarak getirinin yüksek olması ve yine paraların dolara bağlı olması (özellikle de 1995'te doların yen karşısında değer kazanmaya başlaması ile) bu ülkelerin çekiciliğini bir kez daha artırmıştır.

Bölgeye yönelik yabancı sermaye akışını hızlandıran bir diğer husus, Asya bölgesi dışındaki ekonomilerde özellikle de OECD ülkelerinde ortaya çıkan gelişmelerdir. 1990'ların başlarında büyüme hızının yavaşlaması para politikalarının gevşetilmesine ve faizlerin düşürülmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda azalan getiri nedeniyle finansal yatırımlar yüksek getiri sağlayan Asya ve Latin Amerika ülkelerine yönelmiştir. Meksika'da 1994 yılında patlak veren kriz sonrasında Güneydoğu Asya ülkelerine giren sermaye miktarında bir artış daha yaşanmıştır.³³⁶ 1990 yılında 71 milyar dolar olan sermaye girişi 1991'de 157 milyara, 1996 yılında ise 200 milyar dolara erişmiştir. Doğrudan yatırım şeklinde bölgeye giren yabancı sermaye miktarı ise daha az olmuştur. 1990 yılında 19 milyar, 1996'da 102 milyar dolar³³⁷ (yabancı sermaye girişinin vadesi, sektörlere ve ülkelere göre dağılımı ve Tablo 48'de; ülkelere giren yabancı sermayenin GSYİH içindeki payları ise Tablo 47'de yer almaktadır). 1990'larla beraber Güneydoğu Asya ülkelerinin finans ve sermaye piyasalarını liberalleştirmeleri de yabancı sermaye istilasında önemli rol oynamıştır. Bu liberalleştirmenin bu kadar kısa vadede gerçekleştirilmesine aslında gerek yoktu, çünkü bu ülkelerde tasarruf oranları zaten %30 civarında seyretmekte idi. Ancak

³³⁶[http://www.dpt.gov.tr/konjoktur Raporu/23.01.1998](http://www.dpt.gov.tr/konjoktur_Raporu/23.01.1998).

³³⁷Ömer Faruk ÇOLAK, "Finansal Kriz ve Bankalar: Güneydoğu Asya Örneği", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ekim 1999, s.14.

başta ABD maliye Bakanlığı olmak üzere uluslararası finans piyasalarından gelen baskılar buna zorladı.³³⁸

Tablo 47: Asya Bölgesine Yönelik Yabancı Sermaye Akışları, (Net, GSYİH İçindeki Payı

	1983- 1988	1989- 1995	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Güney Kore								
Özel Serm. Transferleri	-1.1	2.1	2.2	2.4	1.6	3.1	3.9	-4.9
-Doğr. Yab.Yatırımlar	0.2	-0.1	-0.1	-0.2	-0.2	-0.3	-0.4	-0.4
-Portföy Yatırımları	0.3	1.4	1.1	1.9	3.2	1.8	1.9	2.3
-Diğer Yatırımlar	-1.6	0.8	1.3	0.7	-1.5	1.7	2.5	3.0
Tayland								
Özel Serm. Transferleri	3.1	10.2	10.7	8.7	8.4	8.6	12.7	9.3
-Doğr. Yab.Yatırımlar	0.8	1.5	1.5	1.4	1.1	0.7	0.7	0.9
-Portföy Yatırımları	0.7	1.3	-	0.5	3.2	0.9	1.9	0.6
-Diğer Yatırımlar	1.5	7.4	9.2	6.8	4.1	7.0	10.0	7.7
Malezya								
Özel Serm. Transferleri	3.1	8.8	11.2	15.1	17.4	1.5	8.8	9.6
-Doğr. Yab.Yatırımlar	2.3	6.5	8.3	8.9	7.8	5.7	4.8	5.1
-Portföy Yatırımları	-	-	-	-	-	-	-	-
-Diğer Yatırımlar	0.8	2.3	2.9	6.2	9.7	-4.2	4.1	4.5
Endonezya								
Özel Serm. Transferleri	1.5	-4.2	-4.6	2.5	3.1	3.9	6.2	6.3
-Doğr. Yab.Yatırımlar	0.4	1.3	1.2	1.2	1.2	1.4	2.3	2.8
-Portföy Yatırımları	0.01	0.4	-	-	1.1	0.6	0.7	0.8
-Diğer Yatırımlar	1.0	2.6	3.5	1.4	0.7	1.9	3.1	2.7
Tayvan								
Özel Serm. Transferleri	0.2	-4.0	-1.2	-3.2	-2.1	-0.6	-3.6	-3.2
-Doğr. Yab.Yatırımlar	-0.2	-1.2	-0.3	-0.5	0.4	-0.5	-0.4	-0.7
-Portföy Yatırımları	-0.3	-	-	0.2	-0.5	?	0.2	-0.4
-Diğer Yatırımlar	0.7	-2.8	-0.9	-3.0	-1.9	?	-3.3	-2.1
Singapur								
Özel Serm. Transferleri	5.0	3.8	1.7	-2.7	9.4	2.5	1.3	-10.1
-Doğr. Yab.Yatırımlar	8.7	6.0	8.8	2.1	5.5	4.8	4.9	4.3
-Portföy Yatırımları	-0.5	0.1	-2.1	3.3	0.5	1.1	0.9	-16.2
-Diğer Yatırımlar	-3.2	-2.4	-5.1	-8.0	3.4	-3.4	-4.6	1.8

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Aralık 1997.

³³⁸Joseph STIGLITZ, "İçeriden Biri: Dünya Ekonomik Krizinde Neler Öğrendim?" (Çev: Seyhan Erdoğan), Mülkiye Dergisi, C:XXIV, S.222, Mayıs-Haziran, 2000, s.124.

1995’de beliren büyüme hızındaki yavaşlamanın dönemsel olduğu düşünülen bu ülkelerde artış gösteren açıklar kısa vadeli sermaye ile finanse edilmeye başlamış. 1996 yılında bölgeye (Çin dahil) 27 milyar dolarlık net portföy yatırımı yapılmış, bunun bir kısmı borsalarda suni yükselişe neden olurken, tedbir almayan ülkelerde gayrimenkul balonların yaratılmasında etkili olmuştur.³³⁹

Yabancı bankaların da kolaylıkla kredi sağlamaları kısa vadeli borçların hızlı artışında etkili olmuştur. 1982 ve 1994’teki Latin Amerika krizlerinde fiyat hareketliliğinin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere yüksek miktarda kredi verilmemesi hususunda önemli tecrübe edinen Amerika bankaları bu konuda daha tedbirli davranmışlar (Tablo 48). Altı büyük Amerikan bankasının -Bank America, Bankers Trust, Chase, Citicorp, First Chicago ve J.P. Morgan- Güney Kore, Endonezya, Tayland, Malezya ve Filipinlere açmış olduğu kredi 238 milyar dolar ile sınırlı kalırken, Japon ve Avrupa Bankalarının hızla gelişmekte olan Asya ülkelerine verdikleri kredi miktarı 251 milyar dolara ulaşmıştır.³⁴⁰ Özellikle 1980’lerin sonunda durgunluğa giren Japonya bankaları iç piyasadaki getirilerin düşmesi üzerine dışarıya yönelmişler ve Güneydoğu Asya Ülkelerine bol keseden sorumsuzca kredi dağıtmaya başlamışlardır. Fazla sermaye girişi olunca gayrimenkul sektöründe ve borsada balonlar ortaya çıkmıştır.³⁴¹

**Tablo 48: Güneydoğu Asya Ülkelerine Giren Yabancı Sermayenin Vadesi
Kaynak Ülkeye Göre ve Sektörel Dağılım (1997 Sonu İtibari ile)**

	Vadelerine Göre		Sektörlere Göre		Ülkelere Göre						
	1 Yıla Kadar (1 Yıl Dahil)	1 Yıllan Uzun	Özel Sektör (Reel)	Kamu Sektörü	Japonya	ABD	Fransa	Almanya	İngiltere	Diğ.Ülk.	Toplam
Singapur	196.600	11.537	35.085	1.031	65.035	5.215	15.339	38.351	25.245		149.185
Hong Kong	183.115	29.391	75.291	1.215	87.354	8.847	12.777	32.204	3.063		144.245
Tayvan	21.966	2.834	9.251	398	3.008	2.507	5.150	3.001	3.161		16.827
G Kore	70.122	20.505	31.680	4.390	23.732	9.964	10.070	10.794	6.064		60.624
Malezya	16.000	8.863	16.460	1.851	10.489	2.400	2.934	5.716	2.211		23.750
Tayland	45.567	21.083	41.262	1.968	37.749	4.008	5.089	7.557	2.818		57.221
Filipinler	8.293	4.327	6.772	1.855	2.109	2.816	1.678	1.991	1.076		9.670
Endonezya	?	20.543	39.742	6.506	23.153	4.591	4.787	5.610	4.332		42.473
TOPLAM	541.663	119.083	255.543	19.214	252.629	40.348	57.824	105.224	47.970		503.995

Kaynak: KARACAN, a.g.e., s.5.

³³⁹“Asya Krizinin Etkileri”, Genç Ekonomi Dergisi, Mart, 1998, s.714.

³⁴⁰Murat KARACAN, Güneydoğu Asya Krizi; Türkiye’ye ve İMKB’ye Etkileri, İMKB Araştırma Müdürlüğü, 1998, s.4.

³⁴¹Vedat AKMAN, Modern Dünyadaki en Büyük Ekonomik Kriz, Rota Yayınları, İstanbul, 1998, s.21.

4.2.1.3. Bilgisayar Teknolojisi ve Yarı İletkenler Pazarında Gelişmeler

1980'lerin başında bilgisayar teknolojileri ve yarı iletkenlerin üretiminin önemini kavrayan ülkeler bu alanlarda geniş yatırıma yöneldiler. Bu akıma ayak uydurmayı başaran bazı Güneydoğu Asya ülkeleri de kervana katıldılar ve geliştirilmesi ve üretimi konusunda söz sahibi ülkeler arasına girdiler. Fakat gittikçe arzın artmasıyla rekabet kızıştı ve fiyatların hızla düşmesine yol açtı. Düşüşler bazen % 80'lere ulaşıyordu. Özellikle Singapur, Güney Kore ve Malezya'nın ihracatında önemli yer tutan bu ürün fiyatlarındaki çöküş bu ülkeleri zor durumda bıraktı.³⁴²

4.2.1.4. 1990'ların Başında Dünya Ekonomisinde Yavaşlama

1980'lerin sonu 1990'ların başında OECD ülkelerinin büyüme hızında görülen yavaşlama tüm dünya ekonomilerini etkilemiştir. İhracata dayalı büyüme politikasını izleyen bölge ülkelerinin bu piyasalara gerçekleştirdiği ihracat da doğal olarak olumsuz etkilenmiştir. Özellikle Japonya'da yapısal zayıflıklardan kaynaklanan durgunluk etkili olmuştur. Güneydoğu Asya ülkelerinin yaptığı ihracatın yaklaşık % 30'u bu ülkeye yönelikti.

4.2.1.5. 1997 Yılıının Başında FED'in Faiz Artırımı

1996'da ABD ekonomisinde görülen aşırı ısınmanın enflasyona yol açmaması için FED faiz oranlarında artırıma gitti. Finansal yatırım araçlarının getirilerinin yükselmesi Asya piyasalarından fonları çekmemişse de alternatif piyasa oluşturarak bunların dönme ihtimalini arttırmıştır.³⁴³

4.2.2. Krize Yol Açan İç Faktörler

4.2.2.1. Finans Kesiminde Yapısal Zayıflıklar

1980'lerin sonlarından itibaren başta Japonya olmak üzere çoğu bölge ülkelerinin finansal sisteminin zayıflıkları göze çarpmaya başladı. Gelişmenin ilk aşamalarından başlayarak şirketlere çeşitli teşvikler sağlanmaktaydı. Özellikle selektif kredilerin rolü büyük olmuş ve şirketlerin ihracata yönelmelerinde ve dış piyasalarda rakipleri karşısında rekabet avantajı kazanmalarında etkili olmuştur. Selektif kredi uygulamaları ile devlet de piyasayı yönlendirme olanağına kavuşuyordu. İlk başlarda dağıtılan kredilerin kullanım

³⁴²AKMAN, a.g.e., s.28.

³⁴³<http://www.dpt.gov.tr/konjonkturraporu/23-01-1998>

şekli yetkili denetim kurulları tarafından kontrol edilmiş, ancak sonraki yıllarda belki aynı gelişme hızının sürdürülebileceği inancı, belki de şirketlerin şımarmalarından dolayı bu denetim sisteminin etkinliği azalmıştır. Devlet eskiden olduğu gibi kredi politikasını yürütüyor, fakat bu kredilerin nereye yöneldiğini artık takip etmiyordu. Bu noktada "crony capitalism" diye adlandırılan olguya dikkat çekmekte yarar vardır. 1980'lerin ikinci yarısında aşamalı olarak gerçekleştirilen liberalizasyonun başlamasıyla büyük şirketlerin rekabet avantajlarını kaybedecekleri endişesiyle daha esnek ve serbest şekilde kredi kullanmalarına izin verilmiş, bunların finans kesimine girme yasağı kaldırılmıştır. Bunlar sonucunda reel ve finansal kesimin büyük şirketleri arasında oluşan sıkı bağlar kredi politikasını daha da zayıflatmıştır.³⁴⁴

Japon gelişme modelini örnek alan Güneydoğu Asya ülkeleri bir hususu gözardı etmişlerdir: Japonya'da bankaları eldeki fonları sanayiye aktarmaya zorlarken bu fonları dış piyasalardan değil, iç tasarruflardan karşılıyordu. Oysa bölgenin diğer ülkeleri dış piyasadadan da fon sağlamaya yönelmişlerdi. Kurdaki istikrar ve bunun süreceği ve gelecekte de aynı gelişme hızının tutturulacağına dair güven bu yoldaki risklerin gözardı edilmesine neden olmuştur. Yetersiz sermaye ile çalışan bankalar sabit kur sisteminde dolara endeksli tahvillerle borçlanarak bunları iç piyasada milli para üzerinden kredi olarak dağıttıklarından kur riski ile karşı karşıya kalmışlardır.³⁴⁵ Bu davranışa hükümetlerin göz yumması ve herhangi bir olağanüstü durumda her türlü desteği sağlayacağına dair garanti vermeleri de önemli rol oynamıştır.

4.2.2.2. Özel Kesimin Aşırı Borçlanmaları

Krizin patlak vermesinden sonra şirketlerin ayakta kalamamalarının nedeni, faaliyetlerini özkaynaklara değil de, borçlara dayanarak gerçekleştirmeleridir. Bu durum son bir kaç yıldır böyle devam etmesine rağmen ortaya çıkarılamaması yine denetim sisteminin zayıflığından kaynaklanmaktadır. İstatistiksel veriler ise ağırlıklı olarak kamu borçları üzerinde yoğunlaşırken, özel sektörün kısa vadeli borçlanmasındaki artışları çok fazla dikkate almamıştır.³⁴⁶

Oysa durum çok ciddi idi. Reel sektörde faaliyet gösteren özel şirketlerin alınan borçlardaki payı Güney Kore'de % 53, Tayland'da % 60, Malezya'da ise % 60'ın bile üstündedir. Güney Kore'de bazı büyük şirket ve holdinglerin -chaebol'lar- borç/özsermaye oranı % 400'lere ulaşmaktaydı.³⁴⁷ Ortalama borç/özsermaye oranı ise

³⁴⁴"Asıl Problem Japonya mı, Kore mi?", *Para Dergisi*, 23 Kasım 1997, s.9.

³⁴⁵"Bir Yıllık Kriz Rehberi", *Para Dergisi*, 15 Temmuz 1998, s.13.

³⁴⁶"Global Kriz ve Türkiye'ye Etkileri, İMKB Konferans Serisi, 1999.

³⁴⁷"Asya Kaplanları Bu", *Genç Ekonomi Dergisi*, Mart 1998, s.31.

Güney Kore'de % 145, Tayland'da % 110. Malezya'nın özel sektör kredileri 1996'da GSYİH'nin 1.7 katına ulaşmışken, Tayland ve Kore'de sırasıyla 1.5 ve 1.2 katı seviyesine yükselmiştir.³⁴⁸

4.2.2.3. Cari İşlemler Dengesi Açıkları

Güneydoğu Asya ülkelerinin cari işlemler dengesi açıkları /GSYİH oranı çoğu gelişmekte olan ülkelerinkinden daha düşüktü. Ancak yine de krizi ateşleyici nedenlerden biri olmuştur. Bunun nedeni bu oranın büyüklüğünden çok, son yıllarda gösterdiği gelişmedir. Önceki başlıklarda belirtilen nedenlerden dolayı ise açığın GSYİH'ya oranı 1993'ten sonra sürekli büyümüş, fazlası olan Singapur'un ise bu fazla azalmıştır (Tablo 49).

Tablo 49: Güneydoğu Asya Ülkelerinin Cari İşlemler Dengesindeki Gelişmeler (GSYİH oranı olarak)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Güney Kore	-0.9	-3.0	-1.5	-0.1	-1.2	-2.0	-4.3	-2.9
Endonezya	-2.8	-3.4	-2.2	-1.5	-1.7	-3.3	-3.3	-2.9
Tayland	-8.3	-7.7	-5.6	-5.0	-5.6	-8	-7.9	-3.9
Malezya	-2.1	-8.8	-3.8	-4.8	-7.8	-10	-4.9	-5.8
Filipinler	-6.1	-2.3	-1.6	-5.5	-4.6	-4.4	-4.7	-4.5
Singapur	8.3	11.2	11.3	7.4	17.1	16.9	15	14
Taywan	6.7	6.7	3.8	3.0	2.6	1.9	5.2	4.2
Hong Kong	8.9	7.1	5.7	7.4	1.6	-3.9	1.3	1.5

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Aralık, 1997.

Büyümeye devam eden açıkların kapatılması için gerekli olan yapısal reformlar sürekli ertelenirken bunlar dış borçla finanse edilmiştir. Açıkların büyümesi gittikçe daha büyük miktarda yabancı sermaye girişini gerektirirken, vadeler sürekli kısalmış, kredi maliyetleri ise artmıştır. Sonuçta kısa vadeli borçların döviz rezervlerine oranı artmış, krizin patlak vermesiyle de yabancı kreditorler bölge ülkelerinin kısa vadeli borçlarını yenilemeyi reddetmişlerdir.³⁴⁹ (Kısa vadeli borç/döviz rezervleri oranı Tablo 50'de ve kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki payı Tablo 51'de verilmektedir.)

³⁴⁸KARACAN, a.g.e., s.4.

³⁴⁹Haluk AYTEKİN-Sinem GÜL, "Asya Kaplanlarına Ne Oldu II?", Uzman Gözüyle Bankacılık Dergisi, S.22, Haziran 1998, s.18.

Tablo 50: Kısa Vadeli Yükümlülüklerin Döviz Rezervlerine Oranı

	Kısa Vadeli Borç Döviz Rezervleri
Tayland	71
Malezya	64
Endonezya	11
Filipinler	65
Güney Kore	80

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, **Güneydoğu Asya Krizinin Nedenleri, Gelişimi ve Olası Etkileri**, T.C. Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, 17 Mayıs 1998, s.28.

Tablo 51: Toplam Borçlar İçinde Kısa Vadeli Borçların Oranı

	Kısa Vadeli Borç/Toplam Borç
Tayland	65
Malezya	50
Endonezya	61
Filipinler	58
Güney Kore	67
Tayvan	84
Singapur	92

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, a.g.e., s.29.

4.2.2.4. Yatırımların Verimli Alanlara Yönlendirilememesi ve Bunların Finansmanında Vade Uyumsuzluğu

Hızlı gelişme döneminde Güneydoğu Asya ekonomilerine fazlasıyla enjekte edilen fonların girişi büyüme hızının yavaşlamasıyla azalmadı. Tam tersine, gelişmiş ülkelerdeki yavaşlamayı takiben faizlerin indirilmesi, gelişmekte olan ülkelerdeki sürekli istikrarsızlıklar bölge ülkelerine güvenli, istikrarlı ve yüksek getiri sağlayan ülkeler gözüyle bakılarak sürekli artış gösterdi. Bunlar reel sektöre fazla gelince gayrimenkule ve borsaya yönelerek balonları şişirtti, reel sektörde ise verimsiz yatırımlara yöneldi. Yatırım kararları artık projeden beklenen ortalama getiri yerine projeden ideal şartlar alınarak maksimum kâra göre -Pangloss Değerine göre- alınmaya başlandı. Çünkü bu tür projeleri finanse edecek fonlar hazırды.³⁵⁰ Sonuçta zaten kapasite fazlası olan sektörlerde yeni yatırımlar gerçekleştirilmekte idi. Bunun en bariz örneği, Güney Kore’de Hyundai ve Hunbo firmalarının dünya çapında bir aşırı üretim olan çelik üretimi için herbirinin 6’şar milyar dolarlık yatırım yapmalarıdır.³⁵¹

Dahası çoğunlukla uzun vadeli yatırımların tamamına yakını kısa vadeli kaynaklardan

³⁵⁰“Asya Krizi”, *Dış Ticaret Dergisi*, Mart 1998, s.102.

³⁵¹İLYAS, a.g.e., s.34-35.

finanse edilmiştir. Bu vade uyumsuzluğu borç vadelerinin daha da kısalmasına, maliyetlerinin de artmasına yol açmıştır.³⁵²

4.2.2.5. 1990'larda Uygulanan Tutarsız Makroekonomi ve Döviz Kuru Politikaları

1990'ların başından itibaren uluslararası piyasaların baskısı sonucunda dışa açılmayı başlatan bölge ülkeleri, örneğin Latin Amerika ülkeleri gibi acele davranmamışlar, birkaç aşamadan oluşan bir dizi önlemlerle bunları gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ortaya çıkan zorlukları da politikalarda esnekliğe giderek ancak yine de ana çizgiden uzaklaşmadan aşmaya çalışmışlardır. Tüm kesimleri liberalleştirirken bu ülkelerin yapması gerekirken yapmadığı tek şey dışa açılmaya paralel olarak döviz kuruna gerekli oynaklığı kazandırmamalarıdır.³⁵³ Paraların aşırı değerlenmesinin işaretleri alınmakta idi, fakat kurları ayarlamada son noktaya kadar direnildi.

Enflasyonun düşük, ancak ticari rakiplere göre yüksek olması ve cari işlemler açıklarının büyümesi ekonomilerde rekabet gücünün düştüğünün ve iç talep genişlemesinin ciddi boyutlara ulaştığının bir göstergesi idi.³⁵⁴ Bunların hepsi yapısal sorunların olduğuna ve ekonomide bir takım ayarlamaların yapılması gerektiğine işaret etmekteydi. Buna yanaşılmaması her geçen gün faturayı ağırlaştırarak sonuçta krize getirmiştir.

4.2.2.6. Altyapı Yetersizliği

Kalkınma hamlesinin başlatılmasıyla kurulan sağlam altyapı 1980'lerin ortalarından itibaren özellikle ulaştırma ve enerjide sanayilerin ihtiyacına cevap vermekten uzak kalmaya başlamıştır. Oysa ülkelerin rekabet gücünün eski düzeyde sürdürülebilmesi için etkin iletişim, ulaşım, enerji ve diğer altyapı hizmetlerinin önemi her geçen gün artmaktadır. 1990'ların başlarında özel sektörün bu alana el atacağı beklentileri mevcuttu, fakat getirinin düşüklüğü ve bunun geri dönüşü uzun süreyi kapsayacağından özel sektör buna yaklaşmamıştır. Kamu kesiminin durumu düzeltmeye çalışarak bazı yatırımlara girişmesi finansman kaynaklarının yeteri kadar uzun olmaması nedeniyle cari açıkları büyütür kur üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır.³⁵⁵

Yukarıda özetlenen gelişmeler sonucunda uluslararası piyasalarda Güneydoğu Asya

³⁵²KARACAN, a.g.e., s.5.

³⁵³ÇOLAK, a.g.m., s.14.

³⁵⁴AKMAN, a.g.e., s.29.

³⁵⁵"Doğu Asya Mucizesinin Sonu", Dünya Ekonomileri Bülteni, S.13, Nisan 1998, s.3.

ülkelerinin bu yoldan eskisi gibi gelişmelerine devam edemeyecekleri ve büyük çaplı devalüasyonun gerçekleştirileceği beklentisi yayılmıştır. Bölge ülkelerinden Tayland'ın durumu en kötü olduğundan, ilk saldırı bu ülkenin parasına yapılmıştır. Uygulanan politikalarda büyük benzerlikler, kendi aralarındaki ilişkilerin yoğun olması ve yatırımcıların bölgeyi bir bütün olarak ele aldıklarından krizin diğer ülkelere sıçraması ve yayılması çok hızlı olmuştur.

4.3. Güneydoğu Asya Krizinin Patlak Vermesi ve Gelişimi

4.3.1. Güneydoğu Asya Krizinin Başlangıcı ve Bölge Ülkelerine Yayılması

Tayland'daki gidişat daha 1993 yılında kötüye dönmüştü. Milli paranın dolar karşısında değer kazanması ihracatı hemen etkilemişti. Artış gösteren cari işlemler açığı Çin'in gerçekleştirdiği devalüasyonla ivme kazanmıştı. Bir de doların yen karşısında değer kazanması Tayland'ı çıkmaza götürmüştür. Fakat bu gelişmelere rağmen hiçbir önlem alınmamış, cari açıklar büyük miktarda giren yabancı sermaye ile finanse edilmeye devam etmiştir. Büyük bir kısmı kısa vadeli olan bu sermayeyi verimli alanlara yönlendirmektense uzun vadeli yatırımların finansmanında kullanılmış, gayrimenkul sektöründe fiyatların aşırı yükselmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler yakında devalüasyon olacağı beklentilerini körüklemiş ve spekülâtorler 1996 yılının Kasım-Aralık aylarında Tayland Bahtına karşı hücum başlatmışlardır. Ancak baskı ağır olmadığından mevcut rezervlerle Baht desteklenmiştir. Çöküşün daha o tarihte başlamamasının nedenlerinden en önemlisi belki de psikolojik etkilerin henüz ortaya çıkmamış olması idi.³⁵⁶

Bir kıvılcım da Güney Kore'de 1997'nin Ocak ayında çakıldı: Hunbo Steel şirketi 6 milyar dolar borç bırakarak battı. Sammi Steel şirketi Mart ayında aynı yolu izledi. Güney Kore ekonomisinin Tayland'a göre daha sağlam olmasına rağmen böyle gelişmelerin ortaya çıkmasının asıl nedeni olarak devletin ekonomiye aşırı müdahalesi ve devlet ile chaebol'ların arasında şeffaflıktan uzak yakın ilişkilerin kurulması gösterilmektedir. Şirketlerin mali disiplinden uzaklaşması aşırı borçlanmalarına ve dış şokların da üst üste gelmesi ile bunları geri ödeyemez duruma düşmelerine neden olmuştur.³⁵⁷

Tayland'ın en büyük finans kurumu Finance One'ın yavaşlayan büyüme ve geri dönmeyen kredilerden dolayı batması spekülâtorleri bir kez daha harekete geçirdi. 14-15 Mayıs 1997'de başlatılan saldırıya cevap verebilmek için Tayland ve Singapur Merkez Bankaları ortak harekete geçtiler.³⁵⁸ Ancak bu ortamda bardağı taşıran son damla

³⁵⁶Haluk AYTEKİN-Ali GEZEK-Sinem GÜL, "Asya Kaplanlarına Ne Oldu I?", *Uzman Gözüyle Bankacılık Dergisi*, S.21, Mart 1998, s.50.

³⁵⁷"Asıl Problem Japonya ve Kore'de", *Para Dergisi*, 23 Kasım 1997, s.9.

niteliğinde olan bir husus daha ortaya çıktı: döviz rezervlerinin çoğunu forward kontratlarına bağlayan Tayland Merkez Bankasının elinde 30 milyar dolar yerine iki günlük ithalatı karşılayacak 1.14 milyar dolar mevcuttu. 2 Temmuz 1997 tarihinde Tayland Merkez Bankası'nın bahtı desteklemekten vazgeçtiğini açıklamasıyla baht % 15-20 oranında değer kaybetmiştir.³⁵⁹

Yavaşlayan ekonomiyi canlandırmak için Malezya Hükümetinin 1995 yılında başlattığı yatırım atağı ard arda gelen dış şoklarla tehlikeye girdi ve ekonomiyi zayıflattı. Bölgenin diğer ülkelerinden farklı olarak Malezya'da diktatörlüğün hüküm sürmesinden dolayı uygulanan sansür yüzünden gerçek durumdan habersiz olan şirketlerin hızla borçlanmaya devam etmelerine neden olmuştur. Krizden Tayland'dan sonra ilk etkilenen Malezya'nın olmasında bu iki ülkenin benzer sosyal ve ekonomik yapıya sahip olmaları önemli rol oynamıştır. Baht dalgalanmaya bırakıldıktan sonra Malezya Ringiti uluslararası spekülative sermayenin amacı haline gelmiştir. 14 Temmuz'da Ringit de serbet dalgalanmaya bırakılarak değer kaybına uğramıştır.³⁶⁰

1996'da aldığı önlemlerle gayrimenkulde spekülasyonların önüne geçen, sağlam finans sistemine sahip olan ve elinde yüksek döviz rezervlerini bulunduran Singapur'un durumu bölge ülkeleri arasında en sağlam olanıydı. Yine de oluşan baskılar karşısında direnen sorunların büyümesine izin verilmemesi için Singapur dolarının % 12 oranında değer kaybetmesine izin verilmiştir. Bunun dışında 3 Ocak 1998'de yaşanan % 23 oranındaki borsa düşüşü ve bölgedeki kriz nedeniyle dış ticarete daralmanın gözlenmesi dışında Singapur'a krizin etkisi olmamıştır denilebilir.³⁶¹

Sorunlu ekonomilerden bir diğeri Endonezya'da parası Rupi'yi baskıdan koruyabilmek için işlem bandı % 8'den % 12'ye çıkarılmış, ancak saldırılara karşı koyamayınca serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. En azından ilk çöküşten sonra parayı ayakta tutabilmek için harcamalar kısılmış, ithalat vergileri yükseltilmiş ve yatırım projeleri dondurulmuştur. Ancak buna rağmen 3 Eylül'de Rupi üzerinde oluşturulan yeni baskı yeni bir çöküşe neden olmuştur.³⁶²

Daha Temmuzun başında kredilerini ödeyememe durumu ile karşı karşıya kalan Güney Kore'nin 3. büyük otomobil üreticisi KIA kredi bulamaması üzerine satışa çıkarılmıştı. Ancak hükümet satışı iptal ederek Ekimde şirketi devletleştirdi. Reyting

³⁵⁸“Asya Para Krizi Kronolojisi”. Dünya Ekonomileri Bülteni, Nisan 1998, s.53.

³⁵⁹“IMF ve ABD Şaşkın”, Para Dergisi, 4 Ocak 1998.

³⁶⁰AYTEKİN-GEZEK-GÜL, Asya...I?, s.52.

³⁶¹“Asya Kaplanları...”, Genç Ekonomi Dergisi, Mart 1998, s.23.

³⁶²AYTEKİN-GEZEK-GÜL, Asya...II?, s.23.

kuruluşlarının bunun üzerine Kore'nin kredi notunu düşürmeleriyle para birimi Won baskı altına girmiştir. Destekleme çabaları sonucu 1997'nin Kasım ayı başında 30 milyar dolar olan Güney Kore'nin döviz rezervleri Aralık ayının sonunda 3.8 milyara düşmüştür.³⁶³

Hong Kong dolarına yapılan saldırıların altında ise ekonomik nedenlerden çok siyasi nedenler yatmaktadır. Bir finans merkezi konumunda olan Hong Kong cari işlemler fazlası ve 90 milyar dolarlık döviz rezervleri ile ayakta sağlam duruyordu. Spekülatif saldırıların amacı Çin'in hakimiyetine geçen Hong Kong'un parasını devalüe etmeye zorlayarak Çin parası üzerinde baskı yaratabilmektir.³⁶⁴ Buna karşı koymak için 21 Ekim'den başlayarak Hong Kong para otoritesi Hong Kong dolarını piyasadan çekti. Gecelik faizler % 300'lere çıktı, borsa % 6 değer kaybetti. Birkaç gün sonra çekilen para geri enjekte edildiğinde dolar baskı altından çıkmıştı, ama faizlerin yükselmesi belli bir süre sonra bankacılık ve gayrimenkul piyasasında olumsuz etkileri ortaya çıkarmıştır.³⁶⁵

Asya krizinin daha fazla etkili olup olmayacağı Çin'in izlediği politikalara bağlı idi. 1994'te yaptığı devalüasyonun avantajı bölge ülkelerinin paralarının değer kaybetmesiyle yok olmuş, üstelik yen dolar karşısında değer kaybetmeye devam etmiştir. Yuan üzerinde spekülatif baskıların fazla hissedilmemesi ile birlikte dış ticarete aleyhine gelişme Çin'i devalüasyon yapmaya zorlayabilirdi. Ancak bir taraftan bu yapıldığında krizin tüm ülkeleri etkileyecek olması, diğer taraftan da zaten Çin'le olan ticarete 21 milyar dolar açık veren ABD'nin baskısı devalüasyona gidilmemesi fikrinin daha ağır basmasına neden olmuştur.³⁶⁶

Daha 1980'lerde sistemdeki eksikliklerin belirmesine rağmen Japonya durumu düzelterek etkili önlemler almadan durumu kısa vadeli yardımlar, sınırlı devlet desteği ile bu açıkların göze çarpmamasını sağlamaya çalışıyordu. İflas etmesi gereken kurumlar ayakta tutulmakta, şirketlerin borçları özsermayelerinin 4 katına erişmiş, vergi gelirlerinin % 46'sı borç ödemelerine ayrılmakta, bankaların sahip olduğu batık kredi miktarı 600 milyar dolar- Japonya ekonomisinin kriz öncesi görünümü bu.³⁶⁷ Krizin patlak vermesiyle peşpeşe gelen üç iflas hükümetin piyasaya 3.700 milyar yen enjekte etmesine neden olmuş, yine de kredi kuruluşları firmalara kredi açma konusunda ikna edilememiştir. Bu gelişmeler yenin

³⁶³“Kim Krize Karşı Koyabilir mi?”. *Hürriyet Business Week Dergisi*, 13 Mayıs 1998, s.72.

³⁶⁴İLYAS, a.g.e., s.37-38.

³⁶⁵AYTEKİN-GEZEK-GÜL, *Asya...I?*, s.54.

³⁶⁶Alp SÜER, “Sihirli Formül Var mı?”, *Paramatik Dergisi*, 20 Eylül 1998, s.36.

³⁶⁷“Yükselen Güneş Ufukta Kayboluyor”, *Hürriyet Business Week Dergisi*, 10 Mayıs 1998, s.68-69.

düşüşünü daha da hızlandırarak, uluslararası piyasalardan gelen tepkilerin artmasını sağlamıştır.

4.3.2. Krize Karşı Alınan Önlemler ve IMF'nin Uygulattığı Politikalar

Ekonomilerin zayıf olmasından dolayı bölge ülkelerinden pek azı dışarıdan yardım almadan krizi atlatabilmiştir. Yoğun sermaye kaçışının yaşandığı, dış ticaretin daraldığı ve paranın sürekli değer kaybettiği ortamda yurtdışından uzun vadeli finansman kaynağı ekonominin çöküşünü durdurabilir ve finans ve reel kesimlerin yeniden yapılandırılmasında yardımcı olabilirdi.

Yapılan başvurular ve sunulan programları değerlendiren IMF 20 Ağustos 1997'de Tayland'a 17,2 milyar dolar tutarında, Endonezya'ya 31 Ekim 1997'de 37 milyar dolarlık, 5 Aralık'ta Güney Kore'ye 57 milyar dolarlık bir kredi sağlamıştır. Filipinler zaten var olan anlaşmayı uzatırken, Malezya uluslararası sermaye hareketlerinin dünya çapında kısıtlanmasını isteyerek kendi ülke çapında bunu yapmaya çalışmıştır. Borsada gerçekleştirilen işlem hacmine sınırlamalar getirilmiş, döviz giriş çıkışlarını kısıtlamış, Ringitin değeri sabitleştirilmiş, ülke halkı döviz alım satımı yapmamaya çağırılmıştır.³⁶⁸ Çoğu iktisatçı bu önlemleri yanlış bulurken, bir kısmının itirazları önlemlerin kendisine değil de, uygulanacakları süreye yönelik olmuş: kısıtlanmaların ekonomide birincil dengelerin sağlanana kadar uygulanması gerektiğini ileri sürmüşler ve bu süreyi 3-4 ay olarak tahmin etmişlerdir.³⁶⁹

IMF'nin yardımıyla bulunarak gerekli fonları sağlaması hızlı olmuştur. Bunların karşılığında uygulanacak olan programlar ne birbirinden, ne de daha önce uygulanan klasik programlardan farklıdır. Faizleri yükselterek yabancı sermaye kaçışını önlemek, harcamaları kıstmak, vergi oranlarını artırmak, sorunlu banka ve şirketleri kapatma ve yapısal reformları gerçekleştirmek.

Uygulamaya sokulan bu politikalar daha çok uzun vadede ekonomilerin iyileştirilmesini öngörürken, Güneydoğu Asya ülkelerinde asıl sorunun kısa dönemde dengelerin daha da kötüleşmesini önleyerek, uzun vadeli reformların istikrar sağlandıktan sonra uygulanması gerektiği iktisatçıları arasında ağır basan görüş olmuştur. Faizlerin yükseltilmesi zaten ağır borç yükü altında bulunan şirketlerin durumunu daha da kötüleştirerek, yükseltilecek vergi oranları iflasları daha da artırarak kısılan kamu harcamaları, zaten deflasyon eşiğinde olan ekonomideki resesyonu daha da güçlendirmiştir.³⁷⁰

³⁶⁸“Mahathir Dünyaya Meydan Okuyor”. Para Dergisi, 20 Eylül 1997, s.7.

³⁶⁹SÜER, a.g.m., s.36-37.

³⁷⁰STIGLITZ, a.g.m., s.125.

Sorunlu banka ve şirketlerin kısa sürede kapatılması çoğu ülkede paniğe yol açarak, paraları üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Öte yandan, bu kapatmalar çoğu kez bir plan bir reform çerçevesinde yapılmadığından finansal sektörü güçlendirici nitelikte olmamışlardır.³⁷¹ Ayrıca IMF'nin tek ve standart reçetelerini tüm ülkelere bunca yıl uygulaması da eleştiri toplamaktadır. Zor duruma düşen ülkenin durumu doğru dürüst incelenmeden hemen reçetelerin yazılması her ülkenin sahip olduğu gelişme özelliklerinin gözardı edilmesi anlamına gelmektedir. Uzmanların birleştiği nokta, bu sorunları gidermenin tek yönteminin, IMF'nin yapısı ve çalışma tarzını değiştirerek, günün koşullarına cevap verebilir duruma getirmektir.

Uygulanan politikalar sonucunda bölge ülkelerinde talepte daralma, yoğun iflaslar, işsizlik artışı gözlenmiştir. Tayland ve Güney Kore'de 1998'de işsizlik % 8.5, Endonezya'da % 20, Japonya'da makyaj'a³⁷² rağmen % 4.6 oranında ve artmaya devam etmektedir. 1997 yılında % 5.5 büyüyen bölge ekonomileri 1998'de daralma yaşamıştır (Tablo 52). Endonezya ise bu olumsuz gelişmelere ek olarak bir de sosyal patlamaya tanık olmuş ve içerideki durumu hala karışıktır.

Tablo 52: Güneydoğu Asya Ülkelerinde Gerçekleşen Büyüme Oranları

	1997	1998	1999	2000
Endonezya	5.2	-13.5	-3.2	-4.8
Malezya	7.6	-6.5	2	8.3
Filipinler	8.1	-1.2	1.9	4.0
Güney Kore	5.5	-6.8	2.3	8.8
Tayland	-0.4	-8.2	-1.5	-4.3

Kaynak: "Kaplanlar Toparlanıyor mu?". *Para Dergisi*, 28 Nisan 1999, s.11.

4.4. Güneydoğu Asya Ekonomilerinin 1998-2000 Döneminde Gösterdikleri Performans

IMF'nin reçetelerini uygulamaya girişen Güney Kore, Tayland ve Endonezya zaten daralmakta olan ekonomilerinin daha da gerilemesine yol açtılar. Finans kurumlarının çoğu kapatılmış, ayakta kalabilen reel sektör firmaları yüksek faiz ve sıkı politikalar ortamında ayakta kalmaya çalışırken bölgedeki çoğu ülkelerin ekonomileri reel olarak daralma

³⁷¹Mustafa ÖZER. *Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1096, s.141-149.

³⁷²Japonya'da kişinin iş sahibi sayılabilmesi için bir önceki yılın son haftasında bir saat çalışmış olması yeterlidir. Çalışmayı düşünen ev kadınları, ekonominin düzene girmesini ailelerin evinde bekleyen yeni mezunlar ve şirketleri kurtulana dek geçici olarak işten çıkarılmış orta yaşlı çalışanlar işsizlik istatistiklerine dahil edilmemektedir. ("Sosyal Kabus İçin Geri Sayım Başladı", *Hürriyet Business Week*, 5.4.1998, s.75.

göstermiştir. (Tablo 52) Yapılan devalüasyon sonucu ihracat artışı beklenenin altında gerçekleşmiştir. Bunun nedeni, firmaların rekabet güçlerinin artmasına rağmen faaliyetleri için gereken finansman kaynaklarını bulamamalarıdır.³⁷³ En büyük ticaret ortağı Japonya'nın da gerilemesi bölge ülkelerinin durumlarının düzelmesini geciktirmiştir. Zaten durgun olan Japon ekonomisi bir de yenin dolar karşısında değer kaybetmesiyle bölge ülkelerinden gerçekleştirdiği ithalatı eski düzeyde koruyamamıştır.³⁷⁴ Oysa ithalatta bir patlama yaşanmıştır. En büyük oranda devalüasyon gerçekleştiren ülkeler başta olmak üzere bölgenin ithalat artış hızı dünyada en fazla olmuştur.: G.Kore ve Tayland için bu rakam % 30'a ve % 25'e ulaşmıştır.³⁷⁵ Bu artışın % 16 oranında düşen hammadde fiyatları sayesinde³⁷⁶ normal şartlarda olabileceğinden daha düşük görüldüğünü de unutmamak gerekir.

1999'da Güneydoğu Asya ekonomilerinin sergilediği performans ise beklenenin üstünde olmuştur. Bu canlılığı sürükleyen etkenler bölgedeki ekonomiler için benzerlik göstermektedir. Desteklenen ihracat sektörlerinin faaliyet hacmi uluslararası piyasalardaki mal fiyatlarındaki artışların da etkisiyle yükselmiştir. Hiç kuşkusuz, ABD ve AB ekonomilerinin dinamik olması da canlanmada etkili olmuştur. Bölge ülkelerinin sağladığı büyümenin diğer bir nedeni ithalat artışının da işaret ettiği iç talepte genişlemedir. Bir taraftan kamunun yaptığı harcamalar, diğer taraftan da özel sektörün güveninin artması ile yükselen özel sektör harcamaları krizin hızlı atlatılmasında önemli yer tutmaktadır.³⁷⁷ Ekonomik canlanma Güney Kore, Tayland ve Malezya'da fiyatlarda artışa neden olurken Japonya, Tayvan, Singapur ve Hong Kong'da deflasyon ciddi bir tehdit haline gelmiştir. (Tablo 54)

Bölge ülkelerinin gelişme hızları 2000 yılında da genelde bir önceki yılların aynı olmuştur. Endonezya 1998'deki -% 13.13'lük daralma ve 1999'da % 0,2'lik büyümeden sonra normale dönmüştür. Bu ülkenin asıl sorunu ekonomiden çok sosyal çalkantıları en aza indirmek ve 3 yıldır normale dönemeyen yaşamı eski raylara oturtmaktır.

1999'da ihracatta sağlanan % 10'luk artış ve kamu harcamaları ile % 5'lik bir büyüme yaklayan Malezya'da işsizlik ve enflasyon oranları da % 3'ün altında seyretmiştir. Uygulanan sermaye kontrolleri sayesinde bölge ekonomileri arasında en iyi performansı

³⁷³İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, Yayın No: 1999/66, s.23.

³⁷⁴ "Ya Japonya Acı İlacı İçecek ya da Piyasalar İsteyecek", Hürriyet Business Week Dergisi, 10 Mayıs 1998, s.68-69.

³⁷⁵Ankara Sanayi Odası, "2000 Yılında Dünya Ekonomisi", ASOMEDYA Dergisi, Temmuz 2000, s.46.

³⁷⁶www.worldbank.org

³⁷⁷ASO, "2000 Yılında...", s.46.

sergileyen Malezya bunların bir kısmını gevşetmiş, ancak tamamen vazgeçmemiştir. 2000 yılında da ekonomisi büyüyen bu ülkenin uzun dönemde performansı uyguladığı sermaye kontrollerinin kaldırılıp kaldırılmayacağına bağlıdır. Çünkü şu andaki iç potansiyelin tükenmesi ile dışa kapalı ekonominin durgunluğa girme ihtimali yüksektir.³⁷⁸

Tablo 53: Bazı Asya Ülkelerinin Rekabet Güçlerinde Referans Alınan Bazı Ülkelere Göre Gelişmeler (13.01.1998-31.12.1996 % Değişim)

	ABD	Almanya	Japonya	Çin
Japonya	-13.2	2.7		
Çin	3.0	21.9	9.1	
Tayland	-43.6	-140.4	-27.5	-51.1
Güney Kore	-51.7	-42.8	-44.3	-53.1
Singapur	-20.8	-6.2	5.9	-25.1
Filipinler	-35.6	-23.2	-15.1	-37.6
Malezya	-43.4	-33.1	-23	-45.1
Endonezya	-70.8	-65.5	-56.3	-71.6
Hong Kong	4.8	23.9	8.9	23.9

Not: (-) değişme ilgili ülkenin rekabet gücünde referans alınan ülke karşısında artışı ifade etmektedir.

Kaynak: Vildan BURHAN-Safer MUSTAFAOĞLU, *Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerine Muhtemel Etkileri*, DPT Yıllık Program ve Konjonktür Değerlendirme Müdürlüğü, Şubat 1998, s.6.

Uluslararası piyasaları en çok endişelendiren ise Japon ekonomisidir. 1995'te yeni dolar karşısında büyük ölçüde değer kaybetme etkisiyle % 5 büyüyen Japonya 1997 ve 1998'de yine aşağıya yuvarlanmaya devam etti. 1997-2000 döneminde reel büyümenin sağlandığı 1997 (% 1,92), 1999 (% 3) ve 2000 yılında (% 0,9) bu genişleme sadece kamu harcamalarındaki artıştan kaynaklanmıştır.³⁷⁹ 1992 yılından bu yana toplam 128 trilyon yen (1 trilyon 70 milyar dolar) tutarında 10 ekonomiyi kurtarma paketi bütçenin 1993'te verdiği % 3 fazladan 2000'e gelindiğinde açığın % 10'a ulaşmasından başka işe yaramamıştır.³⁸⁰ Ülkenin toplam borcu ise 6 trilyon dolar, bu da GSYİH'nın % 136,1'ine eşittir. Merkezi hükümetin gelirlerinin % 65'i borç servisine gitmektedir.³⁸¹ Bu arada 2000 yılının Ağustos ayına kadar izlenen politikalara 2001'in Mart ayında geri dönülmüştür: ihracatı yine büyümenin motoru haline getirebilmek için ucuz yen politikası izlenecektir. Böyle bir politika 1995-2000 yıllarında uygulanmış, fakat işe yaramamıştı. Bölge ülkelerine etkisine gelindiğinde ise krizden sonra daha yeni kendine gelen ülkeler için bu bir darbedir. 2000'de % 5'in üstünde büyüyen bölge ekonomilerinde 2001 yılında

³⁷⁸<http://www.emulateme.com/country/malaysia/economy>

³⁷⁹"Japonya'ya Ne Oldu?", *Para Dergisi*, S.343, 25-31 Mart 2001, s.39.

³⁸⁰"Ekonomi Patlamaya Hazır Bomba", *Para Dergisi*, S.342, 18-24 Mart 2001, s.8.

³⁸¹"Borçlar Aldı Başını Gidiyor", *Para Dergisi*, S.306, 9-15 Temmuz 2000, s.14.

zaten % 3-4 oranında bir büyüme beklenirken Japonya'nın bu kararı büyüme rakamlarını daha da aşağıya çekecektir.³⁸²

Japonya'nın ihracatı canlandırmadaki bu ısrarını anlamak mümkündür: faizlerin % 0.25 oranında seyretmesine rağmen piyasalardan bir canlanma işareti alınmamaktadır. Ekonomideki yapısal sorunlara çözüm getirilememesi orta ve uzun vadeli planların yapılmasını engelleyerek, halkın böylesine düşük bir faizle de olsa tasarruf yapmayı tercih etmesine yol açmakta. İhracatı canlandırma çabaları ile birlikte Japonya bir de enflasyonist politikalar izleyecektir.³⁸³ Ancak uygulanacak bu politikaların sonuç verip vermeyeceği de tartışılır. Çünkü hem iç hem de dış piyasaların birleştiği nokta, sorunun ekonominin yapısından kaynaklandığı ve bunun ancak derin ve kapsamlı reformlarla aşılabileceğidir.

Güneydoğu Asya Krizi patlak verdiğiğinde çoğu iktisatçının tahmin ettiği gibi, krize giren ekonomiler ağır bir darbe aldı iseler de, hızlı büyüme yıllarında edinilen tecrübe, sağlanan sermaye birikimi ve hazırda beşeri sermayenin olması krizin fazla derinleşmeden atlatılmasını sağlamıştır. Bu başarının devamı bölgenin bütün ülkelerinde gerçekleştirilecek reformlara bağlıdır. Bunun yanında gelişmiş ülkelerin göstereceği performans da bu ülkeler açısından önemlidir. ABD ekonomisinin bu güne kadar gösterdiği canlılık durgunluğa yerini bırakmakta, ancak bu sefer de AB ülkelerinde büyüme hızlanma eğilimindedir. İç talepte görülen artış devam ettiği takdirde dış stoklara karşı dayanıklılığın artması da söz konusu olabilecektir.

Tablo 54: Güneydoğu Asya Ülkelerinde 1996-1999 Yıllarında Gerçekleşen Büyüme ve Enflasyon Oranları ve 2000-2001 Tahminleri

		1996	1997	1998	1999	2000
Çin	B	9.60	8.80	7.80	7.10	7.90
	E	8.30	2.80	-0.80	-1.40	0.40
Endonezya	B	7.92	4.54	-13.20	0.20	4.80
	E	7.94	6.22	58.40	20.50	3.70
Malezya	B	10.00	7.32	-7.50	5.40	8.30
	E	3.48	2.71	5.30	2.70	1.50
Tayland	B	5.88	-1.45	-10.40	4.20	4.30
	E	5.85	5.61	8.10	0.30	1.50
Güney Kore	B	6.75	5.01	-6.70	10.70	8.80
	E	4.92	4.44	7.50	0.80	2.30
Taywan	B	6.10	6.68	4.70	5.50	-
	E	3.08	0.89	1.70	0.20	-
Hong Kong	B	4.49	4.97	-5.10	2.90	10.50
	E	6.32	5.84	2.80	-4.00	-3.70
Singapur	B	7.54	8.39	0.40	5.40	9.90
	E	1.38	2.00	-0.30	0.40	1.40
Japonya	B	3.34	1.92	-1.06	0.70	1.90
	E	0.12	1.72	0.63	-0.33	-0.60

Kaynak: www.imf.org/external/pubs/ft/wro/2001/01/index.htm; 2000 verileri www.worldbank/data.

³⁸²“Gelecek Umut Vermiyor”, Para Dergisi, S.344, 1-7 Nisan 2001, s.9.

³⁸³“Japonya Enflasyon İstiyor”, Para Dergisi, S.344, 1-7 Nisan 2001, s.5.

5. GLOBAL KRİZİN DÜNYANIN DİĞER ÜLKELERİNE ETKİLERİ

5.1. Brezilya Krizi

1990'lı yıllara hiperenflasyon ortamında giren Brezilya para kurulu oluşturarak ve parasını dolara bağlayarak kısa süre içinde enflasyonu tek haneli rakama çekerek dikkatleri üzerine toplamıştı. Ancak düzlüğe çıkan ekonomiye darbe bu sefer de dış piyasalardan gelmiştir.

Güneydoğu Asya krizinin ilk etkilerinin Brezilya 1997 yılının Ekim ayında hissetmiştir. Zayıf paralara arka arkaya hücum eden spekülatif amaçlı fonlar real'e de dayanıklılık testi yapmıştır. Bu dönemde devalüasyonun önüne geçmede yardımcı unsur yüksek düzeyde bulunan döviz rezervleri olmuştur: çöküşü engellemek için 10 milyar dolar harcanmıştır. Bunun yanında kamu maliyesini kuvvetlendirmek için harcamalarda kısıntıya gidilmiş ve yabancı sermayenin çıkışını önlemek için faizler arttırılmıştır. Başlangıçta bu önlemler etkili görünse de, dış borçların kısa vadeli olması nedeniyle arttırılan faizlerin yükü kısa bir süre sonra bu sefer borç servisi aracılığıyla harcamaları arttırıcı etki yapmıştır. Özelleştirmede de hareketlenme görülmüş: posta ve telgraf hizmetlerini sunan "Tele-Bras" devletin elinden çıkarılmış ve bu Latin Amerika'da en büyük özelleştirme örneği olmuştur.³⁸⁴

Rusya'nın da krize girmesiyle iyice tedirgin olan yabancı yatırımcılar Brezilya piyasalarından çekilmeye başlamışlardır. Faizleri arttırmada geç kalan Brezilya bu gecikmenin bedelini günlük 750 milyon dolar civarında sermaye çıkışı ile ödemiştir.³⁸⁵ Real'i ayakta tutabilmek için çabaları yoğunlaştıran Merkez Bankası'nın rezervleri Nisan ayındaki 75 milyar dolardan Eylül'e gelindiğinde 59 milyara gerilemiştir.³⁸⁶ Gecikmeli de olsa arttırılan faizler yabancı sermaye çıkışını yavaşlatmış olsa da Temmuz 1998 – Ocak 1999 döneminde 40 milyar dolar civarında bir miktar para dışarıya kaçmıştır.³⁸⁷ Döviz rezervlerinin erimesi ve bütçe harcamalarında 10,8 milyar dolarlık kısıntıya gitme kararının haricinde başka bir önlemin alınmaması yabancı yatırımcıların real'in değer kaybedeceğine dair beklentilerini güçlendirmiştir.

Bölgede kilit ekonomi konumunda olan Brezilya'nın krize girmesinden bir taraftan

³⁸⁴Burak MERGEN, "Brezilya Piyasalarını Sakinleştirmeye Çalışıyor", *Paramatik Dergisi*, 20 Eylül, 1998, s. 28.

³⁸⁵MERGEN, a.g.m., s. 29.

³⁸⁶"Bu Rüzgar Brezilya'yı Hasta Etti". *Hürriyet Business Week Dergisi*, 20 Eylül, 1998, s. 75.

³⁸⁷"Brezilya Kriz Sinyali Veriyor", *Paramatik Dergisi*, 17 Ocak, 1999, s. 42.

ABD'nin olumsuz etkilenmesi, diğer taraftan da Güneydoğu Asya ülkelerinin durumlarını zorlaştırma anlamına gelmekte idi. Bu yüzden hem GÜ hükümetleri, hem de IMF Brezilya piyasalarını ayakta tutabilmek için ellerinden geleni yapmaya istekli olmuşlardır. 1998 yılının Eylül ortalarında IMF yetkilileri ülkeye yardım yapabileceklerini belirtmişler, ancak rezervleri 10 milyar doların altına düşen IMF'nin bu açıklaması pek inandırıcı gelmemiştir. Açıklamanın ilk etkisiyle bir yükseliş yaşanan piyasalardan bir gün içinde 1.6 milyar dolar daha ülkeyi terketmiştir.³⁸⁸ Bu gelişmeler üzerine uzun süredir Amerikan Parlamentosu'nda sürüncemede olan IMF'ye 18 milyar dolarlık mali destek kararı CLINTON'un baskısıyla 6 Ekim tarihinde kabul edilmiştir.³⁸⁹

-+% 7.5 gibi yüksek bir dalgalanma bandı olmasına ve bütçe açıklarınının 45 milyar dolara ulaşmasına rağmen (Tablo 55) uzmanlar real'in gerçek değerinin % 15 üstünde olduğunu tahmin etmekte idiler.³⁹⁰ Devalüasyona gitmekte direnen Başkan Cardoso ise yeniden tırmanmasından korkuyordu.³⁹¹ Aslında enflasyonun kısa süre içinde canlanacağı beklentileri belki de abartılı olmuştur, çünkü devalüasyonun etkisi bir kez fiyatları arttırmakla sınırlı kalabilirdi. İthalatın pahalılaşması ise GSYİH'ya oranı % 7 gibi düşük olduğundan fazla enflasyonist baskı yaratması pek olanaklı görünmemektedir.³⁹² Daha birkaç yıl önce hiperenflasyonla boğuşan Brezilya 1998'in ikinci yarısında deflasyonla karşı karşıya gelmiştir. Hanehalkı belirsiz ortamda tüketmektense geleceğini garanti altına alma arzusuyla tasarrufa yönelmiştir.³⁹³

Tablo 55: Brezilya Ekonomisine Ait Bazı Makro Ekonomik Göstergeler

	1998	1999	2000	2001*
Büyüme, %	-0.1	0.8	4.5	4.5
Enflasyon Oranı, %	3.2	8.9	6.0	5.0
Cari İşlemler Dengesi, (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)	-4.3	-4.8	-4.1	-2.5

* Tahmin

Kaynak: www.imf.org/external/pubs/ft/weo/

Böylesine kritik bir ortamda 5 Ocak 1999 tarihinde Brezilya'nın en büyük eyaleti olan Minas Gerias merkeze olan 15 milyar dolar tutarında borcunun ödenmesini 90 gün

³⁸⁸MERGEN, a.g.m., s. 28.

³⁸⁹"Krizin Çözümü İçin Umut Işık Belirdi", *Hürriyet Business Week Dergisi*, 11 Ekim, 1998, s. 68.

³⁹⁰"Krizin Çözümü...", s. 69.

³⁹¹MERGEN, a.g.m., s. 29.

³⁹² "Brezilya 3 Şeye Güveniyor", *Para Dergisi*, 31 Ocak 1999, s.15.

³⁹³"Bu Rüzgar...", s. 75.

süre ile durdurduğunu açıklamıştır. Diğer eyaletlerin merkezi yönetime yüklü borçlarından dolayı aynı yolu izleyecekleri korkusu ülkeyi yine sarsmıştır. Hızlanan sermaye kaçıışı döviz rezervlerinin 35 milyar dolara düşmesine neden olmuştur. Real'i ayakta tutmanın maliyetinin gittikçe daha da artacağına farkında olan Merkez Bankası real'i serbest dalgalanmaya bırakmıştır.³⁹⁴

% 30 oranında değer kaybeden real son yıllarda gerçekleştirilen banka reformları mali kesimin çok fazla etkilenmesini önlemekte yardımcı olmuştur. Devalüasyonla birlikte enflasyonun hız kazanacağı ve büyümenin - %2-3.5 gibi bir değer alacağı beklenmekteydi. Ancak bunlar gerçekleşmemiştir: enflasyon düşük kalmış ve ekonomi % 0.5-1 oranında büyümüştür.

Dış ticarete ithalatı azaltıcı etkinin ortaya çıkacağı ve dış ticarete sağlanacak fazla sayesinde cari işlemler dengesi açıklarını azaltacağı beklentileri ithalatın GSYİH içindeki payının küçük olmasından dolayı gerçekleşmemiştir. Üstelik bu ithalatın büyük kısmı üretim için gerekli hammadde ve ara girdilerden oluşmakta idi, dolayısıyla fazla etkilenmemiş olması doğaldır. Sonuçta dış ticarete sadece 1 milyar dolarlık bir fazla oluşmuş, cari açık ise 24.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (GSYİH'nın % 4,8'i, 2000'de % 4,1'i). Ancak asıl sorun, çoğu kısa vadeli olan 280 milyar dolarlık kamu borcu yüküdür.³⁹⁵ Harcamalarda kısıntıya gidilmez ve sosyal güvenlik sisteminde geniş çaplı reformlar gerçekleştirilmez ise orta vadede Brezilya'nın yeni krize yakalanma ihtimali yüksektir.

5.2. Diğer Latin Amerika Ülkelerinde Durum

Bölgenin en büyük ekonomisinin krize girmesi çevredeki ülkeleri etkilemeden geçmesi mümkün değildi. Latin Amerika'nın diğer büyük ekonomisi olan Arjantin 1991'de oluşturduğu para kurulu sayesinde hiperenflasyonun önüne geçerek tek haneli rakama indirmiş, 4 yıl boyunca da ortalama % 7,5 oranında büyüme sağlamıştır ve bunların hepsine büyük çaplı liberalizasyona gidilerek ulaşmıştır.³⁹⁶ Ancak Meksika krizi ile birlikte durgunluğa giren Arjantin bu durgunluğu atlatamadan bir diğer krize yakalanmıştır. İhracatının % 30'unun gerçekleştirdiği Brezilya'nın yaptığı devalüasyon 1999 yılında ekonominin % 3,4 oranında daralmasına, deflasyonun ortaya çıkmasına (fiyat artışları -% 1,17) ve işsizliğin % 15'e ulaşmasına neden olmuştur.³⁹⁷ Ekonomiyi canlandırarak önlemlerin alınmasında en büyük engel ise para kurulunun varlığıdır. Aşırı değerlendirilmiş

³⁹⁴"Brezilya Nasıl Battı", *Para Dergisi*, 24 Ocak, 1999, s. 78.

³⁹⁵"Brezilya'da Aynı Kriz Oldu", *Power-Ekonomi Dergisi*, Mart, 2001, s. 19.

³⁹⁶"Sırat Köprüsünde Bir Ülke", *Para Dergisi*, 15 Ağustos, 1999, s. 9.

³⁹⁷www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2001/01

peso tüketime düşkün toplumda ithalatın artmasını sağlarken, ihracata yönelik çalışan sektörleri baltalamıştır. Sonuçta 1999 ve 2000 yılında ihracat artış değeri % -1.4 ve % 0.2 olurken, ithalat da artış gerçekleştirilemez duruma gelmiştir (%-11.7 ve %-0.5). Giderler disiplin altına alınamamışken merkez ve yerli yönetimin piyasalardan kolayca borçlanabilmeleri borç GSYİH değerinin % 50'nin üstüne çıkması ile sonuçlanmıştır (bütçe açığı 1999'da % 2.6, 2000'de % 2.4'e ulaşmış). 2001 yılında IMF'nin dikte ettiği rakamları artık tutturamayan Arjantin'den sermaye kaçıışı başlamış; 2001'in son 9 ayında 20 milyar dolar tutarında fonlar ülkeyi terketmiştir. Pozitif gelişmelerin olmadığı bu ülkede 2001'in sonunda sosyal patlama yaşanmış, hükümet istifa ederek yeni yönetim işbaşına getirilmiştir.

ABD gibi bir ticaret ortağının bulunması Meksika'nın Güneydoğu Asya krizinin etkilerinden korunmasına yardımcı olmasına rağmen Rusya krizinin yabancı sermaye hareketlerinin yönünde gerçekleştirdiği değişiklikten etkilenmesini engelleyememiştir. Yabancı sermaye kaçışını önlemek için % 40'lara çıkarılan faizler bir süre sonra büyüme üzerinde yavaşlatıcı etki yapmış, bu düşüşe geçen petrol fiyatları ile birleşince açıklar artma eğilimine girmiştir. Bunları kapatmak için kamu harcamalarında 3,9 milyar dolarlık kısıntıya giden Meksika'nın durumu bölgenin diğer ülkelerine göre daha iyidir.³⁹⁸ Amerikan ekonomisinin kriz yıllarında da dinamizmini kaybetmemesi sayesinde genel olarak petrol dışı ihracatın canlı kalması sonucunda 1999 yılında Meksika'nın % 3,5 oranında büyümesini sağlamıştır. Dış ticaretteki bu gelişme cari işlemler açığını da küçülterek GSYİH'nin % 3'ü ile sınırlı kalmasına yol açmıştır.³⁹⁹ Fakat 1999-2000 döneminde dünya piyasalarındaki petrol fiyatlarının düşüşü ve ithalatın ihracattan daha hızlı artması dışarıya bağımlılığın tehlikeli boyutlara ulaştığının göstergesidir.

Kolombiya ve Venezuela da Brezilya krizinden etkilenmiş bulunuyorlar. Sınırlı sayıda ürünün ihracata konu olması zaten düşük olan ticaret hacimlerinde düşüşe yol açmış, hammadde fiyatlarındaki düşüş bir darbe daha indirmiştir. Özellikle petrol fiyatlarındaki düşüşten olumsuz etkilenen bu iki ülkenin göstereceği performans büyük ölçüde petrol fiyatlarının seyrine ve bölgedeki büyük ekonomilerin istikrara kavuşmalarına bağlıdır.

Latin Amerika ülkelerinin yaptıkları devalüasyonun Güneydoğu Asya ülkelerinde kadar etkisi olmayacaktır. Dışa daha kapalı olması rekabet gücünde kazanılan üstünlükten tam olarak yararlanmalarını engellemektedir. Ekonomilerin düze çıkması ise iç talebin

³⁹⁸"Sıkıntıyı Meksika da Hissediyor". Hürriyet Business Week Dergisi, 20 Eylül, 1999, s.74.

³⁹⁹Ankara Sanayi Odası, "2000 Yılında Dünya Ekonomisi", ASOMEDYA Dergisi, Temmuz, 2000, s. 45.

canlanması ile doğrudan bağlantılı. Bu çerçevede bölge ekonomileri için bir olumlu gelişme, dış borç sağlama yönünde yaşanmakta: 2000 yılının ikinci yarısından itibaren uluslararası finans piyasalarında bu ülkelerin güven sağladığı inancı yaygınlaşmaya başlamış ve özel sektörün dış borç bulması kolaylaşmıştır.⁴⁰⁰ Üst üste yaşanan krizlerin doğurduğu bir diğer eğilim ise gelecek açısından büyük önem taşımaktadır. Bölge ülkelerinde harcamaları kısma, vergi reformu gibi politikalar artık oy kazanma amacıyla değil, ülkeye uzun dönemde avantaj sağlamasında yararlı olması için uygulanmaktadır.⁴⁰¹

5.3. ABD Ekonomisinin Kriz Yıllarında Gösterdiği Gelişme ve Bugünkü Durumu

Güneydoğu Asya ülkelerinde patlak veren kriz karşısında Amerikan yönetiminin nasıl bir tavır takınacağı iki nedenle merak konusu olmuştur: kriz ülkeleriyle yoğun ticari ilişkiler – bu ülkeler ABD ticaretinde % 20 gibi önemli bir paya sahiptirler, bunlara krize duyarlı ülkeler de eklendiğinde bu oran % 49,5'e çıkıyor⁴⁰² – ve dünya ekonomisinde arzettiği önem. ABD ekonomisinin sarsılmaması krizin nispeten az kayıplarla atlatılabileceğinin bir işareti olacaktır.

Krizden ilk olarak Amerikan borsası etkilenmiştir. Dünya borsaları ile aynı yönde hareket eden Wall Street'teki düşüş en az istenen bir durumdu, çünkü son yıllarda borsa büyümenin motoru görevini başarıyla yerine getirmiştir. Ancak bu düşüş uzun sürmemiştir. Getirisi düşük olmasına rağmen artık güvenli piyasa arayan yabancı sermaye piyasaya akın ederek hisse senetlerinin fiyatında artışa neden olmuştur. Reel ekonominin durgunluğa girmesini önlemek için ise faizlerde indirimle gidilmiştir.⁴⁰³ Tasarrufların azalmasına, tüketimin ise canlılık kazanmasına neden olan bu önlem ekonominin iç talebe dayalı hızlı büyüme dönemine girilmesine yol açmıştır. Büyüme hızı daha da yüksek olabilirdi, fakat doların yen karşısında sürekli değer kazanması ve Güneydoğu Asya ülkelerinin yaptıkları devalüasyonlar bunu önlerken bütçe açığının sürekli yükselmesini sağlamıştır. 1998'de 300 milyara ulaşan bu açık GSYİH'nın % 2,5'ini teşkil etmiştir.⁴⁰⁴

Güneydoğu Asya ülkelerinin hızlı toparlanması ve düşürülen faiz etkisi ile ekonomi aşırı ısınmıştır. Verimlilik artışı ve işgücü kullanımındaki gelişmeler ABD ekonomisinin

⁴⁰⁰"Dış Borç Kapıları Açılıyor", *Para Dergisi*, 16-22 Temmuz, 2000, s. 14.

⁴⁰¹"2000 Yılında...", s. 43.

⁴⁰²"Yaşlı Kıta Krizi Görmezden Geliyor", *Hürriyet Business Week Dergisi*, 18 Ekim, 1998, s. 68.

⁴⁰³"Doların Yükselişi İyi Bir Şey mi?", *Hürriyet Business Week Dergisi*, 28 Haziran, 1998, s. 74.

⁴⁰⁴"Krizin Dünya Ekonomileri Üzerinde Etkileri I", *Para Dergisi*, 5 Ağustos, 1999, s. 68.

potansiyel büyümesinin % 2.3-2.8 civarında olduğuna işaret ederken son yıllarda % 3.5'in üzerinde büyüme göstermesi arz yönünden kısıtların bulunduğu ve en kısa süre içinde bunların ortaya çıkacağına işaret etmekte idi.⁴⁰⁵

Tablo 56: ABD Ekonomisine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler

	1996	1997	1998	1999	2000
Büyüme, %	3.57	4.43	4.37	4.23	5.2
Enflasyon Oranı, %	2.92	2.34	1.54	2.18	3.4
Cari İşlemler Dengesi, (GSYİH'ya oranı)	-	-	-2.50	-3.70	-4.30

Kaynak: www.imf.org/external/database

Aşırı ısınan ekonomiyi az da olsa kontrol altına almayı amaçlayan FED faizleri yükselterek bunu sağlamaya çalışmıştır. Böylece kaçınılmaz olan yavaşlama fazla yıkıcı olmayacaktı. Projeksiyonlar doğru çıkmış ve 2000 yılının ikinci yarısında ekonomide bir yavaşlama görülmüş. Son çeyrekte beklenen % 2.3 yerine büyüme % 1.4 ile sınırlı kalmıştır.⁴⁰⁶ İşsizlik oranı ise son 2.5 yılın en yüksek düzeyi olan % 4.5'e ulaşmıştır.⁴⁰⁷ Tüketim artış hızında yavaşlama da iç talebe dayalı büyüme döneminin sona erdiğine işaret etmekte. Şirket kârlarının artış hızında görülen yavaşlama borsanın düşüşüne ve yabancı yatırımcıların kaçışına neden olabilecektir. Bunu önlemek için 2001 yılında birkaç hamlede faizler toplam olarak % 2.5 oranında düşürülerek % 4 düzeyine çekilmiştir.⁴⁰⁸ Buna rağmen yavaşlayan ekonominin kısa sürede eski performansına kavuşması zor. Faizleri indirmede son noktaya gelindikten sonra (bazı iktisatçılar bu noktaya geldiğini, bazıları ise 'dip' faiz oranının % 3,5 – 3.75 olduğunu savunmaktadırlar) büyümeyi hızlandırmada faiz indirimleri artık etkili olamayacak.

Yeni Başkan Bush'un vaadettiği vergi indirimleri çoğunlukla şirketler ve yüksek gelirli gruba yönelikti. Ancak demokratlar alt sınıflara önem verdiklerinden bir uzlaşmaya gidilmiş, sonuçta şirketlerin beklediği vergi indirimleri gerçekleştirilmemiştir. Bu da ekonominin bundan sonraki 2-3 çeyrek boyunca daha yavaşlamaya devam edeceğinin bir işaretidir. Yavaşlamanın durgunluğa dönüşüp dönüşmeyeceği ise birçok faktöre bağlı olacaktır: yabancı yatırımcıların davranışları, ücretlerin artış hızı, petrol fiyatlarının seyri vs.

1995'ten beri bütçe açığının ortaya çıkmasına rağmen dolar birçok para biriminden oluşan sepete göre % 30 değer kazanmıştır. Nedeni ise ekonominin hızlı büyümesi. Dünya ekonomisinin durgunluk yaşadığı bir ortamda bu yabancı yatırımcıları çekmiş ve dolara

⁴⁰⁵www.dpt.gov.tr/konj/ (7 Mayıs 1999).

⁴⁰⁶"Top Artık O'Nell ve Kurmaylarında", *Para Dergisi*, 10 Şubat, 2001, s. 9.

⁴⁰⁷www.utro.ru/articles (21 Mayıs 2001).

⁴⁰⁸"Büyüme 2001 Yılından Önce Hızlanmaz", *Para Dergisi*, 5 Mayıs, 2001, s.7.

olan talep sayesinde dolar değer kazanmıştır. Yabancı sermayenin GOÜ'lerde yaşanan gelişmelerden sonra istikrarlı piyasa arayışına girişmesi de bu eğilimi güçlendirmiştir.⁴⁰⁹ Doların değer kaybetmesi 2000 yılında rekor düzeye – GSYH'nin % 4.5'ine – ulaşan açıkların küçülmesinde de yardımcı olabilecektir, fakat bir taraftan Japonya'nın ucuz yen politikasına geri dönmesi, diğer taraftan da AB ekonomisinin adeta ABD'ye bağlı gibi hareket ederek ve beklentilere cevap vermeyerek yavaş büyümesi bu olasılığın gerçekleştirilmesini zorlaştırıyor.

Petrol fiyatları 2000 yılında artış eğilimi göstermiştir. Esas olarak ABD'nin petrol stoklarının sürekli azalış göstermesinden kaynaklanan bu eğilim Ağustos 2000'de varil fiyatının 30 doların üstüne çıkmasına neden olmuştur.⁴¹⁰ Ancak OPEC ve OPEC dışı ülkelerin üretim kotalarını artırma konusunda anlaşmaya varmaları ile eğilim tersine dönmüş ve Amerikan ekonomisinin durgunluğa girmesini engellemede yardımcı olmuştur.

Yine de iç tüketime dayalı büyümenin sınırına ulaştığı durumda dünya ekonomisinde kötüye gidişin sürmesi 2001 yılında ekonomide yavaşlamaya neden oldu. Ancak yönetimin zamanında davranması bu yavaşlamanın mümkün olduğu kadar kısa sürmesini sağladı. 2001 Eylül ayına gelindiğinde stabilizasyon işaretlerini vermeye başlayan ABD terör olaylarından sonra yine durgunluk tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Ancak bu olayların olumlu etkisi de oldu. Teröre karşı başlatılan savaş ekonomiye paranın enflasyon tehlikesi olmadan enjekte edilmesini sağlamaktadır. Nitekim 2001'in Şubat ayında Alan Greenspan'ın yaptığı açıklamada ekonominin olumluya döndüğünün işaretlerinin alındığını açıklandı.

⁴⁰⁹Ankara Sanayi Odası, "Dolar – Euro – Yen", ASOMEDYA Dergisi, Ocak, 2001, s. 25.

⁴¹⁰www.melt.ru/ (Eylül 2000).

Üçüncü Bölüm

RUSYA ÖRNEĞİ

1. RUSYA'NIN KRİZ ÖNCESİ GÖSTERDİĞİ GELİŞME

1.1. Sovyet Döneminin Son Yıllarındaki Gelişmeler

II. Dünya Savaşı sonrası SSCB hızlı gelişme göstermiştir. Yıkıcı savaş sonrası yerle bir edilmiş ekonomi hızla kalkınmış, devlet eliyle kaynakların dağıtımını gerçekleştirmesi bu sürece olumlu etki bile yapmıştır. Ancak orduya yönelik üretim, tüketimde standartlaşma, dışa kapalılık 1970'lerin ortasında mevcut şartlarda üretimin en üst noktasına getirmiş ve bu yıllardan itibaren ekonomi düşüşe geçmiştir. 1976-1990 dönemine bakıldığında tüm alanlarda büyüme hızında yavaşlama eğilimi göze çarpmaktadır.

Standart ve asgari tüketimin varolduğu dışa kapalı bir ekonomide büyümenin sınırını ara ve yatırım malları üretiminin üst sınırı teşkil etmektedir. Ancak kullanım alanı bulunmayan yatırım mallarının üretimi de bu şartlarda yavaşlamaya başlayacak, gelişme ve teknolojik ilerleme gittikçe yavaşlayacaktır. Savaş sonrası beşeri sermayenin kalitesini ve fiziki sermayenin miktarını artırma çabaları bunları kullanma alanı bulamadıktan sonra hiçbir işe yaramamaktadır. CBI yönetimi danışmanlarından G.Meyer: "SSCB ekonomisinin % 5 büyüdüğü, yerinde durduğu veya gerilediği hiç önemli değil. Önemli olan büyümenin teknoloji, araştırma-geliştirme gibi bilgiye dayalı alanlarda gerçekleşmemesi"⁴¹¹ sözleri ile bilgi çağında SSCB'nin gerilerde kalacağına işaret etmekteydi.

Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle "glasnost" ve "perestroyka" sözcüklerinden önce "hızlanma" kelimesi dile getirildi ve uygulamaya çalışıldı. 40 yıldır pek rasyonel olmasa da dengelerin kurulduğu bir ekonominin çeşitli alanlarında birbirinden bağımsız, sonuçları tahmin edilmeye çalışılmamış ve yanlış uygulamalar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Ancak bu her tarafta kangren başlamış bir vücudun sadece bir kısmını tedavi etmeye benzemekteydi. Sonuçta kurulmuş dengeler bozulmuş ve 1990'a gelindiğinde ülke ekonomisindeki dengesizlikler gizlenemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Çoğu birincil ihtiyaç teşkil eden malların dağıtımını vesika usulüyle gerçekleştirilmekteydi. Talep ve maliyet

⁴¹¹Vladimir KUDROV, *Sovetskaya Ekonomika ve Retrospektive*, Znaniye Kitabevi, Moskova, 1995, s.145.

enflasyonu bastırılmamış, fakat artık açığa vurmaya başlamıştı. 1983 yılında en üst noktaya ulaştıktan sonra (% 3.4) dünya ticaretinde SSCB'nin payı düşüşe geçmiş ve 1990'a geldiğinde % 1.8 teşkil etmekteydi. Dışarıya sanayi malları dışında (% 25) petrol, doğal gaz, çelik, altın ve silah satarken dünya buğday ithalatının % 15'ini gerçekleştirmekte idi.⁴¹²

Merkezin artık sistemi kontrol altında tutamadığını gören SSCB'ni oluşturan devletler gitgide kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başladılar. Bu hem iktisadi, hem siyasi alanda kendini gösterdi. Milliyetçi hareketlerin güçlenmesine ve gerçekleşen başkaldırlara rağmen 1990 Ağustos ayına kadar güç kullanımı sayesinde de olsa Sovyet Devletleri birarada tutulmaktaydı. Fakat karşılıklı yükümlülükler artık yerine getirilmiyor, iktisadi bağlantılarda iç üreticiler tercih ediliyor, böylece birlik'teki bağlantılar zayıflıyordu.

1991 Ağustos olaylarından sonra siyasi kopukluklar da meydana gelmeye başladı: birliği oluşturan devletler ardarda bağımsızlıklarını ilan ederek uluslararası hukukun bir birimi durumuna geçtiler ve süreç 1991 yılının Aralık ayında SSCB'nin yerine BDT'nun kurulmasını sağlayan Anlaşma ile son buldu.

1.2. 1991-97 Döneminde Rusya'nın Gösterdiği Gelişme

1.2.1. Genel Değerlendirme

1917 Devriminden sonra SSCB'nin katettiği yolun dünyada hiçbir örneği yoktu. Ancak 70 yıllık dönemin sonucu sosyalist sistemin dünya şartlarında ölüme mahkum olduğudur. Bu sonuca daha 1970'lerde ulaşılmıştı, fakat prensip meselesine getirilen iki sistemin karşılıklı mücadelesi bunu kabul etmeye izin vermiyordu.

Kendini tükettikten sonra sosyalist sistem yine mağlup çıktığını kabul etmek zorunda kalmıştı, ancak bu dönem boyunca benimsetmeye çalışılan hayat tarzının hiç iz bırakmadan tarihe karışması mümkün değildi. Girişimciliği hiçe sayması, siyasette tek seslilik, mülkiyet hakkının tanınmaması, standart tüketim, bunların hepsi Rusya'nın pazar ekonomisinde geçiş sürecinde olumsuz etkilerini bırakmıştır. Nitekim Batı'nın yüzyıllardır yürüdüğü yoldan Rusya'nın birkaç sene içinde geçmesi sözkonusu olamaz.

SSCB'nin ortadan kalktığını resmileştiren anlaşmanın imzalanmasından önce eski sistemi yeni şartlara uydurarak devam etmesini sağlama çabaları yok değildi. SSCB devletlerinin yöneticileri birkaç kez biraraya gelerek ortak iktisadi alanın kurulmasını tartışmışlardı. Ancak bu görüşmelere katılanların amaçları farklı, bazen de birbirine zıttı. Bir

⁴¹²Yevgeni AVDOKUŞİN, *Meydunarodniye Ekonomiceskiye Otnoşehiya*, Yurist Kitabevi, Moskova, 1999, s.100.

devlet hala Rusya sayesinde sorunlarını çözüme eğiliminde iken diğeri en kısa sürede kendi başına hareket edecek şartların sağlanmasını istiyordu. Oysa iktisadi durum hızlı ve kararlı müdahale gerektiriyordu. Görüşmelerin sonuçlandırılmayacağı anlayan Rusya iktisadi reformları tek başına başlattığını ilan etmiştir.

Reformların gerektiği çoktan ortaya çıkmış ve kabul görmüş olmasına rağmen halkın ne tarafa ve hangi hızla ilerlenmesi gerektiğini bilmediğinden mevcut hükümete muhalefetin olmadığı gibi destekleyen sayısı da pek azdı. Sonuç olarak hükümet seçilen yoldan kararlılıkla ilerleyebilirdi ve belli bir süre buna karşı çıkanlar olmayacaktı. Enflasyonist ve anti-enflasyonist politikalar-hükümet bunlardan ikincisini seçerek bozulmuş fiyat dengelerini düzeltme yolundan gitti. Gerçekleştirilen adımların gerekliliği ortaya çıkaracağı zorluklar ve uzun vadede getireceği artılar halka anlaşılır biçimde iletilmiş olsa, liberalizasyon yolunda katlanılması gereken sosyal maliyetler bu kadar ağır olmazdı, ancak bu yapılmadı. Buna ek olarak iktidarın yeniden paylaşımı sırasında destek sağlamayı amaçlayan politikacılar populist propagandaya girişince hükümet geri adımlar atmak zorunda kalmıştı. Enflasyonist politikaların taraftarlarının hükümete sokmanın maliyeti 1992 yılının eylül ayından itibaren haftalık % 5'e ulaşan fiyat artışları.

Ani yön değiştirmenin bu ilk örneği idi. Bundan itibaren böyle değişiklikler bazen yılda birkaç kez olacaktı. Bazen belli grupların çıkarlarını korumak için yapılan bu hareket bazen de iktidarın sallanmaya başlaması ile veya seçimlerin yaklaşması nedeni ile devreye sokuluyordu. Sıkı para politikası ve dünyaya açılmanın ekonomideki çoğu işletmelerin sonu anlamına geldiğinden bunların yöneticileri ve çevresinde çoğalan ve çıkar sağlayan gruplar Duma ve hükümette lobi oluşturarak sürekli olarak kendilerine sayısız kredi, vergilerden muafiyet, dış rekabete karşı korunma çarelerini uygulamaya sokmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Enflasyon maliyetinin halkın sırtına binmesiyle periyodik olarak sosyal başkaldırıları gerçekleştiriyor, bunların bastırılması ve susturulması için hükümette serbest piyasa ekonomisinin taraftarları hükümete sokuluyordu. Bunların faaliyete geçmesiyle yine zararda kalan gruplar aktifleşerek bu döngü sürdürülüyordu. Bu iki uç arasında geçişler bazen hükümet başlığını değiştirme gibi hareketlerden izlenirken bazen (1993 Olayları, Çeçenistan'da Savaş) toplumdaki karşılıklı güçlerin çarpıştırılması ve kan dökümünden geçiyordu.

Merkezde olup biten bu yön değiştirmeler özerk cumhuriyetler ve eyaletlerin merkezle ilişkilerine pek etki yapmıyordu ve genel eğilim bunların gittikçe kendilerine daha fazla finansal bağımsızlık kazanmaları yönündedir. SSCB'deki merkez-yerel yönetim ilişkilerin korunması sözkonusu olamazdı ve ipler geçiş sürecinin başlarında gevşetilmişti. Ancak merkezin kendi içindeki kavgalar bitmeyince yerel yönetimler sorunlarıyla karşı karşıya bırakıldığından süreci durduracak güçlerin yokluğu durumun yerel kanunların federal kanunlardan daha üstün tutulmasına kadar götürmüştü. Bu bir taraftan siyasi

yönden merkezi yönetimin otoritesini zedelerken diğer taraftan uygulanan iktisat politikalarının etkinliğini azaltıyordu.

Bahsedilen (ve daha sonraki-1999'a kadar) dönemde Rusya'nın hangi yoldan ilerleyeceğine dair kararın verilememesinin tek nedeni Cumhurbaşkanı'nın hükümeti kurma ve dolayısıyla iktisadi politikalarına yön vermede hemen hemen sınırlandırılmamış yetkileridir. Bu bir taraftan kişilikle ilgili olup diğer taraftan da ülkenin özelliklerinden (büyüklüğü, uzun süre serbest piyasa ekonomisinden kopuk kalması gibi) kaynaklanmıştır.

1.2.2. Para ve Bütçe Politikalarının Uygulanması

Siyasetin ekonomiye sürekli el atması bütçe politikasının kararlı uygulanmasından alıkoymaktaydı. SSCB'den kalma dengesizliklerin az da olsa düzeltilmesi ve bütçe üzerindeki baskıların hafifletilmesi için Nisan 1992'de fiyatların artırılması ve bir kısmının serbest bırakılması enflasyonun varlığının kabul edilmesi anlamına gelmekte idi. Fiyat liberalizasyonundan sonra hiperenflasyona yol açmamak için kararlı bütçe politikasının uygulanması şarttı. Vergi gelirlerinin devamlılığını ve yeterliliğini sağlama amacı ile dolaylı vergilerin ağırlıklı olması yönünde gerekli düzenlemeler yapıldı. 1992 yılının başındaki bu kararlılık 2. çeyreğin sonlarına doğru tarım ürünlerine uygulanan alım fiyatlarının yükseltilmesi, kredi politikasının gevşetilmesi ve eylül ayında enerji fiyatlarının kısmi liberalizasyonu emisyonu başvurulmasını zorunlu kıldı ve 2-3 ay sonra enflasyonun sıçramasına, rublenin değer kaybetmesine ve bütçe açığının büyümesine neden oldu. Bu gelişmeler bütçe giderlerinde kısıtlamalara (silah üreticilerine olan borçların artması, devlet memurlarının maaşlarının ödenmesini geciktirilmesi, tarım kesimine olan borçların büyümesi) yol açmıştır.

Bütçede belirlenen amaçlara ulaşmada yıl içinde kararlılığın sürdürülmesi 1992'den itibaren gelenek haline gelmiştir. Daha sonraki yıllara bakıldığında şöyle bir trend göze çarpmaktadır: yıl içinde en az iki tutum değiştirme olmakta. Başlangıçta bütçe rakamlarını tutturmak için uygulanan kararlı politikalar çeşitli etkenlerin devreye girmesi ile gevşetilmekte, bunun sayesinde dengeler bozulunca yıl sonuna doğru yine musluklar kısılmakta.

1993'ten itibaren hem işletmeler, hem halk bu davranışı artık beklemeye başlamıştır. Devlet işletmeleri ve yerel yönetimler giderlerin kısıtlanması için hiçbir düzenleme gerçekleştirilmemiş. Oysa merkezi yönetim kararlılığını gösterecek tutumu sürdürmekteydi. Rusya'nın diğer BTÜ üye devletlerine "teknik kredi" sağlamasından vazgeçilmiş, Merkez Bankası ile yapılan anlaşma ile sağlanacak kredilerin sınırları belirlenmiş ve gelirlerle desteklenmemiş giderlerin bütçe üzerinde çalışmalar sırasında teklif edilmesine moratoryum ilan edilmiştir.

Ekim 1993'te meclisin dağıtılması ile devlet giderlerinde kısıtlamalara gitmek için elverişli koşullar sağlanmıştı. Bu dönemde tarımsal ürün alım fiyatlarının yükseltilmesinden vazgeçildi, buğday üreticilerine sağlanan sübvansiyonlar kaldırıldı. Refinansman kredi faizleri yükseltildi, yapılacak yatırımlardan vazgeçildi ve böylece bütçe açığı % 9.8'e indirildi.⁺¹³ Merkez Bankası ile yapılan anlaşma sayesinde ekonomiye enjekte edilen para miktarının sınırlandırılması 1993'ün yıl başında aylık % 26'dan Aralık ayında % 13'e indirilmesi sağlandı.

Tablo 57: Rusya'nın 1992-2000 Yıllarına Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yıllık Enflasyon	1353.0	895.5	215.0	131.0	21.8	11.0	84.4	85.7	20.2	16.7
Yıllık Büyüme	-19	-12	-15.0	-4	-6	0.4	-4.6	5.4	8.3	5.3
Bütçe Açığı/GSYİH	-23.1	-7.3	-10.4	-6.1	-8.9	-7.9	-8.0	-3.8	2.9	

Kaynak: www.imf.org/country/russia

Belirlenen amaçlara ulaşmada gösterilen kararlılık enflasyonun en düşük düzeyde gerçekleşmesine ve 1994 yılının ortalarında büyümede olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açtı: 1991'den küçülme eğilimi, gösteren sınırlı üretim düşüşünü durdurdu. Ancak üretimdeki olumlu gelişmeler ekonomideki çözülmemiş yapısal sorunların olduğunu hatırlattı. Bütçe ve ödeme krizi, enflasyon potansiyelinin büyüklüğü, yatırımların gittikçe azalması, büyümenin pozitif değer almaması bunların başlıcalarıdır.

Merkez Bankası'nın Rublenin yavaş devalüasyonu⁺¹⁴ 1994'ün sonlarına doğru spekülasyon baskılarının artmasına yol açmıştı. Tarım sektörüne yapılan mevsimlik fon aktarımı ve Kuzey bölgelerine sübvansiyonların artırılmasından bu baskılar daha da güçlenerek Merkez Bankası rezervlerinin 900 milyon azalması ve Rubleyi desteklemekten vazgeçme ile sonuçlandı. Bu çöküş tüketim malları arzında ithalatın % 40 oranına ulaşmadığı takdirde belki de fazla etkilemedi, ancak enflasyonist beklentilerin artması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

Yönetici kısmının tecrübesiz ve yeterince iyi eğitim almamış olması 1994 yılında belki de en açık biçimde ortaya çıkmıştır. 1994 bütçe tahmininde hem enflasyon rakamları, hem GSYİH rakamları fazla büyük alınmıştır. Dolayısıyla gerçekleşen fiyat artışları ulaşabilecek olandan daha büyük çıkmıştır, bütçe açığı da % 10,9 olarak gerçekleşmiştir.

Bundan gerekli dersler alınmıştır. 1995 bütçesinde aylık ortalama % 4 oranında enflasyon öngörülmüş ve Merkez Bankası'nın kredilerinin doğrudan bütçe açıklarının

⁺¹³“Statisteskii Sbornik 1993 Goda”, Goskomstat Rossii, s.21.

⁺¹⁴1994'ün ilk 8 ayında reel olarak Ruble % 14 değer kazanmıştı.

finansmanına yöneltmesinden vazgeçilmiştir. Bu adımlar IMF ile yapılan stand by anlaşması çerçevesinde atılmıştı. Yapılan düzenlemelerin etkinliğini arttıracak olan bir diğer adım -Ruble değerinin belli bir aralıkta tutma- bu yıl içinde yapılmıştı. Bunun sayesinde Merkez Bankası Rubleyi bu aralıkta tutacak hareketlere daha az miktarda fon ayırmak zorunda kalmış ve hükümetin uyguladığı para politikasına olan güveni arttırmıştır.

Aynı program çerçevesinde Merkez Bankası faiz oranlarını arttırarak bankalararası kredi faizinin ve hazine bonusu gelirlerinin üstünde olmasını sağlamıştır. Bankaların Merkez Bankası'nda tutacakları rezerv oranı da yükseltilmiştir. Henüz yüksek olan enflasyon ortamında bu oranın yükseltilmesi bankaların vergi yükünün ağırlaşması ve yeni, çoğu zamanda daha riskli alanlara el atmalarına neden olmuştur. Bankalararası kredi piyasasının yüksek enflasyon oranları geçerli olan ve ucuz kredi sağlanan dönemde kurulmuş olması bankaların fon yönetimi, risk değerlendirilmesi gibi hayati önem taşıyan faaliyetlere pek dikkat edilmemesine yol açmıştı. Kur dalgalanmalarından büyük kazanç sağlayan bankalar kurun aralıkta tutulması kararından olumsuz etkilenmişti. Dalgalanmaların yılın sonuna kadar aynı kur aralığında devam ettirileceği kararı çoğu bankanın yılın Ağustos ayında krize girmesine neden olmuştur. Zor durumda kalan bankalar ellerindeki hazine bonolarını satarak likiditesini arttırmaya çalışmıştır. Bunların çoğunu MB satın alarak ayakta kalmayı başaranlara satarak bono piyasasının çöküşünü önlemiştir.

1996 yılında uygulanan para politikaları üzerinde yine siyasetin etkisi hissedilmeye başlamıştır. Bir taraftan seçim öncesi Cumhurbaşkanı'nın verdiği ödenmemiş maaşların hepsini ödeme sözü, diğer taraftan Duma'nın bütçe giderlerini arttıracak kararlar alması ve Merkez Bankası'nın mevcut Yeltsin'in seçim öncesi kampanyasını destekleyecek yönde hareket etmesi IMF verilen sözden sapmaya enflasyonun artışına ve yüksek faiz oranlarının oluşmasına yol açmıştır. Seçimlerden sonra eski kararlılığın sürdürülmemesi birkaç etkenin sonucu olmuştur. Birincisi, Yeltsin'in sağlık durumunun kötüleşmesi siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır. İkincisi, seçim öncesi oy kaybetmemek için vergi reformunun gerçekleştirilmemesi seçim sonrası geleneksel olarak uygulanan populist politikalarda birleşince bütçe gelirlerinde düşüşe neden olmuştur.

1997'de sıkı para politikası uygulanmaya devam edildi. Dolaşımdaki para hacmi % 15,8 artmasına rağmen enflasyonun % 11 oranında kalmış olması ekonominin dengelerinin yavaş yavaş oluştuğuna ve Rubleye olan reel talebin arttığına işaret etmektedir. Aynı zamanda yabancı yabancı yatırımcılar da siyasi risklerin ortadan kalktığını düşünerek yatırımlarını hızlandırmış, bunun sayesinde de ruble reel olarak % 3 değer kazanmıştır.

Fakat siyasi riskin yanlış değerlendirildiği 1997'nin 2. yarısında ortaya çıkmıştır: Duma ekonomideki reformları frenlemeye başlamış, Duma içinde iyiye gidişle

memnuniyetsizlik artmış, vergi reformları geciktirilmeye devam etmiştir. Sonuçta hükümetteki “genç reformcuların” pozisyonu zayıfladı ve yabancı yatırımcılar durumu yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştı. Bu dönem Güneydoğu Asya piyasalarında çalkantıların artmasıyla birleşince Rusya'nın finansal piyasalarında kurulmuş dengeler de bozulmaya başlamıştı.

1.2.3. Rusya'nın İç ve Dış Borçlarında Gelişmeler

1.2.3.1. Dış Borçlar

SSCB dağıldığında sahip olduğu dış borç miktarının (o an için 108 milyar dolar) oluşturan devletlere paylaşılacağı öngörülmüştü, ancak sadece Rusya'nın kendi payına düşen ödemeleri gerçekleştirebilecek durumda olduğundan kısa bir süre sonra tüm SSCB borçlarını yüklenmiştir. Karşılığında da tüm aktiflerin sahibi durumuna geçeceği kararlaştırılmıştır.

Rusya'nın IMF'e üyeliğinden sonra (Mayıs 1992) bu kurumla olan ilişkiler yoğunlaşmıştır. Geçiş döneminin ilk yıllarında ihracat gelirlerinin yetersizliği, yüksek ihracat miktarı, MB rezervlerinin azlığı büyük miktarlarda dış kredi alınmasına yol açmıştır. 1992 yılındaki 12,8 milyar dolar krediden sonra bütçenin böylesine büyük miktarlarda borçları kaldıramayacağından sınırlamalar getirilmiş ve 1993 yılında alınan dış krediler 5,5 milyar dolarla sınırlı kalmıştır.⁴¹⁵

Aynı zamanda Paris ve Londra klüpleri ile borçların yeniden yapılandırılması görüşmeleri sürdürülmekteydi. 1996 yılında Paris klübü üyelerine olan 38 milyar dolar değerindeki dış borcun geri ödenmesine ilişkin anlaşma sağlandı: ödemeler 2002 yılından itibaren başlayacak ve türüne göre 21 ve 25 yıl bitiminde sona erdirilecektir.

1997 yılının Ekim ayında Londra klübü ile yapılan anlaşmaya göre 32,3 milyar dolar tutarındaki dış borcun ödeme koşulları konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ana para ödemeleri 2022 yılında başlayacak, faiz ödemeleri ise (8,3 milyar dolar) 20 yıllık tahvillerle değiştirilecek ve ilk ödemeler 2004 yılında başlayacaktır. Böylece tüm ödemeler başladıktan sonra yıllık ortalama 7 milyar \$ (GSYİH'nin % 1,3'ü) ödenecektir.⁴¹⁶

Bu dönem içinde IMF ile 3 program çerçevesinde 10,5 milyar dolarlık kredi sağlanmıştır. Bunların karşılığında Rusya bütçe açığını belli seviyede tutmak, para miktarı

⁴¹⁵İnstitut Ekonomiki Perehodnogo Perioda, 1993: Tendentsii i Perspektivi, Godovoy Ofçet, Moskova, 1994, s.81.

⁴¹⁶AVDOKUŞİN, a.g.e., s.284.

artışını sınırlamak, dış ticarete engelleri azaltmak, ihracat vergilerinin kaldırılması gibi amaçlara ulaşmayı istleniyordu.

1996 yılının Kasım ayında Rusya eurobond piyasasına da girmiştir. İlk olarak 1 milyar S. 6 ay sonra 2 milyar DM, yıl sonunda 3 milyar S. 1998 yılının ilk çeyreğinde 1,25 milyar DM tutarında bu piyasadan kredi sağlanmıştır.

Bu gelişmelerden sonra bağımsızlığını kazandığı anda 107,7 milyar dolar olan dış borç 1996'ya gelindiğinde 125 milyar, 1997'de 130,8 ve 1998'in başında 150,0 milyar dolara yükselmiştir.⁴¹⁷

Tablo 58: Rusya Federasyonu'nun Dış Borçları

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
SSCB'den Kalma Borç	104,9	103,7	108,6	103,0	100,8	97,8	95,0	103,0	68,0
Rusya'nın Borcu	2,8	9,0	11,3	17,4	24,2	33,0	55,0	54,5	85,0

Kaynak: www.cbr.ru/statistics

1.2.3.2. İç Borç

1998 krizinin en önemli nedenlerinden biri olan iç borç 1990'ların başında sorun yaratacak boyutlarda değildi. GSYİH'nin % 2'sini teşkil eden iç borcun bir kısmının geri ödenmesi dayanıklı tüketim malları şeklinde yapılacak, diğer kısmı ise MB'nin faiz oranından çok daha düşük faizle MB'ndan sağlanan borç oluşturuyordu. Toplam iç borç miktarı 1994 yılının başında 35 trilyon Ruble civarında (GSYİH'nin % 22'si) idi.

1993 yılında ihraç edilmeye başlayan GKO⁴¹⁸ 1 yıl içinde güven kazanıp MB'nin piyasadaki likidite miktarını etkilemenin en önemli aracı haline gelmiştir. Ancak bütçe açıkları sınırlandırılmayınca alınan borcun maliyeti artıyor, süresi ise kısalıyordu. Ekim 1994'te GKO faizleri bankaların MB'ndan sağladıkları kredi maliyetinin üstüne çıkarak reel sektöre fon akışını daha da yavaşlatmıştır. Geri ödeme süresi ise 50 güne kadar inmişti.⁴¹⁹ 1995 yılının başında GSYİH'nin % 1'ine eşit olan ihraç edilen GKO miktarı 1996'nın sonuna gelindiğinde % 4,5'e ulaşmıştır.⁴²⁰

1995 yılında enflasyon oranındaki düşüşlerden daha yavaş azalan GKO kârlılığı 1996'da borç servisinin daha da ağırlaşmasına neden olmuştur. Bu gelişmenin bir diğer

⁴¹⁷Nikolay LVOV, Vneşniy i Vnytrenniy Dolg RF, Finansovaya Akademiya Pri Pravitelstve Rossii, Moskova, 1998, s.42.

⁴¹⁸GKO: Hazine bonusu.

⁴¹⁹İnstitut Ekonomiki Perchodnogo Perioda, Otçot za 1995 god, Moskova, 1996, s.18.

⁴²⁰www.cbr.ru/statistika/

sebebi de MB'nın bu sıralarda uyguladığı katı para politikası. Yabancı yatırımcıların bu piyasaya girmelerine izin verilmesi iç borç yükünü azaltmaya imkan tanıyabilirdi. Üstelik kur riski tünel uygulamasıyla azaltılmıştı. Ancak bu yapılmadı ve 1995'in sonunda patlak veren banka krizi sırasında sadece MB'nın bonoları batmak üzere olan bankalardan satın alması bu piyasanın çöküşünü engellenmiştir.

Ancak artık GKO'ları belirli plan çerçevesinde değil de, anlık ihtiyaçları karşılamak için ve banka sıkışıklıklarını gidermek için kullandığı da ortaya çıkmıştır.

1995 yılının ortalarına gelindiğinde ihraç edilen GKO'ları satın alacak büyük yatırımcılar hemen hemen hiç kalmamıştı ve devlet halka yönelik OGSZ (Devlet döviz tasarruf bonoları) çıkararak durumu düzeltmeye çalıştı, ancak yeterli reklamın yapılmaması ve ikincil piyasanın yeterince gelişmemiş olması daha üçüncü ihalede satışa çıkarılan bono hacminin sadece % 18'ine talebin gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Tablo 59: 1993-97 Döneminde Rusya'nın İç Borcu

	1.1.1994	1.1.1995	1.1.1996	1.1.1997	1.1.1998	1.1.1999	1.1.2000
İç Borç Miktarı (Milyon Ruble)	95196.6	88400.0	188543.6	365548.2	501641.1	751060.0	584000.0
İç Borç/GSYİH	21.7	14.0	11.4	16.2	18.7	26.0	13.0

Kaynak: Goskomstat Rossii, *Statistiçeskiye Danniiye za 1997 God*, Moskova, 1998, s.11.

1996 yılında tahvil piyasasının yabancılara açılması (ilk önce yabancı yatırımcıların payı 1.5 milyar dolarla sınırlı tutulmuş, Kasım ayında da bu sınır 2 milyar dolara yükseltilmiştir) borçlanma maliyetinin düşmesine (yıllık % 38) getirmiştir. Aynı zamanda piyasanın siyasi çalkantılara duyarlılığı da azalmıştır.

1997'de genç reformcular üzerindeki siyasi baskı sonucu yine dalgalı döneme giren piyasalar da azalan MB rezervleri paniği daha da artırarak sıcak paranın ülkeyi terkmesine neden olmuştur. Bu dönemde mevcut alternatiflerden MB'sı faizleri arttırmayı devalüasyona tercih etmiştir. Piyasadaki GKO miktarı GSYİH'nın % 13,9'unu teşkil etmiş, ortalama süre 1996'nın başındaki 105 günden 1995 yılının sonuna doğru 280 güne çıkmış, yıllık getiri daha da düşerek 1997 yılının Ağustos ayında yıllık % 18'e inmiştir.

1.2.4. Reel Sektörde Gelişmeler

1991 yılında başlamış olan reel sektördeki düşüşün birkaç nedeni vardır: 1) merkezi planlama miktarlarının azalması yanında yerel yönetimlerin yetkilerinin artması; 2) devletler

arasındaki gelişme yoluna ilişkin bakışlarda farklılık: 3) devletlerarası bağların zayıflaması sonucunda 1992'ye karamsar bakış bunların en önemlileridir. Sonuçta ülke ekonomisi % 19 oranında küçülmüştür.⁴²¹

1992 yılında devlete ait işletmelerin çalışma koşullarında daha büyük değişiklikler olmuş: sektörel yönetim, planlama ve dağıtım ortadan kalkmış, fiyatlar serbest bırakılmış, bütçeden kaynak aktarımı ve ucuz kredilere son verilmiştir. Ekonomide istikrarsızlık, finansal durumda kötüleşme, dağıtım ağlarının yokluğu durumu daha da zorlaştırmıştır. Sonuç olarak araştırma-geliştirmeye yapılan harcamalar kısıtlanmış, insan kaynaklarına ayrılan pay azaltılmış, yatırım faaliyetleri yavaşlamıştır. Bu durum karşısında çoğu üreticiler hükümet ve MB'na baskıyı artırmayı tercih etmiş, alınan mal-hizmetin bedelini ödememe, maaşları dağıtmama gibi yollara başvurmuşlardır. Ekonomi % 12 oranında yine küçülmüştür.

Devlet finansmanından yoksun bırakılmış, eyaletler arasındaki bağların kopmasından dolayı girdi ve ara malın gelmediği ve garantilenmiş dağıtımın olmadığı ortamda çalışan KİT'ler hala devlet yardımlarına güveniyor ve çoğunun ayakta kalıp kalamayacağı, yönetiminin kredilerin dağıtıldığı mercilere yakınlığına bağlanmıştı. Kendini ayakta tutacak, işçilere maaş ödeyemeyecek durumda olan bu işletmelerden ne vergilerin ödenmesini, ne üretimin genişletilmesi, ne de mevcut seviyenin sürdürülmesi için zaruri yatırımların gerçekleştirilmesi beklenebilirdi. Bu ortamda petrol, madencilik gibi doğal kaynakların işletilmesine dayalı sektörlerin toplam üretimdeki ağırlıkları artış göstermiştir (1990'da % 23.7; 1991'de % 25.2; 1993'te % 25.8). Bunlara yatırılan paraların çabuk geri dönmesi, çoğunun ihracata yönelik olması ve daha az yatırım istemesi bunun nedenleri olmuştur.

Tarım sektöründe toprakların özelleştirilmesine ve dağıtılmasına ilişkin reformlar çok yavaş ilerlemekte, bu sektörde çalışanların ve yöneticilerin tutuculuğu belki de en önemli etken olmuştur. Solcu partilerin her zaman siyasi hayatta ağırlıklarını koruması da sürecin yavaş ilerlemesine neden olmuştur. 1993'e gelindiğinde kolhoz ve sovhozların yerine diğer işletme türleri kurulmuş olsa da toprakların asıl sahibi devlet olmuştur. Tarım işletmelerinin çalışması için gereken her türlü araç-gereçleri sağlayan devlet ürünüün satın alınmasında da elindeki monopoller yardımıyla bunların hareket serbestilerini kısıtlamıştır. Fiyat artışları da tarım sektörünün dezavantajına gelişmiştir: 1990 yılından 1993'e gelindiğinde otomobil fiyatları 380, traktör fiyatları 364 misli artarken buğdayın satın alım fiyatları 180, patatesin 197, sütiün 67, etin 68 misli artış göstermiştir.⁴²²

1994'te askeri harcamaların kısılması sınıai üretimin düşüşünü hızlandıran en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bunun dışında yerli üretimin yüksek koruma duvarlarına rağmen

⁴²¹Goskomstat Rossii, *Statistiçeski Sbornik: 1991-1999*, Moskova, 2001, s.120.

⁴²²Goskomstat Rossii, *Rossiya v tsifrah*, Moskova, 1998, s.19.

ithal malları ile rekabet edemediği artık açıkça ortaya çıkmıştır. Yatırımların kısılması da negatif etkisini hissettirmeye devam etmiştir.

Tablo 60: Reel Sektörün Gelişimi

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSYİH	-12.0	-15.0	-4.0	-6.0	0.4	-4.6
Sanayi	-16.2	-20.5	-2.9	-5.5	1.9	-5.2
Tarım	-4.0	-9.0	-8.0	-7.0	0.1	-12.0

Kaynak: Goskomstat Rossii, ilgili yıllar.

Tablo 61: Rusya Ekonomisinin Sektörel Yapısı

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Sanayi	50.3	44.6	42.2	39.0	37.0	36.2	38.7
Tarım	7.7	6.5	7.6	7.3	7.1	6.5	7.1
Hizmet	42.0	48.9	52.0	53.7	55.9	57.3	54.2

Kaynak: Goskomstat Rossii, ilgili yıllar.

1995 yılında bir taraftan iç talebin yavaş azalması, diğer taraftan dünya piyasalarında olumlu gelişmeler ekonominin küçülmesinde yavaşlamaya yol açmıştır. İç fiyatların dünya fiyatlarına yaklaşması kapanan işletme sayısını arttırırken, zaman zaman uygulanan sıkı bütçe politikaları bir taraftan orta ve uzun vadeli planların yapılmasını engellerken devlet finansmanında da dalgalanmalara yol açmaya devam etmiştir.

Dönemin sonuna doğru dünya piyasalarının Güneydoğu Asya krizi ile çalkalanmalar Rusya ekonomisini de etkilemeden geçmemiştir. İhracata yönelik sektörlerin fiyatlarındaki düşüşler zincirleme etkisi ile iç piyasaya yönelik çalışan sektörleri de etkilerken yıl başındaki üretim artışlarını baltalamıştır.

1.2.5. Dış Ticaret

Dünya ekonomilerinin 1980'lerdeki hızlı geliştiği sırada SSCB'de krizin gittikçe derinleşmesi dış ticareti de etkilemiştir. 1991 yılında bir önceki yıla göre dış ticaret % 36,4 oranında küçülmüştür.

Rusya ekonomisine has olan siyasetin büyük etkisi dış ticareti de etkilemiştir. Uygulanan kuralların, tarifelerin ve sınırlamaların sürekli değişmesi, dışa yönelik işletmelerin durumunu zorlaştırmaktaydı. 1990'ların ortalarına kadar dışa açılma etkisi ile genişleyen dış ticaret hacmi daha sonraki yıllarda dünya ticaretinin 1997'de % 9,5 ve 1998'de % 6,2 genişlemesine rağmen azalmıştır. Bu bir taraftan iç ve dış fiyatların eşitlenmeye yüz tutmasından kaynaklanırken diğer taraftan Ruble'nin reel olarak değer

kazanması negatif etkisinin sonucudur. 1996 yılına gelene kadar ihracatın bazen tek nakit kaynağı haline gelmesi başlangıçta dış ticarete olumlu gelişmelere yol açmıştır.

1992 yılında dış ticaret GSYİH'dan daha hızlı daralma göstermiştir. Bunun nedenlerini birkaç başlık altında sıralayabiliriz:

- i. Üretim daralması.
- ii. Ülkenin finans sektörünün felci, Ruble değerindeki çöküş, enflasyonun hızlanması,
- iii. Rezervlerin yavaş arttığı ortamda büyüyen dış borç servisi ve SSCB'den kalma borç servisinin yerine getirilmesi.
- iv. Dış ticarete liberalizasyona yönelik hareketlerin yanında bunların sistematik bir şekilde değil de, günlük ihtiyaçlara göre gerçekleştirilmesi. Sonuçta ihracat % 16,7 oranında küçülürken ithalat da % 16,9 oranında daralma göstermiştir. Bunun yanında bir diğer eğilim de kendini göstermiştir. Dış ticarete Batı Bloku ülkelerinin payının bir yıl içinde % 55'ten % 62'ye artması. Doğu blokunda hüküm süren barter usulü ticaretin etkilerinden de tam olarak arındırılmamıştır. Barter dış ticaretin % 8'inde kullanılmıştır.⁴²³

1992'ye kadar sınırsız yapılabilen ithalat bu yıl tarifelerin uygulanması ile karşılaşmıştır. Başlangıçtaki tüm mallara uygulanan tarifeler daha sonra aynı yıl içinde gıda, ilaç, araştırma-geliştirme, makina ve araç-gereçleri için kaldırılmıştır. İhracatta ise ihraç edilen mal bedelinin yarısını MB'nın belirlediği kurdan satma zorunluluğu ve ihracat vergisinin yanında bir de miktar kısıtlamaları uygulanmıştır.

1993'te ihracat teşvik etme çabaları yanında iç üreticiyi korumaya yönelik tedbirlerin alınması ihracatın % 4,5 oranında genişlemesine, ithalatın ise % 27,6 kısılmasına neden olmuştur. İthalattaki bu gelişmenin temelinde KDV uygulamasının başlaması ve tarifelerin yükseltilmesi yatmaktadır.

Ülke içinde sınırlı üretiminden madencilik sektörlerine olan kayma ihracat bileşiminden de kaynaklanmaktadır: petrol ve doğalgazın ihracattaki payı 1993'teki % 46,3'ten 1994'te % 44,7'ye çıkmışken makinaların payı % 6,5'ten % 5,3'e düşmüştür. Toplam ihracat ise % 53 oranında genişlemiştir.⁴²⁴ İhracattan sağlanan gelirin artmasına rağmen bu fonların ihracatı geliştirici programlardan çok dış borç ödemeleri ve bütçe açığının kapatılmasına yöneltilmesi bu eğilimin süreceğine işaret etmektedir.

1994 yılında artan tarifelere rağmen ithalatta % 88,4 artış görülmüştür. 1 Temmuz

⁴²³GTK (Gosudarstvenniy Tamojennyi Komitet), *Danniye za 1992 god*, Moskova, 1984, s.18.

⁴²⁴İEPP, 1994: *Tendetsii i Perspektivi*, Moskova, 1995, s.161.

1994'te tarifeler ortalama % 5.7 oranında artırılmış, daha sonra bazı mal grupları için yine düşünülmüş, bazıları için ise tamamen kaldırılmıştır. Gıda mallarının ithalattaki payı % 22.2'den % 29.2'ye çıkmıştır.

1995'te başlıca ekonomilerin durgunluktan çıkmaları ile dünya ticaret hacminde son 20 yıl içinde en fazla genişlediği (% 9.5) kaydedilmiştir. Ticarete konu olan malların fiyatlarında da artış görülmüştür. Bu ortamda Rusya ihracat vergilerini büyük ölçüde kaldırmış, aynı şekilde ihracat izni uygulamasına da son vermiştir. Gümrük tarifelerinde gerçekleştirilen artışa rağmen ortalama gümrük tarife seviyesi Avrupa Birliği'nin uyguladığı tarifelerden hala düşük kalmaktadır (% 21'e karşı % 16).⁴²⁵

Aynı yıl kurda tünel uygulamasına geçilmesi ihracatın kârlılığını azaltırken ithalatçıları kur riskini azaltarak teşvik etmiş, böylece koruma duvarlarının yükselmesinden kaynaklanan kayıpların bir kısmını da olsa telafi etmiştir.

Tablo 62: Rusya'nın Dış Ticaretinde Gelişmeler

	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi
	Milyar \$	Bir Önceki Döneme Göre Değişme %	Milyon \$	Bir Önceki Döneme Göre Değişme %	Milyar \$
1992	42.4	-16.7	37.0	-16.9	5.4
1993	44.3	4.5	26.8	-27.6	17.5
1994	67.8	53.0	50.5	88.4	17.4
1995	82.9	22.2	62.6	24.1	20.3
1996	90.6	9.2	68.1	8.8	22.5
1997	89.0	-1.7	71.9	5.7	17.0
1998	74.8	-15.9	58.0	-19.4	16.9
1999	75.6	1.0	39.5	-31.9	36.1
2000	105.6	39.5	44.9	13.5	60.7

Kaynak: www.cbr.ru/statistics

Rus mallarının dış piyasalarda rekabet edememesi, iç piyasalarda yatırımların yetersizliği, üretim ve taşımacılık maliyetlerinin artması ve bazı ülkelerin pazarlarını Rusya'dan ithalata kapatması dış ticaretin artış hızını yavaşlatmaya 1996 yılında da devam etmiştir.

1993-96 döneminde ihracat artışı büyük ölçüde dış ticaretin serbestleştirilmesi sayesinde sağlanmaktaydı. 1997'ye geldiğinde artık bu kaynak "tüketilmişti". İhracatta % 46,9'luk payla ilk sırayı alan petrol ve doğal gaz fiyatları 1997 sıcak kış ve Güneydoğu Asya krizi nedeni ile düşüş gösterince bu faktör de ihracat gelirlerinin azalmasını hızlandırmıştır. İç talebin artması ve üretim hacminin 1992'den sonra ilk defa düşük de

⁴²⁵GTK, a.g.e., s.22.

olsa artış göstermesi ithal mallara olan talebi artırarak dış ticaret fazlasının % 31.6 oranında azalmasında etkili olmuştur.

İhracatın yapısında bahsedilen dönem içinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Petrol ve doğal gazın ihracattaki ağırlığı 1993'teki % 48'den 1997'de % 46,9'a inerken ithalatta 1992'de en önemli kalem olan gıda malları (% 35) 1997'ye gelindiğinde yerini makina ve araç gereçlere bırakmıştır (% 37.2). Ülke bazında bakıldığında ise BDT üye ülkelerin dış ticaretteki payları % 22.8'e kadar azalırken (1992: % 38), diğer ülkelerin payı % 62'den % 77.2'ye çıkmıştır.⁴²⁶

1.2.6. Özelleştirme

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başlatılması için özel sektörün yaratılması şarttı. Ancak çarpık iktisadi ilişkilerin hüküm sürdüğü ortamda dengelerin az çok sağlanması için dünya tecrübesinden farklı olarak özelleştirmeden önce fiyatlar serbest bırakılmıştır. 1992 yılının sonuna doğru gerekli hukuki çerçeve de tamamlanmıştır.

Rusya için özelleştirme birbirinden farklı ama bağlantılı olan iki sürecin gerçekleştirilmesini kasetmektedir. Biri, kamu sektöründeki orta ve büyük işletmelerin satışa çıkarılması. İkincisi ise halka özelleştirme çeklerinin -vauçerlerin- dağıtılması. Halkın bilgisizliği bu ortamda yatırım fonlarının önemini arttırmıştır.

1992'nin sonuna kadar mevcut 250.000 kamu sektörü işletmelerinin 46.800 tanesi (% 18.7) özelleştirilmişti. Kamu sektöründe çalışıp da etkilerinin ve yetkilerinin özelleştirme ile birlikte azaldığını gören çeşitli düzey yöneticileri süreci yavaşlatmaya veya kendi lehine çevirmeye çalışmışlardır. Bu eğilim özelleştirme sonuçlarının gözden geçirilmesi, işletmelerin kontrolünün devlete bırakılması, bazı sektörlerde özel sektörün payının sınırlandırılması gibi taleplerde ortaya çıkmıştır. Özelleştirmeyi siyasi çalkantılar ve süreç ilerledikçe ortaya çıkan hukuki sorunları yavaşlatmıştır.

1993 yılında ticaret ve hizmet sektöründe özel işletmelerin payı % 08,6'ya çıkmıştır. 1995'e gelindiğinde ekonomideki kamu sektörünün yarısına yakını özel sektöre geçmişti. GSYİH'daki payları ise % 62'yi teşkil ediyordu. 1994 yılı toplu vauçerli özelleştirmenin son yılı da olmuştur. Bundan sonra sıra parasal özelleştirmeye gelmişti. Ancak sürecin bu zinciri çok yavaş ilerlemiştir. GSYİH üretiminde 1996 yılında kamu sektörünün payı % 23 olmuştur.⁴²⁷

⁴²⁶GTK, Statistika Vneşney Torgovli, Moskova, 2000, s.76.

⁴²⁷Ministrestvo Ekonomiki Rossii, Privatizatsiya: Problemy i Perspektivy, Znaniye Kitabevi, Moskova, 2000, s.25-29.

1997 yılına kadar pek göze çarpmayan etki grupları arasındaki özelleştirme savaşları bu yıl iyice ortaya çıkmıştır. Bir taraftan parasal özelleştirme kısmının başarısızlığı, diğer taraftan ise devletin bütçe gelirlerini arttırmak için yolları araması bu eğilimi güçlendirmiştir. Sonuçta birkaç elde toplanan işletme grupları bunlara iktisadi süreçleri etkileme fırsatı vermiş ve "crony capitalism" in Rusya'ya uygulanmış hali olan oligarşik yapıyı ortaya çıkarmıştır.

1.2.7. İşsizlik ve Gelir Dağılımı

Gelişmemiş hizmetler sektörünün olduğu ekonomide sını ve tarımsal üretimin hızla daraldığı ortamda işsizlik ordusunun büyümesi veya hizmetler sektörünün diğer iki sektörde boşa çıkan işgücünü emecek hızla genişlemesi gerekiyor. Fakat bunların hiçbiri gerçekleşmemiş -en azından resmi olarak. Onyıllardır işsizliğin olmadığı, bir suç sayıldığı toplumda hemen açığa vurulması pek kolay olmamıştır. İşsizlere sosyal destek sisteminin olmaması, mesleki mobilitenin artması için gerekli altyapının kurulmaması da bunda etkili olmuştur. İşsizliği kabul etmektense ücretsiz izin, tam olmayan işgünü ve iş haftası uygulaması yaygınlık kazanmıştır. Böylece işletme yöneticileri tecrübeli ve kaliteli işçilerin başka işyerlerine kaçışını engelleme amacına da ulaşmış bulunuyorlardı.

1992 yılında işsizlerin olduğu kabul edilmiş, gerekli sosyal garantiler sağlanmıştır, ancak kayıtlara geçen işsiz sayısı şu nedenlerden dolayı düşük kalmıştır:

- i. İşsizlere olan bakışın hala değişmemiş olması,
- ii. Toplam sadece 2500 tane İşçi Bulma Kurumu bölümü çalışmakta, bu da yetersiz kalmaktadır.
- iii. Kanunlarda işten çıkarıldığında kendilerine tazminat ödenmiş işsizlere işsizlik sigortası⁴²⁸ ödenmemekte, dolayısıyla İBK'na kaydolmadan iş aramaya eğilimindedirler, yani en azından kısa süre (2 aya kadar) kayıtlara geçmemekte;
- iv. İşten çıkaran işletmelerin işsizlere kuruma kayıt olmak gerektiğini bildirmeleri gerekiyor ise de bunu yapmaya ne mecburiyetleri ne motivasyonları yoktur;
- v. İşletmeler İBK aracılığıyla değil de, kendi imkanları ile işçi bulmaya gayret etmektedirler;
- vi. Ek ve yeni meslek kazandırma sistemi geliştirilmemiştir.

⁴²⁸ İlk 3 ayda işsizlik sigortası son çalışma yerinde aldığı maaşın % 75'ini, sonraki 3 ayda % 60'ını ve diğer 6 ayda % 45'ini teşkil etmekte. Ama eyaletteki ortalama maaştan fazla, asgari ücret düzeyinden düşük olamaz.

İç borçlanmaya verilen ağırlık ilk başta dış yatırımcılara kapalı olduğundan borçların maliyetini artırmıştı (1995-96). Bu piyasanın dışa açılması ise diğer kritik durumu getirdi: borç maliyeti düştü, ancak bu sefer dış yatırımcıların elinde çok fazla devlet bono ve tahvilleri toplanmıştı. İstikrarsızlığın hüküm sürdüğü ve dış piyasalara bağımlı ekonomide bu kısa sürede dengeleri altüst edecek bir husustur.

Rusya'nın ulaştığı nokta: dışa açık, ancak dünya piyasalarında rekabet edecek güçten uzak, içeride ise zayıf sanayi, gelir dağılımının adaletsiz olduğu ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü ekonomi.

2. 1997-1998 RUSYA KRİZİ

2.1. Rusya'nın 1997-98 Döneminde Gösterdiği Gelişme

1996 Duma seçimleri sonucunda mecliste Rusya Federasyonu Komünist Partisi'nin yanında milliyetçi hareket temsilcilerinin de artması izlenen politikalara yansımaları doğal bir süreçti. Hükümetin önerdiği çoğu çözümleri reddetme, gerçekleştirilen reformları hep olumsuz bakış açısından değerlendirme krizin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Kurulan hükümet ise üç gücün koalisyonu olmuştur. Bir taraftan, iktidarı kaybetmeme arzusunda olan Cumhurbaşkanı, ikinci taraf, devlet meclisi-Duma. Üçüncü güç ise reform döneminde önemli miktarda sermaye sahibi olan, Cumhurbaşkanı ile sıkı ilişki içinde olan ve üstlerde alınan kararların hayata geçirilmesinde engel olabilen birkaç oligarhtır.⁴²⁹

Ortaya çıkan Hükümet işini bilen uzmanlardan oluşmasına rağmen üyelerinin genç olmaları, gerçekten kapitalist dünyayı temsil etmeleri, onun kurallarına göre davranmaları Duma'nın bunları kabul etmemelerine neden olmuştur.⁴³⁰ 1997'de reformların başlamasından beri ilk defa ekonomide dengelerin sağlandığı görünümü vardı: üretim büyüyor, finansal dengeler sağlanmış, kamu sektörü çalışanlarına ve emeklilere olan maaş borçları azaltılıyor. Fakat bu sadece dış görünüm idi. Bunun böyle olduğu gelişen olaylar sırasında su yüzüne çıkmış oldu.

Daha 1997'nin Ağustos-Eylül aylarında olumsuz bir sinyal yoktu. Ancak olumlu

⁴²⁹Şunu belirtmekte yarar var: her ne kadar bu oligartların istikrar bozucu nitelikleri ön planda olsa da, hükümet'teki temsilcileri genç olmalarına rağmen eğitilmiş, durumu iyi kavrayan ve ne yönde hareket edilmesi gerektiğini bilen iktisatçılar olmuştur.

⁴³⁰Aleksandr AGANBEGYAN, "Rusya'daki Finansal Krizin Nedenleri", Finansoviy Krizis: Priçini i Posledstviya, Konferans, Moskova. 20.04.2000.

gelişmeler ödemeler dengesinin gittikçe bozulduğu, vergi gelirlerinin düştüğü, banka sisteminde bıçak sırtı dengenin hüküm sürdüğü ortamda gelişmiştir. Yabancıların elinde olan iç borçlanma karşılıklarının AB rezervlerine oranının yüksek olması da endişe vericiydi.

Dünya piyasaları da bu dönemde çalkantılı döneme girdiler. 1997'nin ikinci çeyreğinde Tokyo Borsası'nın yükselişi dış yatırımcıları çekerek Japon Yeni'nin Dolar karşısında % 12 değerlenmesine yol açmıştır. Yıl başından itibaren kriz sinyalleri ve Japon ekonomisinde sıkı bağları olan Güneydoğu Asya bölgesinin diğer ülkelerinde borsalar düşüşe geçmiş ve bu bölgede kriz hızla yayılmıştır. Bu bölge ile yoğun iktisadi ve siyasi ilişkisi olan ABD de buna borsadaki % 7.18'lik düşüşle 28 Ekim'de cevap vermiştir. Bu tarih Rusya'daki krizin de gelişmeye başladığı tarih olarak alınabilir: dış piyasalardaki bu gelişmeler tetiği çekmiştir.

Krizin ilk haftasında iç borçlanma faiz oranları % 22'den % 28'e çıkınca Rusya Merkez Bankası iki yoldan birini seçmek zorunda kalmıştır: ya faiz oranlarını yükselterek Rubleyi spekülasyon baskıdan koruyacak ya da açık piyasa işlemleri yardımıyla faizlerin artmasını engelleyecek. İlk hata bu durumda ikinci yolun seçilmesiydi. Faizler bir hafta sonra yine de yükseltilerek % 21'den % 28'e çıkarıldı, ancak bu artış yetersiz kaldı. Devlet bonolarını satın alarak Kasım'ın son haftasına kadar borçlanma faizlerinin % 30'un üstüne çıkmasını engelleyebildi. Fakat yabancı yatırımcıların piyasadan kaçışı rezervlerin bir ay içinde 22,9 milyar dolardan 16,8 milyar dolara inmesine yol açtı.

Bu durumda faiz oranlarının yükseltilmesi Rublenin daha hızlı değer kaybetmesine izin verilebilirdi. Devalüasyon riskini artırmanın yanında yeterli rezervlerin varlığında ve tahmin edilebilir döviz kuru politikasında kurun dengeye gelmesi böylece sağlanabilirdi. Fakat 10 Kasım 1997'de MB 1998-2000 yıllarında Rublenin Dolar karşısında yüzmesinin aralığını belirleyerek piyasalara Ruble değerinin korumaya çalışacağına dair sinyali verdi.

Hükümetin bütçe durumunu düzelterek programı sunamaması ve bazı üyelerinin hükümetten çıkarılması yabancı yatırımcıların güvenini daha da azaltmıştır. Rezervlerinin çeyreğinden fazlasını kaybeden MB devlet bonoları piyasasından çekilince bono faiz oranları % 40'ın üzerine çıkmıştır.

Ocak 1998'de % 30 oranında düşen borsa endeksi yabancıların kaçışını daha da hızlandırmıştır. Bu kaçış dış piyasalarda baş gösteren sermayenin gelişmiş piyasalara kayması ile uyumlu gelişmiştir. Ruble üzerindeki baskı artınca değer kaybının hızlandırma isteği devlet borçlanma piyasasında faizlerin fırlaması ile sonuçlanmıştır.

Ayın sonuna doğru Hükümetteki genç reformcuların gücünü azaltacak yetkilerin yeniden dağıtımından kaynaklanan istikrarsızlık Şubat-Nisan aylarında "bütçe disiplini

arttırıcı önlemler ve istisat politikasına ilişkin 12 önlem" programının açıklanmasıyla giderilmiştir. Bunların dışında IMF'nin 700 milyon dolarlık kredi vermesi ve Paris Klübü borçlarının yeniden yapılandırılması da sakinleştirici etki yapmıştır.

23 Mart'ta Cumhurbaşkanı'nın hükümeti dağıtmasından sonra Duma'nın 5 hafta yeni Başbakan adayını onaylayamaması yabancıların kaçışını kamçulamıştır. Mayıs ayında rezervlerin azalması 1.4 milyar dolar olmuştur (% 10). Bu ortamda Rusya Elektrik Dağıtım Şebekesi A.Ş. (doğal monopol durumundadır) hisselerinin sadece % 25'inin yabancıların elinde bulundurulmasına ilişkin kanunun çıkartılması ve özelleştirilmek üzere olan diğer işleminin özelleştirmesinden vazgeçilmesi bir diğer olumsuz sinyal olmuştur.

Mayıs ayının sonunda hükümetin gecikmiş olan finansal piyasalardaki duruma ve yıl içinde uygulanacak bütçe ve vergi politikalarına ilişkin programı çıkarması ve Rusya'ya yardım paketi açılması görüşmelerinin olumlu sonuçlanması bono faiz oranlarının % 51'e, Haziran'ın ortasında da % 46'ya düşmesine neden olmuştur. Ancak ekonominin tüm alanlarının kapsayacak ortak bir programın olmaması bu birbirinden bağımsız atılan adımların etkinliğini azaltmıştır.

Eurobond piyasasında Rusya'nın % 11.75 ve % 12.75 faizle borçlanması yabancı yatırımcıları olumsuz etkilemiştir. Bono faizleri yıllık % 126'ya yükseldi. 8 Temmuz'da Hazine'nin ihaleleli iptal edildi. Beş gün sonra ise bono sahiplerine bunları 2005 ve 2008 yıllarında kapatılacak tahvillere değiştirilmesi tavsiye edildi. 20 Temmuz'da ise ihaleleli 1 yıl için durdurulduğu açıklandı.

Bundan sonra durum kontrolden çıktı. Nedenleri şöyle özetlenebilir:

- i. Duma'nın Hükümetin IMF'nin onayını alan kanunları teklif ettiğinde bunların çoğunu kabul etmemesi,
- ii. Dünya piyasalarında gidişatın kötüleşmesi,
- iii. Yaz döneminde yatırımcıların her yıl yaptıkları riskli kağıtların satışı.
- iv. Banka krizinin derinleşmesi. Bankaların aldıkları kredi karşılığında teminat gösterdiği değerli kağıtların değer kaybetmesi kreditorlerin Rus Bankalarından ek garanti talep etmelerine neden olmuştur. Bu ise bir taraftan hazine bonolarından kurtulmalarına, diğer taraftan da Ruble üzerinde baskının artmasına yol açmıştır. Bazı bankalar ise bu talepleri yerine getirememiştir.

Sözedilen gelişmeler MB rezervlerinin 23 Temmuz'daki 19,5 milyardan 31 Temmuz'da 18,4 milyara, 7 Ağustos'ta 16,3 milyar dolara azalmasına, borsanın ise 21 Temmuz-17 Ağustos döneminde % 30 oranında düşmesine neden olmuştur.

17 Ağustos'ta Ruble serbest dalgalanmaya bırakıldı. 3 ay süreyle bankaların dış borç ödemelerine moratoryum ilan edildi ve Hazine bonolarının mecburi yeniden yapılandırılacağı açıklandı. 265.3 milyar ruble (42.2 milyar dolar) değerindeki iç borcun yeniden yapılandırma programını açıklamada bir haftalık gecikme borsanın % 29 değer kaybetmesine neden olmuştur.

23 Ağustos'ta hükümetin dağıtılarak Çernomirdin'in yeniden Başbakanlığa getirilmesi ve iktisadi reformların yön değiştireceğinin ilanı IMF ile yapılan anlaşmaların bozulması anlamına gelmekte idi. Bu gelişmeler Ruble'den kaçıışı daha da hızlandırmış MB rezervlerini koruyabilmek için 26 Ağustos'ta borsadaki işlemleri durdurmuştur. Ruble'nin değer kaybetmesi enflasyonu da kamçılamıştır. Ağustos'ta 3.7 oranında artan fiyatlar Eylül'de % 38,4'e yükselmişlerdir. Daha sonraki aylarda ise MB çabaları ile fiyat artışları yavaşlatılmıştır (Ekim % 4.5). Borsa düşüşü Ağustos ayında % 56,2, Eylül'de ise % 33,2'yi bulmuştur. Bu yılbaşından Ekim ayına kadar % 89 oranında değer kaybı anlamına gelmektedir. Bankalararası piyasada günlük kredi faiz oranları Eylül'de % 450'lere yükselmiş, Dolar ise 7.9 ile 20.8 Ruble arasında dalgalanmıştır.⁴³¹

2.2. Krizin Nedenleri

2.2.1. 1992-98 Döneminde Sıkı Para ve Gevşek Bütçe Politikalarının Uygulanması

Bahsedilen dönemde iş başına getirilen hiçbir hükümet gerçekçi bütçe hazırlayamamış ve kabul ettirememiştir. Elde edilen başarılar ise -enflasyonun düşürülmesi, faiz oranlarında düşme, kurdaki dalgalanmaların giderilmesi, büyümenin başlaması- sırf uygulanan sıkı para politikasının sonucudur. Kamu açığı iç borç ve servisinin artmasına, iç tasarruf oranlarının azalmasına, ödemeler dengesi fazlasının azalmasına neden olarak hep ciddi istikrarsızlıkların temelinde yatmıştır.

Burada daha genel bir değerlendirme yapmakta da fayda vardır. Rusya'nın iktisadi gelişme düzeyi açısından bakıldığında üçüncü dünya ülkesi durumunda olması ve ulaştığı demokrasi seviyesi arasında dengesizlik vardır.

Vergi gelirlerinin en fazla GSYİH'nin % 30'una denk gelen kısmının toplanabilmesi reformların başlamasından sonra ispatlanmış bir husustur. Bu durumda bütçe dengesinin sağlanmasının tek yolu giderlerin yeniden yapılandırılması. 1992-97 döneminde giderlerin reel olarak 2,5 kat azalmış olması yavaş gerçekleştiğinden ve yetersiz olmasından dolayı

⁴³¹Igor KOROLEV, "1999 God v Mirovom Razvitii", Mirovaya Ekonomika: Tendentsii 90 ih Godov, İzdatelstvo Nauka, 2000.

dengeleri sağlayamamıştır. Üstelik giderlerin kısılması en fazla güçlü lobisi olmayan kalemlerde gerçekleştirildiğinden gider yapısı çarpık görünüm kazanmıştır.

Tablo 64: 1992-96 Döneminde Vergi Gelirlerinin GSYİH'daki Payı, (%)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Vergi Gelirleri/GSYİH	28.4	27.8	25.7	24.8	23.7	24.0	20.8	22.1	24.6

Kaynak: 1992-1996: Goskomstat Rossii. a.g.e., s.18.

1997-2000: www.dcenter.ru/publications

2.2.2. Siyasi İstikrarsızlık ve Eğitilmiş Tecrübeli Yöneticilerin Eksikliği

Reform döneminde siyasi istikrara değinilmmişti. Cumhurbaşkanı'nın elinde toplanan yetkiler ülkedeki durumun tek insanın keyfi hareketlerine bağlı olmasına yol açmıştır.

Banka yönetiminde de bahsedilen sorun banka krizlerinin temelinde yatan nedenlerinden biridir. Siyasi istikrarsızlığın bir diğer yönü de reform döneminde elinde büyük finansal güç toplayan ve finansal yapının temel taşları olan birkaç banka sahibi olan oligarhların varlığıdır. Hazinesinin açtığı ihaleleri etkileme, Cumhurbaşkanı'na olan yakınlık sayesinde siyasi kararları etkileme fırsatına kavuşan bu gruplar sürekli mücadele ekonomide dengelerin oynamasına yol açmaktadırlar.

2.2.3. Ödemeler Dengesi Durumu

1997'de petrol fiyatlarının düşüşe geçmesi ile birlikte değişen uluslararası koşullarda Rublenin aşırı değerlenmiş olduğu görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu görüşü dış borç servisinin artması da desteklemiştir. 1997'nin son çeyreğinde bütçe açığının kapatılmasında MB'nın rezervleri kullanılmaya başlayınca ihracat mallarının fiyatlarında düşme eğilimi artık açıkça ortaya çıkınca izlenen kur politikasında değişikliklerin yapılması şart olmuştur. Öbür taraftan yüksek iç borç ve bu piyasada yabancılar payının yüksek olması Rublenin değerindeki değişikliklere aşırı duyarlılık anlamına gelmekteydi.

1997 yılının II. çeyreğinden itibaren cari işlemler dengesi açık vermeye başlamıştır. Bunun en önemli nedenleri ihracat mallarının fiyatlarında düşme ve artan sermaye kaçışıdır (1997'de 8 milyar dolar, GSYİH'nın % 1,75'i).

Tablo 65: Ödemeler Dengesinin Bazı Göstergeleri, 1994-2001 (Milyon \$)

	1994	1995	1996	1997				1998				1999				2000				2001		
				I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	Yıl
Cari İşlemler Dengesi	8434	7482	11753	988	-336	-1212	-81	-223	3408	261	6692	436	-4128	5573	10994	11901	10942	10552	12923	11773	9376	21148
-Dış Ticaret Dengesi	10599	10689	17125	4683	2167	1751	2549	447	24	3832	9437	5537	5907	833	12071	12832	12565	13399	14192	12501	10454	22955
Sermaye Hesabı	-8875	-488	-6896	-2183	951	1767	2238	474	6270	3985	6948	3592	3338	-429	-6465	-9825	10183	-7752	9256	9325	-7841	17166
Doğrudan Yatırımlar	408	1466	1659	35	552	899	619	24	4	255	903	222	124	183	573	-159	3	-318	-22	-29	-34	-331
Portföy Yatırımları	21	-2442	441	688	820	2042	29624	4238	3993	928	448	104	-574	99	-419	621	-1521	-8832	-570	196	-17	178
Net Hata ve Noksanlar	92	-7973	-4892	-153	-615	-570	-2157	-241	-2892	-3728	-87	-775	-787	-1272	-4199	-2076	-759	-2799	-3633	-2449	-1535	-3983

Kaynak: Statistiçeskiy Sbornik Tsentralnogo Banka Rasii, İlgili Yıllar.

Bu durum devalüasyon sonrası gerçekleşen dış ticaret dengesinin artış göstermeye başlamasına kadar (IV-1998) devam etmiştir. Ama o dönemde cari açık dış krediler ve MB rezervleri ile finanse edilmiştir.

Tablo 66: Rusya'nın MB'nin Uluslararası Rezervleri (Milyon Dolar)

01.01.1996	15324	01.09.96	23920	01.05.98	15953	01.01.1999	12223
01.02.96	13993	01.10.96	23105	01.06.98	14627	01.07.1999	12152
01.03.96	15208	01.11.96	22916	01.07.98	16169	01.01.2000	12456
01.04.96	16495	01.12.96	16810	01.08.98	18409	01.07.2000	20996
01.05.96	18184	01.01.1998	17724	01.09.98	12459	01.01.2001	27951
01.06.96	20016	01.02.98	15375	01.10.98	12709	01.07.2001	35053
01.07.96	24549	01.03.98	15034	01.11.98	13572	01.11.2001	38002
01.08.96	24456	01.04.98	16859	01.12.98	12480		

Kaynak: Central Bank of Russia verileri ilgili dönem (www.cbr.ru)

2.2.4. İç ve Dış Borçlar

1995'te yaşanan çöküşten ders alması gereken yönetim yine hatalı seçim yaparak vergi reformunu gerçekleştirmek yerine borçları kullanarak durumu kontrol etmeye çalışmıştır. Fakat ekonominin diğer alanlarında yapısal reformların gerçekleştirilememesi açıkların finansmanında gittikçe daha fazla borçlanmak zorunda kalmıştır.

İç borçlanmada başlangıçta sadece iç kaynakları kullanma çabaları 1996'nın ilkbaharında iç borç hacminin iç tasarrufların üstüne çıkmasına neden olmuştur. Daha bu dönemde borç krizi gündemdedi, ancak yabancı yatırımcıların piyasaya girmelerine izin verilerek (ilk başta limit 1,5 milyar dolar idi, yılın III. çeyreğinde 2 milyar dolara çıkarıldı) krizi ertelenmişti. Kısa süreli dalgalanmaları azaltma, GKO'ların kârlılığını düşürme gibi olumlu etkiler yapmasına rağmen bu karar daha büyük istikrarsızlığın temelini attı.

1997'nin Ekim ayında dünya piyasalarındaki harekete uyarak yabancı sermaye Rusya'dan da kaçmaya başladı. Bu durumda Rublenin değer kaybını hızlandırarak refinansman faiz oranlarını yükselterek dengeyi sağlamaya çalışmak yerine MB açık

piyasa işlemleri ile bono piyasasındaki faizlerin yükselmesine izin vermeyi tercih etti. Borçlanmayı daha da kolaylaştırmak için de 1998'in başında iç borç piyasası tamamen liberalleştirildi.

1998'in ortalarında yabancı yatırımların kaçıışı Ruble üzerindeki baskıyı artırarak MB rezervlerinin kısa süre içinde azalmasına neden olmuştur. İç borçlanma maliyeti ise Temmuz-Ağustos döneminde ortalama yıllık % 150'lere çıkmakta, bazı ihalelerde ise % 200'ü bulmakta idi.⁴³² Geri ödeme süreleri ise 1995'in başındaki 60 günden 90 güne, 1996'da 150, 1997'de 250 ve 1998'in Ağustos ayında 330 güne çıkmış olmasına rağmen o ay içinde yapılan geri ödemeler aylık GSYİH'nin % 10-5'ine ulaşmaktaydı.⁴³³ İç borç miktarının GSYİH'ya oranı 1995 yılında % 11.5 iken 1997'nin başında % 16.2, 1998'in başında % 18.7, devalüasyonun yapıldığı Ağustos ayında ise % 26'lara yükselmiştir.

1995'ten itibaren dış piyasalardan borçlanma da hızlanarak gelişmiş ve 1997 yılına gelindiğinde 135,3 milyar dolara, 1998'e girildiğinde ise 158,2 milyar dolara ulaşmıştı. Krizin gelişimini engellemek için IMF 1998'in Şubat ayında 3 yıllık destek kredisi (ilk dilim 700 milyon) vermiştir. Chubays'in çabaları ve hükümetin kıpırdanmaya başlaması ile 29-30 Mayıs'ta IMF, IBRD ve Japonya Hükümeti'nin ortak yardım paketi koşullarının tartışması başlatılmıştı. Fakat Rus yetkililerinin yavaş davranması 22,6 milyar dolarlık anlaşmanın sadece 23 Temmuz'da imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu paketin ilk dilimi hemen Rubleyi desteklemek için harcanmış, fakat bir sonuç alınmamıştır.

Uzmanlar arasında sıkça tartışılan bir diğer konu da dış piyasalardan borçlanmanın yeterli derecede kullanılıp kullanılmadığıdır. 1997-98 döneminde eurobond piyasasından 14,9 milyar dolarlık borç sağlanmıştı. Durum kötüleştikçe bu tür borçların maliyeti % 9'dan % 12,75'e çıkmıştır, ancak iç borç maliyeti aşağı yukarı 5 kat daha fazla olmuştur. Yani konsolidasyon yapıldığı durumda borç krizinin etkilerini hafifletme imkanı vardı.

2.2.5. Zayıf Bankacılık Sektörü

Reformların başında Rublenin hızla değer kaybettiği ve fiyatların hızlı artış gösterdiği ortamda bankaların sayısı artmakta, ancak bunlar finansal sektörden reel sektöre para aktarma ile değil, enflasyonist kârlardan yararlanma çabaları içinde idiler. Kur dalgalanmaları ve fiyat artışları azaltıldıktan sonra (1995-96) bankalar hazine bonolarına ağırlık vererek iç borç piramitinin inşasına yardımcı olmuşlardır. Dış piyasalardan sağlanan banka borçları 1997'nin ilk çeyreğinde döviz pasifleri aktiflerden artmıştır. Bu

⁴³²Andrei KOLESNİKOV, "Rusya Borsasındaki Kriz Sorunu", Finansoviy Krizis: Priçini i Posledstviya Konferansı, Moskova, 20.04.2000.

⁴³³İnstitut Ekonomiki Perchodnogo Perioda, Krizis Finansovoy Sistemi Rossii: Faktori i Posledstviya, Moskova, 2000, s.153.

dönemden sonra bir yıl içinde bankaların yükümlülükleri 9.5 milyardan 19.2 milyara, 1998'in Temmuz ayında 20.5 milyara ulaşmıştır. Bu dönem içinde aktifleri ise 12.1 milyar dolara ulaştı. Bunların büyük kısmı da Ruble olarak verilen krediler ve GKO yatırımlarından oluşmaktaydı. Alınan kredilerin karşılığı olarak gösterilen borçlanma kağıtlarının değeri dış trendi göstermeye başlayınca kreditorler ek garantiler istemeye başlamıştır.

Reel sektöre verilen kredilerin sınırlı kalmasının yanında bunların büyük kısmı ihracata yönelik çalışan sektörlerle yeteri kadar garanti istenmeden açılmıştır. İhraç mallarının fiyatlarında görülen düşüşle birlikte bu borçlar "kötü borç" olarak bankaların üzerinde kalmıştır.

Bu etkenlerin bileşimi bankaları olası kur değişikliğine karşı oldukça duyarlı kılmıştır. Devalüasyondan sonra bu sistemin ayakta kalması düşünülemezdi.

Bu etkenlerin bileşimi bankaları olası kur değişikliğine karşı oldukça duyarlı kılmıştır. Devalüasyondan sonra bu sistemin ayakta kalması düşünülemezdi.

2.2.6. Dış Faktörlerin Etkisi

Dengelerin bozulduğu Rusya ekonomisinde krizin tetiğini çeken Güneydoğu Asya piyasalarındaki dalgalanmalar olmuştur. İlk dalga 1997'nin Ekim ayında ulaşmıştı. Rus Borsası'nın paralellik gösterdiği New York Borsası'na % 7'lik düşüş bölge ekonomilerinde yaşanan çöküşten kaynaklanmıştır. Tüm GOÜ'lerin piyasalarından olduğu gibi, Rusya piyasalarındaki yatırımcıların bir kısmı çekilmiştir. Diğer iki büyük dalga ise Ocak'ta ve Mayıs-Haziran 1998'de ulaşmıştır.

Bu krizin etkisi Rusya için olumlu da olabilirdi, ancak yapısal çarpıklıkların her geçen gün büyümesi ve bunların düzeltilmesi için çabaların harcanması tam tersine bir durumun ortaya çıkmasının sebebi olmuştur.

Dünya piyasalarındaki bir diğer eğilim petrol ve diğer hammadde fiyatlarının düşüşü krizin gelişimine katkı yapmıştır. OPEC üyesi ülkelerin petrol üretimi kotalarının günlük 250 bin varil arttırmaları, sıcak gelen kış ve Güneydoğu Asya Krizi 6 Ocak 1998'de 21,11 olan varil fiyatının 21 Ocak'ta 14,74 dolara düşmesiyle sonuçlanmıştır. Diğer hammadde fiyatlarında düşüşler de % 15-20 dolayında olmuştur.⁴³⁴ Bunun sonucunda bir taraftan devlet dış ticaret dengesinin bozulması sonucunda yükümlülüklerinin karşılanmasında etkili olan döviz kaybederken diğer taraftan da ihracatçı firmalar bankalardan sağladıkları kredileri geri ödemede zorluklarla karşılaşmışlardır.

⁴³⁴www.dpt.gov.tr/konj (7 Mayıs 1998)

**Tablo 67: Rusya'nın Önemli İhracat Mallarının Fiyatlarında Dalgalanmalar
(Bir Önceki Döneme % Olarak)**

	1994	1995	1996	1997	1998
Petrol	95.0	107.8	118.4	94.6	68.5
Doğalgaz	94.2	106.3	117.1	98.1	70.6
Alüminyum	129.4	122.3	83.5	106.1	84.9

Kaynak: Institut Ekonomiki Perehodnogo Perioda, *Krizis...*, s.171.

3. KRİZ SONRASI RUSYA'NIN GÖSTERDİĞİ GELİŞME

3.1. Kriz Sonrası İktisadi Gelişme

3.1.1. Siyasi İstikrar

Krizin derinleştiği dönemde başbakanlığa getirilen Sergey Kiriyenko Eylül 1998'de görevinden alınmış, Çernomyrdin görevine geri getirilmeye çalışılmıştır. Ancak Duma bunu kabul etmeyince hem Cumhurbaşkanı'nın Duma'nın uygun bulduğu Yevgeniy Primakov bu göreve getirilmişti. Sovyet döneminde yetişen Primakov komünistlere daha yakın, ancak KGB Direktörü ve Dış İşler Bakanı dönemindeki faaliyetinden dolayı çoğu siyasi partiden destek almıştır ve bu destek uygulayacağı politikaların kredibilitesini arttırmıştır.

Solcu bloka yakın olmasından dolayı enflasyonist eğilimlerin ağırlık kazanacağı ağırlığı ağır basıyordu. Ancak bazı kararların populizme benzemesiyle beraber kabul edilen 1999 yılının bütçe tasarısı sıkı bütçe politikasının uygulanmasını öngörmekteydi. MB'nın yeni başkanı Viktor Geraşenko da para basmaya eğilimli değildi. Yine de başlangıç dönemde Hükümetin kabul ettiği bazı kararlar bütçe disiplini gevşetici etki yapmışlardı: büyük vergi borcu olan işletmelerle özel ödeme planları üzerinde çalışmalar, karşılıklı borç tasfiyeleri, çeşitli lobi gruplarının isteklerine uyma (kriz döneminde yükseltilecek gümrük tarifelerinin indirilmesi, büyük şirketlerin iflasına izin vermeme gibi) bunlardan bazılarıdır. Bu durumda giderlerin azaltılmasına ilişkin hiçbir kararın kabul edilmemiş olması yine de para basmayı zorunlu kılmış ve 1998'in sonu 1999'un başında enflasyonun hızlanması bunu kanıtlamaktadır (Ekim 1998 % 4,5, Kasım % 5,7, Aralık % 11,6, Ocak 1999 % 8,5).⁴³⁵

Primakov'un Başbakanlık yaptığı Hükümet halkın ve Duma'nın desteğinden yararlanarak önemli reformları gerçekleştirmeyi mümkün olduğu kadar geciktirmiştir. 1999'da iki başbakan değişmesine rağmen (V.Stepaşin, V.Putin) genel çizgi değişmemiştir. Yani siyasi istikrar sağlanamamış olmasına rağmen iktisat politikasında devamlılığa ulaşılmıştır.

⁴³⁵Goskomstat Rossii, a.g.e., s.82.

Tek seslilikten demokrasiye geçiş sırasında verilen serbestiden yararlanılarak devletin otoritesi zayıflatılmıştı. Bu sürecin üç yönü vardı: siyasi kararsızlık, yerel yönetimlerin artan otoritesi ve oligarhların siyasete etkileri. Durum 1999'un başlarından itibaren değişmeye başlamıştı. Kriz sırasında özellikle bankacılık sektöründe söz sahibi olan oligarhlar finansal güçlerinin büyük kısmını kaybetmişlerdi ve siyasi hayata etkileri de buna bağlı olarak azaldı. Yerel yönetimlerin mali bağımsızlıklarının artmasına da sınırlamalar getirilerek vergi gelirlerinin büyük kısmının federal bütçeye girmesi sağlandı. Rusya Federasyonu'nun 7 eyalete (okrug) bölünmesiyle merkezi iktidarın pozisyonları daha da güçlendirildi. Bu reformlar V.Stepaşin'in başbakanlığı döneminde başlayıp Putin'in başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı döneminde devam ettirildi.

Siyasi istikrarın sağlanması, devlet gücünün artırılması ve siyasi güçlerin daha etkili iletişim kurmaları artık uzun vadeli gelişme programları üzerinde çalışmalarını da anlamlı kılmıştı. 2000 yılında kabul edilen 2010 Yılına Kadar Stratejik Gelişme Programı, ("G.Gref Programı" adı ile de biliniyor) genel çizgileri çizerek daha kısa vadeli planların yapılmasını mümkün kılmıştı. Program aşağıdaki anabашlıklardan oluşmakta:

- 1) Vergi reformu ve vergi yükünün azaltılması,
- 2) Bütçe sisteminin yeniden yapılandırılması,
- 3) Deregülasyon
- 4) Özel mülkiyet kurumunun pekiştirilmesi.
- 5) Gümrük tarifelerin indirilmesi.
- 6) Finans piyasasının ve finansal kurumların geliştirilmesi,
- 7) Doğal monopollerin reformu.
- 8) Sosyal güvencelerin artırılması.
- 9) Emeklilik sisteminin reformu.

3.1.2. Para Politikası ve Bütçe Disiplini

Ağustos 1998'den sonra bir taraftan ayakta kalan bankaları desteklemek, diğer taraftan da kamu çalışanlarına olan maaş borçlarının ödenmesi için emisyon arttırılmış, 2-2,5 aylık gecikme ile bu fiyatlar düzeyini etkilemeye başlamıştır. Ancak para politikasının sıkılaştırılması durumun kontrolden çıkmasını engelledi (Ocak 1999 fiyat artışları % 8,5; Şubat % 4,1 ve Mart ayı % 2,8 ile sınırlı kalmıştır).

Enflasyon beklentilerinin kırılması, MB'nın bütçe açığının finansmanında para basmayı reddetmesi, finans piyasalarında hareketliliğin artması, spekülasyon atakların başarısız sonuçlanması ve ithalatın yerli mallarla ikamesi fiyat artışlarının sonraki aylarda da hızlanmasını engellemiştir. Haziran ayında enflasyon % 1,9 ile sınırlı kalmıştır. Daha sonraki aylarda ise hükümetin değişimleri ve dış borç ödemeleri dönemleri dışında para

politikasında önemli değişiklikler olmamıştır. 1999 yılında fiyat artışları % 85.7 ile sınırlı kalmıştır.

Dış borç servisini yerine getirmek için Maliye Bakanlığı'nca gereken yapılırken, artan para arzını, dövizin biriktirilmesi, finansal piyasaların zayıflığında sterilizasyon ile sınırlanamadığından 1-2 ay gecikme ile enflasyona yansımaktadır (Dış borç ödemelerinden sonra Haziran-Temmuz ve Eylül-Ekim aylarında fiyat artışları görülmüştür).

Vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik adımlar da atılmaktaydı. Yerel yönetimlerin vergi gelirlerinden aldıkları payın azaltılması, üretimin büyümesi sonucunda işletmelerin finansal durumlarının düzelmesi, vergi kanunlarında yapılan değişiklikler, dünya piyasalarında olumlu gelişmeler ve iç borç servis ödemelerinin olmaması bütçe üzerindeki yükü hafifletici etki yapmışlardır.

3.1.3. Reel Sektörün Durumu

Büyük çapta gerçekleştirilen devalüasyon iç üreticileri avantajlı duruma getirmiştir. Enflasyonun kontrol altına alarak makroekonomik istikrarın sağlanması üretim artışını kamçılayan diğer faktör olmuştur. Ancak artışla birlikte diğer sınırlamalar etkisini göstermeye başlamıştır. Birincisi, devalüasyon sonrası azalan satınalma gücü. Bir diğer sınırlama genişleyen üretime yatırımların sınırlılığı. Reel sektöre yapılan yatırımlarda banka fonlarının payı % 2.5-3 ile sınırlı kalırken işletmeler kendi imkanlarına güvenmek zorunda kalmıştır.

1999'da reel sektör tahminlerin çok üstünde büyümeye imza atmıştır: % 3,2. Hazır beşeri sermaye ve ulaştığı teknolojik gelişme düzeyi çoğu ithal edilen malların yerini almıştır. Devalüasyon etkisi dışında hızlı büyümeyi sağlayan faktörler arasında dünya pazarlarında hammadde ve yakıt fiyatlarında görülen artışın da etkisi büyüktür. Bir taraftan ihracatçıların 7 gün içinde elde ettikleri dövizin % 50'sini satma mecburiyeti istikrarın sağlanmasında yardımcı olmuştur. Aynı zamanda hem iç hem de dış talep yönünden sınırlamalar azaldı.⁴³⁶

1999 yılının ikinci yarısından itibaren yatırım mallarına olan talebin artması gelecek yıllarda büyümenin sürmesine işaret eden husus olmuştur. Ayrıca petrol ve madencilik sektörlerinin diğer sektörlerle göre yavaş büyümesi (% 23'e karşı % 12,1) Rusya'nın hammadde temin eden ülke konumundan uzaklaşmasının göstergesi olmuştur.

2000 yılının ikinci yarısından itibaren devalüasyon etkisi kaybolmaya başlamış ve

⁴³⁶Institut Ekonomiki Perchodnogo Perioda, *Ekonomičeskaya Politika Rossii v Naçale Novoy Fazı Reform*, 2001, s.42.

üretim artış hızında yavaşlama görülmüştür. Rublenin reel olarak değerlendirilmeye devam etmesi ithalatı da arttırarak yerli üreticileri artan rekabet ile karşı karşıya bırakmıştır. Ve şunu söylemek gerekir ki, ithalatın ikamesi gerçekleştirilmiş olmasına rağmen devalüasyon etkisinin ithal mallarla rekabet edebilecek malların üretimi için yetersiz kalmıştır. İthal mallar yine eski pozisyonlarına yavaş yavaş geri dönerken 8 yıl boyunca düşen yatırımların etkisi henüz giderilememiştir. Mevcut fiziki sermaye kıtlığı üretimi sınırlamaya devam edecektir. Üstelik iç piyasada düşük tutulan enerji kaynaklarının fiyatları yükselişe geçerek üretim artışını sınırlayabilir.

**Tablo 68: 1992-2000 Döneminde Yatırımların Gelişimi
(Bir Önceki Yıla Göre Değişme %)**

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Ana Sermayeye Yapılan Yatırımlar	-24	-10	-18	-5	-12	5.3	17.4	23

Kaynak: www.cbr.ru/statistics

Daralma döneminde kendi şartlarını uygulama fırsatı bulamayan monopolcüler büyümenin başlamasıyla beraber seslerini yükselterek 2002 yılına yayılacak % 32-35 oranında fiyat artışını garantilemişlerdir. Her ne kadar bu artışların genel fiyat düzeyine % 0,1 oranında yansıtacağı savunuluyor olsa da beklentileri körükleme görevini yerine getirerek 2001 yılının son iki ayında yavaşlayan üretimi daha da yavaşlatacağına benziyor.⁴³⁷

3.1.4. Dış Ticaret

1998'in sonuna doğru devalüasyon etkisinin ortaya çıkmasına rağmen ilk üç çeyrekte iç ve dış piyasalarda olumsuz gelişmeler 1993 yılından beri ilk defa dış ticarete düşüş gözlenmiş (%17,4), dünya ticaret hacminde Rusya'nın payı % 1,3'e düşmüştür.

Döviz piyasasında durumu pekiştirmek için ihracattan sağlanan döviz gelirlerinin % 50'sini 7 gün içinde MB'na satma mecburiyeti yeniden uygulamaya konulmuştur. İthalat miktarındaki düşüş ve tarifelerde yapılan indirimler bütçenin gelirlerini önemli ölçüde azaltınca ihracat vergisi uygulamasına da geri dönülmüştür.

1999 yılının ilk 3 çeyreğinde düşen ihracat malları fiyatlarında düşüşün devam etmesi, petrol ve petrol ürünlerinde ihracat sınırlarının belirlenmiş olması devalüasyon etkisinin ihracat üzerindeki tam etkisi gözler önüne serilememiştir. Oysa ithalattaki çöküş tamamen bu etkinin sonucudur. Dış ticaret dengesindeki fazlalık artışının büyük kısmı sermaye kaçıışı ile (tahminen 25 milyar dolar) dengelenmiştir.

⁴³⁷ www.top.rbc.ru/news/economy/01.03.2002

2000 yılında Güneydoğu Asya ülkelerinin kriz etkilerinden kurtulmaları ve ABD ekonomisinin hızını yavaşlatmaması sonucunda % 4,7 genişleyen dünya ticaret hacminden Rusya'da payına düşenden yararlanmıştır. Rusya'nın ihracat malları fiyatlarındaki artış (% 30 civarında) sürerken ithal edilen mal fiyatlarında düşüş yaşanmış (% 6), bunun sayesinde dış ticaret fazlası rekor düzeye ulaşmıştır. İhracat fiziki hacminde artış sadece % 9 oranında gerçekleşirken ithalatın fiziki hacmi % 25 artmıştır.

Sonraki yıllarda dış ticaretin gelişimi ve yapısındaki değişim büyük ölçüde ülkedeki iktisadi iklime bağlı olacaktır. Rusya şu an için bir hammaddenin sağlandığı ülke durumunda, çünkü şartların elverişli olduğu kriz sonrası sınıai mal üretimine yeteri kadar fon ayrılmamış ve dış rekabete dayanabilecek üretim yapısı oluşturulamamıştır. Finans sektörünün yapılandırılmamış olması işletmelerin yatırımlarda sırf kendi imkanlarına güvenmeleri gerekecektir. Bu ortamda dış yatırımları çekmek gelecek olan fonlar, bilgi ve teknoloji getirme açısından önem kazanmaktadır. Uygun yatırım koşullarının oluşturulması için ise en kısa süre içinde gerekli hukuki çerçevenin oluşturulması, kâr transferinin garantilenmesi, yabancı mülkiyete güvencenin verilmesi gibi meselelerin çözülmesi şarttır.

3.1.5. İç ve Dış Borçlar

İç borçların ödenmesine rağmen borç servisinin GSYİH'ya oranı % 8,8 olmuş ve bütçe gelirlerinin % 64,5'ini üzerine çekmiştir. Özellikle 1999 yılında servisin karşılanmasında yeterli finansman sağlanamadığından zorluklar çekilmiş ve bir kısmı borcun monetizasyonu sayesinde ödenebilmiştir. Bu duruma yol açan 2 ana faktör var. Birincisi, dünya finans pazarları Rusya için kapalı kalmıştır. İkincisi, ihracattan sağlanan dövizin % 50'sinin devlete satılması mecburiyeti % 75'e çıkarılmış olmasına rağmen dünya pazarlarındaki düşük fiyatlar ihracattan sağlanan gelirlerin yetersiz kalmasına neden olmuştur.

23 Şubat 2000 tarihinde krizden sonra ilk defa iç borç geri ödemeleri yapılmış, hemen sonrasında da başarılı ihale gerçekleştirilmiştir. Yıllık getiri oranı eksi olmasına rağmen satıştan elde edilen paraları dışarı çıkarma imkanı olduğundan talep yüksek olmuştur. 2000 yılının sonuna doğru devlet tahvil ve bonoları artık sürelerin uzamasından dolayı çekiciliğini kaybetmişti. Toplam 19,5 milyar Ruble değerinde, getirisi yıllık % 12,65 olan 7 ihale gerçekleştirildi.

11 Şubat 2000'de Londra klübü ile borcun % 36,5'inin silinmesi, geri kalanının ise yeniden yapılandırılmasına ilişkin anlaşmaya varıldı. Böylece 01.10.2001 tarihine gelindiğinde Rusya'nın dış borcu 156,5 milyar doları bulmaktadır. Bunun 53,9 milyarını Rusya'nın aldığı, 64,9 milyar doları SSCB'den kalma borçlardır.

2001 yılında Rusya'nın gerçekleştirdiği 6.1 milyar dolar dış borç ödemesi (bunun sadece 2.1 milyarı ödeme planına göre yapılmış, 4 milyarı ise daha sonraki ödemeler hesabına)⁴³⁸ "2003 yılı sorununu" (en fazla dış borç ödemelerinin yapılacağı yıl) hafifletmiş bulunmaktadır. Bu önceden ödemelerin olumsuz etkisi de yok değildir: ödemek üzere dövizin satın alınması Rublenin reel olarak değerlendirilmesi⁴³⁹ reel sektörü olumsuz etkilemektedir.

2002 yılında yapılacak dış borç ödemeleriyle toplam borcun GSYİH'ya oranını 2001'deki % 55'ten % 48'e indirilmesi planlanmaktadır.⁴⁴⁰ Ancak bu plana uyma sadece petrol fiyatlarının 18 doların altına düşmemesi halinde mümkün olabilecektir.

3.1.6. Finans Sektörü

1998 Ağustos devalüasyonu banka krizinin sadece başlangıcı olmuştur. Reformların başladığı tarihten beri finans sektörüne yeterli önemin verilmemesi çok zayıf yapının oluşmasını meydana getirmiştir. Yeterli denetim sisteminin yokluğu, bankaların döviz pozisyonu, banka hesaplarının devletçe garantilenmemiş olması, yaz 1998'de girilen durgunluk, GKO piramitinde en önde gelen oyuncular durumunda olmaları gibi nedenlerden herbiri banka krizinin patlak vermesi için yeterli olabilirdi. 1998'de bunların hepsi birarada mevcuttu.

Bankalarda tutulan fonların miktarı Temmuz-ekim 1998 döneminde % 46 azalma göstermiştir (sabit fiyat bazında). Eylül 1998-Aralık 2000 arasında banka sayısında 1556'dan 1349'a düşüş gözlenmiştir. 1999'un ilk 11 ayında yabancı bankalarda açılan döviz hesaplarındaki artış 2.4 milyar dolar teşkil etmiştir. Yabancı sermayeli bankaların durumlarını pekiştirmelerinin diğer göstergesi ise Doğu Avrupa'nın en büyük 30 bankası arasında 1999'un sonunda 8 bankanın bulunması (listedeki yerli sermayeli banka sayısı 5 ile sınırlı kalmıştır).

Kriz sonrası banka sermayesinin konsantrasyonu da artmıştır. 1 Şubat 1998 tarihinde 50 en büyük banka toplam banka sermayesine % 43,9'una sahipken 1999'un sonuna gelindiğinde bu oran % 64,6'ya yükselmiştir.

2000 yılının sonuna gelindiğinde banka sektörü kriz etkisinden hemen hemen kurtulmuştu. Aktifler kriz öncesi seviyenin % 110,5'ine çıkmış, ancak sermayeleri 1998'in başındakinin % 83,9'una ulaşmıştır.

⁴³⁸www.rbc.ru/economy/07.02.02

⁴³⁹Son 3 yıl içinde Ruble % 48,6 oranında değer kazanmıştır.

(www.strana.ru/analitika/ekonomika)

⁴⁴⁰www.rambler.ru/db/news

Rusya banka sisteminin esas sorunu uluslararası standartlara göre büyük ve rekabet edebilecek bankaların yokluğudur. Bu eksikliğin giderilmesi ise MB ve Hükümet arasında finans sisteminin yeniden yapılandırılmasına ilişkin görüş birliğinin sağlanmamış olmasıdır. Hükümet MB'ni kontrol etme imkanlarını ararken MB'da bu durumda bağımsız para politikasını sürdürmeyeceğini neden göstererek buna yanaşmamaktadır.

2001 yılında bankaların durumu zayıflamıştır. 2000 yılında ihracat malları fiyatlarının artışından dolayı reel sektörde çalışan işletmelerin finansal durumlarında iyileşme görülmüştü: reel sektörün parasal fonları GSYİH'nin % 4.1'inden % 5.8'ine yükselmiştir. Reformun gerçekleştirilmemesi hem reel sektörün gelişimini frenlemekte, hem Rusya'daki yatırım iklimine olumsuz etki yapmaktadır.

3.2. DTÖ'ne Katılma Yolunda Rusya

3.2.1. Bugüne Kadar Katedilen Yol

Rusya GATT'a katılmak amacıyla dilekçesini daha 1993 yılının Haziran ayında vermiş, 1994'te de DTÖ'ne katılma dilekçesiyle desteklemiştir. Bu tarihten itibaren gereken işlemler başlatılmış, ancak ülkenin kararsızlığı 2000 yılına kadar sürdüğünden katılma sürecinin II. kısmı (katılma şartlarının görüşülmesi) uzamıştır.

Rusya'nın DTÖ'ne katılması birçok avantaj sağlayacaktır.⁴¹

i. Rus mallarının dış piyasalara ulaşması kolaylaşıyor ve kaliteli ithal mallara daha ucuza ulaşılabilecek. Bu özellikle yatırım malları için önemlidir, çünkü ithalat içindeki payları % 30'un üstünde ve gelişme açısından büyük önem taşımaktadırlar. Tüketim mallarının ithalatı hayat seviyesinin yükselmesine yol açacak.

ii. Dış piyasalarda Rus ihracatçıların destekleme ve savunma imkanlarını arttıracak. Rus mallarına karşı sınırlamaların çoğu Rusya'nın serbest piyasa ekonomisine sahip ülke olarak kabul edilmediğinden kaynaklanıyor. Bu nedenle her yıl 2-4 milyar dolar kaybedilmekte ve Rusya kendisine karşı uygulanan sınırlamalar sayısı sıralamasında Çin'den sonra gelmektedir: 01.01.2001 tarihine gelindiğinde açılan davalardan 16'sında AB, 12'sinde ABD dava açmış Hindistan 9 ve Türkiye 8 kaleme sınırlama getirmiştir.⁴²

iii. DTÖ'ne katılma sonucunda uymaya mecbur olduğu bazı kurallar ülkenin yabancı yatırımcılar için çekiciliğini arttıracak (fikri mülkiyet haklarının korunması, mülkiyet hakkının garantisi) ve büyümesine katkıda bulunacak.

⁴¹Vladislav ZAGAŞVİLİ, *Dinamika i Struktura Mirovoy Torgovli*, Nauka Kitabevi, 1999, s.21.

⁴²İnstitut Ekonomiki Perehodnogo Perioda, *Ekonomičeskaya...*, s.128.

iv. Uluslararası iktisadi ilişkilerin artmasıyla siyasi ilişkilerde de yumuşamalar olacaktır.

V.Putin'in yönetime gelmesiyle katılma sürecine hız verilmiştir. 1995-98 döneminde diğer DTÖ üyelerinin Rusya'da uygulanan dış ticaret kurallarının incelenmesi gerçekleşmiş, 1998'den itibaren ise Rusya'nın tarım sektöründe devlet desteğine (1998) ve hizmet ticareti kurallarına (1999) dair kendi görüşlerini bildirmiştir. Bundan itibaren Rusya ve diğer üyelerin karşılıklı görüşmeleri devam etmektedir.

Aynı zamanda hukuki yapının tamamlanması için çalışmalar sürmektedir. Bu amaçla 30'dan fazla kanun ve kanun değişikliklerinin kabul edilmesi gerekmektedir.

DTÖ'ne katılma ile Rusya'nın kaybedecekleride yok değil:

i. Devlet alımlarında getirilecek sınırlamalar özellikle silah üretim sektörünü etkileyecek.

ii. BDT üyeleri arasında çalışan Gümrük Birliği de tehlikeye atılıyor, çünkü her ülkenin DTÖ'ne dahil olması farklı şartlarda olacaktır.

iii. Rekabet edemeyen yerli üreticiler arasında iflaslar yaşanabilir. Özellikle uçak üretimi ve otomotiv sektörünün durumu endişe verici.

iv. DTÖ'ne üyelikle Rusya'nın eyaletleri arasında gelişmişlik farkı daha da artacaktır. Fakat bu süreç zaten süregelmekte ve engellenmesi için yapısal reformların yapılması şart.

Artık sorun Rusya'nın DTÖ'ne katılıp katılmaması şeklinde değil de, hangi şartlarda katılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olayın gerçekleşmesi en erken 2004 yılında gerçekleşeceği beklenirken bazı sektörlerin üretimi 2010 yılına kadar tarifelerle korunacağı tahmin edilmektedir.

3.2.2. Rusya'nın DTÖ'ne Uyum Sağlaması İçin Yapılması Gerekenler

a) İşgücü Mobilitesinin Hızlandırılması

Coğrafi Mobilite: Rusya işgücü piyasasında coğrafi mobilite çok düşüktür. Buna neden olan faktörler arasında bürokratik engeller, konut yapım sektörünün gelişmemişliği ve enformasyon eksikliği gösterilebilir. Gelirlerin düşüklüğü de mobilitayı önemli ölçüde sınırlamaktadır. Durumu düzeltmek için yerel yönetimler ve merkezin elele çalışması gerekir. İpotek sisteminin geliştirilmesi, bürokratik engellerin azaltılması ve enformasyon değişiminin hızlandırılması ülke çapında atılacak adımları teşkil ederken yerel yönetimler de yatırımları çekmek için gereken uygulamaları gerçekleştirilmelidir.

Mesleki Mobilitte: Eğitim seviyesinin yüksek olması ile birlikte verilen eğitim hala yeni şartlara tam uyum sağlamış değildir. Eğitim sisteminde yapılacak reformların yanında ek eğitim verme sisteminin geliştirilmesi de önem taşımaktadır. Hızla gelişen şartlara uyum sadece bu şekilde sağlanabilir. Bu reformları destekleyecek nitelikte olan enformasyon mobilitesinin artırılması.

Yönetici Sınıfında Mobilitte: Bürokrasi sınıfının kalite düzeyi Rusya için çok düşük kalmaktadır. Çoğu yönetici Sovyet sisteminden kalma ve yönetim biçiminde yeni şartlara göre değişiklikler olmamıştır. Bu ise her türlü reformu, etkinliğinin daha "üstlerde" kaybetmesine yol açmaktadır.

b) **Sermaye Mobilitesi:** Sadece bu şart sağlandığında fonların verimli sektörlere transferi sağlanabilecektir. Sorunun çözülmesi şu reformların gerçekleştirilmesinden geçmektedir.

Vergi Reformu: Herkesin kabul ettiği "yatırımlar vergilerden daha önemlidir" prensibini benimseyerek başlangıç aşamasında yeni yatırımların vergi yükünü azaltmak, kurları yatırıma yöneltmeye teşvik edecek vergi sistemini kurma, tüm firmalara aynı şartları sağlama (lobilerin etkinliğine göre değil), sisteminin reformunu gerçekleştirme bu yönde atılacak adımlardandır.

Yerli ve Yabancı Yatırımcılara Eşit Şartlar Sağlama Mülkiyet Hakkına Garantilerin Getirilmesi: Hala özelleştirme sonuçları davalara neden olmaktadır. Özellikle komünist partilerin programlarında temel noktalardan biri olan bu eksikliği gidermek için özelleştirme sonuçları için zamanaşımı süresinin belirlenmesi gerekmektedir.

c) **Enformasyon Mobilitesi:** Toplumun "enformatizasyon oranı" ülkenin dinamizmini belirlemektedir. Toplumun bilgisayarlaşma düzeyinin yükseltilmesi ve internet için gerekli altyapının inşaat edilmesi diğer mobilitelerin yükseltilmesinin temel şartıdır.

1998 krizi Rusya için sırf yıkıcı değil, iyileştirici de olmuştur. Zayıf noktaların ortaya çıkarılması, dünya pazarları ile entegrasyon sürecinde nelere dikkat edilmesi gerektiği bunların hepsi ortaya çıkmıştır. Her ekonomide her gelişme seviyesinde ülke için siyasi istikrarın sağlanması ilk ve en önemli şarttır. Rusya örneğinde bu bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Fakat bu da tek başına belirleyici değildir. Alınan yolda kararlılığın sergilenmesi reformların gerçekleştirilmesinden sonra da önemini kaybetmemektedir. Arjantin, Güneydoğu Asya ülkeleri örneğinde olduğu gibi, olumlu makroekonomik

göstergeler sorunları gizlemekte, gelişen yolsuzluk, yetkileri kötüye kullanmanın üstünü örtterek ülkeleri zayıflatmaktadır.

Rusya uluslararası piyasalara entegrasyon sürecinin başında bulunmaktadır. Serbest piyasa ekonomisine sahip ülke olarak kabul edilmesi alınan kararlardan geri adım atılmasına izin vermektedir. Tam liberalizasyondan sonra bunun mümkün olmayacağına göre hangi şartlarda dahil edileceği, yaptığı fedakarlıklar karşısında neler kazanacağını iyi hesaplayarak adımlarını atması gerekmektedir.

Şimdiye kadar yapılan vergi reformu, emeklilik sisteminde düzenlemeler, merkezi yönetimin güçlendirilmesi gibi adımlar tek başına başarıyı sağlamaktan uzaktırlar. Reel sektör büyük ölçüde dış ticaret durumuna bağlı olup uluslararası piyasalarda rekabet edecek kalite ve fiyatta üretimi gerçekleştirememektedir. Finans sisteminde temelleri sağlamlaştıracak hiçbir adım atılmamış yabancı yatırımcılar Rus ekonomisine yatırım yapmaktan çekiniyorlar. Bu alanlarda gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiği her geçen gün daha net ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Tarihi çok eskilere dayanmasına rağmen sadece II. Dünya savaşı sonrası hızlanan küreselleşme, zaman geçtikçe daha fazla sorun yaratarak ilerlemektedir. Çeşitli sivil toplum örgütleri biraraya gelerek sürecin durdurulması veya kontrol altına alınması gerektiği fikrini insanlara her yoldan ulaştırmaya çalışıyorlar. Tüm dertlere deva olarak sunulan bütünleşme ilacının hangi yan etkileri buna neden olmuştur?

İktisadın her alanını kaplamış gibi görünen bu süreç aslında sadece kısa vadeli finans piyasalarında gerçek anlamda tek dünya modeline az çok yaklaşmıştır. Kâr oranının yüksek olduğu piyasalar anında spekülâtif nitelikli sermaye akımına uğramakta ve yüksek kazanç sağlarken dengeler alt üst olunca terk edilmektedir.

Reel sektörde de ilk bakışta bütünleşme derecesinin yüksek olduğu görünümü doğabilir. Üretim GOÜ'lere kayarak gelir dağılımındaki uçurumları azaltıyor gibi gözükmektedir. Ancak sürecin başladığı 1970'lerde günümüze yaşam seviyesindeki farklar azalmamakta, tam tersine artmaktadır. Nedeni ise kaydırılan üretimin zararlı, emek yoğun türden veya ekonomi için fazla önem taşımayan türden olmasıdır. Oysa günümüzde esas üstünlüğü sağlayan otomasyon derecesi yüksek olan ve bilginin ana girdi niteliğini taşıdığı üretim türleridir. Bunlar ise bilgi üreten veya bunu hızla kavrayabilen ve benimseyebilen ülkelerde yoğunlaşmıştır.

Ticaretteki engeller üretim alanındakilerden daha azdır, ancak siyasi yöneticiler sırf tüketicilerini değil, üreticilerini de korumak zorunda olduğundan bu alana siyasetin karışımı fazladır. Sonuçta ortaya çıkan zengini zenginleştiren, fakiri fakirleştiren ticarettir.

Siyasetin ekonomiye karışımının dışında eşitsizliği arttıran bir diğer etken de ülkelerin karşılıklı etkileşimdeki ağırlık farkıdır. Bazı ülkeler kendi yararına olan kuralları kabul ettirebilirken diğer bazıları bunları kabullenici durumdadırlar. Fakat amaçlanan tek dünya piyasasında bunun bile öneminin olmayacağını, finans piyasalarındaki gelişmeler kanıtlamaktadır. Ülkeler; büyüklüğüne, gelişmişlik derecesine ve siyasi etkinliğine bakmadan herbiri bir bütün olarak hareket eden sermaye karşısında çaresiz durumdadırlar. Bunun için önemli bir dengesizliğin varolması da şart değil, yeter ki sermaye bundan şüphelensin. Ancak yine de sağlam ekonomiye sahip ülkenin ayakta kalabilme şansı daha fazladır.

Son 10-15 yılın tecrübesi bunu kanıtlamaktadır. Krize yakalanan GOÜ'ler acınacak

bir duruma gelirken GÜ'ler daha çok kısa süreli bir durgunluktan sonra eski gidişata dönmektedirler. ABD kısa süreli durgunluktan başka önemli çalkantılar yaşamamıştır. Siyasi istikrarsızlığın neden olduğu 1992 APS krizi AB'nin seçilen yolda ilerlemede kararlılık göstermesiyle aşılmıştır. Oysa ekonomilerinde dengelerin tam olarak oturtulmadığı GOÜ'lerin kriz sırasında kaybettikleri çok daha fazladır.

Krizler daha önce de yaşanmış, fakat onlar daha çok reel sektörün durumuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Oysa son dönemlerde patlak veren krizlerin ortak yönü finans kesiminin ya neden ya da tetiği çeken etken durumunda olmasıdır. Her ne kadar bu krizlerin farklı derecede de olsa çoğu ülkeleri etkilemesine rağmen GÜ'lerin doğrudan etkilememesi, bu durumun önüne geçilmesini engellemiştir. Ancak mevcut durumu değiştirmek için daha şimdiden önlemlerin alınması gerekmektedir.

Kısa vadeli sermaye akımlarını düzenleyecek önlemler (en çok taraftar kazanan her işleme verginin uygulanması) hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkeleri bunların yıkıcı etkisinden kurtarabilir. Gelişmekte olan ülkelerin pazarlarının dışa açılması da zamana yayılmalı, çünkü rekabet edebilir duruma gelmeyen yerli sanayiler doğrudan devlet desteğinin yasaklandığı ortamda kaybolmaktadırlar. Bu alanda gelişmiş ülkelerin de kendi politikalarını yeniden gözden geçirerek çifte standart uygulamasından vazgeçmeleri gelecekteki ticari savaşların olasılığını azaltıcı etki yapacaktır.

Piyasaların serbestleştirilmesi konusu Rusya için güncel bir konudur. Bu ülke ekonomisinin çoğu alanı hala dışa kapalı ve devletin ekonomide yeri büyüktür. Gelişmiş ülkeler geçmişteki hataları unutmuşcasına DTÖ'ne katılma aşamasında dış dünyadan maksimum açıklık talep etmektedirler. Fakat bunun aniden gerçekleştirilmesi sırf iç piyasalar için değil, dünya piyasaları için de olumsuz sonuçlar doğurabilecektir. Bu durumda Rusya yönetimi iki ateşin ortasında kalmaktadır. Bir taraftan DTÖ'ne katılmadan kendi üreticilerini koruyamamaktadır. Giriş sırasında ise kendisinden tam serbesti istendiğinden iç üreticiler zor durumda bırakılmaktadır. Bu yolda bir diğer olumlu gelişme ise: son yıllarda lobi gruplarının gücü büyük ölçüde kırılmış ve böylece yerli üreticilerin dış rekabete dayanacak mal üretimini gerçekleştirmeleri için daha fazla etken doğmuştur.

Günümüzde DTÖ'ne katılma tartışmalarında Rusya yönetimi şu görüştedir: katılım şart, çünkü her açıdan yarar sağlamakta, ancak bu sırada yerli üreticiler hazırlıksız olarak dış rekabetle karşı karşıya bırakılmamalı. Sektörden sektöre değişmek üzere farklı uyum sürelerini belirlemek için (iki sınır olarak 2004 ile 2010 tarihleri gösterilmektedir) diğer DTÖ üyeleri ile görüşmeler sürdürülmektedir. Fakat kesinlik kazanan bir husus vardır ki, o da gerçek anlamda katılımın gerçekleştirilmesinden önce "kendi evi içinde" düzenin sağlanması. Reformların başlatılmasından 7 yıllık süre içinde siyasi istikrarın sağlanmamış olması, geçiş dönemine birlikte giren ülkelerin çoğunun gerisinde kalmasına yol açmış,

üstelik vatandaşlarda olumsuz beklentileri uyandırmış ve pekiştirmiştir. Bunun sonucu olarak Rus ekonomisinin performansı sırf petrol fiyatlarına bağlı olduğu görüşü hakim. Bu inancın değiştirilmesi için başlatılan reformların kararlılıkla sürdürülmesi şart: vergi reformunun tamamlanması, banka reformunun artık başlatılması, yabancı yatırımcılara uygun şartların oluşturulması vs. Sadece bunlar gerçekleştirildiğinde istikrar sağlanabilir ve orta ve uzun vadeli planların yapılması anlam kazanabilir.

Küreselleşme sürüyor. Bazı ülkelerin lehine, diğer bazılarının aleyhine. Bu dengesizliğin giderilmesi için ise uluslararası alanda eşit şartlarda siyasi ve iktisadi işbirliğinin yapılması gerekiyor, ancak bugünkü şartlarda bunun gerçekleştirilmesinden söz edilemez.

KAYNAKÇA

- ACAR, Azime. "Çin Meydan Okuyor". **Ekonomik Forum Dergisi**, Nisan 1996.
- ACAR, Cemil. "Değişmekte Olan Dünyada Silahsızlanma ve Türkiye". **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992.
- ADALI, Coşkun. **Günümüz Kapitalizmi ve Devlet Üzerine**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- AGANBEGYAN, Aleksandr. "Rusya'daki Finansal Krizin Nedenleri". **Finansoviy Krizis: Priçim i Posledstviya**, Konferans, Moskova, 20.04.2000.
- AKMAN, Vedat. **Gelecek Yüzyılın Gündemi**, Rota Yayınları, İstanbul, 1999.
- AKMAN, Vedat. **Modern Dünyadaki en Büyük Ekonomik Kriz**, Rota Yayınları, İstanbul, 1998.
- ALACAKAPTAN, Aydın Güngör "XX. Yüzyılın Son Yıllarında Dünya Koşulları ve Türkiye'nin Seçenekleri", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, (Der.: Sabahattin Şen), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- ALAKUŞ, Meral. **Bilgi Toplumu**, T.C. Kültür Bakanlığı, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Kütüphanecilik Dizisi, No: 22, Ankara, 1991.
- ARI, Selçuk. "Küreselleşme, Değişen Rekabet Dengeleri ve Türkiye", **Görüş Dergisi**, Ağustos, 1997.
- ARISAN, Nilgün. **40 Soruda Ekonomik ve Parasal Birlik**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No: 144, İstanbul, 1997.
- ARMAOĞLU, Fatih. "Değişen Dünyada Balkanlar ve Türkiye", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, (Der.: Sabahattin ŞEN), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.

ATA, Defne - SİLAHŞÖR, H.Erkan. **Parasal Birlik, Avrupa Para Birliği ve Türkiye**, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.

ATAMAN, Berrin Ceylan. "Parasal Kargaşa ve Politik Oyunlar", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S.150, C.XVI, Aralık, 1992.

AVDOKUŞIN, Yevgeni. **Meydunarodniye Ekonomiceskiye Otnoşchiya**, Yurist Kitabevi, Moskova, 1999.

AYTEKİN, Haluk - GÜL, Sinem. "Asya Kaplanlarına Ne Oldu II?". **Uzman Gözüyle Bankacılık Dergisi**, S.22, Haziran 1998.

AYTEKİN, Haluk - GEZEK, GÜL, Ali-Sinem. "Asya Kaplanlarına Ne Oldu I?". **Uzman Gözüyle Bankacılık Dergisi**, S.21, Mart 1998.

BAHÇEKAPILI Cengiz. "Küreselleşme Bölgeselleşmeyi Geride Bıraktı", **İktisat Dergisi**, Temmuz, 1994.

BAIROCH P. - KOZUL R. - WRIGHT. **Globalisation Myths: Some Historical Reflections on Integretion, Industrialisation and Growth in the World Economy**, UNCTAD Discussion Paper, No: 113, Mart 1996.

BAŞKAYA, Fikret. **Avrupa-Merkezcilik; Resmi İdeoloji; Bilim; Sosyalizm, Ütopya** Basımevi, Ankara, 1999.

BELEK, İlker. **Post Kapitalist Paradigmalar**, 2. Baskı, Sorun Yayınları, İstanbul, 1999.

BERKSOY, Taner. "Para Üretimi Boğuyor", **İktisat Dergisi**, Eylül, 1993.

BİLGİLİ, Emine. "Euro ve Tek Pazar", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S.14, Temmuz, 1999.

BİRİNCİ, Yüksel. "Globalleşme ve İktisat Politikası", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Ekim 1997.

BLAIR, Tony. "Küresel Merkez Sol İçin", **NPQ Türkiye Dergisi**, C.1, S.1, İlkbahar 1998.

BORA, Tanıl. "Refah Şovenizmi ve Kültürel Ayrımcılık". *İktisat Dergisi*, S.341. Eylül 1993.

CHASE, James. "The Pentagon's Superpower Fantasy". *The New York Times*, 16.03.1992.

COŞKUN, İsmail. *Devletin Doğuşu*, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

ÇAKMA, Erkan. "Borsada Panikleyen Kaybedecek". *Paramatik Dergisi*, 16 Ağustos 1998.

ÇEŞTEPE, Hamza -KAYMAKÇI, Oğuz. "Global Ekonominin Ulus Devlet Üzerine Kaotik Etkileri". *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, S.1., Ocak 2000.

ÇEŞTEPE, Hamza "Stratejik Ticaret Politikası: Yarı İletkenlerde Malezya ve Güney Kore Arasında Bir Karşılaştırma". *Dış Ticaret Dergisi*, S.14. Temmuz 1999.

ÇOLAK, Ömer Faruk. "Finansal Kriz ve Bankalar: Güneydoğu Asya Örneği". *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Ekim 1999.

DERELİ, Doğan. "Meksika Krizinden Türkiye'nin Alacağı Dersler". *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Temmuz 1996.

DİCLE, İ.Atilla. "DTÖ ve Kalkınmakta Olan Ülkeler". *Ekonomik Forum Dergisi*, Mayıs 1999.

DOĞANEL-GÖNEL, Feride. "Kore Mucizesi Dönüm Noktasında", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C:XXI, S.199, Mayıs, 1997.

DRUCKER, Peter F.. *Yeni Gerçekler*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 315, 1993.

DRUCKER, Peter F.. *Kapitalist Ötesi Toplum*, (Çev.: B.Çorakçı), İnkılap Yayınları, İstanbul, 1994.

EGE, Yavuz. "Asya Krizi Hem Olumlu, Hem Olumsuz". **Ekonomik Forum Dergisi**, Ağustos, 1998.

EKİN, Nusret. **Küresel Bilgi Çağında Eğitim, Verimlilik, İstihdam**, İTO Yayınları, No: 1997-43, İstanbul, 1997.

ELEKDAĞ, Şükri. "Rusya Nereye Gidiyor". **Ekonomik Forum Dergisi**, Eylül 1998.

ERDOĞDU, Seyhan. "Dış Borç Krizine Farklı Yaklaşımlar-I". **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. XVIII, S.172.

ERKAN, Hüsnü. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 326, 1997.

ESEN, Oğuz. "Finansal Piyasaların Küreselleşmesi ve Sermaye Kontrolleri". **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, C.8, S.27, Kış, 1997.

ESEN, Oğuz. "Küreselleşme, Gelir Dağılımı ve GOÜ'ler". **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, C.8, S.26, Sonbahar, 1997.

EŞKİNAT, Rana. **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1036, Eskişehir, 1998.

FERLİEL, Ayşe. "21. Yüzyılın İlk Krizi ve Türkiye", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C.XX, S.188-189, Şubat-Mart 1996.

GIBSON, Reather D. - TSAKALATOS, Eudid. "Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler" **Kalkınma İktisadı**, (Der.: F. Şenses, Çev.: S. Öztürk) İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

GIDDENS, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çev.: Osman AKINHAY), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

GUIBERNAU, Montserrat. "Milliyetçiliğin Politik Niteliği" (Çev.: Atıf Evren), **İktisat Dergisi**, Aralık, 1996.

- GÜLALP, Haldun. **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.
- GÜLALP, Haldun. **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınları, No: 5, 2. Baskı, Ankara, 1987.
- GÜLDAĞ, Hakan. "Küreselleşme Avrupa'ya Kaldıysa...". **İktisat Dergisi**, Eylül, 1993.
- GÜZEL, Şehmus. **Devlet-Ulus**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- GÜRSES, Emin. **Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- HAGE, Jerald - POWERS, Charles H.. **Post-Industrial Lives, Roles and Relationships in the 21th Century**, Sage Publ. USA, 1992.
- HIRST, Paul - THOMPSON, Graham. **Küreselleşme Sorgulanıyor**, (Çev.: Çağla ERDEM, Elif YÜCEL). Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- HUXLEY, Alfred. **Cesur Yeni Dünya**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1996.
- İLHAN, Atilla. **Hangi Küreselleşme?**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.
- İLYAS, Atilla İmrahor. **Asya Krizi: Uzakdoğu Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, Ticaret Odası Yayınları, No:1998-47.
- İYİBOZKURT, Erol. **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika**, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995.
- JENKINS, Rhys. "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", **Kalkınma İktisadı**, (Der.: Fikret ŞENSES), (Çev.: Sedef ÖZTÜRK), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- KALAYCI, İrfan. "Küreselleşme Ekseninde Özelleştirmenin İktisadi Sonuçları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Eylül 1998.
- KANDİLLER, Rıza "İktisadi Faaliyetlerde Bilginin Değeri ve Önemi", **Dış Ticaret Dergisi**, S.17, Nisan, 2000.

- KARACAN, Murat. **Güneydoğu Asya Krizi; Türkiye'ye ve İMKB'ye Etkileri**, İMKB Araştırma Müdürlüğü, 1998.
- KARACASULU, Nilüfer. "Teknoloji ve Transfer". **Dış Ticaret Dergisi**, S.18, Temmuz 2000.
- KARLUK, Rıdvan S. **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.
- KARLUK, S.Rıdvan. **Uluslararası İktisat**, 4. Baskı, Beta Yayıncılık, 1996.
- KARLUK, S.Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi**, 4. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 1996.
- KARLUK, S.Rıdvan. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 4. Baskı, İMKB Yayınları, İstanbul, 1996.
- KARSAK, Ertuğrul. "Meksika'da Yaşanan Ekonomik Gelişmeler". **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Haziran 1995.
- KAZGAN, Gülten. **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1995.
- KENNEDY, Paul. **XXI. Yüzyıla Hazırlanırken**, (Çev.: Fikret ÜÇCAN), 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, No: 340, Ankara, 1990.
- KEPENEK, Yakup. "Avrupa Topluluğu Neden Sarsıntı Geçiriyor?", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S.149, S.XVI, Kasım 1992.
- KOLESNİKOV, Andrei. "Rusya Borsasındaki Kriz Sorunu", **Finansoviy Krizis: Priçini i Posledstviya Konferansı**, Moskova, 20.04.2000.
- KOROLEV, İgor. "1999 God v Mirovom Razvıtii", **Mirovaya Ekonomika: Tendentsii 90 ih Godov**, İzdatelstvo Nauka, 2000.
- KOZLU, Cem. "Diplomaside Yeni Cephe-Doğu Asya", **Yeni Türkiye Dergisi**, Mart 1995.

KOZLU, Cem. **Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 335, Aralık, 1994.

KÖKOCAK, A.Kadir. "Küreselleşmede İktisadi Boyut", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Temmuz 1997.

KUDROV, Vladimir. **Sovetskaya Ekonomika ve Retrospektive**, Znaniye Kitabevi, Moskova, 1995.

KUMAR, Krishan. **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma**, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.

KURDOĞLU, Çelik. "Yabancı Sermaye ve Küreselleşme", **Ekonomik Forum Dergisi**, Ekim, 1997.

KUTLU, Erol. **Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1209, İ.İ.B.F. Yayınları, No: 167, Eskişehir, 2000.

KUTLU, Erol. **Dünya Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998.

KUTLU, Erol. "Küreselleşme ve Etkileri", **Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.14, S.1-2, 1998.

LATOUCHE, Serge. **Dünyanın Batılılaşması**, (Çev.: Temel Keşoğlu), Ayrıtı Yayınları, İstanbul, 1993.

LVOV, Nikolay. **Vneşniy i Vnytrenniy Dolg RF**, Finansovaya Akademiya Pri Pravitelstve Rossii, Moskova, 1998.

MALKOÇ, Savaş. "Cumhuriyetin 75. Yılında Dünya Ekonomik Krizlerinin Türkiye'ye Yansımaları ve Güncel Bir Örnek: Rusya", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, Ekim 1998.

MANDEL, Ernest. **Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz**, (Çev.: Yavuz ALAGON), Koral Kitabevi, İstanbul, 1996.

MASUDA, Yoneji. **Managing in the Information Society**, Basil Blackwell Ltd. USA, 1990.

MERGEN, Burak. "Brezilya Piyasalarını Sakinleştirmeye Çalışıyor". **Paramatik Dergisi**, 20 Eylül, 1998.

MIZRAK, Nihat Yıldırım. "Maastricht Anlaşmasının Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Avrupa'ya Getirdiği Düzenlemeler". **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S.150, C.XVI, Aralık, 1992.

OKTAR, Suat. "Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Borçlarının Azaltılmasında Yeni Bir Teknik: Borç-Özsermaye Değişimi". **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, S.1, Ocak 1999.

OKTAR, Suat. "Meksika'da Finansal Kriz". **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Nisan 1995.

OKTAR, Suat. "Uluslararası Borç Krizi Aşılabilir mi?". **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.X, S.1-2, 1994.

OKTAR, Suat. "Bir Borç Azaltma Tekniği". **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, S.1, Ocak 1994.

OKTAR, Suat. "Gelişmekte Olan Ükelere Sermaye Akışı ve Dış Borçların Menkulleşmesi". **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, S.12, Aralık 1993.

OUGUARD, Morten. **Emperyalizmin Bunalım Dosyası: II. Soğuk Savaşın Kökenleri**, Dünya Sorunları Dizisi-4. Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987.

ÖÇAL, Tezer. "Niçin, Kimin İçin ve Nasıl Globalleşme?", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, C.4, S.9, Eylül 1993.

ÖZER, Mustafa. **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1096.

- ÖZKAPLAN, Nurcan. "Yeni Teknoloji, Sendikalaşmanın Sonu mu?". **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, C.5, S.12, 1994.
- PAMUK, Şevket. **Amerika, Avrupa ve Japonya: Birlik mi? Rekabet mi?**, 11. Tez Kitap Dizisi, 6. Kitap, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- PERES, Simon - SOROS, George. "Sınırlar Hala Önemli mi?". **NPQ-Türkiye Dergisi**, C.1, S.1, İlkbahar 1998.
- PRZEWORSKI, Adam. 'Doğu' 'Güney'mi Oluyor? Halkın Sonbaharı ve Doğu Avrupa'nın Geleceği: Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der.: Hakan YILMAZ), Hil Yayınları, İstanbul, 1993.
- REYNOLDS, Lloyd G.. "3. Dünya Ekonomilerinde Uzun Vadeli Büyüme", **Kalkınma İktisadı**, (Der.: Fikret Şenses: Çev.: Sedef Öztürk) İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- RODRİK, Dani. **Yeni Küresel Ekonomi ve GOÜ'ler**, (Çev.: Sultan Gül), Sabah Yayınları, İstanbul, 2000.
- SAĞLAM, Dündar. "Meksika Ekonomik Krizi", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Ocak 1996.
- SANDER, Oral. "Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, (Der.: Sabahattin ŞEN), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- SANİN, Levent. "Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Bazı Notlar", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, C.5, S.14, Yaz, 1995.
- SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat**, 10. Baskı, Güzen Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- SOROS, George. **Küresel Kapitalizm Krizde**, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk. "Sunuş", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992.

- SÖNMEZ, Mustafa. "Dünyanın Elazığ'ı, Sivas'ı, Çorum'uyuz...", **Ekonomik Forum Dergisi**, Kasım 1997.
- SÖNMEZ, Sinan. **Dünya Ekonomilerinde Dönüşüm**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- STIGLITZ, Joseph. "İçeriden Biri: Dünya Ekonomik Krizinde Neler Öğrendim?" (Çev: Seyhan Erdoğan), **Mülkiye Dergisi**, C:XXIV, S.222, Mayıs-Haziran, 2000.
- SÜER, Alp. "Sihirli Formül Var mı?", **Paramatik Dergisi**, 20 Eylül 1998.
- ŞAHİNALP, Bülent. "Doğu Asya Ülkeleri Nasıl Başardılar?", **Dış Ticaret Dergisi**, Nisan, 1996.
- ŞAYLAN, Gencay. **Değişim, Küreselleşme, Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- ŞENSES, Fikret. "Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?" **Kalkınma İktisadı**, (Der.: Fikret Şenses, Çev.: Sedef Öztürk) İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- THURROW, Lester. **Kıran Kırana**, (Çev.: Aişe KARASU), Afa Yayınevi, İstanbul, 1994.
- TOFFLER, Alvin - TOFFLER, Heidi. **21. Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele**, (Çev.: Mehmet Harmancı), Sabah Yayınları, İstanbul 1994.
- TOFFLER, Alwin. **Yeni Güçler-Yeni Şoklar**, (Çev.: B.Çorakıç), Altın Kitaplar, İstanbul, 1992.
- TÖRE, Nihat. **Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunları**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları No: 110, 1980.
- TURAGAY, R. Tuna. "Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği ve EURO", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:3, S.10, Temmuz, 1998.
- ÜLMAN, Haluk. "Dünya Nereye Gidiyor?", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992.

VIDAN, Jonathan. "Devletler mi, Şirketler mi: Güç Kimin Elinde?". (Çev.: U.Aktunç), **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, 9 Mart 1997.

YELDAN, A.Erinç. "Meksika Krizinin Öğrettikleri ya da Hades Cehenneminde Azgelişmişlik". **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C.XIX, S.186, Aralık 1995.

YILMAZ, Cahit. "Avrupa Para Sistemi: İşleyişi ve Son Gelişmeler Işığında Geleceği (II)". **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S.161, C.XVII, Aralık 1999.

YILMAZ, Cahit. "Avrupa Para Sistemi: İşleyişi ve Son Gelişmeler Işığında Geleceği (I)". **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S.160, C.XVII, Ekim 1999

WALLERSTEIN, Immanuel. **Eski Dünyadan Yeni Dünyaya**, Hil Yayıncılık, İstanbul 1993.

ZAGAŞVİLİ, Vladislav. **Dinamika i Struktura Mirovoy Torgovli**, Nauka Kitabevi, 1999.

ZARKOLU, Ragıp. **1989 Sonrası Dünya Şekillenirken**, 11. Tez Kitap Dizisi, 10. Kitap, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Kurum Yazarlı ve Yazarı Belli Olmayanlar

Ankara Sanayi Odası, "Dolar – Euro – Yen", **ASOMEDYA Dergisi**, Ocak, 2001.

Ankara Sanayi Odası, "2000 Yılında Dünya Ekonomisi", **ASOMEDYA Dergisi**, Temmuz, 2000.

Argumenti i Faktı Gazetesi, No: 1456, Eylül 1999.

"Asıl Problem Japonya ve Kore'de", **Para Dergisi**, 23 Kasım 1997.

"Asya Para Krizi Kronolojisi", **Dünya Ekonomileri Bülteni**, Nisan 1998.

"Asya Krizinin Etkileri", **Genç Ekonomi Dergisi**, Mart, 1998.

"Asya Kaplanları Bu", **Genç Ekonomi Dergisi**, Mart 1998.

"Asya Krizi", **Dış Ticaret Dergisi**, Mart 1998.

"Asya Krizi ve Global Doğrudan Yabancı Yatırım Akışına Etkisi", **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S:114, Temmuz, 1997.

"Avrupa Bu Yıl ABD'yi Gececek", **Para Dergisi**, S.342, 18-24 Mart 2001.

"Avrupa'nın Yavaşlayan Ekonomileri", **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S.17, Nisan 1999.

"Avrupa Para Sistemi ve Son Gelişmeler", **Dünya Ekonomileri Bülteni**, Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, Temmuz 1996, S.6.

"Beyaz Adamın Utancı", **Dünya Ekonomileri Bülteni**, Rota Yayınları, İstanbul, 1999.

Beyin Fırtınası, Esra Yayınları, İstanbul, 1997.

"Bilgi Çağının Globalleşmesi", **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S. 19, Ekim 1999.

"Bir Yıllık Kriz Rehberi", **Para Dergisi**, 15 Temmuz 1998.

"Bıçak Kemiğe Dayandı", **Para Dergisi**, S.318, 1-7 Ekim 2000.

"Borçlar Aldı Başını Gidiyor", **Para Dergisi**, S.306, 9-15 Temmuz 2000.

"Brezilya'da Aynı Kriz Oldu", **Power-Ekonomi Dergisi**, Mart, 2001.

"Brezilya 3 Şeye Güveniyor", **Para Dergisi**, 31 Ocak 1999.

"Brezilya Nasıl Battı", **Para Dergisi**, 24 Ocak, 1999.

"Brezilya Kriz Sinyali Veriyor", **Paramatik Dergisi**, 17 Ocak, 1999.

"Bundan Sonrası Tufan". **Para Dergisi**, 22 Kasım 1998.

"Bu Rüzgar Brezilya'yı Hasta Etti". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 20 Eylül, 1998.

"Büyüme 2001 Yılından Önce Hızlanmaz". **Para Dergisi**, 5 Mayıs, 2001.

"Büyüme Üzerinde Kara Bulutlar". **Para Dergisi**, S.318, 1-7 Ekim 2000.

"Dış Borç Kapıları Açılıyor". **Para Dergisi**, 16-22 Temmuz, 2000.

"Doğu Asya Mucizesinin Sonu". **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S.13, Nisan 1998.

"Doların Yükselişi İyi Bir Şey mi?". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 28 Haziran, 1998.

DPT. Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye, ÖİK Raporu, Ankara, 1995.

DPT. Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, Yayın No: 2375, ÖİK Raporu, No: 440, Ankara, 1995.

DPT. Bilim-Araştırma-Teknoloji, DPT Yayınları, No: 2133, ÖİK No: 330, Ankara, 1988.

Dünya Bankası, World Development Report, 1994.

"Ekonomide Bu Hafta". **Para Dergisi**, 7-13 Aralık 1999.

"Ekonomi Patlamaya Hazır Bomba", **Para Dergisi**, S.342, 18-24 Mart 2001.

"Ekonomik Birlikler", **Genç Ekonomi Dergisi**, Haziran 1995.

"Euro'dan Umut Yok", **Para Dergisi**, S.326, 26-2 Aralık 2000.

"Euro'nun İpleri Kimin Elinde?", **Para Dergisi**, 13-19 Haziran 1999.

“Euro Altın Başlangıcının Keyfini Sürdürebilecek mi?”, **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S:14, Temmuz 1998.

“Fatura Merkez Bankasına Çıktı”, **Para Dergisi**, S.291, 26 Mart-1 Nisan 2000.

“Fiyatlar Daha Ne Kadar Düşecek”, **Para Dergisi**, 17-23 Şubat 1998.

“Geçiş Döneminin 10. Yılı”, **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S.18, Temmuz 1999.

“Gelecek Umut Vermiyor”, **Para Dergisi**, S.344, 1-7 Nisan 2001.

Global-Yerel Eksende Türkiye, (Der.: Ali Fuat KEYMEN-Ali SARIBAY), Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000.

“Global Kriz ve Türkiye’ye Etkileri. İMKB Konferans Serisi, 1999.

Goskomstat Rossii, **Statistiçeski Sbornik: 1991-1999**, Moskova, 2001.

Goskomstat Rossii, **Rossiya v tsifrah**, Moskova, 1998.

GTK (Gosudarstvenniy Tamojennyi Komitet), **Danniye za 1992 god**, Moskova, 1984.

GTK, **Statistika Vneşney Torgovli**, Moskova, 2000.

IMF, **International Financial Statistics, 1983-90**, Cilt. II.

“IMF ve ABD Şaşkın”, **Para Dergisi**, 4 Ocak 1998.

İEPP, **1994: Tendetsii i Perspektivi**, Moskova.

“Information Technology, Globalization and Development”, (Çev.: Necmi ODYAKMAZ), **Dış Ticaret Dergisi**, S.18, Temmuz 2000.

İnstitut Ekonomiki Perehodnogo Perioda, **1993: Tendetsii i Perspektivi**, Godovoy Ofçet, Moskova, 1994.

İnstitut Ekonomiki Perekhodnogo Perioda. Otçot za 1995 god, Moskova, 1996.

İnstitut Ekonomiki Perekhodnogo Perioda. **Ekonomiçeskaya Politika Rossii v Naçale Novoy Fazi Reform**, 2001.

İnstitut Ekonomiki Perekhodnogo Perioda. **Krizis Finansovoy Sistemi Rossii: Faktori i Posledstviya**, Moskova, 2000

İstanbul Ticaret Odası. **Ekonomik Rapor**, Yayın No: 1999.66.

İtar-Tass Haber Ajansı Verileri, Eylül 1998.

"Japonya Enflasyon İstiyor". **Para Dergisi**, S.344, 1-7 Nisan 2001.

"Japonya'ya Ne Oldu?". **Para Dergisi**, S.343, 25-31 Mart 2001.

"Kim Krize Karşı Koyabilir mi?". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 13 Mayıs 1998.

"Krizin Dünya Ekonomileri Üzerinde Etkileri I". **Para Dergisi**, 5 Ağustos, 1999.

"Krizin Çözümü İçin Umut Işık Belirdi". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 11 Ekim, 1998.

"Küresel Gladyatörler". **Genç Bakış Dergisi**, Mayıs 1993.

"Mahathir Haklı Mı?", **Ekonomik Forum Dergisi**, 14 Eylül 1999.

"Mahathir Dünyaya Meydan Okuyor", **Para Dergisi**, 20 Eylül 1997.

MAI Karşıtı Çalışma Grubu, **MAI: 21. Yüzyılın Sömürgecilik Bildirgesi**, Kardelen Ofset, Ankara, 1998.

"Meksika Ekonomisi", **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S.11, Ekim 1997.

"Meksika Ekonomisindeki Sürpriz Gelişmeler", **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S.7, Ekim 1996.

Ministrestvo Ekonomiki Rossii, **Privatizatsiya: Problemi i Perspektivi**, Znaniye Kitabevi, Moskova, 2000.

"Ne Olacak Bu Euro'nun Hali?". **Para Dergisi**, S.298, 14-20 Mayıs 2000.

"Para Krizleri ve EURO'nun Başarı Şansı". **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S:15, Ekim, 1998.

"Para Krizleri". **Dünya Ekonomileri Bülteni**, Nisan, 1998.

"Petrol Kuyusundan Yine Zam Fıskıracak". **İntermedya Ekonomi Dergisi**, 4 Nisan 1999.

"Ruble Bankaları Vuracak". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 7 Aralık 1997.

"Rusya Hakkında Gerçekçi Olmak". **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S.17, Nisan 1999.

"Sıkıntıyı Meksika da Hissediyor". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 20 Eylül, 1999.

"Sırat Köprüsünde Bir Ülke". **Para Dergisi**, 15 Ağustos, 1999.

"Sosyal Kabus İçin Geri Sayım Başladı". **Hürriyet Business Week**, 5.4.1998.

"Staticheskiy Sbornik 1993 Goda". **Goskomstat Rossii**.

"Şok Tedavisinin Mirası". **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S.9, Nisan 1997.

"Top Artık O'Nell ve Kurmaylarında", **Para Dergisi**, 10 Şubat, 2001.

The World Bank, "Entering the 21st Century", **World Development Report**, 1999/2000.

UNCTAD, **Trade and Development Report**, 1999.

UNCTAD, **Trade and Development Report**, 1993.

"Yabancılar Rusya'ya Boyun Eğdi". **Para Dergisi**, 7-13 Mart 1999.

"Ya Japonya Acı İlaç İçecek ya da Piyasalar İsteyecek". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 10 Mayıs 1998.

"Yaşlı Kıta Krizi Görmezden Geliyor". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 18 Ekim, 1998.

"Yükselen Güneş Ufukta Kayboluyor". **Hürriyet Business Week Dergisi**, 10 Mayıs 1998.

World Economic Outlook, IMF, May 1998&October 1999.

World Bank, **World Development Report**, 1995.

World Bank, **World Development Report**, 1986.

World Bank, **World Debt Tables**'in değişik tarihli baskıları.

İnternet

www.members.tripod.com/metalworkers/mai

<http://www.emulateme.com/country/malaisia/economy>

www.worldbank.org

www.cbr.ru/statistika/

www.dpt.gov.tr/konj (7 Mayıs 1998)

www.imf.org/external/pubs/ft/wco/2001/01

www.utro.ru/articles (21 Mayıs 2001)

www.top.rbc.ru/news/economy/01.03.2002

www.rbc.ru/economy/07.02.02

www.vk.melt.ru (17 Mayıs 2001)

www.strana.ru/analitika/ekonomika

www.rambler.ru/db/news

www.utro.ru/ekonomika (15 Mayıs 2001)

www.melt.ru/ (Eylül 2000).

www.dpt.gov.tr/konj/ (7 Mayıs 1999).

www.dpt.gov.tr/konj (7 Mayıs 1999)

www.dpt.gov.tr/konjonturraporu/23-01-1998

www.ekutup.dpt.gov.tr/abhaber/2000/05-06.html.

www.ekutup.dpt.gov.tr/abhaber/2000/03-04.html.

www.ekutup.dpt.gov.tr/abhaber/2000/01-02.html.